

ISSN: 2651-4559
e-ISSN 2651-4567

TRABZON ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ

TRABZON İLAHİYAT DERGİSİ

TRABZON THEOLOGY JOURNAL

Muhammed
et-Trabzonî
el-Medenî
Özel Sayısı

Muhammad
al-Trabzonî
al-Madanî
Special Issue

Kasım/2024
November/2024

TRABZON İLAHİYAT DERGİSİ

Sayı: Özel Sayı, Kasım 2024

TRABZON THEOLOGY JOURNAL

Issue: Special Issue, November 2024

TRABZON İLAHİYAT DERGİSİ
Trabzon Theology Journal

TRÜ İlahiyat Fakültesi Adına Sahibi / Owner
Prof. Dr. Emin Aşıkutlu
(Dekan/Dean)

Yazı İşleri Müdürü / Responsible Manager
Doç. Dr. Süleyman Gür

Editör / Editor
Doç. Dr. İhsan Timür

Özel Sayı Editörü / Special Issue Editor
Dr. Öğr. Üyesi Mahmut Ayyıldız

Editör Yardımcıları / Assistant Editors
Dr. Öğr. Üyesi Abdülkerim Malkoç
Arş. Gör. Mustafa Gargar

Alan Editörleri / Field Editors
Doç. Dr. Ahmet Yazıcı; Doç. Dr. Ali Fidan; Doç. Dr. Ali Gül; Doç. Dr. Necmi Karşlı; Doç. Dr. Semra Çinemre;
Dr. Öğr. Üyesi Abdülkerim Malkoç; Dr. Öğr. Üyesi Adem Sünger; Dr. Öğr. Üyesi Ersan Türkmen;
Dr. Öğr. Üyesi Fatma Yıldız; Dr. Öğr. Üyesi Kadim Sayım; Dr. Öğr. Üyesi Kamran Abdullayev;
Dr. Öğr. Üyesi Mehtap Aydın Kaim; Dr. Öğr. Üyesi Samet Şenel

Yayın Kurulu/ Editorial Board
Prof. David B. Cook (Rice University, School of Humanities, dbcook@rice.edu)
Prof. Dr. Hanifi Şahin (Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, hanifisahin@atauni.edu.tr)
Prof. Dr. Mehmet Kalaycı (Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, mkalayci@divinity.ankara.edu.tr)
Prof. Dr. Nihat Uzun (Trabzon Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, nuzun@trabzon.edu.tr)
Doç. Dr. Eyüp Öztürk (Trabzon Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, eyupoztturk@trabzon.edu.tr)
Doç. Dr. Fatih Topaloğlu (Trabzon Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, topaloglu@trabzon.edu.tr)
Doç. Dr. İhsan Timür (Trabzon Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, ihsantimur@trabzon.edu.tr)
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Faruk Güney (Kırklareli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, ahmetfarukguney@klu.edu.tr)
Dr. Öğr. Üyesi Mahmut Ayyıldız (Trabzon Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, mahmutayyildiz@trabzon.edu.tr)

Tashih / Redaction
Arş. Gör. Abdülkadir Dural; Arş. Gör. Ayşegül Balık; Arş. Gör. Ayşenur Ayan; Arş. Gör. Hatice Demirci; Arş.
Gör. Hilal Bayrakdar; Arş. Gör. Mahmut Furkan Çetinkaya; Arş. Gör. Muhammed Ali Tuzlu;
Arş. Gör. Muhammed Şükrü Düzcan; Arş. Gör. Mustafa Gargar; Arş. Gör. Ramazan Aslan

İngilizce Dil Editörleri / English Language Editors
Dr. Öğr. Üyesi Arzu Yıldız; Dr. Öğr. Üyesi Rızkan Tok

İstatistik Editörü / Statistics Editor
Doç. Dr. Necmi Karşlı

Etik Editörü / Ethics Editor
Dr. Öğr. Üyesi Mahmut Ayyıldız

Dizgi-Mizapaj / Layout
Hacer Yavruoğlu
HCR Ajans Hizmetleri, Trabzon 0462 300 30 03

Yazışma / Correspondence
Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanlığı Çimenli Kampüsü Rize Caddesi No: 98/A
61000 - Trabzon - TÜRKİYE
Telefon / Phone: +90 (462) 334 60 35 - 377 17 05
Faks/Fax: +90 (462) 334 60 36
E-posta: trabzonilahiyatdergisi@trabzon.edu.tr
Web: http://dergipark.gov.tr/tid

Kapaktaki Hat Eseri
el-Beşîr, Ömer Faruk Dere

Baskı Yeri ve Tarihi
Matsis Matbaa Hizmetleri
Tevfikbey Mh. Dr. Ali Demir Cd. No: 51 Tel.: +90 (212) 624 21 11 Sefaköy / İSTANBUL

Basım Tarihi
Kasım 2024

DERGİ ESKİ ADI / PREVIOUS TITLE

Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi / Karadeniz Technical University
Journal of the Faculty of Divinity. (ISSN: 2148-5001 / e-ISSN: 2618-611X)
(Yayınlanan Sayılar / Number of Publication: Yıl / Year: 2014, Cilt / Volume: 1,
Sayı / Issue: 1, Yıl / Year: 2018, Cilt / Volume: 5, Sayı / Issue: 1)

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Cengiz GÜNDOĞDU (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Emin AŞIKKUTLU (Trabzon Üniversitesi)
Prof. Dr. Eyüp BAŞ (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. H. Mehmet GÜNAY (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim Hilmi KARSLI (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim Kafi DÖNMEZ (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. İhsan FAZLIOĞLU (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Prof. Jan Loop (University of Copenhagen)
Prof. Dr. Mehmet Emin MAŞALI (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Muhammet ABAY (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Özcan HİDİR (İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi)
Prof. Dr. Recep ÖNAL (Giresun Üniversitesi)
Prof. Dr. Selami ŞİMŞEK (Gümüşhane Üniversitesi)
Prof. Dr. Süleyman KAYA (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Şinasi GÜNDÜZ (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet NİYAZOV (Azerbaycan İlahiyat Enstitüsü)

Bu dergi

veri indeksi tarafından taranmaktadır.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Araştırma Makaleleri / Research Articles

- Vehhâbîlik Reddiyeleri Bağlamında Muhammed et-Trabzonî el-Medenî'nin Görüşleri
The Views of Muhammad al-Trabzonî al-Madanî in the Context of the Refutations of Wahhabism
Ebru Koçak ..... 7 - 27
- Yazma Eserlere Düştüğü Notlar Çerçevesinde Muhammed et-Trabzonî'nin Musahhih ve Okur Yönü
The Corrective and Reading Practices of Muhammad al-Trabzonî Through His Marginal Notes in Manuscripts
Fatma Esmanur Koç - Emine Esranur Koç ..... 29 - 49
- Muhammed et-Trabzonî el-Medenî'nin "el-İthâfâtü's-seniyye fî'lehâdîsi'l- kudsîyye" Adlı Eseri Bağlamında Münâvî ve Süyûtî ile Etkileşimi
Muhammad al-Trabzonî al-Madanî's Interaction with al-Munâwî and al-Suyûtî in the Context of "al-Ithâfât al-seniyya fî'l-ahâdîsi al-qudsiyya"
Hasan Küçükosman ..... 51 - 70
- Muhammed et-Trabzonî el-Medenî'nin Sârîmu'l-vâridât Adlı Eserinin Vehhâbîliğin Ortaya Çıkış Tarihi Bağlamında Kaynaklık Değeri
The Source Value of Muhammad al-Trabzonî al-Madanî's Sârîm alwâridât in the Context of the Emergence of Wahhabism
Kadir Gömbeyaz - Muhammed İkbâl Çoban ..... 71 - 108
- Muhammed et-Trabzonî el-Medenî'nin Fikhî Sorulara Cevap Üretme Faaliyeti
Muhammad al-Trabzonî al-Madanî's Activity of Producing Answers to Fiqh Questions
Mustafa Çil ..... 109 - 132
- Esmâ-i Hüsnâ Literatürüne Bir Katkı: Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin (ö. 1200/1786) el-Maksadü'l-esnâ fî şerh-i esmâi'l-hüsnâ Risâlesi
A Contribution to the Literature of Asma al Husna: Muhammad al-Trabzonî's treatise al-Maqsad al-asna fî sharh asma al-husna
Osman Demirci ..... 133 - 153
- Muhammed et-Trabzonî'nin (ö. 1200/1786) Risâle fî Şerâiti Sıhhati'n-Nezr Adlı Risâlesi: İnceleme ve Tahkik
Muhammad al-Trabzonî's (d. 1200/1786) Treatise Named Risâla fî Sharâ'it Sihhat al-Nazr: Review and Critique
Şenol Saylan ..... 155 - 175
- Muhammed et-Trabzonî el-Medenî'nin el-İthâfâtü's-Seniyye fî'l- Ehâdîsi'l-Kudsîyye Adlı Eseri Özelinde Kudsî Hadis Yorumu
Muhammad al-Trabzonî al-Madanî's interpretation of the Qudsi Hadith in his work al-Ithâfât al-Seniyya fî'l-Ahâdîsi al-Qudsiyya
Yunus Yazıcı ..... 177 - 198

Muhammed et-Trabzonî el-Medenî'nin Tafdîl Konusuna İlişkin Mülâhazaları -Temyîzü'l-Fâ-
dıl Ani'l-Mefdûl Adlı Eseri Örneğinde-
*Muhammad al-Trabzonî al-Madani's Considerations on the Subject of Tafdîl -Example of his Work
Named Tamyîz al-fâdîl an al-mafdûl-*
Züleyha Birinci .....199 - 221

Vehhâbîlik Reddiyeleri Bağlamında Muhammed et-Trabzonî el-Medenî'nin Görüşleri

Ebru Koçak | 0000-0002-1100-9380 | ekocak@mehmetakif.edu.tr

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri,
İslam Mezhepler Tarihi Anabilim Dalı, Burdur, Türkiye

ROR ID: 04xk0dc21

Öz

XVIII. ve XIX. asırlar Osmanlı toplumu için pek çok fikrî ve siyasî buhranın yaşandığı çalkantılı bir dönemdir. Hiç kuşkusuz bunların en önemlilerinden biri Vehhâbî hareketin ortaya çıkmasıdır. Vehhâbîlik ortaya çıktığı andan günümüze kadar İslam dünyasında önemli yankılar uyandırmış bir harekettir. Tevhidi bütün yönleriyle hâkim kılma söylemi ile yola çıkan bir topluluğun Müslümanlar için kutsal kabul edilen değerleri ve mekanları hedef alması İslam ulemasının tepkisini beraberinde getirmiştir. Kolektif bir bilincin ürünü olan bu tepkiler sonucunda *Vehhâbîlik Reddiyeleri* olarak ifade edebileceğimiz hatırı sayılır bir literatür ortaya çıkmıştır. *Vehhâbîlik Reddiyeleri* Muhammed b. Abdülvehhâb'ın görüşlerini ortaya koyduğu ilk andan günümüze dek yazılmaya devam etmiştir. Mezhep aidiyetlerinden bağımsız olarak Vehhâbî görüşleri eleştiren/reddeden pek çok âlim tarafından kimisi küçük bir risale, kimisi de hacimli bir eser hüviyetinde pek çok reddiye kaleme alınmıştır. Reddiye yazan âlimlerin öncelikli hedefleri dinî ve kültürel değerlerin korunması ile halkın bilinçlendirilmesi olmuştur. Hanefî-muhaddis kimliği ile bilinen Muhammed et-Trabzonî el-Medenî'nin (ö. 1200-1786) *Sârimü'l-Vâridât fi'r-Reddi alâ Ehli Hevâ* adlı risalesi de Muhammed b. Abdülvehhâb'ın görüşlerine karşı Hanefî bir âlim tarafından erken dönemde yazılmış reddiyelerden bir tanesidir. Muhammed et-Trabzonî el-Medenî'nin eseri dönemin toplumsal hafızasına ışık tutması ve gerek halkın gerekse ulemanın zihinlerini meşgul eden tartışma konularını ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir. Zira bu konular Muhammed et-Trabzonî'nin yaşadığı yüzyılın bir öncesinde ve bir sonrasında İslam dünyasında tartışılacak toplumsal kutuplaşmanın ana ekseninde yer almıştır. Öyle ki söz konusu edilen mevzular XVI ve XVII. yüzyıl Osmanlı toplumunda Kadızadeli-Sivasî çekişmesinin parçası XVIII ve XIX. yüzyıllarda ise Vehhâbîler ile Ehl-i Sünnet uleması arasındaki tartışmaların içeriğini oluşturmuştur. Bu itibarla makalede Muhammed et-Trabzonî el-Medenî'nin reddiyesinin metinsel analizi yapılarak, *Vehhâbîlik Reddiyeleri* arasındaki konumu ve önemi irdelenmiştir. Reddiye mecmuasının içerisinde yer alan konuyla ilgili diğer risalelerin de analizi yapılmış, makale söz konusu çalışmalarla sınırlandırılmıştır. Bununla beraber makalede metinler ve şahıslar üzerinde derinleşme yöntemi kullanılarak Muhammed et-Trabzonî'nin Vehhâbîlik ile ilgili yaklaşımlarına ve reddiye verdiği konulara ulaşılmıştır. Diğer yandan söz konusu reddiye mecmuasının Kadızadeli ulemaya hitaben yazılmadığının, Vehhâbîliği doğrudan hedef aldığı tespit edilmesi ise makalenin diğer kazanımı olmuştur.

Anahtar Kelimeler

İslâm Mezhepleri Tarihi, Muhammed et-Trabzonî el-Medenî, Vehhâbîlik, Tekfir, Reddiye.

Atıf Bilgisi

Koçak, Ebru. “Vehhâbîlik Reddiyeleri Bağlamında Muhammed et-Trabzonî el-Medenî'nin Görüşleri”. *Trabzon İlahiyat Dergisi* 11/Özel Sayı (Kasım 2024), 7-27.

<https://doi.org/10.33718/tid.1534153>

Geliş Tarihi : 15.08.2024

Kabul Tarihi : 03.11.2024

Yayın Tarihi : 30.11.2024

Değerlendirme : İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

Etik Beyan : Bu makale, 17-18 Ekim 2024 tarihleri arasında gerçekleştirilen Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dinî Hayat Sempozyumu'nda sözlü olarak sunulan ve basılmayan “Vehhâbîlik Reddiyeleri Bağlamında Muhammed et-Trabzonî el-Medenî'nin Görüşleri” adlı tebliğin içeriği geliştirilerek ve kısmen değiştirilerek üretilmiş halidir.

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Taraması : Yapıldı - iThenticate

Çıkar Çatışması : Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman : Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans : Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

The Views of Muhammad al-Trabzonī al-Madanī in the Context of the Refutations of Wahhabism

Ebru Koçak | 000-0002-1100-9380 | ekocak@mehmetakif.edu.tr

Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Faculty of Theology, Basic Islamic Sciences,
Department of History of Islamic Sects, Burdur, Türkiye

ROR ID: 04xk0dc21

Abstract

The eighteenth and nineteenth centuries were a turbulent period for Ottoman society, with many intellectual and political crises. One of the most important of these was undoubtedly the emergence of the Wahhabi movement. Wahhabism is a movement that has caused significant repercussions in the Islamic world from the moment it emerged until today. The fact that a community that set out with the discourse of making Tawheed dominant in all its aspects targeted the values and places considered sacred for Muslims brought about the reaction of Islamic scholars. As a result of these reactions, which were the product of a collective consciousness, a considerable literature, which we can refer to as the *The Refutations of Wahhabism*, emerged. *The Refutations of Wahhabism* have continued to be written from the first moment when Muhammad b. 'Abd al-Wahhab revealed his views to the present day. Regardless of their sectarian affiliation, many scholars who criticized/rejected the Wahhabi views wrote many refutations, some of them in the form of a small treatise and others in the form of a voluminous work. The main aims of the scholars who wrote refutations were to protect religious and cultural values and to raise public awareness. The treatise entitled *Sārim al-Wāridāt fī al-Raddi alā Ahl Hawā* by Muhammad al-Trabzonī al-Madanī (d. 1200-1786), who is known for his Hanafī-muhaddith identity, is one of the early refutations written by a Hanafī scholar against the views of Muhammad b. 'Abd al-Wahhab. The work of Muhammad al-Trabzonī al-Madanī is important because it sheds light on the social memory of the period and reveals the issues that occupied the minds of both the public and the ulema. For these issues were debated in the Islamic world before and after the century in which Muhammad al-Trabzonī lived, and they took place on the main axis of social polarisation. So much so that these issues were part of the Qadizadeli-Sivasī controversy in Ottoman society in the XVIth and XVIIth centuries, and the content of the debates between the Wahhabis and the Ahl al-Sunna scholars in the XVIIIth and XIXth centuries. In this respect, the article analyzes the textual analysis of Muhammad al-Trabzonī's refutation and examines its position and importance among the refutations of Wahhabism. Other related treatises in the refutation collection were also analyzed and the article was limited to these works. In addition, the article uses the method of deepening on texts and individuals to reach Muhammad al-Trabzonī's approaches to Wahhabism and the issues he rejected. On the other hand, another achievement of the article is the determination that this collection of refutations was not addressed to the Qadizādī ulama, but directly targeted Wahhabism.

Keywords

History of Islamic Sects, Muhammad al-Trabzonī al-Madanī, Wahhabism, Takfir, Refutation.

Citation

Koçak, Ebru. "The Views of Muhammad al-Trabzonî al-Madani in the Context of the Refutations of Wahhabism". *Trabzon Theology Journal* 11/Special Issue (November 2024), 7-27.

<https://doi.org/10.33718/tid.1534153>

Date of Submission : 15.08.2024

Date of Acceptance : 03.11.2024

Date of Publication : 30.11.2024

Peer-Review : Double anonymized - Two External

Ethical Statement : This paper is a version of the unpublished paper titled "The Views of Muhammad al-Trabzonî al-Madani in the Context of the Refutations of Wahhabism", which was presented orally at the Symposium on Religious Life in Trabzon from Past to Present Symposium held between 17-18 October 2024, by developing and partially changing the content. It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Plagiarism Checks : Yes - iThenticate

Conflicts of Interest : The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support : The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Copyright & License : Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Giriş

Muhammed b. Abülvehhâb'ın (ö. 1206/1792) fikirlerine yönelik yerel ulemâdan başlayarak İslâm dünyasının tamamına dalga dalga yayılan tepkiler oluşmuştur. Bu tepkiler sonucunda Vehhâbî fikirlere karşı pek çok reddiye yazılmıştır. Bu sayede âlimler Vehhâbî fikirlere ve İslâm toplumunun bütünlüğüne yöneltilen tehditlere karşı sosyal bir bilinç oluşturarak dinî ve toplumsal değerleri korumayı hedeflemiştir. Bu noktada Muhammed b. Abdülvehhâb'ın Uyeyne emiri Osman b. Muammer'in (ö. 1163/1750) himayesi altında iken Ahsâ ve Katif emiri Süleymân b. Azîz b. el-Hamîdî (ö. ?) ile Osman b. Muammer arasındaki yazışma dikkat çekicidir. İbn Abdülvehhâb'ın fikir ve uygulamalarının halkın arasına nifak soktuğu ve toplumun genel adetlerinin hilafına görüşler beyan ettiği için idaresi altındaki toplumsal yapının bozulması endişesi taşıyan el-Hamîdî, Osman b. Mammmer'e mektup yazarak İbn Abdülvehhâb'ın öldürülmesini aksi halde kendisi ile olan bütün ticari ilişkilerini durduracağını ve kendisine savaş ilan edeceğini bildirmiştir.¹ Yine bu noktada İbn Abdülvehhâb'a ilk reddiyeleri yazan Muhammed b. Abdurrahmân b. 'Afâlik el-Hanbelî el-Ahsâî (ö. 1163/1750) ve Ahmed b. Ali el-Basrî el-Kabbânî'nin (ö. 1158/1745 sonrası) tepkileri önemlidir. Useymin'e göre İbn Abdülvehhâb'a karşı çıkan isimlerin temel gerekçeleri, halkın inançlarının korunması içgüdüğü ile 'hevâ ve hevesleri uğruna toplumu ifsâd edecek bir câhilin' oluşturduğu tehdidin ortadan kaldırılması noktasındaki mücadele azmidir.² Öte yandan İbn Abdülvehhâb ve taraftarlarının da kendi cephelerinden benzer gayelerle aynı şekilde yeni bir kollektif bilinç oluşturma konusundaki girişimleri iki kesim arasında fikrî ve toplumsal düzlemde çatışmalara neden olmuştur.

Toplumsal bilinçle (social conscience) hareket eden bireyler, aykırı fikir ve eylemlere karşı toplumun vicdanı olmak amacını taşırlar. Bu bilinçle hareket eden bireyler sorun olarak nitelendirdikleri konu hakkındaki endişelerini fikrî mücadele, protesto yahut da isyan şeklinde gösterebilirler.³ Osmanlı uleması da İbn Abdülvehhâb'ın savunduğu görüşlerin sebep olacağı muhtemel dinî ve kültürel tehlikeyi bertaraf etmek için eleştirel risaleler yazmaya öncelik vermişlerdir. Ulemânın Vehhâbî hareket karşısındaki mücadelesi ilk yıllarda fikrî düzlemde iken tehlike genişledikçe protestolara hatta isyanlara önderlik yaptıkları görülmektedir. İbn Abdülvehhâb'a karşı 1165/1752 yılında Hureymila'da başını kardeşi Süleymân b. Abdülvehhâb'ın (ö. 1208/1794) çektiği halk isyanı ile 1166/1753 yılında Menfûha'da ve 1167/1754 yılında Darma'da yaşanan isyanlar bunun en bariz örneklerindedir.⁴

Muhammed b. Abdülvehhâb önderliğindeki Vehhâbîler, dini ilk saflığına döndürmek ve tevhidi hâkim kılmak iddiasıyla toplumu ıslah etmeyi kendilerine misyon edinmiştir. Kısa sürede toplumsal bir taban kazanmakla kalmayıp dinî ve siyasî dengeleri altüst eden Vehhâbîlik insanların manevî duygularını hedef almıştır. Buradan bakıldığında toplumun birleştirici inançlarına, fikir ve ahlâkî tutumlarına karşı aykırı söylemleri harekete karşı yoğun bir tepki oluşmasına sebep olmuştur. Sosyal normlara dayalı geliştirilen ortak bir anlayış ve

1 Osman en-Necdi İbn Bîşr, *Unvânü'l-Mecd fi Târîhi Necd*, thk. Abdurrahman b. Abdüllatif b. Abdullah Âlû's-Şeyh (Riyad: Dâretü'l-Melik Abdülaziz, 1982), 1/40; Robert Montagne, *Çöl Medeniyeti*, çev. Avni Yakaloğlu (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1950), 134.

2 Abdullah es-Salih Useymin, *eş-Şeyh Muhammed b. Abdülvehhab: Hayâtuhû ve Fikruhû* (Riyad: Dârü'l-Kütüb, 1993), 49.

3 Yaşanan isyan olaylarının ayrıntıları için bk. Useymin, *eş-Şeyh Muhammed b. Abdülvehhab*, 61.

4 Useymin, *eş-Şeyh Muhammed b. Abdülvehhab*, 61.

tutum, Fransız sosyolog Durkheim tarafından “kolektif bilinç” (collective consciousness) olarak tanımlanmıştır.⁵ Müslüman toplumlarda Hz. Peygamber döneminden itibaren var olan bu bilinç, dinî ve içtimaî değerlerin ayaklar altına alındığı düşüncesinin hâkim olduğu anlarda açığa çıkmıştır.

Durkheim’in kolektif bilinç kavramından yola çıkıldığında, Muhammed b. Abdülvehhâb’ın Uyeyne’de 1150/1738 yılında savunduğu görüşleri fiiliyata geçirmesiyle birlikte yöneticiler, ulema ve halk arasında ciddi bir infial havası oluşmuştur. Bu noktada ulema, halkın bilinçlendirilmesi ve toplumdaki olası fesadın önüne geçilmesi hedefine odaklanmıştır. Çoğunluğunu bölge kadıları müftülerinin oluşturduğu bir grup âlim İbn Abdülvehhâb’ın fikirlerinin yarattığı tehlikeye karşı toplumu bilinçlendirmek üzere risaleler yazmak ve toplantılar düzenlemek gibi çeşitli yollarla halkı uyarmaya başlamıştır. Bu çabaları İbn Abdülvehhâb’ın halkı kendisine karşı örgütleyen kimselerden bahsettiği mektuplarında da görmek mümkündür.⁶ Ulemanın dinî ve kültürel değerler açısından tehdit olarak gördükleri konulardaki reddiyeleri, İbn Abdülvehhâb ve görüşlerine karşı halk nezdinde kolektif bir bilinç oluşturulmaya çalışıldığıının göstergesidir.⁷

Vehhâbîlere karşı kaleme alınan reddiyelerin anlaşılması için onlara karşı toplumda oluşan tepkilerin nedenlerini anlamak gerekir. İbn Abdülvehhâb’ın “Müslümanlardan her kime ulaşırsa” hitabıyla başlayan risaleleri⁸ her ne kadar halkın genelini muhatap alıyorsa da burada yer alan görüş ve ithamlar konusunda cevap mercii konumunda bulunanlar dönemin ulema, kadı ve müftüleri olmuştur. Vehhâbî fikirler ve eylemlerine karşı kaleme alınan eleştiri edebiyatı ulemanın kollektif bilincinin sonuçları olarak ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Vehhâbî fikirlere karşı oluşan reddiye edebiyatını ortaya çıkaran iki temel etken bulunmaktadır. Bunlardan ilki Muhammed b. Abdülvehhâb ya da sonrasında Suud ailesi tarafından “dine davet” adı altında Vehhâbî fikirlerin benimsenmesi amacıyla bölge uleması yahut devlet başkanlarına gönderilen davet mektuplarıdır.⁹ Gelen bu çağrıya ulema cevap

5 Emile Durkheim, *The Division of Labor in Society* (New York: The Free Press, 1960), 146; Emile Durkheim, *Dini Hayatın İlk Biçimleri* (İstanbul: Ataç Yayınları, 2005); John Scott-Gordon Marshall, “Collective Conscience”, *A Dictionary of Sociology* (Oxford University Press, 2009), 99.

6 İbn Abdülvehhâb’ın Kasım halkına yazdığı mektubundaki şu ifadeleri örnek olarak verebiliriz: “Sizin de bildiğiniz üzere Süleymân b. Sühaym’ın mektubunun size ulaştığını ve sizin yanımızdaki, kendilerini ilme nispet eden bazı kimselerin bu mektupta yazılanlara inandığını öğrendim ... Dört mezhebin kitabını ortadan kaldırıyordum. İnsanların altı yüz seneden beri hak üzere olmadıklarını söylüyordum. Müctehid olduğumu ve taklide ihtiyacım olmadığını iddia ediyordum. Âlimlerin ihtilafının azap olduğunu söylüyordum. Sâlihlerle tevessül eden kimseleri tekfir ediyordum. “Ey yaratılmışların en kerimi” demesinden dolayı Busîrî’yi tekfir ediyordum. “Resulullah’ın kubbesini yıkmaya gücüm yetse onu yıkardım” diyordum. Eğer gücüm yetse Ka’be’nin oluşunu alır, onun yerine ahşaptan bir oluk koyardım diyordum. Nebî’nin kabrini ziyaret etmenin haram olduğunu söylüyordum. Kişinin ebeveynlerinin kabirlerini veya diğer kimselerin kabirlerini ziyaret etmesini doğru görmüyordum. Allah’tan başkası üzerine yemin eden kimseyi tekfir ediyordum. İbn Fâriz ve İbn Arabî’yi tekfir ediyordum. “*Delâilu’l Hayrât*” ve “*Ravdu’r Reyâhîn*” kitaplarını yakıtıyordum. “*Ravdu’r Reyâhîn*”i (güzel koku bahçeleri) “*Ravdu’r Şeyâtîn*” (Şeytanların bahçeleri) olarak isimlendiriyordum.” İbn Abdülvehhâb en-Necdî, *er-Resâilü’ş-Şahsiyye*, VII/11-12; İbn Abdülvehhâb, “Hükümü’l-Mürted”, *ed-Dürerü’ş-Seniyye fî’l-Ecvibeti’n-Necdiyye*, haz. Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım el-Asımî (Riyad: y.y, 1996), 1/33-34.

7 Muhammed b. Abdülvehhâb’a karşı yazılan reddiyeler için bk. Ebru Koçak, *Osmanlılar Döneminde Vehhâbîliğe Yazılan Reddiyeler ve Analizi (1732-1818)* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022).

8 İbn Abdülvehhâb en-Necdî, *er-Resâilü’ş-Şahsiyye*, VII/124-127.

9 *ed-Dürer*, 1996, 2/214-217.

vermiş ya da bizzat siyasî otoritelerin talepleri doğrultusunda âlimlere risaleler yazdırılmıştır.¹⁰ Diğer etken ise kendisine doğrudan bir davet ulaşmaması ile birlikte Vehhâbî fikirlerin halk arasında yaygınlaşmasıdır. Bu fikirlerden haberdar olan ulema, dinî ve toplumsal hassasiyet ile bunlara cevap verme ve halkı bilinçlendirme ihtiyacı hissetmiştir.

Hanefî gelenek içerisinde yetişen Osmanlı âlimi Muhammed et-Trabzonî'nin Vehhâbî fikirleri reddetmek amacıyla kaleme aldığı risalesi de bu bağlamda, onun dinî bir vecîbe olarak gördüğü sorumluluğu yerine getirmek amacını taşımaktadır. et-Trabzonî'nin ilmî terekesi ve geleneğe aykırı söylemler hakkında kaleme aldığı risaleleri bazı çalışmalara konu edilmiştir.¹¹ Bu çalışmalarda onun hayatı ve ilmî çalışmaları pek çok yönden ele alınmıştır. Muhammed et-Trabzonî'nin çok yönlü ilmî derinliğinin yansıdığı ve çalışmamız açısından önem arz eden *Risâle fi'd-Duhân*, *Risâle fi 'Ademi Tekfiri'l-Müslimîn* ve *Sârimü'l-Vârid ât fi'r-Reddi alâ Ehli'l Hevâ* adlı risaleleri ise müstakil çalışmalar olarak incelenmiştir.¹² Mu-

- 10 Tunus Beylerbeyi Hammûde Paşa (ö. 1229/1814) ve Bağdat Valisi Süleyman Paşa (ö. 1217/1802) tarafından yazdırılan reddiyeler için bk. Ebû'l-Fidâ İsmail b. Muhammed Temîmî, *el-Minahü'l-İlâhiyye fi Tamsi'd-Dalâleti'l-Vehhâbiyye*, thk. Ahmed et-Tavilî (Tunus: Matbaatu Tunusiyye, 1910), 5, 22; Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ebî'd İbn Ebû'd-Diyâf, *İthafu Ehli'z-Zamân bi-Ahbâri Mülûki Tûnis ve Ahdi'l-Emân* (Tunus: eş-Seriketü't-Tunisiyye, 1963), 5; Muhammed Saîd b. Seyyid Abdülganî Ravi Bağdâdî, *Târîhu'l-Üseri'l-İlmiyye fi Bağdâd*, thk. İmâd Abdüsselam Rauf (Bağdad: Dârü's-Şuuni's-Sekafiyyeti'l-Amme, 1997), 60.
- 11 Süleyman Gür - Ahmet C. Karaca, (ed.), *Trabzonlu Müellifler ve Eserleri (Osmanlı Dönemi)*, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2023); Emin Aydın, *Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin (v. 1200/1786) "ed-Dürrerü's-Semîne" Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlihi*, (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011); Mehmet Ali, Aysan, *et-Trabzonî'nin er-Risâle fi fenni usûli'l-hadis hâşiye alâ Nüzheti'n-nazar fi tavâfihî nuhbeti'l-fiker Adlı Eseri ve Hadis Usûlüne Katkısı*, (Bayburt: Bayburt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Ali, Benli, "Muhammed el-Medenî et-Trabzonî ve Risâle fi Beyânî'l-Ezdâd'ı", *Eskiye: Anadolu İlahiyat Akademisi Araştırma Dergisi* 31 (2015), 147-172; Ali, Bulut, "Muhammed el-Medenî et-Trabzonî ve Risâle fi Beyânî Mâ Yüzekker ve Yüennes ve mâ Yetbeuhû mine'l-Fevâidi'l-Mühimme Adlı Eseri", *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (2020), 359-420; Sümeyye, Çayır, *Muhammed et-Trabzonî el-Medenî'nin el-Câmiu'l-Azam fi Esmâi Nebiyine'l-Mu'azzam Adlı Eserinin İnceleme ve Tahkiki*, (İstanbul: FSMVÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Nihal, Değer, *Muhammed Medeni'nin Müselleât Risalesinin Tahkiki*, (Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2000); Şenol Saylan-Betül Saylan, (ed.), *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 1/429-440, (İstanbul: Değişim Yayınları, 2016); Zekeriya, Ertürk, *Medenî et-Trabzonî Efendi'nin el-İthâfâtü's-seniyye fi'l-ehâdisi'l-kudsîyye Adlı Eserinin Birinci Bölümünün Tahkik, Tahric ve Tercümesi*, (Bayburt: Bayburt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016); Uğur, Kılıç, *Trabzonlu Muhammed b. Mahmud el-Medenî'nin Risale fi Beyani ma Vakaa mine'l-Evhami fi shahîl-Cevheri Adlı Eserinin Edison Kitiği*, (Bayburt: Bayburt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020); Şenol, Saylan, "Tütün Kullanma Meselesi Üzerinden Tekfirci Söyleme Bir Reddiye: et-Trabzonî'nin (ö. 1200/1786) Hâdi'l-Umyi ilâ Câddeti't-Tarîk Adlı Risâlesi (İnceleme-Tahkik)", *Tahkik Dergisi* 11/2, (2023); Mahmud, Seyyidoğlu, "Bir Osmanlı Âlimi: Muhammed Trabzonî", çev. Ömer Faruk Tokat, *Rihle Dergisi* 2/5-6 (2009), 175-184; Murat, Sula, "Muhammed b. Mahmud b. Salih b. Hasan et-Trabzonî el-Medenî ve Ruseyyiletun fi Beyânî'l-Alfâzi'l-Leti Yestevî Fîha'l-Mufred ve'l-Musenâ ve'l-Cem'u ve'l-Muzekker ve'l-Muennes isimli Risalesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (2010), 77-110; Abdulkadir Abdulkhakim, Şeğgale, *Muhammed el-Medenî (1200/1786)'nin "el-İthâfâtü's-Seniyye fi'l-Ahâdisi'l-Kudsîyye" Adlı Eserinin Tahkiki*, (Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017); Sefer, Yıldırım, *et-Trabzonî'nin "Ucâletü'z-Zâd fi Şerhi Zuhri'l-Me'âd fi Mu'ârazati Bânet Su'âd" Adlı Eseri (İnceleme ve Tahkik)*, (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023); Sefer, Yıldırım, - Mustafa, İrmak, "Mehmet et-Trabzonî ve 'Ucâletü'z-Zâd fi Şerh-i Zuhri'l-me'âd fi Mu'ârazati Bânet Su'âd Adlı Eseri", *RTÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (2022), 82-103.
- 12 Eyüp Öztürk, "Medenî et-Trabzonî ve Tekfirci Söyleme Karşı İtirazları", *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. Şenol Saylan - Betül Saylan, 1/407-418. (İstanbul: Değişim Yayınları, 2016); Şenol, Saylan, "Tütün Kullanma Meselesi Üzerinden Tekfirci Söyleme Bir Reddiye: et-Trabzonî'nin (ö. 1200/1786) Hâdi'l-Umyi ilâ Câddeti't-Tarîk Adlı Risâlesi (İnceleme-Tahkik)",

hammed et-Trabzonî'nin görüşlerine ulaşabildiğimiz bu risalelerde tartışılan konular, onun yaşadığı dönemin toplumsal hafızasında önemli bir karşılık bulan ve gerek halkın gerekse ulemanın düşünce dünyasını fazlasıyla meşgul eden hususlardır.¹³ Zira bu konular Muhammed et-Trabzonî'nin yaşadığı yüzyılın bir öncesinde ve bir sonrasında İslam dünyasında tartışılabilir toplumsal kutuplaşmanın ana ekseninde yer almıştır. Öyle ki söz konusu edilen konular XVI ve XVII. yüzyıl Osmanlı toplumunda Kadızadelî-Sivasî çekişmesinin parçası XVIII ve XIX. yüzyıllarda ise Vehhâbîler ile Ehl-i Sünnet uleması arasındaki tartışmaların içeriğini oluşturmuştur.

Muhammed et-Trabzonî'nin risalelerinin kendi bağlamında ele alınması anlamlı olmakla birlikte bu metinlerde belirtilen görüşlerin içeriğinin dönemin edebî literatürü ile bütünlük halinde ele alınması bir taraftan toplumsal hafızanın anlaşılabilmesi diğer taraftan da Osmanlı ilmî birikiminin ortaya konulması bakımından elzemdir. Muhammed et-Trabzonî'nin kendisi gibi Vehhâbî fikirlere karşı çıkan ve yazdığı reddiye ile dinî ve toplumsal yükümlüğünü yerine getirmeye çalışan Himmatzâde Efendi'nin (ö. 1175/1761)¹⁴ öğrencisi olduğu bilgi göz önünde bulundurulduğunda Mekke'deki Hanefî-Nakşibendi ilim halkasının Vehhâbî fikirler konusundaki tavrının ortaya çıkacaktır. Diğer taraftan Muhammed et-Trabzonî'nin görüşlerinin dönemindeki Vehhâbîlik Reddiyeleri bağlamında ele alınması sayesinde Vehhâbîlikten yaklaşık bir yüzyıl önce Kadızadelîler'in başını çektiği tartışma konularının zaman, zemin ve muarız grupların değişmesine rağmen ne düzlemde tartışıldığı görülebilecektir. Böylece dinin anlaşılma biçimi olarak zihniyetler arasındaki benzerliklerin izlerini dönemin edebiyatı üzerinden sürülebilecektir.

1. Muhammed et-Trabzonî'nin İlmî Kişiliği ve Vehhâbîlik Karşıtlığındaki Yeri

et-Trabzonî el-Medenî olarak bilinen¹⁵ âlimin ismi kimi kaynaklarda Muhammed (el-) Medenî ya da Medenî Muhammed et-Trabzonî olarak yer almıştır.¹⁶ Doğum tarihi kesin ola-

Tahkik Dergisi 11/2, (2023); Yılmaz, Fidan, "Trabzonî Mehmed Medenî'ye Nisbet Edilen Arapça Duhan Risalesi", *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. Şenol Saylan - Betül Saylan, 1/441-457, (İstanbul: Değişim Yayınları, 2016).

- 13 Ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Kalaycı, "Birgivî Mirasının Toplumsal ve Metinsel Taşıyıcıları: Kadızâdelîler ve Etrafındaki Ulema", *Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası (Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler) - XVII.Yüzyıl*, (2017), 431-455.
- 14 Yaşadığı dönemin önemli hadis âlimlerinden kabul edilen Himmatzâde Efendi, Anadolu ve Balkanlar başta olmak üzere Müslümanlar arasında eserleri ve görüşleri ile yaygın kabul görmüş bir âlimdir. *Tuhfetü'r-Ravî fi tahrir ehadisi'l-Beyzâvî ve el-Tenkîr ve'l-ifâdeh fi tahrir ehadîs hâtimat Sifr es-Sa'âde* adlı eserleri bunlardandır. Öte yandan Himmatzâde Efendi, yetiştirdiği öğrencileri ile de devlet kademesinde önemli bir konuma sahip olmuştur. III. Mustafa (1757/1774) devrinin Şeyhülislâm'ı Veliyyüddîn Efendi (ö. 1182/1768) ve muhaddis Mehmed et-Trabzonî (ö. 1200/1786) bu isimler arasında sayılabilir. Himmatzâde Efendi, Abdullâh b. Salim el-Basrî (ö. 1134/1722), Tâc el-Kalî (ö. ?), Şemseddin Muhammed el-Büdeyrî ed-Dimyâtî (ö. 1140/1727) gibi Mekke'deki Hanefî-Nakşibendi ilim halkasına mensup isimlerden icazet alarak yetişmiştir. *Fihrisü'l-Fehâris ve'l-Esbât ve Mu'cemü'l-Me'âcim ve'l-Meşyahât ve'l-Müselâsât*, haz. Muhammed Abdülhay b. Abdilkebir b. Muhammed Hasenî İdrîsî Kettânî (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1982), 2/930.
- 15 İsmail Paşa Bağdadi, *Hediyyetü'l-Ârifin Esmâü'l-Müellifin ve Âsarü'l-Musannifin* (Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı, 1955), 2/345.
- 16 Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 3/936; Mehmed Tahir Bursalı, *Osmanlı Müellifleri: 1299-1915* (İstanbul : Meral Yayınevi, ts.), 1/156; Nihal Değer, *Muhammed Medenî'nin Musellesat Risalesinin Tahkiki* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2000); Murat Sula, "Muhammed b. Mahmûd b. Salih b. Hasan et-Trabzonî el-Medenî ve Ruseyyiletun fi Beyân al-'Alfâzî'l-Lefî Yestevî

rak bilinmeyen et-Trabzonî, fakih, muhaddis ve müfessir olarak nitelenmektedir. Hakkında zaman zaman kullanılan “Şeyh” ifadesi de Süleymâniye’deki müderrislik görevinden dolayı olsa gerektir.¹⁷ Muhammed et-Trabzonî'nin kendisi hakkındaki ‘et-Trabûzânî mevliiden’ ve ‘el-Konstantiniyyî terbiyeten’ ifadelerinden Trabzon’da doğduğu, İstanbul’da yetiştiği anlaşılmaktadır. Aynı eserinde geçen, ‘eş-Şâmî’ ve ‘el-Kudsî’ lafızlarından buralarda uzun süre bulunduğu anlaşılan Muhammed et-Trabzonî,¹⁸ 1188/1774 yılında Kudüs mollası olmuştur.¹⁹

Süleymâniye Medresesi’nde müderris ve muhaddis olarak görev aldığı bilinen Muhammed et-Trabzonî, bu dönemde ayrıca hafız-ı kütüblük²⁰ yapmıştır. Muhammed et-Trabzonî'nin hangi kütüphanede görev yaptığı kesin olarak bilinmemekle birlikte Süleymâniye Kütüphanesi’nde kendisi tarafından istinsah edilmiş çok sayıda eser bulunması ve 1199/1785 tarihinde kendisine ait iki yüz yirmi altı adet eseri buraya bağışlamış olduğu göz önünde bulundurulduğunda görev yerinin Süleymâniye Kütüphanesi olması kuvvetle muhtemel görünmektedir. Yine bir eserinde yer alan bilgiden bir dönem Bursa’da da bulunduğu bilinen Muhammed et-Trabzonî, burada kadılık ve Sultaniye Medresesi’nde mutasarrıflık (müdürlük) görevlerinde bulunmuştur.²¹

Eserlerinde yer alan görüşleri ve icazetlerine göre kendisini Hanefî fıkında yetişmiş bir muhaddis olarak tanımlayabileceğimiz Muhammed et-Trabzonî, Mekke, Medine ve Şam’da Hanefî, Şafiî ve Mâliki çevrelerin ders halkalarına da dâhil olmuştur. Hocalarından Abdullâh b. Salim el-Basrî (ö. 1134/1722), Mehmed b. Hasan Himmatzâde (ö. 1175/1761) ve Muhammed b. Tayyib el-Fâsî el-Mâlikî (ö. 1170/1756) dikkat çeken isimlerdendir. XVIII. yüzyılın en mühim muhaddislerinden kabul edilen Abdullâh b. Salim el-Basrî'nin doğrudan öğrencisi olup olmadığı bilinmemektedir. Ancak Muhammed et-Trabzonî, 1170/1757 yılında Himmatzâde Efendi’den Abdullâh b. Salim el-Basrî'nin eserlerine dair icazet almıştır.²² Eserlerinde sık sık Allah tarafından bahşedilen ledünnî ilme vurgu yaptığı görülen Muhammed et-Trabzonî,²³ aynı zamanda “Kâdirî şeyhlerinden faziletli bir şeyh” olarak tanımlanmıştır.²⁴ Bu yönüyle mezhebî kimliğinden ziyade tasavvufî eğilimi ile ön plana çıkan âlim, Sü-

Fîha'l-Mufredu ve'l-Musennâ ve'l-Cem'u ve'l-Muzekkeru ve'l-Muennes İsimli Risalesi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XXXII/ (2010), 77-110; Benli, Ali, “et-Trabzonî, Muhammed el-Medenî”, *DİA* (İstanbul: TDV, 2012), 41/304-305; Benli, Ali, “Muhammed el-Medenî et-Trabzonî ve Risâle fî Beyânî'l-Ezdâd'ı”, 31/147-172.

17 Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, 3/936.

18 et-Trabzonî, *Nazmü'd-Düreri's-Seniyye fî Sîreti Hayri'l-Beriyye* (Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1071), 27a.

19 Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, 3/979 Süreyya, burada Muhammed et-Trabzonî'nin vefat tarihini 1188/1774 sonrası olarak vermektedir. Ancak âlimin 1194/1780 yılında tamamladığı Cem'u'l-Fusûl ve'l-Fevâid fî tarihi Beyt'il-Haram adlı, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu No: 1050'deki mecmuada 1b-78a' da kayıtlı eseri göz önünde bulundurulduğunda, vefat tarihinin 1200/1786 olarak kabul edilmesi daha makuldür.

20 Günümüzdeki kütüphane memurluğu görevine denk gelmektedir.

21 et-Trabzonî, *Tertîbu Evâli Âyâtî'l-Kur'ân alâ Hurûfî'l-Hicâ* (Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 389), 70a.

22 et-Trabzonî, *İcâzet* (Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1070), 97b.

23 Muhammed et-Trabzonî, *Cem'u'l-Fusûl ve'l-Fevâid fî Târîhi Beyti'l-Harâm* (Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1050), 78a; Muhammed et-Trabzonî, *'Ucâletu'z-Zâd fî Şerhi Zuhri'l-Me'âd fî Mu'âradati Bânet Su'âd* (Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1050), 79b, 256a.

24 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/156.

yûtî (ö. 911/1505)²⁵, Ali el-Kârî (ö. 1014/1605),²⁶ İbrâhîm el-Lekânî (ö. 1041/1632)²⁷, Ahmed el-Hamevî (ö. 1098/1687)²⁸ gibi pek çok âlimin görüşlerinden faydalanmıştır.²⁹ Ayrıca Hadis, Tefsir, Akaid, Fırak, Tarih, Coğrafya, Tıp, Eczacılık, Biyoloji ve Arap Dili hakkında çok sayıda eser kaleme almıştır.³⁰

Muhammed et-Trabzonî, İbn Abdülvehhâb'a karşı bir dizi reddiye kaleme almıştır. O da Vehhâbîliğin erken dönemlerinde yazılan reddiyelerde sıkça karşılaşıldığı gibi İbn Abdülvehhâb'ı 'Şeyh Necdî' olarak anmaktadır.³¹ Muhammed et-Trabzonî'nin reddiyelerinin yazılış tarihlerine bakıldığında Vehhâbî hareketin oldukça erken bir döneminde kaleme alındıkları görülmektedir. Reddiyeleri 1168-1170/1754-1756 yılları arasında yazılmıştır. Bu tarih aralığı zamansal olarak Vehhâbî hareketin yankılarının Mekke ve Medine'ye ulaştığı dönemleri işaret etmektedir. Muhammed et-Trabzonî'nin icazetnamesinden hareketle 1171/1757 tarihinde İstanbul'da olduğu dikkate alınacak olursa Vehhâbî davetin ilk yıllarında Medine'de bulunduğu söylenebilir.

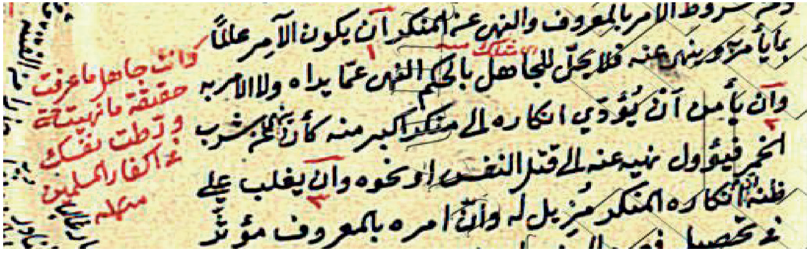
Muhammed et-Trabzonî, "büyük bir fesada dair bazı meseleler" olarak nitelendirdiği Şeyh Necdî'nin görüşleri hakkında toplamda üç risale altında toplanabilecek, irili ufaklı birçok metin kaleme almıştır. Bunlardan "sapkın ve yoldan çıkmış bir topluluk" olarak nitelendirdiği Vehhâbîler'den ve Şeyh Necdî olarak andığı İbn Abdülvehhâb'dan bahsettiği risalesi *Sârimü'l-Vâridât fî'r-Reddi alâ Ehli'l Hevâ* olarak bilinmektedir.³² Onun 1170/1756-1187/1773 yılları arasında yazdığı, toplamda dokuz risale ve elli varaktan oluşmaktadır. Bu sebeple söz konusu risale Vehhâbî doktrin açısından önemli meselelerin ele alındığı bir mecmua hüviyetindedir. Muhammed et-Trabzonî'nin Vehhâbî görüşler hakkındaki düşüncelerini bir bütün olarak ele almakta fayda vardır.

2. Risâle fî 'Ademi Tekfirî'l-Mü'minîn İsimli Risalesinde Vehhâbîlik

Mecmuanın içerisinde yer alan *Risâle Tarîku'l-İhtisâb ve'n-Nasîha*³³ isimli risale Müslü-

- 25 Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî (ö. 911/1505), Tefsir, hadis, fıkıh, Arap dili ve edebiyatı âlimi.
- 26 Ebü'l-Hasen Nûrûddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî (ö. 1014/1605): Hanefî fakihî, muhad-dis, müfessir ve kıraat âlimi.
- 27 Ebü İshâk (Ebü'l-İmdâd) Burhânüddîn İbrâhîm b. İbrâhîm b. Hasen el-Lekânî (ö. 1041/1632), Cevhere-tü't-tevhîd adlı manzum akaid risâlesiyle tanınan Mâlikî âlimi. Ezher müderrislerinden olup sûfî temayülü ile bilinmektedir.
- 28 Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Hasenî (el-Hüseynî) el-Hamevî el-Mısırî (ö. 1098/1687), Hanefî fakihî. İbrâhîm el-Lekânî'nin öğrencisidir.
- 29 et-Trabzonî, *Hâşiye alâ Nuhbeti'l-Fiker* (Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1050), 1b.
- 30 Bağdadi, *Hediyetü'l-Ârifîn*, 2/345; Sula, "Muhammed b. Mahmûd b. Salih b. Hasan et-Trabzûnî el-Medenî", 85-95; Benli, "Muhammed el-Medenî et-Trabzûnî ve Risâle fî Beyâni'l-Ezdâd'ı", 149-151.
- 31 "Şeyh Necdî" kullanımları içi bk. (BOA), *Cevdet Dahiliye (C.DH)*, 212-10560; Abdurrahman b. Muahmed İbn Afâlik, *Risâle erselehâ ileyhî 'Osmân İbn Mu'ammer* (Berlin Kütüphanesi, Arabische Sammelhandschrift, PPN768192455), 36b-76a; Abdülvehhâb b. Ahmedî el-Berekât el-Şafiî el-Ezherî et-Tandatâvî, *Reddü'd-Dalâle ve Kamî'l-Cehâle* (Princeton University, Islamic Manuscripts, Garrett no:3788Y), 16b-21a.
- 32 et-Trabzonî, *Sârimü'l-Vâridât fî'r-Reddi alâ Ehli Hevâ* (Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1041/11); Reddiyede, herhangi bir başlık bulunmamaktadır. Ancak bazı araştırmacılar tarafından, risalenin başlığı *Sârimü'l-vâridât (fî'r-Reddi alâ ehli Hevâ)* olarak kaydedilmiştir. Sula, "Muhammed b. Mahmûd b. Salih b. Hasan et-Trabzûnî el-Medenî", 90; Benli, Ali, "et-Trabzonî, Muhammed el-Medenî", 41/305; Benli, "Muhammed el-Medenî et-Trabzûnî ve Risâle fî Beyâni'l-Ezdâd'ı", 151.
- 33 et-Trabzonî, *Risâle Tarîku'l-İhtisâb ve'n-Nasîha* (Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1041), 170b.

manların tekfir edilmesi bakımından İbrâhim el-Lekânî'nin *Cevheretü't-Tevhîd*'indeki bazı beyitlerin Muhammed et-Trabzonî tarafından yapılan şerhidir. Emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i ani'l-münker'in manasını el-Lekânî'nin kasidesinden aktardığı dizelerle açıklayan Muhammed et-Trabzonî'nin risalenin kenarına düştüğü not oldukça ilgi çekicidir. Muhammed et-Trabzonî emr-i bi'l-ma'rûf adına Müslümanların tekfir edilmesini eleştirerek şunları kaydeder: “Sen bunun mahiyetini bilmeyen bir cahilsin ve Müslümanları tekfir ederek kendini bir çıkmaza sokmuş oldun.” Muhammed et-Trabzonî, ilk dönem reddiyelerde kullanılan Şeyh Necdî ifadesi ve İbn Abdülvehhâb'ın “ne dediğini bilmeyen bir cahil” olarak nitelendirilmesi gibi ortak söylemlerle uyumlu bir dil kullanmıştır. Yine risalenin kenarında yer alan, “asrımızda ortaya çıkan bu fesadı reddetmek hepimizin ortak sorumluluğudur” ifadeleri ile İbn Abdülvehhâb'ın görüşleri ve destekleyicilerinin kastedildiği açıktır.³⁴

Resim 1: Süleymâniye Koleksiyonu, 1041 vr. 170b.

Üç bölüm halinde kaleme alınan *es-Sârimü'l-Meslûl li-men Tasaddâ bi-Cehlihî Kassa Ahkâmî'r-Resûl*'ün³⁵ içeriği şu şekildedir:

- *Risâle fi Beyâni Hükmi'd-Huhân ve mâ Yelihâ min er-Resâil*'in³⁶ fereâğ kaydına göre risale 1170/1756 yılı reb'ü'l-evvel ayı ortalarında yazılmıştır. Devamında ele alınan meseleler Vehhâbî görüşlere itiraz mahiyetindedir. Ardından *Faslun fi 'Ademi İkfâri'l-Müslimîn*³⁷ adlı risaleye yer verilmiştir. Tekfir konulu risale 1187/1773 yılında *Risale Duhân*'ın üçüncü bölümü olarak kayda geçirilmiştir. Risalede tekfirin ne denli büyük bir mesele olduğu izah edilmekte ve Müslüman olduğunu dile getiren bir kimsenin tekfir edilmesinin yanlışlığı üzerinde durulmaktadır. Mehmet el-Medenî, el-Hamevî'den (ö. 1098/1687) yaptığı alıntılarla netleştirmeye çalıştığı görüşlerinde Müslüman gelenekte tekfirin doğru kabul edilmediği ve Müslümanların yalnızca Hâricîler tarafından tekfir edildiğinin altı çizilmiştir. Bu vurgunun erken tarihli reddiyelerde Vehhâbîlik-Hâricîlik benzerliğinin henüz gündeme getirilmediği bir zaman diliminde yapılmış olması dikkat çekicidir. Öte yandan Muhammed et-Trabzonî'nin tekfir konusunun mezhepler arasında yaygın olduğu ancak fukahânın keliminde buna yer olmadığı vurgusu önemli görünmektedir. O, mezhep mensuplarının müctehid olmadığını ancak fukahânın müctehidlik vasfına sahip olduğunu belirterek İbn

34 et-Trabzonî, *Risâle Tarîku'l-İhtisâb ve'n-Nasîha* (Süleymaniye Koleksiyonu, 1041), 170b.

35 et-Trabzonî, *es-Sârimü'l-Meslûl li-men Tasaddâ bi-Cehlihî Kassa Ahkâmî'r-Resûl* (Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1041), 174a-176a.

36 et-Trabzonî, *Risâle fi Beyâni Hükmi'd-Duhân ve Mâ Yelihâ min er-Resâil* (Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1041), 173b-204a.

37 et-Trabzonî, *Faslun fi 'Ademi İkfâri'l-Müslimîn* 1187/1773 (Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1041), 168a-170a.

Abdülvehhâb'ın müctehid olmadığını ima etmektedir.³⁸

Yazım tarihine bakıldığında Muhammed et-Trabzonî'nin bu risalesini İstanbul'da iken kaleme aldığı anlaşılmaktadır. Risale dönemin İstanbul'unda tartışılmakta olan 'evlere sarımsak asmanın nazara karşı koruduğu' hakkındaki görüşler ile başlamaktadır. Üç bölüm halinde meseleyi ele alan Muhammed et-Trabzonî birinci kısımda konu hakkındaki tartışmalara, ardından 'konuya dair fukahânın görüşlerine yer vermekte ve son bölümde 'kulaktan dolma bilgilerle Müslümanların tekfir edilemeyeceği' hususu üzerinde durmaktadır. Muhammed et-Trabzonî'nin risalesinin üçüncü bölümü *Faslü's-Sâlis fi 'Ademi İkfâri'l-Müslimîn bimâ Yensah fi Havâtiri'l-Kassâs* başlığı ile kaleme alınmıştır. Bu başlık esasında risalenin bir kısmını oluşturmasına karşın *Risâle fi 'Ademi Tekfiri'l-Mü'minîn* adlı risaleyle karıştırdığı anlaşılmaktadır.³⁹

Muhammed et-Trabzonî, *Risâle fi Beyâni Hükmi'd-Duhân* adlı risalesini Vehhâbiler tarafından da haram kabul edilen tütün-sigara-kahve-nargile vb. maddelerin tüketilmesinin hükmü ile alakalı kendisine yöneltilen sorulara cevaben kaleme aldığını belirtmektedir. Ancak kimlerin haramlığını dile getirdiği noktasında Vehhâbîlere değinilmemiştir. Konunun girişindeki "Günümüzde tartışılan bu konu hakkında tarafıma çok sayıda soru ulaştı." şeklindeki kapalı ifadesi görüşün aidiyetini ya da soru soranların kimliğini tespit etmeyi zorlaştırmaktadır. Ancak risalenin 1170/1756 yılında kaleme alınması, bu meseleyi yeniden gündeme getiren Vehhâbîleri akıllara getirmektedir. Daha önce değindiğimiz gibi bu dönemde Medine'de olması muhtemel olan Muhammed et-Trabzonî, Müslüman toplumda öteden beri tartışılan bu mevzunun Vehhâbîler tarafından yeniden gündeme getirilmesi ile oluşan ihtiyaca binaen risalesini kaleme almış görünmektedir.

Risalede haşhaş, seykürân⁴⁰ ve kahve gibi bitkilerin tüketilmesi hakkındaki hükümler de bildirilmiştir. Haşhaş ve seykürân gibi insanın mizacı üzerinde etkileri olduğu kanıtlanmış maddelerin zararlarından dolayı tüketilmemesini öneren Muhammed et-Trabzonî, görüşlerini ekseri Ali el-Kârî ve Afif el-Mekkî el-Hanefî'ye (ö. 1102/1690)⁴¹ atıflarla temellendirmiştir. Bu maddelerin tüketimini tıbbî açıdan da ele alan Muhammed et-Trabzonî, risalesinin sonucunda tütün ve türevlerinin tüketilmesinin haram olduğuna dair bir hüküm bulunmadığını belirtmiş; ancak nihayetinde haram olmamakla birlikte zararlı olduğu ve ulû'l-emr tarafından yasaklandığı için tüketilmemesi gerektiği sonucuna ulaşmıştır.⁴² Devamında yine Vehhâbîler tarafından ortaya atılan ölülerin ardından Fâtîha okunmasının hükmü tartışmasına geçmiştir.

Muhammed et-Trabzonî peygamberlerin, evliyanın ya da herhangi bir kimsenin ruhu için Fâtîha okumanın şirk olduğuna dair dile getirilen görüşe *Risale fi Reddi men Kâle: "İhdâ'u'l-Fâtîha li-Rûhi Fulânn fe-kad Eşreke"*⁴³ adlı risalesinde karşı çıkarak, bunun Ehl-i sünnet

38 et-Trabzonî, *Faslün fi 'Ademi İkfâri'l-Müslimîn* 1187/1773 (Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1041), 168b.

39 Bağdadi, *Hediyetü'l-Ârifin*, 2/345; Sula, "Muhammed b. Mahmûd b. Salih b. Hasan et-Trabzûnî el-Medenî", 90.

40 Akdeniz havzasında yetişen, anestezik (uyuşturucu) ve sedatif (rahatlatıcı) etkiye sahip bir bitki türü.

41 Mekke Müftüsü, Abdullah b. Hasan el' Afif el-Mekkî el-Kâzerûnî (ö. 1102/1690).

42 et-Trabzonî, *Risâle fi Beyâni Hükmi'd-Duhân* (Süleymaniye Koleksiyonu, 1041), 177b-195b.

43 et-Trabzonî, *Risâle fi Reddi men Kâle: "İhdâ'u'l-Fâtîha li-Rûhi Fulânn fe Kad Eşreke"* (Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1041), 195b-197a.

ve'l-cemaate tamamen aykırı bir düşünce olduğunu savunmuştur.⁴⁴ Ardından onun, Sârimü'l-Vârid ât fî'r-Reddi alâ Ehli Hevâ olarak adlandırılan risalesi yer alır.⁴⁵

3. Sârimü'l-Vâridât fî'r-Reddi alâ Ehli Hevâ'nın Ardından İstinsah Ettiği Nefehâtü'l-Kurab ve'l-İttisâl İsimli Risalede Vehhâbîlik

Muhammed et-Trabzonî'nin Vehhâbî görüşler hakkında kayda geçirdiği arka arkaya risalelerden üçüncüsünün tam ismi *Nefehâtü'l-Kurab ve'l-İttisâl bi-İsbâti't-Tasarrufli-Evliyâ'illâhi ve'l-Kerâme ba'de'l-İntikâl*'dir.⁴⁶ Kimi çalışmalarda eser Muhammed et-Trabzonî'ye ait gösterilse de⁴⁷; eserin yazarı Hanefî fakih Ahmed b. Muhammed el-Hamevî'dir (ö. 1098/1687).⁴⁸ Eserin girişinde Vezir Abdurrahmân Paşa'nın huzurunda toplanan bir mecliste evliyanın kerametinin ve tasarrufunun öldükten sonra da devam edip etmediği hakkındaki sorulara cevaben kaleme alındığı bilgisi yer almaktadır. Abdurrahmân Paşa 1087-1091/1676-1680 yılları arasında Mısır valiliği yapmış bir Osmanlı Paşasıdır. Kaldı ki Muhammed et-Trabzonî risalenin girişinde eserin el-Hamevî'ye ait olduğunu beyan etmektedir.⁴⁹ Öte yandan onun Şeyh Necdî'ye karşı yazdığı reddiyenin devamında bu esere yer vermesi Vehhâbîlerin yeniden gündeme taşıdıkları tartışma konularını ortaya koyması bakımından mühimdir. Reddiesinin hemen ardından el-Hamevî'nin *Nefehâtü'l-Kurab*'ını istinsah etmesi kendisinin de bu görüşü savunduğunun açık bir göstergesi olarak yorumlanmalıdır. Bu sayede Muhammed et-Trabzonî Vehhâbî doktrin içerisinde geniş yer bulan ve doğrudan şirk olarak kabul edilen bu meselede evliyanın kerametini kabul etmekte ve ruhlarla tevessül-istiğasenin mümkün olduğunu savunmuş olmaktadır. Bu bağlamda Muhammed et-Trabzonî tarafından istinsah edilen *Nefehâtü'l-Kurab*'ı mühim kılan temel etken risalenin konusu olan ve Vehhâbî doktrinini temellerini oluşturan evliyanın kerametleri ve ruhlarla tevessül tartışmalarının Vehhâbî davet öncesinde de toplumsal hafızada önemli bir karşılığının olduğunu ortaya koymasındır.

4. Muhammed et-Trabzonî el-Medenî'nin Risalelerinde Öne Çıkan Unsurlar

Muhammed et-Trabzonî'nin risalelerini İbn Abdülvehhâb'ın henüz şöhret kazanmadığı, fikirlerinin toplumsal karşılığının oluşmadığı ve etki gücünün Necid bölgesi dışına yayılmadığı bir dönemde Hanefî bir Türk âlim tarafından Arap dilinin inceliklerine hâkim bir şekilde yazılmış olması son derece önemlidir. Zira kimi çağdaş çalışmalarda Hicaz coğrafyasının periferisinde yer aldıkları gerekçesiyle Vehhâbîlikle fikrî mücadele noktasında Hanefî ule-

44 et-Trabzonî, *Sârimü'l-vâridât* (Süleymaniye Koleksiyonu, 1041/11), 195b.

45 Risalenin girişinde herhangi bir başlık bulunmama ile birlikte; risale kimi kaynaklarda bu başlık ile anılmaktadır. Doğrudan İbn Abdülvehhâb'a yazılmış olması ve risalenin içeriğinden hareketle başlıklandırmanın bu hali ile kullanılması daha uygun görünmektedir. Sula, "Muhammed b. Mahmûd b. Salih b. Hasan et-Trabzonî el-Medenî", 90; Benli, "et-Trabzonî, Muhammed el-Medenî", 41/305.

46 et-Trabzonî, *Nefehâtü'l-Kurab ve'l-İttisâl bi-İsbâti't-Tasarruf li-Evliyâ'illâhi ve'l-Kerâme Ba'de'l-İntikâl* (Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1041/11), 206b-211b.

47 Sula, "Muhammed b. Mahmûd b. Salih b. Hasan et-Trabzonî el-Medenî", 91; Benli, "et-Trabzonî, Muhammed el-Medenî", 41/305.

48 Risale Said Abdülfettah tarafından yayımlanmıştır. *Resâilu Sûfiyye Mahtûta*, thk. Abdülfettah, Said (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007), 229-277.

49 Seyyid Hamevî, *Nefehâtü'l-Kurab ve'l-İttisâl bi-İsbâti't-Tasarruf li-Evliyâ'illâhi ve'l-Kerâme Ba'de'l-İntikâl* (Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1041), 206b.

manın yetersiz kaldığı iddiaları yer almaktadır.⁵⁰ 1170/1756 gibi Vehhâbî hareket açısından oldukça erken sayılabilecek bir dönemde hareketin siyasî önderinin halen Muhammed b. Suud (1744-1765) olduğu ve fikirlerin etki alanının yerel kabilelerle sınırlı olduğu yıllarda reddiyesini kaleme almış olması Muhammed et-Trabzonî'yi ve risalesini öne çıkaran mühim bir noktadır.

Muhammed et-Trabzonî *Sârimü'l-Vâridât*'ında dört konuyu ele almaktadır. Ruhlar için kıraat, amelin sevabının başkasına bağışlanması, Hz. Peygamber'e rahmet dilemek ve kullanın fiilleri bağlamında husûn-kubûh meseleleridir. Bu konular Vehhâbîlere yazılan reddiyeler içerisinde değerlendirilen meseleler bakımından spesifik sayılabilecek niteliktedir. Risale bazı bölümleriyle diğer reddiyelerden daha kelâmî içeriklidir.⁵¹ Muhammed et-Trabzonî *Sârimü'l-Vâridât*'ında ele aldığı dört Vehhâbî görüşten "el-vâridetü" olarak bahsetmektedir. Bu ifadesinden kendisine ulaşan herhangi bir davet olmadığı yahut Vehhâbî fikirleri benimsemiş bir kimse ile tartışmaya girmediği, risalesinin içeriğini şekillendiren tartışmalardan dolayı olarak haberdar olduğu anlaşılmaktadır. Onun Vehhâbî dâiler ya da hac yapmak üzere Hicaz bölgesine gelen Necid bölgesinden kimseler aracılığıyla Vehhâbîlerin gündeme getirdiği tartışmalardan haberdar olduğunu düşündürmektedir. Diğer taraftan Muhammed et-Trabzonî'nin tercih ettiği başlık ile literatüre ve Arap Diline hâkimiyetini yansıtmış görünmektedir. Onun pek çok alana dair kayda geçirdiği eserlerinde İbn Kayyim el-Cevziyye gibi Hanbelî ulemanın önde gelen isimlerinin görüşlerinden de haberdar olduğu anlaşılmaktadır.⁵² Ayrıca Muhammed et-Trabzonî'nin reddiyesinin başlığını İbn Teymiyye'nin eserine nazire olarak seçtiği söylenebilir. Nitekim risalesi İbn Teymiyye'nin eserine yakın bir isim taşımaktadır.⁵³

Muhammed et-Trabzonî reddiyesinin sonlarında metnini "ucâle" (عَجَالَة) olarak nitelendirmektedir. Muhtemelen o, Müslümanların tekfiri konusunda şirk olarak nitelendirilen meseleleri duyduğunda hiddetlenmiş, konu hakkındaki görüşlerini ve geleneğinin yaklaşımını dile getirme ihtiyacı hissetmiştir. Hiddetinin boyutu reddiyesindeki ifadelerinden anlaşılabilen Muhammed et-Trabzonî'nin değerlendirmede bulunduğu meseleler hakkındaki akli ve nakli delilleri dinî ilimlere hâkimiyetinin bir göstergesidir. Söz gelimi o, başkasının ruhu için Fâtiha sûresinin okunması yahut sadaka verilmesi gibi amellerin şirk olduğu görüşü hakkında şunları kaydeder: "Falanın ruhu için okumak/vermek' ifadesi şirk değildir. Zira bu ifade 'falanın ruhuna bağışlamak' anlamında kullanılmaktadır. Muzâfın bu şekilde hazfi Arapların arasında yaygın bir kullanımdır."⁵⁴ Ardından Hz. Peygamber'den rivayet edilen ve bir kişinin annesinin vefatının ardından yapabileceği en faziletli şeyin ne olduğu sorusuna "su dağıtmadır." hadisini detayları ile zikreden Muhammed et-Trabzonî'nin

50 Bazı çağdaş araştırmalarda Vehhâbî görüşlerle mücadelede Türkler tarafından yazılmış reddiye bulunmadığı ifade edilmektedir. 1732-1818 yılları arasında Muhammed et-Trabzonî ile birlikte tespit edebildiğimiz sekiz reddiyenin varlığı bu görüşün gerçeği yansıtmadığını göstermektedir. Bk. Hamâdî er-Rudeysi, Nüveyre, Esmâ, *er-Red Ale'l-Vehhâbiyye i'l-Karni't-Tâsi' Aşer -Nusûsü'l-Garbi'l-İslâmi Nümûzecen* (Beyrut: Darü't-Talia, 2008), 28.

51 et-Trabzonî, *Sârimü'l-vâridât* (Süleymaniye Koleksiyonu, 1041/11), 201a-204a.

52 et-Trabzonî, *Ruseyiletün fi Savmi' Âşûrâ*, (Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1041), 71a.

53 İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbâs Takıyyüddin Ahmed b. Abdulhâlim, *es-Sârimü'l-Meslûl alâ Şatimi'r-Resûl*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1978).

54 et-Trabzonî, *Sârimü'l-vâridât* (Süleymaniye Koleksiyonu, 1041/11), 197a-b.

muhaddis kimliği ve ilmî derinliği kendisini göstermektedir.⁵⁵ Rivayetin bütün metinlerini zikrettikten sonra Ebû Dâvûd'un kaydettiği metni tercih ettiğini, bu tercihinin sebebinin de Hâkim tarafından sahih kabul edilmesi olduğunu belirtir. Şeriatın taşıyıcıları olarak nitelendirildiği muhaddislerden gelen rivayetlerle Hz. Peygamber'e rahmet dilemek, kıraatin-amelin sevabını peygambere bağışlamak, başkası adına hac yapmak gibi meseleleri tartışan Muhammed et-Trabzonî Şeyh Necdî'ye şöyle seslenir: “Şimdi söyle bakalım bu muhaddisler de mi müşriktir? Evet dersen halis Müslümanlar hakkında müşrik dediğin için sen de müşriksin. Onlar bize şeriatı taşıyanlardır. Hayır dersen sen tam bir müfterisin. Senin özelliğin de budur işte.”⁵⁶

Sârimü'l-Vâridât'ın yer aldığı toplamda elli varaktan oluşan mecmua içerisinde ele alınan konular bir bütün halinde değerlendirildiğinde Kadızâdeli ulemadan beri Osmanlı toplumunda tartışılabilen mevzuların önemli bir kısmına yer verildiği görülmektedir. Mecmua da sigara, haşhaş, seyküran gibi maddelerin dinen hükmü, Müslüman olduğunu ifade eden kimselerin tekfir edilmesi, evliya- salihlere teberrük etmenin hükmü ve ruhlarla tevessül gibi konulara yer verilmiştir. Ancak Muhammed et-Trabzonî raks ve deveran, ebeveyn-i Resûl'ün imanı, iman-ı ye's, Hızır'ın hayatta olup olmadığı, vahdet-i vücud tartışması, kandil gecelerinde cemaatle namaz kılınmasının hükmü gibi Kadızâdeliler tarafından gündeme taşınan hararetli tartışma konularına değinmemiştir. Bu durum Vehhâbî fikirler ile Kadızâdeliler tarafından toplumsal bölünmeye neden olan mevzular arasındaki ortaklığı ortaya koyması bakımından anlamlıdır. Zira Vehhâbî hareketten yüz yıl kadar önce ortaya çıkmış ve toplumda kadılar ve sufiler çatışmasına dönüşen çekişmelerin fitilini ateşlemiş grupların devletten tasfiye edilerek sürgüne gönderilmesi ile bir anda tartışmaların yok olması hayatın doğal akışına ters görünmektedir. Nitekim Muhammed b. Abdülvehhâb'ın ilim yolculukları ve irtibatla olduğu isimlerin Kadızâdeli ulema ile bağlantısı Vehhâbîliğin bir anda otaya çıkmadığının bilakis tarihin belli dönemlerinde uygun zemin ve toplumsal desteğin olması halinde kendisini gösteren bir zihniyet yapısı olduğunun göstergelerindedir. Öte yandan Muhammed et-Trabzonî'nin XVIII. yüzyıl Hicaz ilim halkasında yer alan ve Vehhâbîlik karşıtı olan muhaddis çevrelerde sıklıkla rastlandığı şekilde Birgivi Mehmet Efendi'nin *Tarîkatü'l-Muhammediyye*'sine ve yine Vehhâbîlerin küfre düşmekle itham ettiği Busûrî'nin *Kaside-i Bürde*'sine yazdığı şerhlerin varlığı⁵⁷ onun yaşadığı dönemin en ciddi dinî ve toplumsal sorunu olan Vehhâbîlik karşıtı duruşunun göstergesi olarak yorumlanmalıdır.⁵⁸

Muhammed et-Trabzonî'nin hızlıca kaleme aldığı dile getirdiği *Sârimü'l-Vâridât*'ında üzeri kırmızı mürekkep ile çizilmiş bölümler dikkat çekicidir. Bu bölümler polemik türü bir metinde dilin ne derece keskinleşebileceğinin ve sertleşebileceğinin orijinal örneklerindedir. Nitekim yazılanların üzeri tamamen kapatılmadığından risaleyi okuyan bir kişinin yazarın ne derece öfkelenildiğini görmesi mümkündür.⁵⁹ İlgili kısımların kim tarafından çi-

55 Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdf (ö. 275/889), *es-Sünen*, nşr. Yasir Hasan vd., (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 1434/2013), 41 “Kitâbu'z-Zekât”.

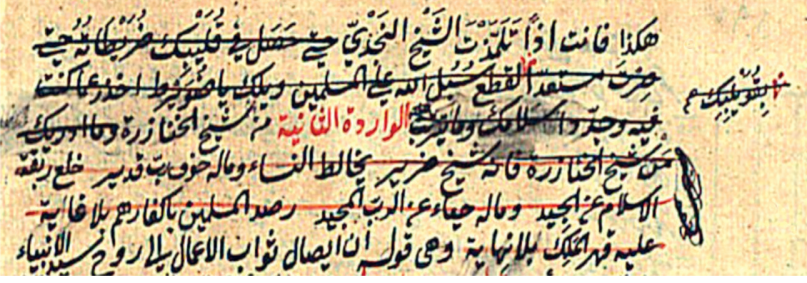
56 et-Trabzonî, *Sârimü'l-vâridât* (Süleymaniye Koleksiyonu, 1041/11), 197b.

57 Ayrıntılı bilgi için bk: <https://www.sauress.com/alhayat/55188> (Erişim 13.08.20224)

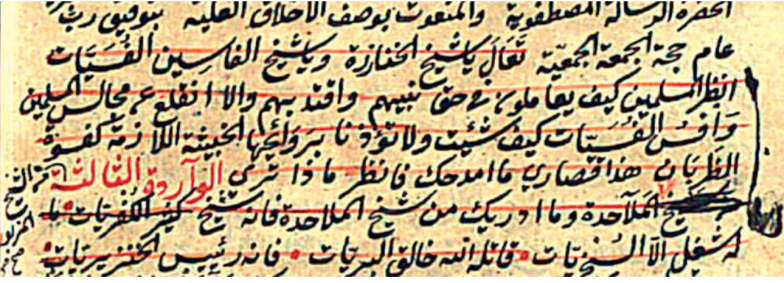
58 XVIII. yüzyıldaki fikrî bunalımlar, tartışma konuları ve Hicaz ilim zinciri halkaları hakkında ayrıntılı bilgi için bk: Ebru, Koçak, *Osmanlılar Döneminde Vehhâbîliğe Yazılan Reddiyeler ve Analizi (1723-1818)*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, 2022).

59 et-Trabzonî, *Sârimü'l-vâridât* (Süleymaniye Koleksiyonu, 1041/11), 203a, 201a, 198a.

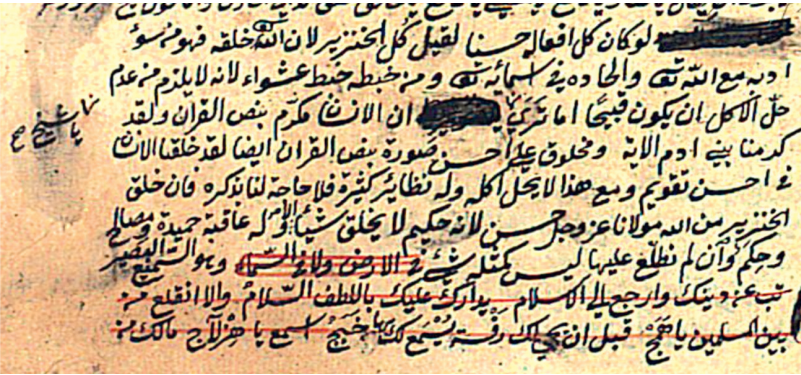
zildiği kesin olarak bilinmemekle birlikte Muhammed et-Trabzonî'nin hiddetli bir şekilde kaleme aldığı risalesini tekrar gözden geçirdiğinde kullandığı ifadelerin ilmi yönüne gölge düşüreceğini düşünmesi üzerine bizzat kendisi tarafından çizilmiş olması muhtemel görünmektedir. Zira çizilen bölümlerde kullanılan mürekkep türü, Muhammed et-Trabzonî'nin başlıklarda kullandığı mürekkep ile örtüşmektedir.

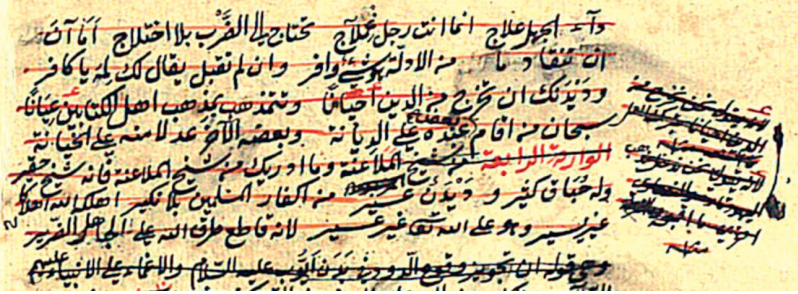
Resim 4: Süleymâniye Koleksiyonu, 1041 vr. 198a

Resim 5: Süleymâniye Koleksiyonu, 1041 vr. 201a

Resim 6: Süleymâniye Koleksiyonu, 1041 vr. 202b

Resim 7: Süleymâniye Koleksiyonu, 1041 vr. 203a

Sonuç

Muhammed et-Trabzonî'nin yaşadığı XVIII. ve XIX. asırlar Osmanlı toplumunun fikrî ve siyasî olarak oldukça hareketli bir dönemine denk gelmektedir. Bir yandan yaşanan askerî zorluklar diğer yandan ise Vehhâbîlik gibi din-kültür ve mezhep düzleminde yaşanan hareketlilikler döneme damgasını vurmuştur. Muhammed et-Trabzonî'nin reddiyesini yazıma amacı ve yazım tarihi Vehhâbî fikirlerin ulema nezdinde kolektif bir bilinç oluşturduğu ve bu doğrultuda dinî değerlerin korunması gayesinin misyon edinildiği ortaya koymaktadır. Bu ve benzeri çalışmalar Osmanlı Devleti'nin Vehhâbîlerle mücadelesinin dönemin Mısır Valisi Ali Paşa (ö. 1265/1849) ile yapılan yirmi küsur resmi yazışma ve tenkilden ibaret görülmesinin tarihsel gerçeklerle örtüşmediğini göstermektedir.

Muhammed et-Trabzonî kendisi gibi Vehhâbî fikirlere karşı reddiye kaleme almış olan Himmatzâde Efendi'nin öğrencisidir. Başka bir deyişle o, Hanefî-Nakşî çizgide yetişmiş bir hocanın öğrencisi olarak Mekke ulema zincirine bağlanmaktadır. Dolayısıyla Muhammed et-Trabzonî istinsah ya da telif yoluyla görüşlerini beyan ettiği tartışmaların tespiti bu zincirin birikimi ile dinî ve toplumsal meselelere yaklaşımını ortaya koyması bakımından ayrıca önemlidir. Hanefî bir âlim tarafından çok erken bir dönemde yazılmış olmasına rağmen reddiyesinin yaygınlaşmamış olması şaşırtıcıdır. Bu durum Muhammed et-Trabzonî'nin kütüphane memuru olduğu için hak ettiği ilmî değeri görememesi olarak açıklanabilir mi bilinmez.

Arap diline ve dinî ilimlere olan hakimiyetini ortaya koymaya çalıştığımız Muhammed et-Trabzonî'nin risaleleri dönemin fikri buhranları ve Vehhâbîlik-Kadızzâdelilik arasındaki tartışma konularının benzerliğini ortaya koyması bakımından önemlidir. Muhammed et-Trabzonî'nin tekfirci ve ötekileştirici söylemlere dönük eleştirilerinin kendi döneminin edebî literatürü ile bütünlük içerisinde analiz edilmesi dönemin fikrî buhranlarına ışık tutmamıza yardımcı olmuştur. Muhammed et-Trabzonî'nin mecmuasında yer verdiği bilhassa Akdağlı Mustafa b. Ali Ali el-Amâsî (ö. 1168/1755 sonrası) tarafından yazılan tütün vb. maddelerin dinî hükmü konusundaki risalesine reddiye mahiyetinde yazdığı şerh ve el-Hamevî'nin evliyanın kerametleri hakkındaki risalesine yer vermiş olması tarihin belli dönemlerinde yaşanan toplumsal kutuplaşmanın Vehhâbî hareket ile farklı bir zaman ve zeminde yeniden gündeme getirildiğini göstermektedir. Dönemin sosyal, siyasî ve fikrî yapısının detaylarının bütüncül bir yaklaşımla belirlenebilmesi Vehhâbî hareketten kısa bir süre önce İstanbul, Mısır ve Şam bölgelerinde etkinliği görülen Kadızzâdeli fikirler ile Veh-

hâbîlik arasındaki kesişmelerin tespitine imkân sunmuştur. Bu sayede İstanbul'u bir dönem etkisi altına alan zihniyetin merkezî otoritenin nispeten zayıf olduğu Necid coğrafyasında yeniden alevlendiği anlaşılmıştır. Ancak Muhammed et-Trabzonî'nin Kadızâdeliler döneminde hararetle tartışılan Kızılbaşlık, raks ve deveran, ebeveyn-i Resûl'ün imanı, zındıklık, vaḥdet-i vücūd, Firavun'un imanı gibi tartışmalara girmediğini belirtmek gerekir. Buradan hareketle Muhammed et-Trabzonî'nin muhatap aldığı kesimin Kadızâdeliler'den ziyade kendi döneminin güncel sorunu konumundaki Vehhâbîler olduğunu belirlememiz mümkün hale gelmiştir.

Muhammed et-Trabzonî'nin hakkında müstakil risale yazdığı veya fetvaları vasıtasıyla görüş beyan ettiği konular kendi döneminde toplumsal karşılığı olan ve zihinleri fazlasıyla meşgul eden hususlardı. Nitekim bu hususların pek çoğunun kendisinden önceki asırlarda da Osmanlı toplumunda tartışılmış konular olması Vehhâbîlerin dinî söylem ve yaklaşım tarzlarının örtüştüğü zihniyet yapılarının daha net anlaşılmasına imkân sağlamıştır. Nitekim bize göre Vehhâbîlik mezhebî aidiyetten bağımsız olarak tarihin belli dönemlerinde ortaya çıkan gelenekçi-zâhirî zihniyetin farklı bir yansımasıdır.

Kaynakça | References

Asımı, Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım. *ed-Dürerü's-Seniyye fi'l-Ecvibeti'n-Necdiyye*. Riyad: y.y, 3. Basım, 1996.

Benli, Ali. "Muhammed el-Medenî et-Trabzûnî ve Risâle fî Beyânî'l-Ezdâd'ı". *Eskiye* 31 (2015), 147-172.

Benli, Ali. "et-Trabzonî, Muhammed el-Medenî". *DİA*. 41/304-305. İstanbul: TDV, 2012.

Bağdadî, İsmail Paşa. *Hediyetü'l-Ârifin Esmâü'l-Müellifin ve Âsarü'l-Musannifin*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı, 1955.

Bağdadî, Muhammed Saîd b Seyyid Abdülganî Ravi. *Târîhu'l-Üseri'l-İlmiyye fî Bağdâd*. thk. İmad Abdüsselam Rauf. Bağdad: Dârü's-Şuuni's-Sekafiyeti'l-Amme, 1997.

Durkheim, Emile. *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*. İstanbul: Ataç Yayınları, 2005.

Durkheim, Emile. *The Division of Labor in Society*. New York: The Free Press, 1960.

Ebü'd-Diyâf, Ebü'l-Abbas Ahmed b Ebi'd İbn. İthafu Ehli'z-Zamân bi-Ahbâri Mülûki Tûnis ve Ahdi'l-Emân. Tunus: eş-Şeriketü't-Tunisiyye, 1963.

Gür, Süleyman- Karaca, Ahmet (ed.). *Trabzonlu Müellifler ve Eserleri (Osmanlı Dönemi)*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2023.

Hamevî, Seyyid. *Nefehâtü'l-Kurâb ve'l-İttisâl bi-İsbâti't-Tasarruf li-Evliyâ'llâhi ve'l-Kerâme Ba'de'l-İntikâl*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1041.

Hamevî, Seyyid. *Resâilu Sûfiyye Mahtûta*. thk. Abdülfettah, Said. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007.

Himmatzâde, Efendi. *Kavlü's-sedîd fî Cevâzi't-Taklîd*. Sarayova-Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi, Mahtûtât, 8/3505.

İbn Abdülvehhab en-Necdî, Muhammed. *Müellefâtü's-Şeyhi'l-İmam Muhammed b. Abdülvehhâb: er-Resâilü's-Şahsiyye*. thk. Abdülazîz Rumi, Seyyid Hicab, Muhammed Baltacı. Riyad: Câmîatü'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, t.y.

İbn Bişr, Osman en-Necdî. *Urvânü'l-Mecd fî Târîhi Necd*. thk. Abdurrahman b. Abdüllatîf b. Abdullah Âlû's-Şeyh. 2 Cilt. Riyad: Dâretü'l-Melik Abdülaziz, 1982.

Kalaycı, Mehmet. "Birgivi Mirasının Toplumsal ve Metinsel Taşıyıcıları: Kadızâdeliler ve Etrafındaki Ulema". *Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası (Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler) - XVII. Yüzyıl*, 431-455.

Karaağaç, Hilmi. "Tekfir ve Elfaz-ı Küfre Dair İki Risale". *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. 1/459-466. İstanbul: Değişim Yayınları, ts..

Kettânî, Muhammed Abdülhay b Abdilkebir b Muhammed Hasenî İdrîsî. *Fihri'sü'l-Fehâris ve'l-Esbât ve Mu'cemü'l-Me'âcim ve'l-Meşyahât ve'l-Müsellesât: el-Fehâris*. 3 Cilt. Beyrut: Dâ-rü'l-Garbi'l-İslâmî, 1986.

Koçak, Ebru. *Osmanlılar Döneminde Vehhâbiliğe Yazılan Reddiyeler ve Analizi (1723-1818)*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, 2022.

Medenî, Muhamed et-Trabzonî. *Cem'u'l-Fusûl ve'l-Fevâid fî Târîhi Beyti'l-Harâm*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1050.

Medenî, Muhamed et-Trabzonî. *es-Sârimü'l-Meslûl li-men Tasaddâ bi-cehlihî Kassa Ahkâmî'r-Resûl*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1041, 174a-176a.

Medenî, Muhamed et-Trabzonî. *Faslün fî 'Ademi İfkârî'l-Müslimîn 1187/1773*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1041, 176b-177a.

Medenî, Muhamed et-Trabzonî. *Hâşiye alâ Nuhbeti'l-Fiker*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1050.

Medenî, Muhamed et-Trabzonî. *İcâzet*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1070.

Medenî, Muhamed et-Trabzonî. *Nazmü'd-Düreri's-Seniyye fî Sîreti Hayri'l-Beriyye*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1071.

Medenî, Muhamed et-Trabzonî. *Nefehâtü'l-Kurâb ve'l-İttisâl bi-İsbâtî't-Tasarraf li-Evliyâ'il-lâhi ve'l-Kerâme Ba'de'l-İntikâl*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1041/11, 206b-211b.

Medenî, Muhamed et-Trabzonî. *Risâle fî 'ademi Tekfîri'l-Mü'minîn*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1041, 167b-211b.

Medenî, Muhamed et-Trabzonî. *Risâle fî Beyâni Hükmi'd-Duhân ve Mâ Yelîhâ min er-Resâil*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1041, 173b-204a.

Medenî, Muhamed et-Trabzonî. *Risâle fî Reddi men Kâle: "İhdâ'u'l-Fâtîha li-Rûhi Fulânın fe Kad Eşreke"*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1041, 195b-197a.

Medenî, Muhamed et-Trabzonî. *Risâle Tarîki'l-İhtisâb ve'n-Nasîha*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1041, 170b.

Medenî, Muhamed et-Trabzonî. *Sârimü'l-Vâridât fî'r-Reddi alâ Ehli Hevâ*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1041/11, 17.

Medenî, Muhamed et-Trabzonî. *Tertîbu Evâli Âyâtî'l-Kur'ân alâ Hurûfi'l-Hicâ*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 389.

Medenî, Muhamed et-Trabzonî. *'Ucâletu'z-Zâd fî Şerhi Zuhri'l-Me'âd fî Mu'âradati Bânet Su'âd*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1050.

Montagne, Robert. *Çöl Medeniyeti*. çev. Avni Yakalıoğlu. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1950.

Öztürk, Eyüp. "Medenî et-Trabzonî ve Tekfirci Söyleme Karşı İtirazları". *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. ed. Şenol Saylan-Betül Saylan. 1/407-418. İstanbul: Değişim Yayınları, 2016.

Rudeysî, Hamâdî, Nüveyre, Esmâ. *er-Red Ale'l-Vehhâbiyye i'l-Karni't-Tâsi' Aşer -Nusû-sü'l-Garbi'l-İslami Nümûzecen*. Beyrut: Darü't-Talia, 2008.

Saylan, Şenol-Saylan, Betül (ed.). *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. ed. 1/429-440. İstanbul: Değişim Yayınları, 2016.

Saylan, Şenol. "Tütün Kullanma Meselesi Üzerinden Tekfirci Söyleme Bir Reddiye: et-Trabzonî'nin (ö. 1200/1786) Hâdi'l-'Umyi İlâ Câddeti't-Tarîk Adlı Risâlesi (İnceleme-Tahkîk)". *Tahkik Dergisi* 11/2, (2023).

Seyyidoğlu, Mahmud. "Bir Osmanlı Âlimi: Muhammed Trabzonî". çev. Ömer Faruk Tokat. *Rıhle Dergisi* 2/5-6 (2009), 175-184.

Sula, Murat. "Muhammed b. Mahmûd b. Salih b. Hasan et-Trabzûnî el-Medenî ve Rusey-yiletun fî Beyânî'l-Alfâzî'l-Letî Yestevî Fîha'l-Mufred ve'l-Musennâ ve'l-Cem'u ve'l-Muzek-ker ve'l-Muennes İsimli Risalesi". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (2010), 77-110.

Süreyya, Mehmed. *Sicill-i Osmani*. 6 Cilt. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.

Tandatâvî, Abdülvehhâb b. Ahmedî el-Berekât el-Şafi'î el-Ezherî et-. *Reddû'd-Dalâle ve Kam'î'l-Cehâle*. Princeton University, Islamic Manuscripts, Garrett no:3788Y, 16b-21a.

Temîmî, Ebü'l-Fidâ İsmail s Muhammed. *el-Minahü'l-İlâhiyye fî Tamsi'd-Dalâleti'l-Veh-hâbiyye*. thk. Ahmed et-Tavîlî. Tunus: Matbaatu Tunusiyye, 1910.

Useymîn, Abdullah es-Salih. *eş-Şeyh Muhammed b. Abdülvehhab: Hayâtuhû ve Fikruhû*. Riyad: Dârü'l-Kütüb, 3. Basım, 1993.

Yılmaz, Fidan. "Trabzonî Medenî'ye Nisbet Edilen Arapça Duhan Risalesi". *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. ed. Şenol Saylan-Betül Saylan. 1/441-457. İstanbul: Değişim Yayınları, 2016.

<https://www.sauress.com/alhayat/55188> (Erişim 13.08.2024)

Yazma Eserlere Düştüğü Notlar Çerçevesinde Muhammed et-Trabzonî'nin Musahhîh ve Okur Yönü

Fatma Esmenur Koç | 0000-0002-1155-192X | kocfatmaesmanur@gmail.com

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bilim Tarihi,
İstanbul, Türkiye

ROR ID: 04mma4681

Emine Esranur Koç | 0000-0002-0236-3978 | kocemineesranur@gmail.com

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Bilim Tarihi,
İstanbul, Türkiye

ROR ID: 04mma4681

Öz

Alimlerin okuma, tashih ve tahşiye pratiklerine yönelik çalışmalar ilmi kimliklerinin incelenmesinde tamamlayıcı bir rol üstlenir. Bir alimin kitaplarına düştüğü notlar, okur olarak kitapla kurduğu ilişkiyi göstermesi bakımından önemlidir. Alimlerin yaptıkları tashih ve mukabele gibi faaliyetlerle ilgili bilgilerin derlenmesi aynı zamanda biyografilerine katkıda bulunabilir. Bu çalışmada 18. yüzyıl çok yönlü Osmanlı alimlerinden olan Muhammed et-Trabzonî el-Medenî'nin (ö. 1200/1786) yazma eserlere düştüğü notların incelenmesiyle hem onun hem de 18. yüzyıl çok yönlü aliminin nasıl bir okur olduğuna dair bir izlenim sunulacaktır. Ayrıca, çalışmada metodoloji itibarıyla yazma eserlerdeki kayıtların önemi vurgulanacaktır. Trabzonî'nin Süleymaniye Medresesi'nde müderrislik, hâfız-ı kütüblük yaptığı ve vefatından önce kitaplarını Süleymaniye Camii kütüphanesine vakfettiği bilinmektedir. İstinsah veya mukabelesini yaptığı pek çok kitap Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunur. Çalışma, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi başta olmak üzere çeşitli kütüphane koleksiyonlarında Trabzonî ile ilişkili olduğu tespit edilen eserlerle sınırlandırılmıştır. Yazma eser katalogları, yazma eserlerdeki kayıt ve derkenar notlarındaki bilgilerden faydalanılarak Trabzonî'nin okuduğu eserler tespit edilmiş ve çalışmanın örneklemini oluşturmuştur. Bu eserlerdeki kayıtlar ve derkenar notları okunmuş ve araştırmanın amacına uygun olanlar tasnif edilip yorumlanmıştır. Bu analiz sayesinde, Trabzonî'nin ilmi eser mukabelesine verdiği önem ve metinlerin en sahih nüshasını elde etme arayışındaki azmi ortaya konulmuştur. Elindeki nüshaya yaptığı müdahaleler bağlamında Trabzonî'nin müellif metnine bağlılığı ve müstensih metninin özgünlüğünü koruma hassasiyeti gösterilmiştir. Trabzonî'nin bir alim olarak kendi görüşlerini, müellif metnine yaptığı müdahaleleri ve çeşitli kaynaklardan derlediği bilgileri içeren derkenarların incelenmesiyle Trabzonî'nin musahhîh, okur ve muhaşşî yönüne yakından ele alınabilmektedir. Bu çalışma, Trabzonî'nin daha önce hayatı ve eserleri üzerine yapılan araştırmalara ek olarak, özellikle onun okuma faaliyetlerine dair değerlendirme sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Bilim Tarihi, Trabzonî, Yazma Eserler, Mukabele, Derkenar notları.

Atıf Bilgisi

Koç, Fatma Esmanur – Koç, Emine Esranur. “Yazma Eserlere Düştüğü Notlar Çerçevesinde Muhammed et-Trabzonî'nin Musahhah ve Okur Yönü”. *Trabzon İlahiyat Dergisi* 11/Özel Sayı (Kasım 2024), 29-49.

<https://doi.org/10.33718/tid.1540779>

Geliş Tarihi : 29.08.2024

Kabul Tarihi : 25.10.2024

Yayın Tarihi : 30.11.2024

Değerlendirme : İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

Etik Beyan : Bu makale, 17-18 Ekim 2024 tarihleri arasında gerçekleştirilen Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dinî Hayat Sempozyumu'nda sözlü olarak sunulan ve basılmayan “Yazma Eserlere Düştüğü Notlar Çerçevesinde Muhammed et-Trabzonî'nin Musahhah ve Okur Yönü” adlı tebliğin içeriği geliştirilerek ve kısmen değiştirilerek üretilmiş halidir.

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Taraması : Yapıldı - iThenticate

Çıkar Çatışması : Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman : Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans : Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

The Corrective and Reading Practices of Muhammad al-Trabzonī Through His Marginal Notes in Manuscripts

Fatma Esmanur Koç | 0000-0002-1155-192X | kocfatmaesmanur@gmail.com

Fatih Sultan Mehmet Vakif University, Institute of Graduate Studies, History of Science,
Istanbul, Türkiye

ROR ID: 04mma4681

Emine Esranur Koç | 0000-0002-0236-3978 | kocemineesranur@gmail.com

Fatih Sultan Mehmet Vakif University, Faculty of Humanities and Social Sciences, History of
Science, Istanbul, Türkiye

ROR ID: 04mma4681

Abstract

Studies on scholars' reading, proofreading, and tahshiya practices play a complementary role in the examination of their scholarly identities. The notes a scholar makes in his books are important in revealing his relationship with the text as a reader. The compilation of information related to scholars' activities such as proofreading and collator (muqābala) can also contribute to their biographies. In this study, by examining the notes written by Muhammad al-Trabzonī al-Madanī (d. 1200/1786), one of the versatile Ottoman scholars of the 18th century, in various manuscripts, an impression will be presented of both his reading habits and those of other versatile scholars of the 18th century. Furthermore, the methodological importance of the records found in manuscripts will be highlighted. It is known that Trabzonī served as a professor at the Süleymaniye Madrasah and as a librarian (ḥāfiz-i kutüb), and that he donated his books to the library of Süleymaniye Mosque before his death. Many of the books he transcribed or reviewed are found in the Süleymaniye Library. The study is limited to works identified as related to Trabzonī in various library collections, especially in the Süleymaniye Manuscript Library. By utilizing information from manuscript catalogs, records, and marginal notes, the works read by Trabzonī were identified, forming the sample of this study. The relevant records and marginal notes were read, classified, and interpreted according to the purpose of the study. This analysis reveals the importance Trabzonī attached to the comparison of scholarly works and his determination to obtain the most authentic copy of the texts. His interventions in the manuscripts in his possession demonstrate his adherence to the author's original text and his sensitivity to preserving the authenticity of the scribe's copy. By examining the marginal notes that reflect Trabzonī's own scholarly opinions, his interventions in the author's text, and the information he compiled from various sources, Trabzonī's roles as a proofreader, reader, and annotator (muḥaṣhī) have been closely analyzed. This study contributes an evaluation of Trabzonī's reading activities, in addition to the previous research on his life and works.

Keywords

History of Science, Trabzonī, Manuscript, Muqābala, Marginal Notes.

Citation

Koç, Fatma Esmanur – Koç, Emine Esranur. “The Corrective and Reading Practices of Muḥammad al-Trabzonī Through His Marginal Notes in Manuscripts”. *Trabzon Theology Journal* 11/Special Issue (November 2024), 29-49.

<https://doi.org/10.33718/tid.1540779>

Date of Submission : 29.08.2024

Date of Acceptance : 25.10.2024

Date of Publication : 30.11.2024

Peer-Review : Double anonymized - Two External

Ethical Statement : This paper is a version of the unpublished paper titled "The Corrective and Reading Practices of Muḥammad al-Trabzonī Through His Marginal Notes in Manuscripts", which was presented orally at the Symposium on Religious Life in Trabzon from Past to Present Symposium held between 17-18 October 2024, by developing and partially changing the content. It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Plagiarism Checks : Yes – iThenticate

Conflicts of Interest : The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support : The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Copyright & License : Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Giriş

Bir alimin okuma ve çalışma üslubuna dair analizler, hem alimin ilmi kimliğine dair bilgilerin genişletilmesine hem de biyografisindeki boşlukların doldurulmasına yardımcı olur. Okuduğu eserler üzerine aldığı notlar, yaptığı tashih, mukabele ve istinsah gibi faaliyetler bu amaçla değerlendirilebilir. Alimin okuma ve çalışma üslubuna dair ulaşılan kanaatler, benzer çalışmalarla desteklenerek okuma kültürüne yönelik kapsamlı değerlendirmelerde bulunulabilir. Bu çalışmada Muhammed et-Trabzonî el-Medenî (ö. 1200/1786)'nin kitaplarına düştüğü notlar çerçevesinde okur yönü incelenecektir.

Bir müderris ve hafız-ı kütüb olan Muhammed et-Trabzonî, 18. yüzyılın velûd ve çok yönlü Osmanlı alimlerindenidir. İlk öğrenimini ailesinden almış; ardından İstanbul, Mısır, Mekke, Medine, Halep, Şam, Kudüs gibi şehirlerde birçok hocadan çeşitli ilimleri tahsil etmiş ve icazetler almıştır.¹ Farklı yerlerdeki ikametleri sırasında istinsah, mukabele, şerh, haşîye faaliyetlerinde bulunmuş, çeşitli alanlarda eserler telif etmiştir. Ömrünün son yıllarını geçirdiği İstanbul'da Süleymaniye Medresesinde müderrislik ve hafız-ı kütüblük yapmıştır.² Eserlerinin bir kısmını Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışladığı bilinmektedir.

Müstensih ve mütevellî olmasının sağladığı avantajla, onunla ilişkili eserlerdeki metin dışı kayıtların temin imkânı, ayrıca eser yazımı hususundaki çok yönlülüğü, Trabzonî'nin okur yönünün incelenmesine olanak tanımaktadır. Okur ve musahhih yönünün metin dışı kayıtlarla incelenmesi hem onun biyografisine hem de literatürdeki bu eksikliğe bir katkı sunacaktır. Musahhih yönüne yapılan vurgu ve değerlendirmeler, yine 18. yüzyıl çok yönlü aliminin tashih faaliyetlerine dair geniş kapsamlı bir izlenim sunma imkânı sağlamaktadır.

Alimlerin hayatlarına ve ilmi kimliklerine dair bilgiler araştırılırken varsa kendi anlatılarına ek olarak biyografik ve bibliyografik eserler öncelikli olarak incelenir. Bu eserlerden derlenen bilgiler yanında ayrıca icazet belgeleri, meşâyih defterleri gibi metinler de araştırılması gereken kaynaklar arasında yer almaktadır. Sayılan kaynaklar vasıtasıyla bir alimin doğumu, vefatı, öğrenim hayatı, seyahatleri, vazifeleri ve eserlerine dair bilgilere ulaşmak mümkündür. Ayrıca, alimlerin nasıl bir okur olduğuna dair kanaat ve değerlendirmelerde bulunmak için de kullanılabilirler.

Yazma eserlerde bulunan metin dışı kayıtların araştırmacılar için alimlerin okur yönüyle ilgili önemli bilgiler ihtiva ettikleri yapılan çalışmalarla ortaya konulmuştur.³ Yazma eserlerin barındırdığı istinsah, temellük, vakıf, mukabele, tashih, fevâid gibi kayıtlar sayesinde eserin müellifi, sahibi, müstensih ve okuru hakkında bilgi edinmek mümkündür. Ayrıca, kayıtlardan elde edilen bilgiler, alimlerin biyografilerinde eksik kalan öğelerin ta-

1 İcazetleri için bk. Ebû İshak İsmâüddin İbrâhim b. Muhammed b. Arabşah el-İsferâyîni, *Şerhu Ferâ'id il-Fevâ'id li-Tahkiki Me'âni'l-İsti'ârât* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 1071/007), 95b-101a.

2 Hayatı ve eserleri hakkında daha detaylı bilgi için bk. Şenol Saylan, "Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Hayatı ve Eserleri", *Trabzonlu Müellifler ve Eserleri Osmanlı Dönemi*, ed. Süleyman Gür - Ahmet Cevdet Karaca (İstanbul: Ortahisar Belediyesi Kültür Yayınları, 2023), 423-439.

3 Andreas Görke - Konrad, Hirschler, "Introduction Manuscript Notes As a Documentary Sources", *Manuscript Notes As a Documentary Sources*, ed. Andreas Görke - Konrad Hirschler (Beirut: Orient-Institut Beiruts, 2011), 9-20.

mamlanmasında ve hatalı olanların düzeltilmesinde kullanılabilir.⁴

Bir alimin okur yönüne dair araştırmalarda, yukarıda ifade edilen kaynakların yanı sıra okuduğu kitaplar üzerine aldığı notlar incelenmesi gereken metinlerdendir. Yazma eserlerin günümüze sağlam olarak ulaşmasının güçlüğü göz önüne alındığında, okur notları diğer kaynakların yanında sınırlı bir kullanım alanına sahip olsa da doğrudan okurun elinden çıkmış olmaları bakımından çalışma alanının birincil kaynaklarındandır.

Öncelikle Süleymaniye Kütüphanesindekiler olmak üzere çeşitli Koleksiyonlardaki müstensihî, müellifi, mütevellisi Trabzonî olan ya da ona ait kayıt barındıran nüshalar çalışmanın örneklemini oluşturur. Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı'na ait Yazma Eserler Katalog ve Görüntüleme Veritabanı⁵ ve *Fihri'sü'l-mahtutati'l-Arabiyye ve't-Türkiyye ve'l-Farisiyye fi'l-Mektebeti's-Süleymaniyye*'deki⁶ eser adı, yazar adı, kayıtlar, katkıda bulunanlar bölümleri başta olmak üzere Trabzonî, Medenî, Mehmet Trabzonî ve bağlantılı diğer anahtar kelimelerle tarama yapılmıştır.⁷ Trabzonî'yle ilişkili olduğu tespit edilen eserler temin edildikten sonra nüshalardaki istinsah, mukabele, kıraat, tashih, vakıf gibi kayıtlar okunarak tasnif edilmiştir. Kayıtlardan Trabzonî'nin musahhîh ve okur yönüne dair bilgiler içerenleri derlenmiş ve çalışmanın amacına uygun olarak yorumlanmıştır. Çalışma, yukarıda sayılan kriterlerle Trabzonî ile ilişkili nüshalar ve onun okur ve musahhîh yönüyle ilgili değerlendirme yapmaya imkân tanıyan kayıtlarla sınırlandırılmıştır.

Osmanlı alimi Veliyüddîn Cârullah Efendi'nin (ö. 1151/1738) kütüphanesindeki kitaplardaki kenar notlarına yönelik bir çalışmada, alimlere ait kütüphanelerdeki kitapların metin dışı kayıtlarının bu alimlerin okuma, çalışma üsluplarına ve alışkanlıklarına dair izler barındırdığı gösterilmiştir.⁸ *Osmanlı Kitap Kültürü Carullah Efendi Kütüphanesi ve Derkenar Notları* adlı kitap haricinde literatürde bir alimin okur yönünün metin dışı kayıtlarla incelenmesine hasredilen kapsamlı bir çalışma bulunmamaktadır. Bu tarz bir çalışmanın bir alimin okur yönüne dair kanıtlı ve birincil kaynağa dayalı sonuçları itibariyle yeni çalışmalarla tekrar üretilmesi ve desteklenmesi önemlidir.

Araştırmada temin edilen kayıtların incelenmesiyle Trabzonî'nin uzun zaman ve geniş mekâna dağılan en sahih nüshaya ulaşma çabaları "En Sahih Nüshanın Peşinde Bir Alim" başlığı altında incelenecektir. "Tashih Metodu" başlığında onun müellif metninin korunması konusundaki titizliği, elindeki nüshayı tashih ederken izlediği yöntemler sunulacaktır.

4 Yazma eserlerdeki notların bir alimin biyografisine katkısını gösteren çalışmalar için bk. Mustakim Arıncı (ed.) - Mehmet Arıkan (ed.), *Taşradan Merkeze Bir Osmanlı Ulema Ailesi Taşköprülüzadeler ve İsamüddin Ahmed Efendi* (İstanbul: İlem Yayınları, 2021); Mehmet, Kalaycı - Muzaffer Tan, "Bir 16. Yüzyıl Osmanlı Aliminin Peşinde: Zeyrekzâde Emrullah Mehmed Efendi ve Otobiyoğrafik Anlatıları", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 62/1 (Mayıs 2021), 1-90.

5 https://portal.yek.gov.tr/main/login?return_url=https%3A%2F%2Fportal.yek.gov.tr%2Fworks%2Fsearch

6 Mahmud es-Seyyid ve Mahmud Seyitoğlu ed-Dugeym, *Fihri'sü'l-mahtutati'l-Arabiyye ve't-Türkiyye ve'l-Farisiyye fi'l-Mektebeti's-Süleymaniyye* (İstanbul: MüdiriyyeMektebetü's-Süleymaniyyeli'l-Mahtutat, 2010/1431).

7 Trabzonî'yle ilişkili eserlerin tespiti hususundaki yönlendirmeleri ve bilgi paylaşımları için Doç. Dr. Şenol SAYLAN ve Prof. Dr. Mehmet KALAYCI Hocalarımıza teşekkür ederiz.

8 Bir alimin kütüphanesindeki eserler yazdığı notların farklı disiplinle araştırmacılar tarafından ele alındığı öncül çalışma için bk. Berat Açıl (ed.) *Osmanlı Kitap Kültürü Carullah Efendi Kütüphanesi ve Derkenar Notları* (İstanbul: İlem Yayınları, 2020).

Müdükkik bir okur oluşunun nüshaların derkenarlarına yazdığı notlara yansımalarının izi “Muhaşşâ Yönü” başlığı altında sürülerek Trabzonî'nin okur yönüne dair elde edilen sonuçlar sunulacaktır. Tüm bu okuma faaliyetlerindeki bilgilere referansla “Kitap Temin Yolları” başlığı altında onun kitap temini süreçlerine dair bilgiler ve çıkarımlar yer alacaktır.

Kitaplarına düştüğü metin dışı kayıtlardan Trabzonî'nin nasıl bir okur olduğuna dair kanaatler ortaya konulabilecektir; bu kanaatler aynı zamanda 18. yüzyıl Osmanlı aliminin sahip olduğu kitap okuma kültürüne dair mevcut bilgilerin genişletilmesine katkı sağlayacaktır.

1. En Sahih Nüshanın Peşinde Bir Alim

Trabzonî'nin kitaplarına düştüğü kayıtlardaki ifadelerinden onun hem bir müstensih hem de bir okur olarak en sahih nüshaya ulaşma çabası içerisinde olduğu anlaşılır. Trabzonî'nin bu çabası bazen başka mekanlara bazen de başka zamanlara uzanan yolculuklara dönüşmüştür. Bu yolculukların izlerini elindeki eserlere düştüğü mukabele kayıtlarından sürmek mümkündür.

Müntehab eserlerden oluşan Süleymaniye koleksiyonu 1040 numaralı mecmuanın ikinci metni Ebü'l-Hasen Nûrüdîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî'nin (ö. 1014/1605) *ez-Zübde fî şerhi'l-Burde* adlı eseridir. Metnin sonunda bulunan mukabele ve istinsah kaydına göre *ez-Zübde*, Trabzonî'nin siparişi üzerine Nureddin b. Abdullah tarafından istinsah edilmiştir. 1160 yılı 13 Rebûlevvel (25 Mart 1747) Pazartesi günü istinsahı bitirdiğine dair kayıt düşen müstensihnin kaydının yanına Trabzonî, 24 yıl arayla iki mukabele kaydı yazmıştır. Bunların ilkinde 1165 Ramazan ayının Kadir Gecesi (8 Ağustos 1752) güneşin doğuşu vaktinde Mekke'de bitirdiği mukabelesi hakkında görüş ve beklentisinden bahseder. Buna göre Nureddin b. Abdullah'a çoğalttırdığı metni, bizzat kendisi müstensihnin kullandığı menkulun minh nüshadan mukabele etmiş ancak bu nüshada çokça hata olması sebebiyle elinden geleni yapsa da sonuçtan mutmain olamamıştır. Bu nedenle Allah'tan kendisine tekrar mukabele yapması için sahih bir nüsha nasip etmesini istediğini yazar.⁹

Trabzonî, Mekke'de yaptığı ilk mukabeleden 24 yıl sonra İstanbul'da 1189 yılı Şevval ayının son günlerinde (Aralık 1775) eserin ikinci mukabelesini bitirdiğine dair düştüğü diğer kayıt sayesinde onun başka bir mukabele yapmaya muktedir olduğunu öğreniriz.¹⁰ Trabzonî, yazdığı ikinci mukabele kaydında ne mukabelede kullandığı nüshadan bahsetmiş ne de ilk kayıttaki duasına atıf yapmıştır. Bu nedenle ikinci mukabeleden memnun kalıp kalmadığından emin olunamasa da aradan 24 yıl geçmiş olsa dahi metnin mukabelesini yapması sadece müstensihe sipariş verdiği nüshasını kontrol eden bir müşterinin titizliğinden ibaret olmayıp en sahih nüshaya ulaşma hassasiyetinin ve fikri takibinin somut bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

Trabzonî'nin yıllara ve farklı şehirlere yayılan bu takibinin başka örneklerine diğer nüshalardaki kayıtlardan kolayca ulaşılabilir. Süleymaniye koleksiyonu 828 numaralı mecmuanın ilk metni 1154 yılı Rebûlâhîr ayında (Haziran/Temmuz 1741) istinsahı tamamlanan Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcîl'ârifîn b. Nûriddîn Alî el-Münâvî el-Haddâdî'nin

9 Ebü'l-Hasen Nûrüdîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî, *ez-Zübde fî şerhi'l-Burde* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 1040/02), 77a.

10 Ali el-Kârî, *ez-Zübde* (Süleymaniye, 1040/02), 77a.

(ö. 1031/1622) *el-'Ucâletü's-seniyye 'alâ Elfiyyeti's-sîreti'n-nebeviyye* adlı eseridir. Trabzonî, bu esere yazdığı mukabele kaydında nüshayı İstanbul'da satın alıp mütalaa ettiğini ve mütalaa sırasında pek çok hatası olduğunu gördüğünü ifade eder. Bu kaydın devamında Mısır'a gittiğinde mukabele için nüsha araştırmaya başladığını ve sonunda güçlüklerle bulduğu nüshanın 'Esnâî's-serâya' bölümünden sonrasının eksik olduğunu fark ettiğini anlatır. Bu sebeple nüshayı ancak Gazavât kısmına kadar mukabele edebilmiştir. Bu eserin mukabelesini tamamlamakta kararlı olan Trabzonî, Mekke'de yeni bir nüsha arayışına girer. Nihayetinde bir nüsha bulur ve eserin geriye kalanını mukabele edip eksik yerleri ilk nüshanın hâmişine yazar.¹¹

Trabzonî'nin bu yolculukları nüsha aramak için mi yaptığı yoksa yolculuklarını fırsat bilip nüsha mı aradığı kısmı net değildir. Yolculuklarının tarihi hakkında da bilgi vermemiş olmasına rağmen İstanbul'dan Mısır'a, oradan da Mekke'ye gittiği bilgisi hakkında yapılan biyografik çalışmalarla doğrulanabilmektedir.¹² İstanbul-Kahire-Mekke hattında giriştiği serüven, üçü de ilim merkezi olan bu şehirlerde eksiksiz ve sahih bir nüsha bulmanın zaman zaman oldukça zor olduğunu da göstermektedir.¹³

Yukarıdakiler kadar detaylı olmasa da diğer mukabele kayıtları da onun en sahih nüshaya ulaşma hususundaki çabasını gösteren karîneler bulundurulur. Örneğin Trabzonî, *el-Hizbül-a'zam ve'l-virdü'l-efham li-intisâbihî ve isnâdihî ile'r-Rasûli'l-Ekrem* adlı eserin mukabelesini de iki kere yapmıştır.¹⁴ Trabzonî, *el-Cemâleyn 'ale'l-Celâleyn*,¹⁵ Şerhü's-Şifâ bi-ta'rîfi hukukî'l-Mustafâ¹⁶ ve *et-Tarikatü'l-Muhammediyye ve's-Sîretü'l-Ahmediyye*¹⁷ nüshalarına da müellif hatlı nüshalardan mukabele ettiğine dair kayıtlar yazmıştır. Elindeki metinden şüphesi olduğunda en sahih nüshayı bulana kadar şehir şehir dolaştığı ya da 24 yıl olsa bile beklediği kendi ifadelerinden anlaşılan Trabzonî'nin mukabele için en değer verdiği nüshalar müellif nüshaları olduğu göz önüne alınınca arayışlarının bu kadar uzun sürmesinin nedenin müellif nüshasına ulaşma çabası olabilir.

Trabzonî'nin hem okur hem de müstensih olarak en sahih nüshaya ulaşma çabasının yanı sıra bir metnin farklı versiyonlarından faydalanarak tenkitli nüsha oluşturduğu da ha-

11 Zeynüddîn Muhammed Abdür-raûf b. Tâcîl'ârîfîn b. Nûriddîn Alî el-Münâvî el-Haddâdî, *el-'Ucâletü's-seniyye 'alâ Elfiyyeti's-sîreti'n-nebeviyye* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 828/01), 169b.

12 Saylan, "et-Trabzonî, 426-427.

13 19. Yüzyıl İslam coğrafyasında nüsha temininin zorluğu ve sahih nüsha temini için alimlerin yaptığı yolculuklar için bk. Ahmed el-Shamsy, *İslâm Klasiklerini Yeniden Keşfetmek: Editörler ve Matbaa Kültürü Bir Entelektüel Geleneği Nasıl Dönüştürdü?*, çev. Ayşe Mutlu Özgür. (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2023), 136, 163, 201, 231, 233, 234, 246, 259, 262, 268.

14 "Mukabelesi, Mescidi Nebevî'de 1175 yılının Receb ayının pazar günü duha vaktinde 2 kere tamamlandı." Ali el-Kârî, *el-Hizbül-a'zam ve'l-virdü'l-efham li-intisâbihî ve isnâdihî ile'r-Rasûli'l-Ekrem* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 321/01), 72b.

15 "Muhammed el-Medenî 2 Safer Cuma ikindi sonrası, 1170, İstanbul, müellif nüshasıyla mukabele etti." Kârî, *el-Cemâleyn 'ale'l-Celâleyn* (Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 180), 423a.

16 "Sultan Süleyman Han Camiinde tedris ve kiraatıyla birlikte yapımına karar verdiğimiz mukabele ve tashihi müellif nüshası kullanılarak 1193 Receb ayının ilk 10 gününün sonu Cuma gün ortası zevale yakın bitti." Ali el-Kârî, Şerhü's-Şifâ bi-ta'rîfi hukukî'l-Mustafâ (Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 258), 592a.

17 "Müellif hattından 26 Cemaziye'l-âhir 1187 tarihinde Muhammed el-Medenî tarafından mukabelesi bitti." Takıyyüddin Mehmed el-Birgivi, *et-Tarikatü'l-Muhammediyye ve's-Sîretü'l-Ahmediyye* (Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 724), 142b.

rici kayıtlardaki bilgilere dayanılarak söylenebilir. Bu uğraşısını Süleymaniye koleksiyonu 213 numaralı *Delâ'ilü'l-hayrât ve şevâriku'l-envâr fi zikri's-salât 'ale'n-nebiyyi'l-muhtâr* adlı esere düşüğü kayıttan takip etmek mümkündür. Trabzonî, nüshaya insanların *Delâ'ilü'l-hayrât* okuduklarını ve kitabın da yaygın olarak bulunduğunu yazar. Kayda göre Trabzonî, Sehlî¹⁸ olan ve olmayan çokça nüshası bulunan metindeki farklılıkları kendi nüshasında belirtmek istemiştir. Bunun için elindeki nüshaya Sehlî nüshadakileri siyah mürekkep, Sehlî nüshada olmayıp başka nüshada olanları yeşil mürekkep, ziyadeleri de kırmızı mürekkeple yazar. Metindeki fasılları da kırmızı ile yazarak ana metinden ayırmıştır. Metnin okunması için bir nevi kılavuz görevi gören bu açıklamayı metnin başlangıç sayfasına yazar.¹⁹ Böylece metnin farklı versiyonlarını bir arada görüp farklılıkları takip edebileceği bir nüsha elde etmiştir.

Trabzonî'nin mukabele için asıl nüshadan farklı eserler kullandığı da olmuştur. Örneğin Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî'nin (ö. 833/1429) kaleme aldığı *el-Hisnü'l-hasîn min kelâmi seyyidi'l-mürselîn* adlı metnin Süleymaniye koleksiyonundaki nüshasının mukabelesini bu esere Ali el-Kârî'nin yazdığı *el-Hirzû's-semîn li'l-Hisnü'l-hasîn* adlı şerhiyle yapmıştır. Mukabele, Mescid-i Nebevî'de 1175 yılı 18 Cemâziyelâhir (14 Ocak 1762) Salı günü tamamlanmıştır.²⁰ Trabzonî, -ileride değinileceği üzere- mukabele yaparken sadece elindeki nüshayı tashih etmekle yetinmeyip müellif hatında da düzeltmeler yapmaktadır.

Trabzonî'nin mukabele için asıl metnin yerine onun şerhini tercih etmesi istinsah için seçtiği menkulün minh nüshalar için de geçerlidir. Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdirrahmân el-İrâkî'nin (ö. 806/1404) *Düreri's-seniyye fi nazmi's-sîreti'n-nebeviyye* adlı eserin istinsahını yaparken menkulün minh nüsha olarak Zeynüddîn Muhammed Abdürrahûf b. Tâcil'ârîfîn b. Nûridîn Alî el-Münâvî el-Haddâdî'nin (ö. 1031/1622) bu esere yazdığı *el-Ucâletü's-seniyye 'alâ Elfîyyeti's-sîreti'n-nebeviyye* adlı şerh metnini kullanmış aynı zamanda eser üzerine bir başka şerh olan Ebü'l-İrşâd Nûridîn Alî b. Muhammed b. Abdirrahmân el-Üchûrî el-Mısrî'nin (ö. 1066/1656) *Şerhu'd-Düreri's-seniyye fi nazmi's-sîreti'n-nebeviyye* adlı eseriyle de kıyaslama yapmıştır.²¹ Bu eserin istinsahı 1157 yılı 12 Cemâziyelevvel (23 Haziran 1744) Salı günü Mekke'de bitmiştir. Böylece asıl metnin yerine metnin şerhini tercih etmesi 18 yıl sonra mukabele kaydında tekrar görünür olmuştur. Trabzonî'nin bu seçiminde sağlam nüshaya ulaşma çabası yanında titiz okurluğunun da etkili olduğu görülmektedir. Zira, metnin derkenarlarına her iki eserden ve başka eserlerden notlar almıştır.

18 "Eserin nüshaları arasında bazı farklar görüldüğünden Cezûlî'nin müridi ve halifesi Ebü Abdullah es-Sehlî farklılık gösteren nüshaları düzenleyerek vefatından sekiz yıl önce şeyhine sunmuş, şeyh de bu farklılıkların bir bölümünü *Delâ'il* metnine dahil etmiştir. *Delâ'il*'in bu tür nüshalarına "nüsha-i dâhiliyye-i Sehlîyye", satırların dışına kaydettiği fark ve fazlalıkları ihtiva eden nüshalarına ise "nüsha-i hâriciyye-i Sehlîyye" adı verilmiştir. *Delâ'il*'in Sehlî tertibi olmayan nüshaları da mutemet olan ve olmayan diye ikiye ayrılır. Mutemet olanların satır içine yazılmasına "mu'temede-i dâhiliyye", satır dışına yazılmasına "mu'temede-i hâriciyye" denir. Mutemet olmayanlar ise daima satır dışına yazılır. Bu farklar "sin", "gayın" ve "mim" harfleriyle gösterilir." Süleyman Uludağ, "Delâ'ilü'l-hayrât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/113.

19 Ebü Abdillâh Muhammed b. Süleymân el-Cezûlî, *Delâ'ilü'l-hayrât ve şevâriku'l-envâr fi zikri's-salât 'ale'n-nebiyyi'l-muhtâr* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 213), 1b.

20 Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî, *el-Hisnü'l-hasîn min kelâmi seyyidi'l-mürselîn* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 321/02), 168a.

21 Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdirrahmân el-İrâkî, *Düreri's-seniyye fi nazmi's-sîreti'n-nebeviyye* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 1071/002), 27a.

2. Trabzonî'nin Tashih Metodu

Trabzonî'nin müellif metnine sadık kalma azmi, onu müellifin yanlışlarını dile getirmekten alıkoymamıştır. İstinsah ve mukabelesini yaptığı metinlerin derkenarında müellifin kelime seçimine²² ve başlık tercihlerine²³ müdahale etmiş, dilbilgisi hatalarını düzeltmiş²⁴ hatta müellifin verdiği bilgileri başka alimlerin eserleriyle karşılaştırarak kontrol etmiştir. Metinde olması gerektiğini düşündüğü kelimeleri derkenarda belirtirken nazik bir üslup kullanan Trabzonî, müellifin hatasını gösterdikten sonra bu tarz hatalar için “zelletü'l-kalem”²⁵ “...veka'a minhû tuğyânü'l-kalem...”²⁶ açıklamalarını sıklıkla kullanarak bunların dalgınlıkla yapılmış hatalar olduklarını vurgular. Yaptığı açıklamalardan sonra bazen fete-debbir,²⁷ fete'emmell²⁸ gibi ifadeler ekler. Her ne kadar bu tarz ifadeler başka müelliflerin de kullandığı ifadeler olsa da Trabzonî'nin elinden geçtiği düşünülen nüshalardaki derkenar notlarının ona ait olup olmadığının belirlenmesinde hat benzerliğiyle birlikte karîne olarak kullanılabilirler.

Trabzonî, müellif metnine dair düzeltmeleri yaparken bazen “Kavluhû el-ma'e hakezâ bi-hattî'l-müellif, savâbuhû bi-l'ma'e fetedebbir”²⁹ şeklinde sadece kendisine göre doğru olması gereken kullanımı belirtmekle yetinmiş bazen de “el-hıtâbu bi-dûni kâfin fi nûsahi'l-hısn ve'l-kelime't-tayyib ve fi nûsahi'l-ezkâr mâ iste'âzeke bi'l-kâf fete'emmell”³⁰ örneğindeki gibi başka kaynakları iddiasını desteklemek için delil olarak zikretmiştir. Burada Ali el-Kârî'nin ayetler ve sahih hadislerde yer alan duaları derlediği kitabı *el-Hizbü'l-a'zam ve'l-virdü'l-efham*'in istinsahını 2 Şaban 1172 (31 Mart 1759) Cumartesi duha vaktinde bitiren Trabzonî, Ali el-Kârî'nin dua metninde geçen “iste'âzeke” ifadesinin yanlış olduğunu aslının muttasıl zamirsiz olması gerektiğini anlatır. Trabzonî'nin yukarıdaki kayıтта adlarını kısaca verdiği eserler; İbnü'l-Cezerî'nin *el-Hısnü'l-hasîn*'i, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhâlim b. Mecdidîn Abdisselâm el-Harrânî'nin (ö. 728/1328) *el-Kelimü't-tayyib min ezkârî'n-nebî*'si ve Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî'nin (ö. 676/1277) *el-Ezkâr*'ıdır. Aynı nüshada atıf yaptığı başka kaynaklar arasında Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî (ö. 256/870)³¹ ve Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî'nin (ö. 261/875)³² *el-Câmi'u's-sahîh*'leri Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî (ö. 275/889)³³ ve Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-

22 “kavluhû mine'l-besmele hâkezâ fi hattî'l-müellif lakinnehû zelletu kalemin ve's-sevâb mine's-sûreti ke-tebehû el-Medenî” Ali el-Kârî, *el-Cemâleyn* (Süleymaniye, 180), 421b.

23 “hâzihî't-tercemetü leyset fi hattî'l-müellif velakinne lâ büdde minhâ” Ali el-Kârî, *el-Cemâleyn* (Süleymaniye, 180), 417b.

24 “Kavluhû temmet hâzeke veka'a fi nüshatî'l-müellif bi-sîgati'l-te'nîs fi'l-mevzî'ayni ve kad fehastü 'an te'nîsî'l-havl fi kütübî'l-luga femâ vecedtü te'nîs fe's-sevâb fi'l-'ibâreti hîne izin temme aleyha havlü izâ kulnâ enne ahvâl müennes bi i'tibârî ma'nahî ve hüve seneti fete'emmell fi muharririhî Medenî” Ali el-Kârî, *el-Cemâleyn* (Süleymaniye, 180), 58b.

25 “kalem sürçmesi” Ali el-Kârî, *el-Cemâleyn* (Süleymaniye, 180), 337a, 420a.

26 “...kalemin taşkınlığından meydana geldi...” Ali el-Kârî, *el-Cemâleyn* (Süleymaniye, 180), 412b.

27 “iyice hesap et” Ali el-Kârî, *el-Cemâleyn* (Süleymaniye, 180), 304a, 349a.

28 “iyice düşün” Ali el-Kârî, *el-Cemâleyn* (Süleymaniye, 180), 339b, 349b, 391a.

29 “el-ma'e kelimesi müellif hattında bu şekilde yazılmış fakat doğrusu bi-l'ma'e'dir. İyice hesap et.” Ali el-Kârî, *el-Cemâleyn* (Süleymaniye, 180), 304a.

30 Ali el-Kârî, *el-Hizbü'l-a'zam ve'l-virdü'l-efham* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 210), 13a.

31 Ali el-Kârî, *el-Hizbü'l-a'zam* (Süleymaniye, 210), 10b.

32 Ali el-Kârî, *el-Hizbü'l-a'zam* (Süleymaniye, 210), 10b.

33 Ali el-Kârî, *el-Hizbü'l-a'zam* (Süleymaniye, 210), 6a.

Nesâî'nin (ö. 303/915)³⁴ *es-Sünen*'leri, Hatîb et-Tebrîzî'nin (741/1340) *Mişkâtü'l-Mesâbih*'i³⁵ ve Ali el-Kârî'nin *Mirkâtü'l-mefâtih*'i³⁶ sayılabilir.

Yukarıda Trabzonî'nin, bir metnin farklı versiyonlarını bir nüshada toplarken renkli mürekkep kullandığına ve her rengin amacını açıklayan kayıt yazdığına değinilmişti. Renkli mürekkep hassasiyeti hem istinsah ettiği nüshalarda hem de mukabelesini yaptığı nüshalarda da görülür. Süleymaniye 180 numaralı Ali el-Kârî'ye ait *el-Cemâleyn 'ale'l-Celâleyn* metnini, müellif hattıyla mukabele ederken müstensihin siyah mürekkeple yazdığı yerleri kırmızı ile değiştirerek derkenara müellif hattı nüshada bu kelimelerin kırmızı mürekkeple yazılmış olduğu bilgisini not düşmüştür.³⁷ Başka bir varakta ise metinde eksik kısmı derkenara eklemiş ve kavluhü kelimelerini kırmızı mürekkeple yazmıştır.³⁸ Ona göre mukabele esnasında metindeki eksik kısmın tamamlanması yeterli olmayıp müellifin mürekkep rengi tercihinin de metne yansıtılması gerekir. Müellif nüshasına sadık kalma konusundaki çabasının göstergesi, mürekkep rengi hassasiyetiyle sınırlı değildir. Müellif nüshasındaki matlabları mukabele yaptığı nüshanın derkenarlarına müellif hattında bu şekilde olduğunu belirterek eklemesi Trabzonî'nin titizliğinin bir başka göstergesidir. Bu matlabların sadece matlab ibaresinden ibaret olup herhangi bir konu başlığı içermemelerine rağmen onları "hâkezâ bi-hattî'l-müellif" notuyla metnine eklediği belirtilmelidir.³⁹ Aynı şekilde eşkâl ibaresi için de durum aynıdır.⁴⁰ Müellif metnindeki üstü çizili ibarelerin dahi mukabele yaptığı nüshada görünür olmasını isteyen Trabzonî, bunları derkenara ekleyerek "müellif hattında bu şekildeydi fakat üstü çizilmişti" anlamına gelen çeşitli ifadelerle duruma dikkat çekmiştir.⁴¹

Trabzonî, bir tefsir eseri olan *el-Cemâleyn* nüshasındaki tüm besmelelerin üzerini kırmızı mürekkeple çizerek her defasında derkenara "besmeletü leysset fi hattî'l-müellif" ifadesini eklemiştir.⁴² Hata olarak gördüğü eklemeyi tüm metin üzerinde tekrar tekrar düzeltme kararlılığı sadece besmele özelinde olsaydı bu hassasiyeti, besmelenin surelere dahil edilip edilmeyeceği hakkındaki tartışmalardaki görüşünün bir tefsir metnine yansımaları olarak okunabilirdi. Oysaki onun tutumu bu görüşe değil müellif metnine olan bağlılığındandır. Her defasında kırmızı mürekkeple çizdiği diğer bir ibare de "vellaahu te'âlâ a'lem"dir.⁴³ Müellif metninde olmadığı halde müstensihin eklediği "'aleyhi's-selâm", "radiyallahû te'âlâ 'anhû" gibi tazim ifadelerini de fark ettiği yerde müstensihin kırmızı mürekkeple yazdıklarını siyah, siyah mürekkeple yazdıklarını kırmızı mürekkeple yuvarlak içine almıştır.⁴⁴ "Salalahû te'âlâ 'aleyhî ve sellîm"deki te'âlâ kelimesini kırmızı mürekkeple yuvarlak içine almış

34 Ali el-Kârî, *el-Hizbü'l-a'zam* (Süleymaniye, 210), 6a.

35 Ali el-Kârî, *el-Hizbü'l-a'zam* (Süleymaniye, 210), 6a.

36 Ali el-Kârî, *el-Hizbü'l-a'zam* (Süleymaniye, 210), 6a.

37 Ali el-Kârî, *el-Cemâleyn* (Süleymaniye, 180), 1b.

38 Ali el-Kârî, *el-Cemâleyn* (Süleymaniye, 180), 91b.

39 "müellif hattında bu şekilde" Ali el-Kârî, *el-Cemâleyn* (Süleymaniye, 180), 57a, 67a, 77b, 83a, 110a, 117a, 118a, 131a, 155a, 156a, 163a, 163b.

40 Ali el-Kârî, *el-Cemâleyn* (Süleymaniye, 180), 213a.

41 "...hâkezâ bi-hattî'l-müellif lakinnehû madrûbun 'aleyhî" Ali el-Kârî, *el-Cemâleyn* (Süleymaniye, 180), 281a; "kezâ bi hattî'l-müellif ... duribe 'aleyhî hâkezâ" Ali el-Kârî, *el-Cemâleyn* (Süleymaniye, 180), 299a.

42 "müellif nüshasında besmele yoktur" Ali el-Kârî, *el-Cemâleyn* (Süleymaniye, 180), 91a, 405b, 413b, 414a.

43 Ali el-Kârî, *el-Cemâleyn* (Süleymaniye, 180), 212b, 391a, 405b, 414a.

44 Ali el-Kârî, *el-Cemâleyn* (Süleymaniye, 180), 358a, 391a.

olması müellif metninde bu kelimenin olmadığına göstergesidir.⁴⁵ “...Kavlühü te‘âlâ minhum...” şeklindeki metinde minhum ifadesini daire içine alarak satır arasına da bu kelimeyi müellifin hatayla yazmadığı notunu düşer.⁴⁶ Yani müstensihlin eklediği fazlalıkların müellif metnine uygun olmadıklarını düşündüğünde üstünü çizerek metinden çıkarmış; metinde kalmalarında bir sorun görmediklerini de yuvarlak içine almıştır.

Dua ve salavat ifadeleri konusundaki yaklaşımı sadece metin üzerindeki düzeltmelerde kendini göstermez. Trabzonî, el- Hâc Muhammed b. Hâcî Muhammed et-Tirevî tarafından 1004 yılı Safer ayında (Ekim/Kasım 1595) istinsah edilmiş *Mülteka'l-ebhur* nüshasını 26 Cemaziye'l-âhîr 1187 (15 Eylül 1773) tarihinde müellif nüshasıyla mukabele etmiştir. Trabzonî, istinsah kaydının olduğu varğa yazdığı mukabele kaydında eserin müellifi Takıyyüddin Mehmed el-Birgivî'nin metin boyunca teraddî,⁴⁷ terahhüm⁴⁸ ve tasliye⁴⁹ kullanımına dair bilgi verir.⁵⁰ Buna göre Birgivî, teraddî için (رض), terahhüm için (ح) kısaltmalarını kullanmış sahabe ve tâbiîn için bu ifadeleri kullanırken fark gözetmemiştir. Tasliyeyi de bazen sallallâhü te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem bazen ‘aleyhi’s-salavatü ve’s-selâm bazen ‘aleyhi’s-selâm bazen de ‘aleyhümü’s-selâm şeklinde yazmıştır. Kullanılan kelimeler hususundaki hassasiyeti burada da kendini göstermiştir.

Trabzonî, müstensihlin kopyaladığı metni müellif nüshasıyla mukabele ederek metindeki yanlışların kaynağını tespit edip düzeltmelerini buna göre yapmıştır. Aynı nüshadaki 226b varğında dokuz satırlık bir yerin üzerini kırmızı mürekkeple çizip derkenara metnin olması gerektiğini düşündüğü halini yazmıştır. Ona göre peş peşe gelen iki kavluhü'daki metinler birbirine karışmıştır. Düzeltmenin sonuna düştüğü notta bu hatanın müellif nüshasında olduğunu ve dalgınlıktan kaynaklandığını düşündüğü için bu nüsha üzerinde değişiklik yapma gereği duyduğunu belirtir.⁵¹

Müstensihlin “meşrik ve mağrib” şeklinde yazdığı ifadeyi kırmızı bir elif ve tenvin ekleyerek “meşrikan ve mağriban”^{a52} dönüştüren Trabzonî, metnin müellif hattında “meşrik ve mağrib” ifadesinin merfu olduğunu fakat doğrunun ikisinin de nasb şeklinde olması gerektiğini belirterek derkenara yazar. Metnin renginden farklı renk mürekkep kullanması bu ekleme ve çıkarmaların müstensihe değil kendisine ait olduğunu da belli eder. Böylece, metni kendisinden sonra okuyacak kişiler de bu düzeltmelerin müstensihinden sonra yapıldığını anlayabileceklerdir. Elif ve hareke ekleme gibi metnin eski halini bozmadan uygulanabilecek değişiklikler dışındakileri derkenarda yaparak aynı zamanda müstensih metninin orijinal

45 Ali el-Kârî, *el-Cemâleyn* (Süleymaniye, 180), 405b.

46 “lafzatü minhum sâkıtatun min kalemi'l-müellif sehven” Kârî, *el-Cemâleyn* (Süleymaniye, 180), 185b.

47 Çoğunlukla sahabî ismi anıldıktan sonra “radyallâhu anh” (Allah ondan razı olsun) şeklinde söylenen dua cümleleridir.

48 Sahabeden sonraki alimlerin adı anıldıktan sonra “rahimehullâh” (Allah ona rahmet/merhamet etsin) veya “rahmetullâhi aleyh” (Allah'ın rahmeti/merhameti üzerine olsun) şeklinde söylenen dua cümleleridir.

49 Hz. Muhammed'in adı anıldıktan sonra “aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm” veya “sallallâhü aleyhi ve sellem” (Salât ve selâm onun üzerine olsun) şeklinde söylenen selamlama cümleleridir.

50 “min de'bi'l-müellif en yermuze li't-terdiyye رض li't-terahhim ح ve lem yuferrık fihimâ beyne's-sahâbeti ve't-tabiîn ve yektübü't-tasliyetê târaten sallallâhü te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem ve târaten ‘aleyhi’s-salavatü ve’s-selâm ve târaten ‘aleyhi’s-selâm ve târaten ‘aleyhümü’s-selâm fı cemâ'ati'l-enbiyâi ‘aleyhi’s-selâm” Birgivî, et-Tarîkatü'l-Muhammediyye (Süleymaniye, 724), 142b.

51 Ali el-Kârî, *el-Cemâleyn* (Süleymaniye, 180), 226b.

52 Ali el-Kârî, *el-Cemâleyn* (Süleymaniye, 180), 391a.

halinin bozulmamasını sağlar. Örneğın sin harfini (س) sad harfine (ص) dönüştürebilecekken derkenara kelimenin sin harfiyle (س) seyf (سيف) şeklinde yazımı müellif hattı olsa da doğrusu sad harfi (ص) ile yazılmasıdır notunu düşer.⁵³ Bu tarz düzeltmeleri bazen metinle aynı bazen farklı renk çıkma⁵⁴ ile gösterirken çoğunlukla bir işareççi kullanmamıştır.⁵⁵ Trabzonî, en ince ayrıntılarına kadar mukabelesini yaptığı ve orijinallığını korumaya çalıştığı bu nüshanın istinsah kaydının okunmasına imkân verecek şekilde üstünü çizerek yan tarafa Ali el-Kârî'nin telif kaydını yazmış; altına da kendisinin mukabeleyi bitirdiği tarihi eklemiştir.

3. Trabzonî'nin Muhaşşî Yönu

Trabzonî'nin okuduğı yazma eserler incelendiğinde muhaşşiliğinin öne çıkan niteliklerinden birisi olduğı gözlemlenir.⁵⁶ Süleymaniye koleksiyonu 612 numarada yer alan 222 varaklık *Mülteka'l-ebhur* nüshasının tüm varaklarında boş olan yerlere metinle alakalı notlar düşen Trabzonî'ye derkenarlar yetmeyince sayfa aralarına bolca şukka ekleyerek haşiyesini genişletebilmiştir. Trabzonî'nin vefatının ardından eserin zahriye varağına eklenen "Mülteka Muhaşşa bi-tahşiyeti'l-Medeni'l-merhûm" notu, metnin satır aralarına dahi sızan bu haşiyeye faaliyeti sonucunda nüshanın artık *Mülteka* değil *Mülteka Haşiyesi* olarak kabul edildiğinin göstergesidir.⁵⁷ Süleymaniye koleksiyonu 724 numarada yer alan 142 varaklık *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye* nüshası da Trabzonî'nin yoğun haşiyeleri sonucu bir önceki notu yazan kişi tarafından nüshanın ön kapak içinde "Kitâbu't-Tarîkati'l-muhaşşa bi-tahşiyeti'l-Medeni'l-merhûm" notuyla *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye Haşiyesi* olarak adlandırılmıştır.⁵⁸

Her yoğun derkenar faaliyeti yeni bir haşiyeye ya da şerh telifi olarak kabul edilemez. Nitekim Trabzonî başka eserlerin derkenarlarına da yoğun notlar almış fakat bu nüshalar onun haşiyesi olarak anılmamıştır. Bu durumu en iyi yansıtan örneklerden biri Süleymaniye koleksiyonu 258 numaradaki Ali el-Kârî'ye ait Şerhu's-Şifâ nüshasıdır. Bu metin, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî'nin (ö. 544/1149) *eş-Şifâ bi-ta'rîfi hukûki'l-Mustafâ* adlı eserinin şerhidir. Trabzonî'nin 592a varağına yazdığı kayda göre Sultan Süleyman Han Camiinde eserin tedris ve kıraati yapılmış, ayrıca müellif nüshasıyla mukabele ve tashihi de tedris ve kıraate eşlik etmiştir. Bu süreç, 10 Receb 1193 (24 Temmuz 1779) Cuma gün ortası zevale yakın bitmiştir.⁵⁹

Trabzonî, bu nüshanın derkenarlarına *eş-Şifâ*'nın başka bir şerhi olan Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Hafâcî'nin (ö. 1069/1659) *Nesîmü'r-riyâz fi şerhi Şifâ'i'l-Kâdî İyâz* adlı eserinden sıklıkla alıntılar yapmıştır. Bu alıntılar bazen bir varağın derkenarını kapla-

53 Ali el-Kârî, *el-Cemâleyn* (Süleymaniye, 180), 391a.

54 Ali el-Kârî, *el-Cemâleyn* (Süleymaniye, 180), 5b, 7b, 168b.

55 Ali el-Kârî, *el-Cemâleyn* (Süleymaniye, 180), 136b, 138b, 139a.

56 Süleyman Gür - Ahmet Cevdet Karaca (ed.), *Trabzonlu Müellifler ve Eserleri Osmanlı Dönemi* (İstanbul: Ortahisar Belediyesi Kültür Yayınları, 2023), 423-515.

57 İbrâhîm b. Muhammed b. İbrâhîm el-Halebî, *Mülteka'l-ebhur* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 612), 1a.

58 Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye* (Süleymaniye, 724), ön kapak içi.

59 Ali el-Kârî, *Şerhu's-Şifâ* (Süleymaniye, 258), 592a.

yacak uzunlukta ya birebir alıntı⁶⁰ ya da özet⁶¹ bazen de kısa notlar şeklindedir.⁶² Trabzonî, bu alıntılarla aynı eser üzerine yazılmış iki farklı şerhi tek nüshada buluşturmuştur. Bu bir okur olarak Trabzonî'nin kullanışlı bir metin ortaya çıkarma çabasının sonucudur. Çünkü Trabzonî, aynı tarihli başka bir kıraat kaydını da Kâdî İyâz'ın *eş-Şifâ* adlı eserine yani yukarıdaki şerhin asıl metnine yazmıştır. Kayda göre kıraat ve tashih 10 Receb 1193 (24 Temmuz 1779) Cuma günü bitmiştir.⁶³

Bu iki eserin Türkiye Yazma Eserler Kütüphanesi'ndeki mevcut tüm nüshaları taranmış fakat aynı tarihli başka bir kıraat kaydına tesadüf edilemediğinden Sultan Süleyman Han Camiiindeki kıraat ve tedrise dair ek bir bilgi elde edilememiştir. Bu iki kayıt incelendiğinde *eş-Şifâ* özelinde yapılan okumaya Trabzonî'nin hem *eş-Şifâ* hem de *eş-Şifâ*'nın en önemli şârihlerinden biri olan Şehâbeddin'in⁶⁴ metninin gerekli gördüğü yerlerini derkenarına not aldığı bir başka önemli şârih Ali el-Kârî'nin şerhiyle katıldığı görülmektedir. Şifâ nüshası üzerinde çoğunlukla metin tashihi notları ve nüsha farklılıklarına dair notlar varken Ali el-Kârî'ye ait şerh metni daha ziyade içeriğe yönelik derkenar notlarıyla çevrelenmiştir. Trabzonî'nin derkenarda atf yaptığı eserlere Ebû Abdillâh Zeynüddin Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir er-Râzî (ö. 666/1268'den sonra) Muhtârû's-Sihâh⁶⁵, Ebû'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî *eş-Şâfiî*'nin (ö. 911/1505) *Lübbü'l-Lübâb fi tahrîri'l-Ensâb*⁶⁶, Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dânî'nin (444/1053) *el-Müktefâ fi'l-vakfi ve'l-ibtidâ*⁶⁷ Ali el-Kârî'nin *el-Cemâleyn 'ala'l-Celâleyn*⁶⁸, Ali el-Kârî'nin *el-Feydû's-Semâvî fi tahrîri kıraati'l-Beyzâvî*⁶⁹; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî'nin (676/1277) *Tezhibu'l-esmâ ve'l-lugat*,⁷⁰ Zehebî'nin Tecrîdü esmâ'î's-sahâbe'si⁷¹; Ali el-Kârî'nin Şerh 'alâ nebze fi ziyâreti'l-Mustafâ,⁷² Ali el-Kârî'nin *Mirkâtü'l-Mefâtih*,⁷³ örnek verilebilir. Bu eserlerin tefsir, hadis, ensâb, lugat gibi çeşitli alanlardan eserler olması, onun geniş kitap kültürüne sahip bir okur olduğunu göstermektedir.

Trabzonî, başka kitaplardan farklı amaçlarla alıntı yapmıştır. Örneğin *eş-Şifâ*'nın başlangıç sayfasına Ebû Muhammed Şerefüddin İsmâil b. Ebî Bekr b. Abdillâh *eş-Şâverî eş-Şercî el-Yemenî*'nin (ö. 837/1433) *Divân*'ında okuduğunu belirttiği notu yazmıştır. Bu notta *eş-Şifâ* kitabını okumakla hasıl olan bereketli olaylar hakkında tecrübî bilgiler vardır.⁷⁴ Notun devamında ise Şehâbeddin'den alıntılardığı kısım, *eş-Şifâ*'da zayıf hadis olduğunu söyleyenlere

60 Ali el-Kârî, Şerhü's-Şifâ (Süleymaniye, 258), 34b, 42b.

61 Ali el-Kârî, Şerhü's-Şifâ (Süleymaniye, 258), 36a.

62 Ali el-Kârî, Şerhü's-Şifâ (Süleymaniye, 258), 44b.

63 Ebû'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî, *eş-Şifâ bi-ta'rîfi hukûki'l-Mustafâ* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 292), 224a.

64 Mehmet Yaşar Kandemir, "eş-Şifâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/136.

65 Ali el-Kârî, Şerhü's-Şifâ (Süleymaniye, 258), 5b.

66 Ali el-Kârî, Şerhü's-Şifâ (Süleymaniye, 258), 7b.

67 Ali el-Kârî, Şerhü's-Şifâ (Süleymaniye, 258), 14a.

68 Ali el-Kârî, Şerhü's-Şifâ (Süleymaniye, 258), 18b.

69 Ali el-Kârî, Şerhü's-Şifâ (Süleymaniye, 258), 18b.

70 Ali el-Kârî, Şerhü's-Şifâ (Süleymaniye, 258), 25b.

71 Ali el-Kârî, Şerhü's-Şifâ (Süleymaniye, 258), 30a.

72 Ali el-Kârî, Şerhü's-Şifâ (Süleymaniye, 258), 29b.

73 Ali el-Kârî, Şerhü's-Şifâ (Süleymaniye, 258), 30b.

74 Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, (Süleymaniye, 292), 224a, 1b.

cevap niteliği taşımaktadır.⁷⁵ Trabzonî, Ali el-Kârî'nin *el-Hizbül'-a'zam* adlı evrad kitabında Allah'ın isimlerinin olduğu bölümde el-Vâhid ism-i şerifinin mevcut olup el-Ehad'ın olmamasıyla ilgili derkenar notu yazmıştır. Notta önce el-Vâhid lafzının, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvî'nin (ö. 273/887) *es-Sünen*'ine el-Ehad lafzının da Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Alî el-Alkamî'nin (ö. 969/1561-62) *el-Kevkebül'-münîr bi-şerhi'l-Câmi'i's-Sağîr* kitabına atıfla tanımını verir. Ebû's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî'nin (ö. 606/1210) *Câmi'u'l-usûl li-ehâdisi'r-Resûl* adlı eserinde el-Vâhid'den sonra el-Ehad lafzı yokken Tirmizî'nin *es-Sahîh*, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *ed-Da'avâtü'l-kebîr*, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî'nin (ö. 516/1122) Şerhu's-sünne'sinde hem el-Vâhid hem de el-Ehad vardır. Ali el-Kârî, Şerhu'l-Hisnül'-hasîn adlı kitabında da el-Ehad zatı el-Vâhid ise sıfatı ile ilgilidir.⁷⁶

4. Trabzonî'nin Kitap Temin Yolları

Gerek bir müellif olarak eser telif ederken gerekse bir okur olarak derkenar notu yazarken Trabzonî'nin çok fazla sayıda esere atıfta bulunmuş olması, bu kitaplara nasıl ulaştığı sorusunu akıllara getirir. Trabzonî'nin kendine ait kitaplara mülkiyet kaydı yazmamış ve de sahipliği belirtmek için mühür kullanmamış olması kütüphanesinin tespitini zorlaştırmaktadır. Yazmalardaki harici ve dahili kayıtlar kütüphanesinin sınırlarının belirlenmesine çok katkı sunmasalar da onun eserleri nasıl temin ettiği konusunda bazı bilgiler ve ipuçları barındırırlar. Bu kayıtlar Trabzonî'nin kitap istinsah ettiğini, kendisi için kitap istinsahı sipariş ettiğini, kitap satın aldığı, eksik kitap alıp tamamlattığını, gittiği şehirlerde ihtiyacı olan nüshaların izini sürdüğünü göstermektedir. Bu bilgiler, ilk bakışta zan olarak görünse de metin dışı kayıtların desteğiyle kanıtlı bilgi seviyesine ulaşmış olurlar.

Trabzonî'nin mukabele kayıtlarından onun kitap temini ve döneminin kitap kültürüne dair bilgiler edinilebilir. Süleymaniye koleksiyonu 513 numaralı nüshadaki metin dışı kayda göre Trabzonî, ilgilendiği eserin tam nüshasına ulaşamadığında eksik haliyle satın alarak tamamlattır.⁷⁷ Nüshanın müstensihî, müellife ait telif kaydını da kopyalayarak sadece nüshanın 1160 (1747/1748) yılında tamamlandığı bilgisini vermekle yetinmiştir. Trabzonî'nin mukabele kaydına yazdığı eksik nüshaları tamamlatmasına dair bilgi bir nüshanın kopyalanmasında birden fazla müstensihînin rol aldığı metindeki hattın farklılaşmasından anlaşılmasına ek olarak bunu başka bir karîneyle göstermesi bakımından da önemlidir. Trabzonî, iki müstensihe çoğalttığı bu metnin bazı yerlerini kendisi yazmış, ardından metnin mukabelesini yapmıştır. Eserin yaklaşık bir sene süren mukabelesini Trabzonî, Muharrem ayının ilk Cuma günü 1161 yılında (2 Ocak 1748) Mekke'de tamamlamıştır.

Trabzonî'nin eser temin yollarından birisi de kendisinin mütevellî kılındığı nüshalardır.⁷⁸ Geçici de olsa mülkiyetine giren bu eserlere yazdığı derkenar notlarının bazılarının

75 Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, (Süleymaniye, 292), 1b.

76 Ali el-Kârî, *el-Hizbül'-a'zam* (Süleymaniye, 321/01), 72b, 10b.

77 Ali el-Kârî, *el-Fethu bâbi'l-'inâye fî şerhi Kitâbi'n-Nukâye* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 513), 378a.

78 Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî, *el-Esrârü'l-merfû'a fi'l-ahbârî'l-mevzû'a*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 1033-1), 39b, 41a; 135, 35a.; Ali el-Kârî, *Şerhü's-Şifâ* (Süleymaniye, 258), 26a.

altına adını yazmasıyla bu nüshaları okuduğu kesinleşmiş olur. Mülkiyetine girmiş ya da okur olarak elinde bulunmuş olan nüshaların tespitini sağlayan bir diğer iz de derkenarlara yazdığı haşiyelerin yoğunluk ve özgünlüğünün eserin artık onun haşiyesi olarak anılmasına neden olmasıdır.

Sonuç

Bu çalışmada bir alimin elindeki eserin en doğru versiyonuna ulaşma çabası, metinde gördüğü hatalara yaklaşımı, bu hataların düzeltilmesi için kullandığı yöntemleri, okuduğu nüshayla olan ilişkisinin tespit edilmesi hedeflenmiştir. Trabzonî'nin başka çalışmalarda ortaya konulan eser telifindeki titizlik ve dakikliği tashih ve okuma faaliyetlerinde de kendini göstermiştir. Trabzonî'nin eline geçen eserleri dikkatlice inceleyip yazmaların kenarlarına düzeltme ve haşiyeye kabilinden notlar alması, elindeki nüshaların en sahih versiyonuna ulaşma çabası, müellifin kullandığı mürekkep rengine dikkati, üzerini çizdiği kelimelerin nüshaya aktarımını da kapsayan çabaları bu durumun örneklerindedir.

Trabzonî'nin mukabele yapmak için nüsha arayışının yıllara ve mekanlara yayılması onun fikri takibinin açık bir göstergesidir. Ayrıca mukabelesini yaptığı bazı eserlerin farklı nüshalardaki versiyonlarını bir nüsha üzerinde toplaması onun müdakkik bir okur olduğunu ortaya koymakta ve tenkitli neşir çabasını göstermektedir. Yine onun mukabele sırasında müellif nüshasına sadık kalma çabasına rağmen müellif nüshasındaki hatalara işaret edip bunları kenar notlarında belirtmesi ilmi hassasiyetini yansıtmaktadır. Trabzonî'nin mukabele ve tashihine kıraat ve tedrisinin eşlik etmesi ve bunun Cami'de gerçekleşmesi Camilerin dönemin eğitim kurumlarından olduğunu gösterir.

Yazma eserlerde sıklıkla karşılaşılan gündelik olaylar, doğum-vefat tarihleri, ilaç tarifleri, borçlar gibi fevâid türlerine Trabzonî'nin elinden geçen nüshalarda karşılaşılmamıştır. Yazma eserlerin vikaye varaklarının hatta bazen metin kenarlarının bu tarz notlar için kullanmaları kayıt yazarlarının şahsi hayatlarına dair önemli ipuçlarının elde edilebilmesini sağlamıştır. Trabzonî, bu tarz fevâidler bir yana nüshaların kendisine ait olduğunu bildiren mülkiyet kaydı dahi yazmamıştır. Onun elinden geçen nüshalarla bağı ilim odaklıdır. Verdiği bazı ayrıntı bilgileri de yine ilmi amaçla düşülmüş ve nüshanın sahihliğini arttırmak için anlatılmıştır. Buradan onun döneminde yaygın olan eğilimin aksine kitapları ilmi olmayan notları kaydetme maksatlı kullanmadığını anlayabiliriz. Ayrıca okuduğu eserdeki yazar veya müstensih kaynaklı muhtelif hataları işaret ederken “kalem hatası” gibi ifadeler kullanması müteşeddit bir eleştiriyle metinleri okumadığını gösteren örneklerdendir.

Başka alimlerin eserleri üzerindeki notların benzer şekilde çalışılması alimlerin okur kimliklerinin, dönemlerinin okur pratiklerinin ortaya konulmasında yeni sonuçlara ulaşılmasını sağlayacaktır. Yazma eser katalog ve veri tabanlarının pek azının derkenar notlarına dair bilgiler içermesi nedeniyle bu çalışmaya benzer bir çalışma yapacak araştırmacıların kütüphanesi olan ya da kitap envanteri bulunan alimler üzerine çalışması önerilmektedir.

Kaynakça | References

Açıl, Berat. (ed.) *Osmanlı Kitap Kültürü Carullah Efendi Kütüphanesi ve Derkenar Notları*. İstanbul: İlem Yayınları, 2. Basım, 2020.

Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Herevî. *ez-Zübde fî şerhi'l-Burde*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 1040/02, 27b-77a.

Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Herevî. *el-Fethu bâbi'l-'inâye fî şerhi Kitâbi'n-Nukâye*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 513, 1a-375b.

Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Herevî. *el-Cemâleyn 'ale'l-Celâleyn*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 180, 1a-423a.

Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Herevî. *Şerhü'ş-Şifâ' bi-ta'rîfi hukûki'l-Mustafâ*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 258, 1a-592a.

Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Herevî. *el-Hizbü'l-a'zam ve'l-virdü'l-efham*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 210, 1b-33a.

Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Herevî. *el-Hizbü'l-a'zam ve'l-virdü'l-efham li-intisâbihî ve isnâdihî ile'r-Rasûli'l-Ekrem*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 321/01, 1a-72b.

Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Herevî. *el-Esrâri'l-merfû'a fî'l-ahbâri'l-mevzû'a*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 1033/1, 1b-95b.

Arıcı, Mustakim (ed.) - Arıkan, Mehmet (ed.). *Taşradan Merkeze Bir Osmanlı Ulema Ailesi Taşköprülüzadeler ve İsamüddin Ahmed Efendi*. İstanbul: İlem Yayınları, 1. Basım, 2021.

Birgîvî, Takıyyüddin Mehmed. *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye ve's-Sîretü'l-Ahmediyye*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 724, 1a-142b.

Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *el-Hisnü'l-hasîn min kelâmi seyyidi'l-mürselîn*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 321/02, 73a-168a.

Cezûlî, Ebü Abdillâh Muhammed b. Süleymân. *Delâ'ilü'l-hayrât ve şevâriku'l-envâr fî zikri's-salât 'ale'n-nebiyyi'l-muhtâr*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 213, 1a-50b.

Dugeym, Mahmud es-Seyyid ve Mahmud Seyitoğlu. *Fihri'sü'l-mahtutatı'l-Arabiyye ve't-Türkiyye ve'l-Farisiyye fî'l-Mektebeti's-Süleymaniyye*. İstanbul: MüdiriyyeMektebetü's-Süleymaniyyeli'l-Mahtutat. 2010/1431.

el-Shamsy, Ahmed. *İslâm Klasiklerini Yeniden Keşfetmek: Editörler ve Matbaa Kültürü Bir Entelektüel Geleneği Nasıl Dönüştürdü?*. çev. Ayşe Mutlu Özgür. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2023.

Görke, Andreas - Hirschler, Konrad. "Introduction Manuscript Notes As a Documentary Sources". *Manuscript Notes As a Documentary Sources*. ed. Andreas Görke - Konrad Hirschler. 9-20. Beyrut: Orient-Institut Beirut, 1. Basım, 2011.

Gür, Süleyman - Karaca, Ahmet Cevdet (ed.). *Trabzonlu Müellifler ve Eserleri Osmanlı Döne-*

mi. İstanbul: Ortahisar Belediyesi Kültür Yayınları, 1. Basım, 2023.

Halebî, İbrâhîm b. Muhammed b. İbrâhîm. *Mülteka'l-ebhur*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 612, 1a-222a.

İrâkî, Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdirrahmân. *Düreri's-seniyye fi nazmi's-sîreti'n-nebeviyye* İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 1071/007, 5b-27a.

İsferâyîni, Ebû İshak İsâmüddin İbrâhîm b. Muhammed b. Arabşah. *Şerhu Ferâ'idi'l-Fevâ'id li-Tahkiki Me'âni'l-İsti'ârât*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 1071/007, 95b-101a.

Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî. *eş-Şifâ' bi-ta'rîfi hukûki'l-Mustafâ*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 292, 1a-224a.

Kalaycı, Mehmet - Tan, Muzaffer. "Bir 16. Yüzyıl Osmanlı Aliminin Peşinde: Zeyrekzâde Emrullâh Mehmed Efendi ve Otobiyografik Anlatıları", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 62/1 (Mayıs 2021), 1-90. <https://doi.org/10.33227/auifd.865559>

Kandemir, Mehmet Yaşar. "eş-Şifâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/136. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil'ârifin b. Nûreddîn Alî el-Haddâdî. el-'Ucâletü's-seniyye 'alâ Elfiyyeti's-sîreti'n-nebeviyye. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 828/01, 1a-168b.

Saylan, Şenol. "Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Hayatı ve Eserleri". *Trabzonlu Müellifler ve Eserleri Osmanlı Dönemi*. ed. Süleyman Gür - Ahmet Cevdet Karaca. 423-439. İstanbul: Ortahisar Belediyesi Kültür Yayınları, 1. Basım, 2023.

Trabzonî, Muhammed el-Medenî. *ed-Dürri'l-münazzam 'ale'l-Hizbi'l-a'zam*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 814, 1a-330b.

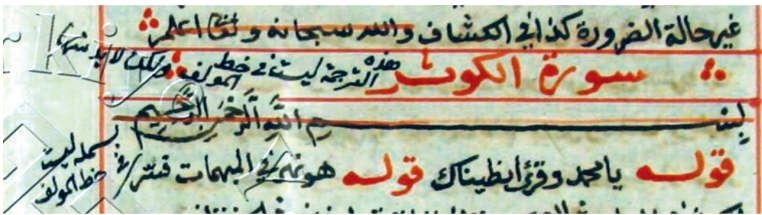
Uludağ, Süleyman. "Delâilü'l-hayrât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/113. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

EKLER

Şekil 1: Trabzonî'nin *Del'îlü'l-hayrât* metninin farklı versiyonlarından faydalanarak oluşturduğu tenkitli nüshasından örnek bir varak.

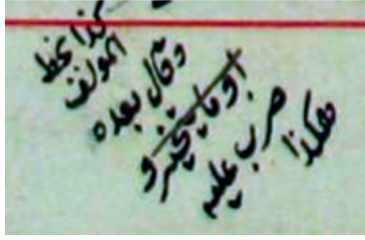
Ebü Abdillâh Muhammed b. Süleymân el-Cezûlî, *Del'îlü'l-hayrât ve şevâriku'l-envâr fî zikri's-salât 'ale'n-nebiyyi'l-muhtâr* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 213), 1b.

Şekil 2: Trabzonî'nin müellif hattıyla mukabelesini yaptığı nüshaya düştüğü notlara örnek bir varak.

Ali el-Kârî, *el-Cemâleyn* (Süleymaniye, 180), 417b.

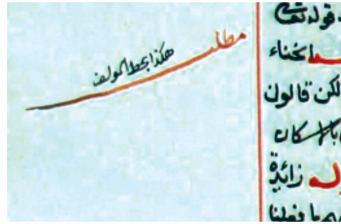

Şekil 3: Trabzonî'nin müellif nüshasında üstü çizili ifadeleri derkenara yazdığına dair örnek bir varak.

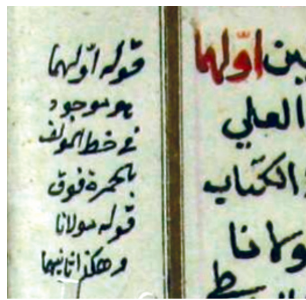
“kezâ bi hattı'l-müellif ... duribe 'aleyhî hâkezâ”

Ali el-Kârî, *el-Cemâleyn* (Süleymaniye, 180), 299a.

Şekil 4: Trabzonî'nin matlabları müellif nüshasında olduğu için kopyaladığına dair örnek bir varak.

Ali el-Kârî, *el-Cemâleyn* (Süleymaniye, 180), 57a, 67a, 77b, 83a, 110a, 117a, 118a, 131a, 155a, 156a, 163a, 163b. 213a.

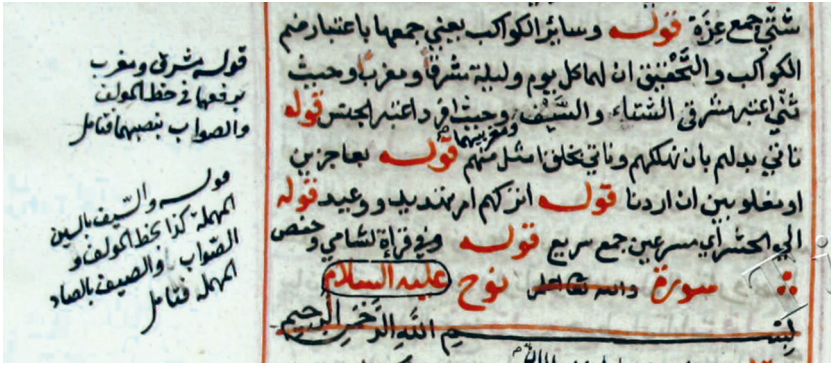
Şekil 5: Trabzonî'nin nüshasını müellif hattıyla mukabele ederken müstensih'in siyah mürekkeple yazdığı yerleri kırmızı ile değiştirerek derkenara müellif hattı nüshada bu kelimelerin kırmızı mürekkeple yazılmış olduğu bilgisini düştüğü varak

Ali el-Kârî, *el-Cemâleyn* (Süleymaniye, 180), 1b.

Şekil 6: Trabzonî'nin müellif hatlı nüshada olmamasına rağmen metinde olması gerektiğine kanaat getirdiği kelimeyi bir uyarıyla metne eklemesine örnek bir varak.

Ali el-Kârî, *el-Cemâleyn* (Süleymaniye, 180), 185b.

Şekil 7: Trabzonî'nin kelime ve harf düzeltmelerine örnek bir varak.

Ali el-Kârî, *el-Cemâleyn* (Süleymaniye, 180), 391a.

Muhammed et-Trabzonî el-Medenî'nin “el-İthâfâtü's-seniyye fî'l-ehâdîsi'l-kudsiyye” Adlı Eseri Bağlamında Münâvî ve Süyûtî ile Etkileşimi

Hasan Küçükosman | 0000-0002-2384-5650 | hasankucukosman@duzce.edu.tr

Düzce Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Düzce, Türkiye

ROR ID: 04175wc52

Öz

Son dönem Osmanlı alimlerinden olan ve Süleymaniye Müderrisliği görevinde de bulunan Muhammed et-Trabzonî el-Medenî çok yönlü bir alim olarak kabul edilmektedir. Farklı disiplinlerde pek çok eser ortaya koyan et-Trabzonî'nin hadis alanında da önemli eserleri bulunmaktadır. Ancak bu çalışmalarında ne kadar özgün olduğu incelenmesi gereken bir durumdur. Geçmiş dönemlerde eser telifinin genel karakteristik yapısı sebebiyle pek çok yazar yaşadığı dönemin ihtiyacına binaen önemli kaynakları güncellemek istemiştir. et-Trabzonî de temel alanlarda kendisinden önceki alimlerden istifade etmiş ve belli eserler ortaya koymuştur. Bu konuda özellikle Celâleddîn es-Süyûtî ve Abdürraûf el-Münâvî dikkat çekmektedir. Öyle ki et-Trabzonî hadis alanında te'lif ettiği eserlerden birisi olan *el-İthâfâtü's-seniyye fî'l-ehâdîsi'l-kudsiyye* adlı çalışması da bu konuda kendisinden iki asır önce yaşamış el-Münâvî'nin *el-İthâfâtü's-seniyye bi'l-ehâdîsi'l-kudsiyye* isimli eserine hem şekil hem de içerik bakımından benzerlik göstermektedir. et-Trabzonî eserin isminde dahi yalnızca bir harf değişikliği yapmış, giriş kısmında da hemen hemen aynı cümleler kurmuştur. el-Münâvî harf sırasına göre kudsî hadisleri eserinde sıralarken et-Trabzonî farklı bir tasnifte bulunarak üç bölümde rivayetleri ele almıştır. Başka alimlerden de yararlanmış olmakla beraber hadislerin açıklamalarında genellikle Münâvî'den faydalanan et-Trabzonî'nin çalışması Münâvî'nin eserine göre daha hacimlidir. Bununla beraber et-Trabzonî'nin daha çok istifade ettiği ve eserinde zikrettiği alim es-Süyûtî'dir. Zira rivayetlerin çoğunluğunun Süyûtî'nin eserinde geçtiği bizzat müellif tarafından ifade edilmiştir. Bazı farklılıklar olmakla beraber et-Trabzonî eserini Süyûtî ve Münâvî gibi pek çok alimden yararlanarak oluşturmuştur. Ayrıca eserin sonunda kudsî hadislerin tarifi ve kendisine bağlı hükümler hakkında açıklama yapan et-Trabzonî'nin çalışması belli konularda yeni hale gelmiştir. Çalışmamız bu etkinin boyutlarını ele almakta olup et-Trabzonî ile başta Süyûtî ve Münâvî olmak üzere hadis alimleri ve ilimleri ile etkileşimini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler

Hadis, Kudsî Hadis, Muhammed et-Trabzonî el-Medenî, Münâvî, el-İthâfâtü's-seniyye fî'l-ehâdîsi'l-kudsiyye

Atıf Bilgisi

Küçükosman, Hasan. “Muhammed et-Trabzonî el-Medenî'nin “el-İthâfâtü's-seniyye fî'l-ehâdîsi'l-kudsiyye” Adlı Eseri Bağlamında Münâvî ve Süyûtî ile Etkileşimi”. *Trabzon İlahiyat Dergisi* 11/Özel Sayı (Kasım 2024), 51-70.

<https://doi.org/10.33718/tid.1529817>

Geliş Tarihi	: 07.08.2024
Kabul Tarihi	: 03.11.2024
Yayın Tarihi	: 30.11.2024
Değerlendirme	: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	: Bu makale, 17-18 Ekim 2024 tarihleri arasında gerçekleştirilen Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dinî Hayat Sempozyumu'nda sözlü olarak sunulan ve basılmayan "Muhammed el-Medenî'nin (1200/1786) "el-İthâfâtü's-Seniyye fî'l-Ahâdisi'l-Kudsiyye" Adlı Eseri Bağlamında el-Münâvî ile İlişkisi" adlı tebliğin içeriği geliştirilerek ve kısmen değiştirilerek üretilmiş halidir. Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	: Yapıldı - iThenticate
Çıkar Çatışması	: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Muhammad al-Trabzonî al-Madanî's Interaction with al-Munāwî and al-Suyûtî in the Context of "al-Ithāfāt al-seniyya fi'l-ahādîsi al-qudsiyya"

Hasan Küçükosman | 0000-0002-2384-5650 | hasankucukosman@duzce.edu.tr

Düzce University, Faculty of Theology, Düzce, Türkiye

ROR ID: 04175wc52

Abstract

Muhammad al-Trabzonî al-Madanî, who was one of the late Ottoman scholars and also served as a professor at Suleymaniye, is regarded as a versatile scholar. Having produced many works in different disciplines, al-Trabzonî also has important works in the field of hadith. However, the authenticity of these works needs clarification. Due to the general characteristic structure of the writing of works in the past periods, many authors wanted to update important sources based on the needs of the period they lived in. al-Trabzonî also benefited from previous scholars in basic fields and produced certain works. In this regard, especially Jalāl al-Dīn al-Suyūṭî and Abdurraūf al-Munāwî stand out. In fact, al-Trabzonî's al-Ithāfāt al-seniyya fi'l-ahādîsi al-qudsiyya, one of his works in the field of hadith, is similar in both form and content to al-Munāwî's al-Ithāfāt al-seniyya bi'l-eḥādîsi'l-qudsiyya, which lived two centuries before him. Al-Trabzonî changed only one letter even in the title of the work and used almost the same sentences in the introduction. While al-Munāwî arranged the hadiths in the order of letters, al-Trabzonî made a different classification and dealt with the narrations in three sections. Although he also benefited from other scholars, al-Trabzonî's work is more voluminous than al-Munāwî's work. However, the scholar whom al-Trabzonî made more use of and mentioned in his work is al-Suyūṭî. It is stated by the author himself that the majority of the narrations are mentioned in al-Suyūṭî's work. Although there are some differences, al-Trabzonî composed his work by making use of many scholars such as al-Suyūṭî and al-Munāwî. In addition, at the end of the work, al-Trabzonî's work has become new in certain subjects by explaining the definition of the hadiths and the judgements related to them. Our study deals with the dimensions of this influence and aims to reveal the interaction between al-Trabzonî and hadith scholars and sciences, especially al-Suyūṭî and al-Munāwî.

Keywords

Hadith, Qudsi Hadith, Muhammad al-Trabzonî al-Madanî, Munāwî, al-Ithāfāt al-seniyya fi'l-ahādîsi'l-qudsiyya.

Citation

Küçükosman, Hasan. "Muhammad al-Trabzonî al-Madanî's Interaction with al-Munāwî and al-Suyūṭî in the Context of "al-Ithāfāt al-seniyya fi'l-ahādîsi al-qudsiyya". *Trabzon Theology Journal* 11/Special Issue (November 2024), 51-70.

<https://doi.org/10.33718/tid.1529817>

Date of Submission : 07.08.2024

Date of Acceptance : 03.11.2024

Date of Publication : 30.11.2024

Peer-Review : Double anonymized - Two External

Ethical Statement : This paper is a version of the unpublished paper titled "Muhammad al-Manāwī's (1200/1786) Relationship with al-Munāwī in the Context of 'al-Ithāfāt al-Seniyya fi al-Aḥādīsi al-Qudsiyya", which was presented orally at the Symposium on Religious Life in Trabzon from Past to Present Symposium held between 17-18 October 2024, by developing and partially changing the content.

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Plagiarism Checks : Yes – iThenticate

Conflicts of Interest : The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support : The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Copyright & License : Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Giriş

Trabzon'da doğması sebebiyle et-Trabzonî, Medine'de ilim tahsil etmesi sebebiyle el-Medenî künyeleri bulunan Osmanlı alimi Muhammed et-Trabzonî el-Medenî'nin İslâmî ilimler içerisinde pek çok eseri bulunmaktadır.¹ İstanbul'dan Şam ve Kudüs'e kadar farklı yerlerde ilim tahsil eden Muhammed et-Trabzonî el-Medenî tartışmalı bazı meselelere cevap sadedinde reddiyeler de hazırlamıştır.² Ayrıca ortaya koyduğu risalelerinde yaşadığı dönemin sorunlarını ele almıştır.³ Bu bağlamda orijinal çalışmalar ortaya koyarken aynı zamanda geçmişte ele alınan eserleri güncellemekten geri durmamıştır.

Muhammed et-Trabzonî el-Medenî hadis sahasında özellikle Hicaz'da önemli isimlerden istifade etmiştir ki bu kimseler arasında Muhammed b. Tayyib el-Fâsî (ö. 1170/1756-57), Himmâtzâde el-Hanefî (ö. 1175/1761) ve Mescid-i Haram müderrislerinden Yahya b. Salih el-Hanefî el-Mekkî bulunmaktadır. Kütüb-i Sitte başta olmak üzere pek çok hadis eserini kendilerinden okuyarak icazet alan Muhammed et-Trabzonî'nin hocalarının silsilesi İbn Hacer ve İmam Nevevî gibi önemli alimlere dayanmaktadır.⁴ Bunların dışında özellikle Ali el-Kârî'den de eserleri vasıtası ile istifade etmiştir.⁵

Konumuzu ilgilendiren çalışmasında Muhammed et-Trabzonî el-Medenî, kudsi hadisleri tasnif ettiği eseri ihtiva ettiği 864 hadis ile alandaki pek çok benzer çalışmadan önde kabul edilmektedir. Müellif, eserinde Süyûtî ve Abdürraûf el-Münâvî (ö. 1031/1622) gibi alimlerden istifade etmiştir. Bunların içinde İmam Mâlik'ten (ö. 179/795) Dârekutnî'ye (ö. 385/995) kadar pek çok farklı kaynağı zikretmiştir.⁶ Süyûtî ile Münâvî'nin eserinde bulunmayan kaynak ve rivayetler de söz konusudur. Ayrıca istişhad amaçlı farklı çalışmaların ismi de zikredilmektedir. Bunlar içerisinde Ali el-Kârî'nin (ö. 1014/1605) ve Hasen el-Bekrî'nin *er-Risâletü'l-Erbainiyye'si* ile Hatîb et-Tebrîzî'nin (ö. 741/1340) *Mişkâtü'l-Meşâbih* adlı çalışmaları zikredilebilir.⁷ Muhammed et-Trabzonî özellikle Ali el-Kârî'yi aktardığı yerlerde bu kaynağın Süyûtî ve Münâvî'de geçmediğine işaret etmek amacıyla genellikle en son olarak zikretmiş ve "keza" ifadesini kullanmıştır.⁸ Muhammed et-Trabzonî el-Medenî, Ali el-Kârî'den

1 Muhammed et-Trabzonî el-Medenî'nin hayatı hakkında bk. Ali Benli, "Mehmed Trabzonî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/304; Şenol Saylan, "Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Hayatı ve Eserleri", *Trabzonlu Müellifler ve Eserleri (Osmanlı Dönemi)*, ed. Süleyman Gür - Ahmed Cevdet Karaca (Trabzon: Ortahisar Belediyesi Kültür Yayınları, 2023), 423-438; Selim Demirci, "Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Hadisle ilgili Eserleri", *Trabzonlu Müellifler ve Eserleri (Osmanlı Dönemi)*, ed. Süleyman Gür - Ahmed Cevdet Karaca (Trabzon: Ortahisar Belediyesi Kültür Yayınları, 2023), 445-463.

2 Örnek olarak bk. Şenol Saylan, "Tütün Kullanma Meselesi Üzerinden Tekfirci Söyleme Bir Reddiye: Muhammed et-Trabzonî'nin Hâdi'l-Umyî İlä Câddeti't-Tarîk Adlı Risâlesi (İnceleme-Tahkik)", *Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi* 12 (2023), 189-290.

3 Eyüp Öztürk, Mehmed Medenî et-Trabzonî ve Tekfirci Söyleme Karşı İtirazları I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı (8-10 Ekim 2015), ed. Şenol Saylan- Be-tül Saylan (İstanbul: Değişim Yayınları, 2016), 407-408.

4 Demirci, "Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Hadisle ilgili Eserleri", 446; Mustafa Celil Altuntaş, *Osmanlı Döneminde Hadis İlmi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 105.

5 Demirci, "Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Hadisle ilgili Eserleri", 450-451.

6 Muhammed et-Trabzonî, *el-İthâfâtü's-seniyye fi'l-ehâdisi'l-kudsiyye* (Haydarabad: Dâiretü'l-Meârifî'l-Osmaniyye, 1939), 57.

7 Trabzonî, *el-İthâfâtü's-seniyye*, 70 (No: 379), 71 (No: 384), 153 (No: 747), 164 (No: 783).

8 Trabzonî, *el-İthâfâtü's-seniyye*, 92 (No: 492).

kudsî hadisin tarifini yaparken de zikretmiş ve kendisinden “Efendimiz” diye bahsetmiştir.⁹ Muhammed et-Trabzonî el-Medenî'nin eserine aldığı kaynaklar arasında yalnızca hadis eserleri değil Süyûtî'nin *ed-Dürri'l-mensûr*'u¹⁰ gibi tefsir ya da tasavvuf kaynakları da mevcuttur.

Muhammed et-Trabzonî'nin kendisinden pek çok yerde istifade ettiği alim olan Münâvî, el-Medenî'den iki asır önce yaşamış önemli bir alimdir. Hadis sahasında derleme eserlerinin yanında şerh çalışmaları da dikkat çekmiştir. Öyle ki en önemli eserleri arasında Süyûtî'nin çalışmasına yaptığı şerh olan *Feyzü'l-kadîr şerhu'l-Câmi'i's-sağîr*'i vardır. Ayrıca *et-Teysîr bi-şerhi'l-Câmi'i's-sağîr* adlı çalışması da Süyûtî'nin *Câmi'i's-sağîr*'inin kısaltılmış halidir. Hadisleri derlediği çalışmalarında ise yaklaşık on bin rivayeti Senedsiz biçimde ele aldığı *Künûzü'l-hakâ'ik min hadîsi hayri'l-halâ'ik* adlı eseri ile kudsî hadisleri topladığı *el-İthâfâtü's-seniyye fi'l-ehâdisi'l-kudsiyye* adlı çalışması konumuz açısından önemlidir.¹¹

Muhammed et-Trabzonî'nin hadis alanındaki eser ve görüşleri ile ilgili tez, makale ve sempozyum düzeyinde pek çok çalışma yapılmakla birlikte hadis alanında özellikle Selim Demirci tarafından yapılan araştırmalar dikkat çekmektedir.¹² Bağdatlı İsmail (ö. 1920) ile Bursalı Mehmed Tahir (ö. 1925) *Hâşîye alâ Nuhbeti'l-Fiker* isimli eserin Muhammed et-Trabzonî'ye ait olduğunu zikretmişlerse de bu çalışmanın yine Mehmed et-Trabzonî isminde 1128/1716 yılında vefat eden başka bir müellif tarafından yapıldığı tespit edilmiştir.¹³

Bizim çalışmamızda özelde Münâvî ve Süyûtî etkisi ele alınmakla beraber Muhammed et-Trabzonî el-Medenî'nin *el-İthâfâtü's-seniyye* adlı eserinde hadisçiliğinin sınırlarını araştırmaktadır. Böylece çok yönlü bir alim olan Muhammed et-Trabzonî el-Medenî'nin hocalarından ne derece etkilendiği ve eserlerinin ne kadar özgün olduğu ortaya koyulmaya çalışılacaktır.

1. *el-İthâfâtü's-seniyye* Bağlamında Münâvî - Süyûtî - Medenî Etkileşimi

Yaşadığı asırda hadis sahasında etkin olması, Süyûtî gibi bir alimin eserine şerh yazıp revaç bulması ya da alfabetik tertip edilen eserlerinde rivayetlerin bulunmasının kolaylığı gibi pek çok sebepten ötürü Abdürraûf el-Münâvî'nin eserlerine müracaat edilegelmiştir. Mısır'da ve İstanbul'da bulunan hadis alimleri tarafından Münâvî'nin eserlerinin okutulup tercüme edilmesi ile Osmanlı'da revaç bulması bu etkinin sebeplerindedir.¹⁴

Muhammed et-Trabzonî; Hicaz, Şam ve İstanbul gibi hadis ilmi açısından önemli şehir-

9 Trabzonî, *el-İthâfâtü's-seniyye*, 187.; Muhammed et-Trabzonî ayrıca Ali el-Kârî'nin bir eseri üzerine şerh yazmıştır. Bk. Demirci, “Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Hadisle ilgili Eserleri”, 449.

10 Celâlüddîn es-Süyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr fi't- tefsiri bi'l-me'sûr* (Beirut: Dârü'l-Fiker, ts.), 2/15; Trabzonî, *el-İthâfâtü's-seniyye*, 63.

11 M. Yaşar Kandemir, “Münâvî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/571-573.

12 Demirci, “Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Hadisle ilgili Eserleri”; Demirci, “Mehmed Trabzonî ve Eserleri”; Zekeriya Ertürk, *Mehmet Medenî Et-Trabzonî Efendi'nin “El-İthâfâtü's-Seniyye Fi'l-Ehâdisi'l-Kudsiyye” Adlı Eserinin Birinci Bölümü'nün Tahkik, Tahric ve Tercümesi* (Bayburt: Bayburt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016); Saylan, “Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Hayatı ve Eserleri”.

13 Selim Demirci, “Nuḥbetü'l-fiker Şerhi Üzerine Yazılan Bir Hâşiyenin Trabzonlu Müellifini Tespit Sorunu”, *Trabzon İlahiyat Dergisi* 10/2 (2023), 227-250; Altuntaş, *Osmanlı Döneminde Hadis İlimi*, 122.

14 Altuntaş, *Osmanlı Döneminde Hadis İlimi*, 71-72.

lerde bulunması dönemin etkin eserlerine ulaşmasını sağlamıştır.¹⁵ Bu bağlamda Muhammed et-Trabzonî'nin kudsî hadisler, halk dilinde meşhur rivayetler, mevzu hadisler, günlük zikir ve evrادلara dair başlıklar altında ele aldığı eserleri Osmanlı dönemi hadis çalışmalarının genel karakteristik yapısına uygundur.¹⁶

Muhammed et-Trabzonî el-Medenî de *el-İthâfâtü's-seniyye fi'l-ehâdisi'l-kudsiyye* adlı eserinin ismi ve mukaddimesinde görüldüğü üzere Münâvî'nin kullandığı ifadeleri çok küçük farklılıklarla aktarmıştır. Bu yerlerde kendilerine hayır duada bulunduğu hocaları Süyûtî ve Münâvî'nin adını açıkça zikretmiştir.¹⁷ Eser daha çok Süyûtî'nin çalışmalarından elde edilmekle beraber genel olarak Muhammed et-Trabzonî el-Medenî bu iki alimi rivayetlerin ardından zikretmemiştir. Ancak bazı yerlerde kendi ifadesiyle rivayetin Süyûtî ve Münâvî'nin eserlerinde geçtiği şekline işaret etmiştir.¹⁸

Münâvî, rivayetleri senedle zikretmek yerine sahâbî râvisi ile beraber kaynağına işaret etmekle yetinmektedir. Bu yerlerde birkaç tane kaynak birbirine atıfla zikredilirken tek bir sahâbî ismi geçmektedir. Lafızların farklı olduğu metinlerde rivayetin farklı sahâbîden gelmesi ihtimalinden dolayı zikredilen sahâbî en son kaynaktaki mi yoksa kaynakların tamamında mı geçtiği belirsizdir. Muhammed et-Trabzonî el-Medenî de bu yerlerde Münâvî'nin ifadelerini aynen aktarmıştır. Bizim yaptığımız incelemede ise farklı kaynaklardan sonra nakledilen sahâbî ismi zikredilen kaynakların hepsinde geçmektedir. Muhammed et-Trabzonî el-Medenî de rivayetleri kendi tasnifine göre sıraladıktan sonra Münâvî'de bulunan rivayetleri aynı şekilde aktarmış ancak hadisin başka kaynaklarına da işaret etmiştir. Bununla beraber Münâvî'nin vermiş olduğu kaynakları inceleyen Muhammed et-Trabzonî el-Medenî şayet bu kaynaklarda rivayeti bulamamış ise başka eser zikretmiştir.¹⁹

Münâvî'nin aktardığı kaynakları genellikle olduğu gibi eserine alan Muhammed et-Trabzonî rivayetler üzerinde kısmî değişiklikler yapmıştır. Münâvî'de "ravâhu" şeklinde rivayet ibaresiyle aktarılan kaynakları Muhammed et-Trabzonî "ehracehu" şeklinde tahrir lafzını kullanarak daha doğru hareket etmiştir.²⁰ Ancak nadiren de olsa Muhammed et-Trabzonî "ravâhu" şeklinde kullanımlara başvurmuştur.²¹ Bunun dışında özellikle yalnızca kendisinin aktardığı yerde "evredehu" şeklinde kullanımı da mevcuttur.²² Zira bu kullanım Münâvî'nin de sıkça başvurduğu bir lafızdır.²³

Münâvî'nin kaynak olarak gösterdiği yerlere baktığımızda zaten rivayetlerin metni yönünden farklılık göze çarpmaktadır. Muhammed et-Trabzonî de metinler içerisinde tercihlerde bulunmuştur. Bununla beraber manası bakımından destek olan farklı metinleri de peş

15 Altuntaş, *Osmanlı Döneminde Hadis İlimi*, 88.

16 Demirci, "Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Hadislerle İlgili Eserleri", 453.

17 Trabzonî, *el-İthâfâtü's-seniyye*, 25-26.

18 Trabzonî, *el-İthâfâtü's-seniyye*, 124 (No: 615).

19 Muhammed Abdür-raûf Münâvî, *el-İthâfâtü's-seniyye bi'l-ehâdisi'l-kudsiyye* (Şam - Beyrut: Dârü İbn Kesir, ts.), 13 (No: 8); Trabzonî, *el-İthâfâtü's-seniyye*, 8 (No: 38).

20 Münâvî, *el-İthâfâtü's-seniyye*, 148 (No: 122); Trabzonî, *el-İthâfâtü's-seniyye*, 4 (No: 15).

21 Trabzonî, *el-İthâfâtü's-seniyye*, 77 (No: 419).

22 Trabzonî, *el-İthâfâtü's-seniyye*, 100 (No: 523).

23 Muhammed Abdür-raûf Münâvî, *et-Teyşîr bi-şerhi'l-Câmi'i's-sağîr* (Riyad: Mektebetü'l-İmam eş-Şâfiî, 1988), 1/207; Muhammed Abdür-raûf Münâvî, *Feyzü'l-kadîr şerhu'l-Câmi'i's-sağîr* (Mısır: Mektebetü't-Ticarettü'l-Kübra, 1937), 1/39.

peşe aktarmış ve birden fazla kaynağına işaret etmiştir. Hatta kimi yerlerde peş peşe gelmeyen rivayetin manası bakımından daha önce geçen bir rivayet olduğuna işaret etmiştir.²⁴ Ancak Münâvî bir konuda aynı manaya gelen birden fazla rivayet nakletmiş ise Muhammed et-Trabzonî bunlardan bazılarını eserine almış konunun uzamasını istememiştir.²⁵ Muhammed et-Trabzonî aynı konuda gelen rivayetleri peş peşe sıralamış olsa da kimi zaman farklı haberleri aynı mesele içerisine derç etmiştir.²⁶ Aynı lafızla dahi olsa farklı yerlerde benzer konuları zikretmiş peş peşe nakilde bulunmamıştır. Bu konuda da özellikle Münâvî'nin *Feyzû'l-kadîr*'de yapmış olduğu sırayı takip etmiştir. Muhammed et-Trabzonî kaynakları zikrettiği sırada genellikle tarihsel bir sıraya bakmıştır. Hadisçilerin yaptığı gibi Kütüb-i Sitte öncelenmemiş birinci derecede hadis kaynağı olmasa da daha eski ise tasavvuf ya da tarih kaynaklarını hadis eserlerinden önce zikretmiştir. Ayrıca hem Münâvî hem de Muhammed et-Trabzonî aynı manaya gelmekle beraber lafızları farklı rivayetleri nakletmiştir. Örneğin Münâvî farklı yerlerde eserine aldığı "Ey Âdemoğlu! Gündüzün başında dört rek'at namaz kılmaktan geri durma ki senin gün boyunca işlerine yeteyim." rivayetine mana olarak benzeyen üç hadisi Muhammed et-Trabzonî peş peşe nakletmiş ve kaynaklarını zikretmiştir. Ancak Münâvî ile Muhammed et-Trabzonî'nin naklettiği hadisler birebir aynı değildir.

Münâvî'nin, kaynak olarak Begavî gibi geç dönem musanniflerini zikretmesinde Muhammed et-Trabzonî bir sorun görmemiştir. Zira bu durum genel olarak alimlerin kabul ettiği bir yöntemdir ki mütedâvel olan kaynak kimi zaman daha eski olan kaynağa tercih edilmiştir. Yine Münâvî'ye göre Muhammed et-Trabzonî bu özellikte daha çok eser zikretmiştir. Bunlardan birisi de Hakîm et-Tirmizî'dir. Münâvî'nin eserinde birkaç yerde kaynak olarak geçen Hakîm et-Tirmizî'yi, Muhammed et-Trabzonî pek çok yerde eserine kaynak olarak almıştır. Bu da Hakîm et-Tirmizî'nin tasavvuf ve hadis yönünün ön planda olması sebebiyledir diyebiliriz. Ancak kimi yerlerde ise Münâvî'nin kaynakları arasında Hakîm et-Tirmizî'nin adı geçerken Muhammed et-Trabzonî'de geçmemektedir.²⁷

Muhammed et-Trabzonî'nin eserinde bulunan bazı rivayetlerin Münâvî'nin eserlerinde olmadığını görmekteyiz. Ancak *el-İthâfâtü's-seniyye* adlı eserinde olmasa da diğer eserlerinde olduğunu görmekteyiz. Ancak bu eserlerde lafızlar aynı değildir. Ayrıca Muhammed et-Trabzonî'nin bu rivayetlerde Münâvî'nin kendisini ya da kaynaklarını zikretmediğini görmekteyiz.²⁸

2. *el-İthâfâtü's-seniyye*'nin Kaynakları Hakkında Örnekler

Muhammed et-Trabzonî eserinde naklettiği ilk 250 rivayetin Süyûtî'nin *Cem'u'l-cevâmi'* ile Münâvî'nin *Künûzü'l-hakâ'ik*' adlı eserlerinde geçtiğini ifade etmiştir.²⁹ Yine eserin sonunda yaptığı açıklamada Muhammed et-Trabzonî azı hariç naklettiği kudsî hadislerin Süyûtî'nin *Cem'u'l-cevâmi'* eserinde bulunduğunu ifade etmiştir.³⁰ Bununla beraber rivayetlerin içeriği ve değerlendirmesinde bazı değişikliklerin olduğu da görülmektedir.

24 Trabzonî, *el-İthâfâtü's-seniyye*, 111 (No: 566).

25 Münâvî, *el-İthâfâtü's-seniyye*, 111 (No: 85-89); Trabzonî, *el-İthâfâtü's-seniyye*, 4 (No: 12-15).

26 Trabzonî, *el-İthâfâtü's-seniyye*, 4.

27 Münâvî, *el-İthâfâtü's-seniyye*, 13 (No: 8); Trabzonî, *el-İthâfâtü's-seniyye*, 8 (No: 38).

28 Münâvî, *Feyzû'l-kadîr*, 4/480 (No: 6022); Trabzonî, *el-İthâfâtü's-seniyye*, 4 (No: 9).

29 Trabzonî, *el-İthâfâtü's-seniyye*, 39.

30 Trabzonî, *el-İthâfâtü's-seniyye*, 187.

Münâvî'nin elli ikinci Muhammed et-Trabzonî'nin ise beşinci hadisi olarak nakledilen Süyûtî'nin de zikrettiği rivayette Allah-u Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

“إني والجن والإنس في نبيٍّ عظيم، أخلق، ويُعبد غيري، وأرزق، ويشكر غيري”

“Ben, İnsan ve Cinler çok büyük bir iş üzereyiz. (Onlar) yarattığım halde başkalarına ibadet ederler. Rızık verdiğim halde başkalarına şükrederler.”³¹

Üç eser üzerinde metin bakımından herhangi bir farklılık görünmemektedir. Yalnızca Muhammed et-Trabzonî kudsî hadislerin başına koymuş olduğu “Kâle Allahu” ibaresi vardır ki Süyûtî'nin ifadesi de bu şekildedir. Rivayetin senedi hakkında yapılan açıklamalarda ise bazı farklılıklar söz konusudur. Süyûtî'nin rivayetin sonundaki ifadesi yalnızca الحكيم هب عن أبي الدرداء “Hakîm et-Tirmizî, Ebû Derdâ'dan” şeklindedir.³²

Münâvî'nin ifadesi şu şekildedir:

رواه البيهقي، والحاكم عن معاذ، والديلمي وابن عساكر عن أبي الدرداء

“Rivayeti Beyhakî ve Hâkim Muâz'dan, Deylemî ile İbn Asâkir ise Ebû Derdâ'dan nakletmektedir.”³³

Muhammed et-Trabzonî ise rivayetin kaynaklarını şu şekilde genişletmiştir:

أخرجه الحكيم الترمذي والحاكم في تاريخه والبيهقي في شعب الإيمان والديلمي في مسند الفردوس وابن عساكر عن أبي الدرداء

“Rivayeti Hakîm et-Tirmizî, *Târih*'inde Hâkim, *Şuâbu'l-İlman*'da Beyhakî, *Müsnedü'l-Firdevs*'te Deylemî ve İbn Asâkir Ebû Derdâ'dan nakletmektedir.”³⁴

Görüldüğü üzere metin bakımından Münâvî'de aynı olan rivayet Muhammed et-Trabzonî tarafından farklı kaynaklara işaret edilerek aktarılmıştır. Ayrıca Münâvî'nin eser ismi zikretmediği yerde açıklama yapmıştır. Kaynakları sıralarken ise tarihsel biçimde hareket etmiş ve ilk sırada Hakîm et-Tirmizî'yi zikretmiştir. Rivayet Süyûtî'de ise yalnızca Hakîm et-Tirmizî kaynağıyla aktarılmıştır. Dolayısıyla Muhammed et-Trabzonî diğer iki eseri de göz önünde bulundurarak kaynak vermiştir.

Münâvî'nin otuz sekiz Muhammed et-Trabzonî'nin ise sekizinci hadisi olarak nakledilen rivayette Allah-u Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

مُنْأَوِيٌّ رِوَايَتِي: إِنَّ عَبْدًا أَصْحَحْتُ لَهُ جِسْمَهُ، وَأَوْسَعْتُ عَلَيْهِ فِي مَعِيشَتِهِ، فَمَضَى عَلَيْهِ خَمْسَةَ أَعْوَامٍ لَا يَفِدُ إِلَيَّ لِمَحْرُومٍ

سُيُوتِي رِوَايَتِي: إِنَّ عَبْدًا أَصْحَحْتُ لَهُ جِسْمَهُ وَوَسَّعْتُ عَلَيْهِ فِي مَعِيشَتِهِ تَمَّضِي عَلَيْهِ خَمْسَةَ أَعْوَامٍ لَا يَفِدُ إِلَيَّ لِمَحْرُومٍ

ET-TRABZONİ RİWAYETİ: إِنَّ عَبْدًا أَصْحَحْتُ لَهُ جِسْمَهُ، وَوَسَّعْتُ عَلَيْهِ فِي رِزْقِهِ، لَا يَفِدُ إِلَيَّ فِي كُلِّ خَمْسَةِ أَعْوَامٍ لِمَحْرُومٍ

“Bir kulun bedenini sıhhatli geçimi geniş yaptığım halde beş yıl geçer de beni ziyaret etmezse (hayırdan) mahrum olur.”³⁵

31 Celâlüddîn es-Süyûtî, *el-Câmi'u's-sağîr min hadîsi'l-beşîri'n-nezîr* (Beyrut: Dâri'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004), 373 (No: 6008); Münâvî, *el-İthâfâtü's-seniyye*, 68 (No: 520); Trabzonî, *el-İthâfâtü's-seniyye*, 3 (No: 5).

32 Süyûtî, *el-Câmi'u's-sağîr*, 373 (No: 6008).

33 Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, 6/68 (No: 52).

34 Trabzonî, *el-İthâfâtü's-seniyye*, 3.

35 Süyûtî, *el-Câmi'u's-sağîr*, 119 (No: 1930); Münâvî, *el-İthâfâtü's-seniyye*, 43; Trabzonî, *el-İthâfâtü's-seniyye*, 3 (No: 8).

Muhammed et-Trabzonî'nin aktardığı metin kısmen farklı olsa da mana olarak bir farklılık yoktur. Ancak nakledilen kaynaklar farklıdır. Süyûtî'nin kaynak olarak İbn Hibbân ile Ebû Ya'lâ'yı zikrettiği rivayeti Münâvî; İbn Hibbân, Ebû Ya'lâ ve İbn Âsâkir'i kaynak olarak zikrederken eser ismi vermemiştir. Muhammed et-Trabzonî ise İbn Adî, Beyhakî ve İbn Âsâkir'i kaynak olarak vermiştir. Bu kaynaklara baktığımızda metin olarak bazı farklılıkları görmekteyiz. Ebû Ya'lâ rivayetinde *فَمَضَى عَلَيْهِ* ifadesi *فَمَضَى عَلَيْهِ* şeklinde muzâri olarak *لَمْخْرُومٌ* ifadesi ise *إِلَّا مَخْرُومٌ* şeklinde gelmiştir.³⁶ İbn Hibbân'ın rivayetinde Münâvî'nin verdiği metne daha yakındır.³⁷ Benzer şekilde Muhammed et-Trabzonî'nin kaynak olarak verdiği İbn Adî rivayetinde bazı farklılıklar olup Beyhakî rivayeti metin bakımından daha yakındır.³⁸ Bu rivayetlerde *لَمْخْرُومٌ* ifadesinin yerine *لَعَبْدٌ مَخْرُومٌ* ifadesi bulunmaktadır. Sonuç olarak Muhammed et-Trabzonî de Süyûtî ve Münâvî'nin yaptığı gibi lafzı değil manası aynı olan kaynakları zikretmiştir.

Muhammed et-Trabzonî'nin ele aldığı rivayetlerde kaynak konusunda yaptığı açıklamaların olduğunu gördüğümüz örneklerden birisi de şu şekilde nakledilmiştir; "Bir adamın mescide devamlı geldiğini görürseniz ona mü'min demek hususunda geri durmayın."³⁹ Rivayet bu lafızla Süyûtî tarafından nakledilmekte ancak Münâvî'nin şerhinde kelime farklılığı gözükmektedir. Bu sebeple Muhammed et-Trabzonî yeni bir hadis ile değil aynı manada olmasına rağmen Münâvî'nin aktardığı rivayeti de bu hadisten sonra aktarmıştır. Rivayetin senedi hakkında Süyûtî açıklama yapmazken Münâvî'nin şerh olarak aktardığı bilgiler Muhammed et-Trabzonî'nin aktardığı bilgilere benzemektedir. Münâvî rivayeti aktaranlar içerisinde Tirmizî'yi zikrederken ayrıca onun rivayete hasen-garib hükmü verdiğini, rivayetin Hâkim'in *Sahih*'inde geçtiğini, Zehebî'nin de buna itiraz etmediğini haber vermiştir.⁴⁰ Muhammed et-Trabzonî ise rivayetin lafzının Tirmizî'ye ait olduğunu söyleyerek başladıktan sonra Münâvî'nin de aktardığı râvi olan Derâc b. Ebî Semh'ten bahsetmiş ve eleştirileri aktarmıştır.⁴¹ Sonuç olarak kaynak zikretme hususunda yaptığımız bu kıyaslamada Muhammed et-Trabzonî özellikle Münâvî'nin şerhinden istifade etmiştir.

Münâvî eserinde konu bazlı hareket etmediği için rivayetleri alfabetik sıralamış ve aynı konudaki haberleri farklı yerlerde zikretmiştir. Muhammed et-Trabzonî ise genellikle aynı meseleleri peşi sıra nakletmiştir. Ancak kimi zaman bu duruma uyulmadığı olmuştur. Örneğin orucun fazileti konusunda iki rivayet aktarıldıktan sonra çocuğu ölen kimsenin sabretmesi durumunda cenneti hak edeceğine dair rivayet aktarılmıştır. Sonrasında yine orucun fazileti hakkında bir rivayet aktarılmıştır.⁴²

Muhammed et-Trabzonî'nin eserinde naklettiği bazı rivayetlerin Münâvî'nin *el-İthâfâtü's-seniyye*'sinde değil diğer eserlerinde geçtiğini söylemiştik. Bunlardan birisi şu şe-

36 Ahmed b. Ali Ebû Ya'la el-Mevsilî, *Müsnedu Ebî Ya'la*, thk. Said b. Muhammed (Kahire: Dârü'l-Hadis, 2013), 2/304 (No: 1031).

37 Ebû Hâtim İbn Hibbân el-Büstî, *Sahihu İbn Hibbân bi tertibi İbn Balabân* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993), 9/16 (No: 3703).

38 Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, thk. Abdülalî Abdülhamid Hamid (Riyad: Mektebetü'r-Ruşd, 2003), 6/34 (No: 3838); Ebû Ahmed İbn Adî, *el-Kâmil fi duafâi'r-ricâl*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavviz (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 3/513.

39 Trabzonî, *el-İthâfâtü's-seniyye*, 50 (No: 293).

40 Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, 1/357.

41 Trabzonî, *el-İthâfâtü's-seniyye*, 50 (No: 293).

42 Trabzonî, *el-İthâfâtü's-seniyye*, 4.

kilde gelmiştir: "Allah-u Teâlâ şöyle demiştir: 'Âdemoğlu zamana söverek bana eziyet eder. Halbuki zaman benim. İş benim elimdedir. Geceyi gündüze çeviririm.'"43

Ele alınan rivayet Münâvî'nin, Süyûtî'nin eserine yaptığı şerhlerde geçmiş ancak *el-İthâfâtü's-seniyye*'sinde geçmemiştir. Buna rağmen Muhammed et-Trabzonî, Münâvî ya da Süyûtî'den bahsetmemiştir. Ancak Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ve Kütüb-i Sitte musanniflerini sahabî râvisini zikrederek vermiştir.

Muhammed et-Trabzonî, aktardığı bazı rivayetlerden sonra rivayetin Süyûtî ve Münâvî'de geçtiğinden bahseder. Hemen her rivayetin bu şekilde olmasına rağmen Muhammed et-Trabzonî'nin açıklamada bulunmasının sebebi ilave bilgi aktarmasıdır. Bu rivayetlerden biri şu şekilde gelmiştir:

سَأَلْتُ رَبِّي أَنْ يَكْتُبَ عَلَيَّ أُمَّتِي سُبْحَةَ الضُّحَى فَقَالَ تِلْكَ صَلَاةُ الْمَلَائِكَةِ مِنْ شَاءَ صَلاهَا وَمَنْ شَاءَ تَرَكَهَا وَمَنْ صَلاهَا فَلَا يُصَلِّيَهَا حَتَّى تَرْتَفِعَ الشَّمْسُ

"Rabbimden ümmetime sabah namazını farz kılmasını istedim. O da şöyle buyurdu: "O, meleklerin namazıdır; dileyen onu kılsın, dileyen terk etsin; kim onu kılsa güneş doğuncaya kadar kılsın."<44

Muhammed et-Trabzonî rivayetin Süyûtî'nin *el-Câmi'u's-sağîr* adlı eserinde geçtiğini ayrıca Münâvî'nin de bu durumu ifade ederek rivayeti senedsiz biçimde aktardığını ifade etmiştir.⁴⁵ Aslında rivayeti sened zikretmeden aktaran Münâvî değil Deylemî'dir. Muhammed et-Trabzonî'nin ifadesinde bu durum açık olmasa da Münâvî'nin eserinde Deylemî'nin sened zikretmediği ve bu durumun doğru olmadığı ifade edilmiştir.⁴⁶ Muhammed et-Trabzonî'nin de ihtisar ile zikrettiği şeyin aslı budur.

Bazı rivayetlerde Muhammed et-Trabzonî'nin Münâvî'den aktardığı rivayetlerde metin bakımından da tashihlerde bulunduğunu görmekteyiz. Bunlardan birisi olan rivayet Münâvî'de şu şekildedir:

أَنَا أَغْنِي الشَّرْكَاءَ عَنِ الشَّرْكِ، فَمَنْ عَمِلَ عَمَلًا أَشْرَكَ فِيهِ غَيْرِي؛ فَأَنَا مِنْهُ بَرِيءٌ، وَهُوَ لِلَّذِي أَشْرَكَ. رواه مسلم، وابن ماجه عن أبي هريرة

"Şirk koşanların şirkinden beriyim. Kim benden başkasına şirk koşarsa ben ondan ve şirk koştuğu şeyden beriyim."<47

قال الله تعالى أَنَا أَغْنِي الشَّرْكَاءَ عَنِ الشَّرْكِ، مَنْ عَمِلَ عَمَلًا أَشْرَكَ فِيهِ مَعِيَ غَيْرِي وَشَرَكْتُهُ وَشَرَكْتُهُ. أخرجه مسلم، وابن ماجه عن أبي هريرة

"Şirk koşanların şirkinden beriyim. Kim benimle beraber başkasını ortak koşarsa onu şirk koştuğu şeyle bırakırım."<48

Rivayette Münâvî'nin aktardığı lafızlarla Muhammed et-Trabzonî'nin naklettiği lafız farklıdır. Kaynak olarak iki çalışmada da İmam Müslim (ö. 261/875) ve İbn Mâce (ö. 273/887) verilmektedir. Bu kaynaklara baktığımızda Muhammed et-Trabzonî'nin aktardığı lafızların

43 Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, 4/480; Muhammed Abdürraûf Münâvî, *et-Teyisr bi-şerhi'l-Câmi'i's-sağîr* (Riyad: Mektebetü'l-İmam eş-Şâfiî, 1988), 2/185; Trabzonî, *el-İthâfâtü's-seniyye*, 5 (No: 22).

44 Şîrûye b. Şehredâr Deylemî, *Firdevsü'l-ahbâr*, thk. Saîd b. Besyûnî Zağlûl (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1986), 2/310 (No: 3406).

45 Trabzonî, *el-İthâfâtü's-seniyye*, 124 (No: 615).

46 Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, 4/76 (No: 4602).

47 Münâvî, *el-İthâfâtü's-seniyye*, 83 (No: 58).

48 Trabzonî, *el-İthâfâtü's-seniyye*, 7 (No: 32).

doğru olduğu ortaya çıkmaktadır.⁴⁹ Sonuç olarak Muhammed et-Trabzonî, Münâvî ile aynı kaynakları zikretmiş olsa da rivayetin sened ve metnini tespit etmiş yalnızca nakil ile yetinmemiştir.

Sıradaki rivayet Münâvî'nin eserlerinde geçmemiş olup Süyûtî ve Ali el-Müttakî'nin eserlerinde geçmektedir. Ancak Muhammed et-Trabzonî bu rivayetin ziyadeli kısmı olan şeklini tercih ettiği için iki eseri de kaynak olarak zikretmemiştir. Kendisi eserinde pek çok kez ismini zikrettiği Ali el-Kârî'nin eserine başvurmuş ve buradaki rivayeti eserine almıştır. Her ne kadar rivayet Tirmizî gibi daha kadim eserlerde bulunuyor olsa da Muhammed et-Trabzonî kaynak gösterme konusunda bu hususa hassasiyet göstermemiştir. Rivayet Muhammed et-Trabzonî'nin eserinde şöyle geçmektedir:

إني لأعلم آخر أهل النار خروجاً منها وآخر أهل الجنة دخولاً الجنة، رجل يخرج من النار حبوا فيقول الله له: اذهب فادخل الجنة! فيأتيها فيخيل إليه أنها ملىء فيرجع فيقول: يا رب وجدتها ملىء! فيقول الله له: اذهب فادخل الجنة فإن لك مثل الدنيا وعشرة أمثالها. فيقول: أتسخر بي وأنت الملك

“Ben cehennemden en son çıkacak ve cennete en son girecek kişiyi biliyorum. O kimse cehennemden sürüne sürüne çıkar. Allah Teâlâ ona: ‘Haydi gidip cennete gir,’ buyurur. Adam cennete gider, fakat ona cennet doluymuş gibi gelir. Geri dönüp Allah Teâlâ’ya: ‘Ya Rabbi! Cennet dolmuş şekilde buldum,’ der. Allah Teâlâ ona: ‘Git, cennete gir, orada senin dünya kadar ve dünyanın on misli yerin var,’ buyurur. O Adam: ‘Yâ Rabbi! Sen kâinatın hükümdarı olduğun halde benimle alay mı ediyorsun,’ der.”⁵⁰

Muhammed et-Trabzonî'nin, *Şerhu Müsnedî Ebî Hanife*'yi kaynak olarak aktardığı rivayet ise Tirmizî'de geçmektedir. Rivayetin Sahâbî râvisi İbn Mes'ûd'un şu ilavesi ile beraber bazı farklılıklar da mevcuttur. Hadis şöyle gelmiştir;

إني لأعرف آخر أهل النار خروجاً، رجل يخرج منها زحفا فيقال انطلق فادخل الجنة، قال فيذهب ليدخل فيجد الناس قد أخذوا المنازل فيرجع فيقول يا رب قد أخذوا المنازل فيقال له اتذكر الزمان الذي كنت فيه فيقول نعم فيقال له تمن فيتمنى فيقال له فإن لك الذي تممت عشرة أضعاف الدنيا فيقول أتسخر بي، وأنت الملك فلقد رأيت رسول الله ﷺ ضحك حتى بدت نواجذه.

“Ben cehennemden en son çıkacak kişiyi biliyorum. O kimse cehennemden sürünerek çıkar. Ona: ‘Gidip cennete gir,’ denilecek. Adam cennete gitmek için ayrılır, fakat cenneti dolu olarak bulur. Geri dönüp: ‘Ya Rabbi! Cennet doldu,’ der. Ona: ‘(Dünyadaki) geçirdiğin zamanı hatırlıyor musun?’ denilir. Adam: ‘Evet,’ der. Adama ‘(Allah’ın lütfundan) iste!’ denilir. Adam ister ve kendisine şöyle denilir: ‘Muhakkak ki sana orada istediğin kadar ve dünyanın on misli büyüklüğünde yerin var.’ Adam: ‘(Yâ Rabbi) sen kâinatın hükümdarı olduğun halde benimle alay mı ediyorsun,’ der. İbn Mes'ûd şöyle söylemiştir: ‘Rasûlullah’ın arkadaki dışları görününceye kadar güldüğünü gördüm.”⁵¹

Rivayetin kaynağı her ne kadar *Şerhu Müsnedî Ebî Hanife* olarak gösterilse de metin bakımından Muhammed et-Trabzonî'nin rivayetinde bazı lafzî farklılıklar söz konusudur. Örneğin Muhammed et-Trabzonî'nin zikrettiği *إِبْرَاسِيمَ الرَّمَانِ الَّذِي كُنْتُ فِيهِ* ibaresi *Şerhu Müsnedî Ebî*

49 Müslim, *el-Câmi'uş-şahîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: Matbaatü İsâ el-Bâbi'l-Halebî, 1374-75/1955-56), “Zühd” 46; Muhammed b. Yezid el-Kazvini İbn Mâce, *es-Sünen* (Haleb: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabi, 1952), “Zühd” 20.

50 Celâlüddîn es-Süyûtî, *Cem'u'l-cevâmi'* (Kahire: Dârü's-Saâde, 2005), 3/83 (No: 8047); Müttakî el-Hindî, *Ken-zü'l-ummâl fi süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1981), 5/828 (No: 14503).

51 Ebû İsâ Tirmizî, *es-Sünen*, thk. Beşşar Avvad Ma'ruf (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1996), “Sıfatü Cehennem” 10 (No: 2596).

*Hanife'*de geçmemektedir.⁵² Yani Muhammed et-Trabzonî'nin kaynak olarak verdiği *Şerhu Müsnedî Ebî Hanife'*de rivayet birebir aynı lafızla olmasa da mana bakımından sorun teşkil etmeyecek derecededir. Farklı olarak gelen mezkûr ibare Süyûtî ve Ali el-Müttakî'nin eserlerinde de geçmemektedir. Ancak ibarenin İbn Ebî Şeybe, İmam Müslim ya da İmam Tirmizî'de geçtiği görülmektedir.⁵³ Hatta rivayetin sonundaki İbn Mes'ûd'un ziyadesi de bulunmaktadır. Yine "kâle", "yekûlu" gibi râvi ifadeleri asıl eserde bulunurken Muhammed et-Trabzonî bu ifadelere yer vermediği için anlamın daralmasına sebep olmuştur.⁵⁴ Bunlara rağmen Muhammed et-Trabzonî'nin verdiği kaynağa tam olarak mutabık rivayeti aktarması bir eksiklik olarak gözükmektedir. Ancak Süyûtî ya da Münâvî'nin yaptığı bir açıklama varsa bu bilgi rivayetten sonra olduğu gibi aktarılmıştır.⁵⁵

Muhammed et-Trabzonî, eserine aldığı rivayetlerde genellikle kaynak olarak alınan eserin tertibine riayet etmiştir. Süyûtî ve Münâvî'nin eserleri Muhammed et-Trabzonî'nin kaynağı olarak bilindiği ve eserde zikredildiği için zaten derleme çalışması olan bu eserler tekrardan kaynak olarak gösterilmemiştir. Ancak biraz önce söylediğimiz gibi bu iki alimin tertibi dikkate alınmıştır. Süyûtî'de geçen ve Muhammed et-Trabzonî'nin aktardığı rivayetin kaynakları şu şekilde gelmiştir:

أَوَّلُ مَا يُحَاسِبُ بِهِ الْعَبْدُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ صَلَاتُهُ، فَإِنْ كَانَ أَتَمَّهَا كَتَبَتْ لَهُ تَامَّةً فَإِنْ لَمْ يَكُنْ أَتَمَّهَا قَالَ اللَّهُ لِلْمَلَائِكَةِ: انظُرُوا هَلْ تَجِدُونَ لِعَبْدِي مِنْ تَطَوُّعٍ فَتَكْمُلُونَ بِهَا فَرِيضَتَهُ، ثُمَّ الزُّكَاةُ كَذَلِكَ، ثُمَّ تُؤَخَّذُ الْأَعْمَالُ عَلَى حَسَبِ ذَلِكَ

حم، د، هـ والدارمی، وابن قانع، ک، ن، ض عن تمیم الداری، ش، حم عن رجل من الصحابة⁵⁶

Rivayet Muhammed et-Trabzonî'de yalnızca "salâtuhü" ifadesi yerine "an salâtihi" şeklinde gelmiştir. Bu şekilde nakledilen başka rivayetlerin olması sebebi ile Muhammed et-Trabzonî'nin yanlışlık yapması muhtemeldir. Rivayetin kaynakları ise Muhammed et-Trabzonî tarafından rumuz sırasına göre açık bir biçimde şöyle aktarılmıştır:

أخرجه أحمد وأبو داود وابن ماجه والدارمی وابن قانع والحاكم والبيهقي وضياء المقدسي عن تمیم الداری وابن أبي شيبة أحمد عن رجل من الصحابة⁵⁷

Görüldüğü üzere Muhammed et-Trabzonî, Süyûtî'de nakledilen rivayetin hem metnine hem de kaynak sırasına sadık kalmıştır. Muhammed et-Trabzonî kaynak gösterme konusunda Süyûtî ve Münâvî'nin arasında kaldığı zaman genellikle Süyûtî'nin ifadelerini eserine almayı tercih etmiştir. Zira kimi yerlerde Münâvî'nin eserlerinde şerh amaçlı daha çok bilgi bulunmaktadır. Kimi zaman ise iki eserde de yeterince bilgi olmasına rağmen Muhammed et-Trabzonî'nin bu bilgileri aktarmadığı görülmektedir. Buna örnek olarak şu rivayeti ak-

52 Ali el-Kârî el-Herevî, *Şerhu Müsnedi Ebî Hanife* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1985), 25.

53 Abdürrezzâk Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef*, thk. Habiburrahman A'zami (Beyrut: el-Meclisü'l-İlmi, 1983), 19/158 (No: 36724); Müslim, *el-Câmi'u's-şâhîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: Matbaatü İsâ el-Bâbî'l-Halebî, 1374-75/1955-56), "İmân" 186; Ebû İsâ Tirmizî, *es-Sünen*, thk. Beşşar Avvad Ma' ruf (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1996), "Sıfatu Cehennem" 10 (No: 2595).

54 Trabzonî, *el-İthâfâtü's-seniyye*, 100 (No: 523).

55 Trabzonî, *el-İthâfâtü's-seniyye*, 103 (No: 529).

56 "Kulun kıyamet günü hesabı çekileceği ilk şey namazdır. Eğer tam kıldıysa tam olduğu yazılır. Eğer tam kılmanışsa Allah âzze ve celle, kulumun farzlarını tamamladığımızı nafileri var mı diye bakar, demektir. Sonra zekât ve diğer ameller de buna göre alınmaktadır." Süyûtî, *Cem'u'l-cevâmi'*, 3/251 (No: 8799).

57 Trabzonî, *el-İthâfâtü's-seniyye*, 108 (No: 556).

tarabiliriz:

“أول ما يقضى بين الناس يوم القيامة في الدماء...”

“Kıyamet günü, insanlar arasında hükmedilecek ilk şey kandır...”

Rivayetin Süyûtî’de aktarılan kaynakları olarak Kütüb-i Sitte’den Nuaym b. Hammâd’a kadar pek çok eser zikredilmiştir. Ayrıca Süyûtî rivayetin sahâbî râvisi olarak zikredilen Ebû Hureyre versiyonunun garîb olduğunu, İbn Mes’ud rivayetinin ise mahfuz olduğunu ifade etmiştir.⁵⁸ Münâvî de her ne kadar *Câmi’i’s-sâğîr’inde* geçmemiş olsa da Süyûtî’nin diğer eserlerinde aktardığı kaynaklara ek olarak bazı eserleri zikretmiş ve bu eserlerde rivayetin geçtiği bölümleri eserinde göstermiştir.⁵⁹ Ancak Muhammed et-Trabzonî rivayetin kaynağı olarak yalnızca Nuaym b. Hammâd’ın *el-Fiten’ini* zikretmekle yetinmiştir.⁶⁰

2.1. Sened Tahlilleri

Muhammed et-Trabzonî eserde yaptığı açıklamalarda pek çok râvi hakkında detaylı bilgi vermiştir. Bunlar içerisinde hadis ilmine mahsus tenkit terimlerini de kullanmıştır. Ayrıca cerh ve ta’dil yapan alimin de ismini vermiştir. Örneğin zikrettiği rivayet içerisinde Ma’mer b. Zâide adlı râvinin olduğundan bahseden Muhammed et-Trabzonî bu kimse hakkında el-Ukaylî’nin لا يتابع حديثه “Hadisi delil olarak kullanılmaz” dediğini nakletmiştir.⁶¹ Kimi zaman ise Osman b. Atâ el-Horosânî için dediği gibi alimlerin kendisini zayıf saydığından bahsetmiş ve isim zikretmemiştir.⁶² Bunların dışında da hem Süyûtî hem de Münâvî’nin ricâl hakkında yapmış olduğu nakilleri eserine aynen almıştır.⁶³

Muhammed et-Trabzonî râvi değerlendirmelerinde bu iki alimin görüşlerini aktarmakla beraber kimi zaman hatalı rivayet naklettiği görülmektedir. Örneğin “Allah-u Teâlâ buyurdu ki: Benim makamımdan korkan kimseyi ateşten çıkarın” rivayetinin kaynağı Süyûtî’de Bezzâr ve Taberânî, Münâvî’de ise Beyhakî olarak geçmektedir.⁶⁴ Ancak Muhammed et-Trabzonî rivayetin kaynağını İmam Nesâî olarak zikretmektedir ki araştırmamızda bu rivayeti Nesâî’de tespit edemedik.⁶⁵

Muhammed et-Trabzonî’nin isnad açısından rivayetleri değerlendirmeleri eser ve râvi isimlerini zikretmekle beraber aynı zamanda râvi değerlendirmeleri de mevcuttur. Rivayetler genellikle Süyûtî’nin eserlerinde geçmekle beraber özellikle Münâvî’nin *Fezûl’-kadîr’inde* geniş açıklamalar bulunmaktadır. Bu yerlerde rivayetin hangi alimler tarafından zayıf ya da uydurma sayıldığı hasen, sahih, ya da garabet gibi farklı hükümler verildiğinden de bahsedilmiştir.⁶⁶ Süyûtî ve Münâvî’nin dışında da Deylemî (ö. 509/1115), Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) ya da Ziyâüddîn el-Makdisî (ö. 643/1245) gibi alimlerin eserlerinden faydalanmıştır. Öyle ki bu eserlerin içerisinde yalnızca metin değil râvi ve sened değerlendirmeleri

58 Süyûtî, *Cem’u’l-cevâmi’*, 3/257 (No: 8831).

59 Münâvî, *Fezûl’-kadîr*, 3/89 (No: 2825).

60 Trabzonî, *el-Ithâfâtü’s-seniyye*, 111 (No: 593).

61 Trabzonî, *el-Ithâfâtü’s-seniyye*, 28 (No: 178).

62 Trabzonî, *el-Ithâfâtü’s-seniyye*, 28 (No: 180).

63 Celâlüddîn es-Süyûtî, *Fethu’l-kebîr fi zimmi’z-ziyâdâti ila Câmi’i’s-sâğîr* (Beyrut: Dârü’l-Fiker, 2003), 1/28.

64 Süyûtî, *Cem’u’l-cevâmi’*, 6/133; Münâvî, *el-Ithâfâtü’s-seniyye*, 1/170.

65 Trabzonî, *el-Ithâfâtü’s-seniyye*, 31 (No: 199).

66 Münâvî, *Fezûl’-kadîr*, 1/109; Trabzonî, *el-Ithâfâtü’s-seniyye*, 45 (No: 274).

de bulunmaktadır.⁶⁷

Muhammed et-Trabzonî ise bu bilgilerden seçimler yapmakla birlikte genel olarak rivayetlerin yalnızca sahâbî râvisi zikredildiği için sened içerisindeki zayıf râviye işaret etmiştir. Örneğin İbn Asâkir'in Ebû Hureyre'den aktardığı rivayet içerisinde bulunan Muallâ b. Fadl adındaki râvinin münker rivayetleri olduğunu söylemiştir.⁶⁸ Mezkûr rivayet her ne kadar Münâvî'nin *el-İthâfâtü's-seniyye*'sinde geçmemiş olsa da kendisinin şerh eseri olan *Feyzû'l-kadîr*'de nakledilmiştir. Hatta Münâvî bu rivayetin son derece zayıf olduğundan bahsetmiştir.⁶⁹ Yine Münâvî'nin kaynakların sonunda rivayetin ayrıca mürsel ya da belâğ şeklinde versiyonları da olduğunu ifade etmiş Muhammed et-Trabzonî de bu ibareleri olduğu gibi aktarmıştır.⁷⁰

Muhammed et-Trabzonî, Münâvî'den naklettiği rivayetlerin kaynaklarında bazı düzenlemeler yapmıştır. Şayet Münâvî rivayetin kaynaklarını tarihsel sıralamaya tabi tutmamış ise Muhammed et-Trabzonî kaynakları bu şekilde sıralamıştır.⁷¹ Ancak kimi zaman da Muhammed et-Trabzonî, Taberânî'yi Buhârî'den önce zikretmesi gibi bu hassasiyeti devam ettirmemiştir.⁷² Yine Münâvî rivayetin kaynaklarında müphem bir yer bırakmış ise Muhammed et-Trabzonî bu yerleri vuzuha kavuşturmuştur. Örneğin Münâvî naklettiği rivayetin kaynağı olarak Kütüb-i Sitte musanniflerini zikrederken Buhârî'yi de mutlak olarak zikretmiş ve eserin *es-Sahih* olduğunu ima etmiştir.⁷³ Ancak rivayet Buhârî'nin *el-Edebü'l-müfred*'inde geçmektedir ki Muhammed et-Trabzonî de kaynağı bu şekilde tespit etmiş ve yanlış anlaşılmayı önlemiştir.⁷⁴ Aynı rivayette Münâvî sahâbî râvisini İbn Avf olarak zikrederken Muhammed et-Trabzonî Abdurrahman b. Avf olarak tam şekilde zikretmiştir. Yine Münâvî'nin Tirmizî'yi kaynak olarak zikrettiği bu rivayette Muhammed et-Trabzonî ilave bilgi vererek Tirmizî'nin rivayeti tashih ettiğinden bahsetmiştir.⁷⁵ Aynı şekilde Hâkim en-Nisâbü'rî'den de bahsederken rivayetin Hâkim tarafından tashih edildiği ya da Hâfiz Zehebî tarafından daha sonra *el-Müstedrek* üzerine yapılan çalışmada tashih iddiasının tespit edildiğini ifade eden kelimeleri kullanmıştır.⁷⁶ Muhammed et-Trabzonî bunların dışında daha çok Tirmizî'de tahsis, tahsin veya garabet konusunda yapılan nakilleri aktararak Münâvî'nin mutlak bıraktığı yerlere şerh düşmüştür.⁷⁷ Örneğin Tirmizî'nin hasen-garib hükmü verdiği rivayet⁷⁸ hakkında Muhammed et-Trabzonî *حسنه مع غرابية* "Garabetle beraber hasen saydı." ifadesini kullanmıştır.⁷⁹ Bununla beraber Münâvî'de kaynak olarak verildiği halde Muham-

67 Şîrûye b. Şehredâr Deylemî, *Firdevsü'l-ahbâr* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1986), 1/422 (No: 1716).

68 Muhammed et-Trabzonî, *el-İthâfâtü's-seniyye*, 4 (No: 9).

69 Münâvî, *Feyzû'l-kadîr*, 4/480 (No: 6022).

70 Münâvî, *el-İthâfâtü's-seniyye*, 37 (No: 29); Trabzonî, *el-İthâfâtü's-seniyye*, 5 (No: 18-19).

71 Münâvî, *el-İthâfâtü's-seniyye*, 139; Trabzonî, *el-İthâfâtü's-seniyye*, 6 (No: 26).

72 Trabzonî, *el-İthâfâtü's-seniyye*, 98 (No: 517).

73 Münâvî, *el-İthâfâtü's-seniyye*, 70 (No: 53).

74 Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî Buhârî, *el-Edebü'l-müfred* (Cezayir: Dârü's-Sıddık, 1997), 49 (No: 22); Trabzonî, *el-İthâfâtü's-seniyye*, 7 (No: 34).

75 Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre Tirmizî, *es-Sünen*, thk. Beşşar Avvad Ma'ruf (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1996), "Birr" 9 (No: 1907); Trabzonî, *el-İthâfâtü's-seniyye*, 7 (No: 34).

76 Trabzonî, *el-İthâfâtü's-seniyye*, (No: 599).

77 Trabzonî, *el-İthâfâtü's-seniyye*, 8 (No: 40); Yine rivayet Tirmizî'nin *Şemâil*'inde geçiyorsa bu duruma işaret edilmiştir. Trabzonî, *el-İthâfâtü's-seniyye*, 100 (No: 523).

78 Tirmizî, *Sünen*, "Savm" 13 (No: 701).

79 Trabzonî, *el-İthâfâtü's-seniyye*, 8 (No: 38).

med et-Trabzonî'nin Tirmizî'yi zikretmediği rivayetler söz konusudur.⁸⁰ Ayrıca Muhammed et-Trabzonî, Tirmizî'yi mutlak olarak kullandığında *Sünen* sahibi Ebû İfâ et-Tirmizî'yi kasdederken tasavvuf Hakîm et-Tirmizî'yi tek başına Tirmizî olarak kullanmamıştır. Zira bu duruma Münâvî bazen dikkat etmemiştir ki Muhammed et-Trabzonî kendi eserinde karışıklığın önüne geçmek istemiştir.⁸¹ Benzer şekilde *Müsned* sahibi, Basralı hadis hafızı Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'den (ö. 204/819) bahsederken yalnızca Ebû Dâvûd künyesini kullanarak *Sünen* sahibi Ebû Dâvûd Süleymân es-Sicistânî (ö. 275/889) ile karışmamasını sağlamıştır.⁸² Ebû Dâvûd'u mutlak olarak kullandığında ise *Sünen* sahibi Ebû Dâvûd es-Sicistânî'yi kasdetmiştir.⁸³ Yine bu bağlamda özellikle Süyûtî'den aldığı rivayetlerde kaynaklar rumuzlarla gösterildiği için eserin tam ismini vermeye çalışmıştır.⁸⁴ Kimi zaman bu rumuzlar birden fazla ise Muhammed et-Trabzonî kaynakların hepsini zikretmek yerine bazı seçimlerde bulunmuştur. Ancak kaynağın illaki hadis kaynağı ya da ilim ehline göre daha makbul olmasını şart koşmamıştır. Ayrıca Muhammed et-Trabzonî'nin aktardığı kaynaklara bakıldığında rivayetin lafzının birebir aynısının olmasını değil manasının ortak olmasını kastettiği anlaşılmaktadır.⁸⁵ Bu noktalarda kimi zaman Münâvî'nin verdiği kaynakların lafız açısından birbirlerine daha yakın olduğu görülmektedir.⁸⁶ Ancak Muhammed et-Trabzonî'nin pek çok yerde eserin anlaşılması noktasında eserini güncellediği görülmektedir. Zira kaynak olarak verilen eser ve isim beraber söylendiğinde herhangi bir karışıklık yaşanmıyorsa o halde Muhammed et-Trabzonî eseri ve müellifini ihtisar ederek nakletmiştir. Örneğin Ziyâüddîn el-Makdisî'nin *el-Ehâdisü'l-muhtâre* adlı eserinden bahsederken "Ziyâ'nın Muhtâre'si" ifadesini kullanmıştır.⁸⁷ Ancak eserin ismini zikretmiyorsa bu kez müellifin ismini Ziyâ el-Makdisî şeklinde tam olarak vermiştir.⁸⁸ Bu tür kullanımlar Muhammed et-Trabzonî'nin eserinde Münâvî'ye göre daha düzgün olmuş olsa da Münâvî'nin diğer eserlerinde bu sorun gözükmemektedir. Özellikle şerh eserlerinde râvi, rivayet ve tarih hakkında yeterli bilgiler vermiştir. Muhammed et-Trabzonî'nin de burada yer alan bilgilerden istifade etmiş olması muhtemeldir. Örneğin Muhammed et-Trabzonî'nin ismini çokça zikrettiği Ebü's-Şeyh el-İsfahânî'nin (ö. 369/979) *Kitâbü'l-'Azame* adlı eseri Münâvî'nin yalnızca şerhlerinde zikredilmiştir.⁸⁹ Münâvî, *el-İthâfâtü's-seniyye*'sinde ise muhtemelen ihtisar amaçlı yalnızca Ebü's-Şeyh'in ismi geçmektedir.⁹⁰ Benzer şekilde Muhammed et-Trabzonî'nin eserinde zikrettiği "المختارة في الضياء" "Ziyâ'nın Muhtâre'sinde (naklediliyor)" ifadesi de Münâvî'nin şerh-

80 Münâvî, *el-İthâfâtü's-seniyye*, 106 (No: 78); Trabzonî, *el-İthâfâtü's-seniyye*, 8 (No: 41).

81 Münâvî, *el-İthâfâtü's-seniyye*, 20 (No: 16); Trabzonî, *el-İthâfâtü's-seniyye*, 9 (No: 45). Ancak kimi zaman kaynak eserlerde karışıklığa sebep olan aktarım aynı şekilde Muhammed et-Trabzonî tarafından aktarılmıştır. Bu da Muhammed et-Trabzonî'nin farklı kaynaklarda detaylı bilgilere ulaşamaması sebebi ile olması muhtemeldir. Örneğin Hâkim'in tashih ettiği bir rivayetin İmam Zehebî tarafından da onaylandığı ihtisar edilerek Süyûtî'de aktarılmış Muhammed et-Trabzonî de bu ifadeleri aynı şekilde zikretmiştir. Süyûtî, *Cem'u'l-cevâmi'*, 3/271 (No: 8903); Trabzonî, *el-İthâfâtü's-seniyye*, 111 (No: 564).

82 Trabzonî, *el-İthâfâtü's-seniyye*, 57.

83 Trabzonî, *el-İthâfâtü's-seniyye*, 6 (No: 10).

84 Süyûtî, *Cem'u'l-cevâmi'*, 2/108; Trabzonî, *el-İthâfâtü's-seniyye*, 62 (No: 338).

85 Ebü'l-Kâsım Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, thk. Hamdi Abdülmecid Selefi (Kahire: Mektebetü İbn Teymiye, 1994), 11/184 (No: 11439); Trabzonî, *el-İthâfâtü's-seniyye*, 121 (No: 602).

86 Münâvî, *Feyzü'l-kadir*, 5/298 (No: 7373); Münâvî, *et-Teyisr bi-şerhi'l-Câmi'i's-sağir*, 2/302; Trabzonî, *el-İthâfâtü's-seniyye*, 121 (No: 602).

87 Trabzonî, *el-İthâfâtü's-seniyye*, 63 (No: 341).

88 Trabzonî, *el-İthâfâtü's-seniyye*, 66 (No: 352, 353).

89 Münâvî, *et-Teyisr bi-şerhi'l-Câmi'i's-sağir*, 1/245; 2/95, 159, 173, 460.

90 Münâvî, *el-İthâfâtü's-seniyye*, 1/158 (No: 131).

lerinde geçmekte *el-İthâfâtü's-seniyye*'sinde ise hiç zikredilmemektedir.⁹¹ Bunların dışında İbn Ebû'd-Dünyâ (ö. 281/894)⁹², Beyhakî,⁹³ Taberânî, Hatîb gibi pek çok ismin Muhammed et-Trabzonî tarafından eser ismi ile kayıtlanması Münâvî'nin şerhlerinden istifade edildiğine işaret eder. Ancak bu istifade yalnızca Münâvî ile sınırlı değildir. Başta İmam Süyûtî olmak üzere tefsir, hadis, tasavvuf ve tarih kaynaklarından yararlanılmıştır. Öyle ki tespit edebildiğimize göre Muhammed et-Trabzonî'nin zikrettiği bazı kaynaklar Münâvî'nin eserlerinde ya hiç geçmemiş ya da nadiren zikredilmiştir.⁹⁴

Kimi zaman ise Muhammed et-Trabzonî ziyade olarak zikrettiği isimler arasında İbnü'l-Mübârek (ö. 181/797) ve Hennâd b. Serî (ö. 243/857) gibi muhaddis isimler vardır.⁹⁵ Bu kimselerin hem eserlerinin bulunması hem de Kütüb-i Sitte musanniflerinin hocası olması sebebi ile eseri mi kendisi mi kastedildiği anlaşılmamaktadır. Ancak Kütüb-i Sitte'de rivayeti bulunan râvi olmakla beraber bu kimselerin eserlerinin kastedilmesi daha kuvvetli bir ihtimaldir.⁹⁶

Muhammed et-Trabzonî senedler içerisinde de değerlendirme yapmıştır. Örneğin aktarmış olduğu bir rivayetin senedinde garabet olduğunu bildiren alimlerin varlığından bahsederken bu görüşün hatalı olduğunu ifade etmek amacıyla İbn Hâcer'in ifadesine başvurmuş ve aynı rivayetin şahidi bulunduğunu zikretmiştir.⁹⁷

Muhammed et-Trabzonî yalnızca bu iki alimden değil, döneminde meşhur pek çok isimden ve eserinden yararlanmıştır. Bunlarda da gördüğümüz üzere Muhammed et-Trabzonî yalnızca rivayeti değil rivayet hakkında yapılan değerlendirmeleri de eserine aynen aktarmıştır. Ali el-Müttakî bunlardan birisi olup eseri *Kenzü'l-ummâl*'in yapı itibarı ile Süyûtî ve Münâvî'nin eserine benzer yapıda olması da bir tercih sebebidir.⁹⁸ Yine sened tahlillerinde Süyûtî ve Münâvî'nin eserlerinde pek çok yerde ismi zikredilen Ebû Hafs İbn Şâhin'in (ö. 385/996) hem rivayetleri hem de sened tahlilleri bulunmaktadır.⁹⁹ Münâvî de özellikle şerhinde kendisinden pek çok alıntı yapmıştır. Muhammed et-Trabzonî de İbn Şâhin'in senede dair açıklamalarını bu eserlerden seçmiştir.¹⁰⁰

Muhammed et-Trabzonî'nin Hanefî mezhebine bağlılığının bir sonucu olarak eserinde Ali el-Kârî kanalı ile Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) rivayetlerini aktarmıştır. Hatta bu rivayetlerin birinde Muhammed et-Trabzonî, Ebû Hanîfe'nin aktardığı hadisin Hz. Peygamber'e

91 Münâvî, *et-Teysîr bi-şerhi'l-Câmi'i's-sağîr*, 1/402, 2/72, 164, 285, 467; Münâvî, *Fezû'l-kadîr*, 1/87, 120, 476, 537, 2/102, 271, 303, 5/166, 6/16, 54, 458.

92 Süyûtî, *Cem'u'l-cevâmi'*, 7/430 (No: 18549); Trabzonî, *el-İthâfâtü's-seniyye*, 112 (No: 568).

93 Trabzonî, *el-İthâfâtü's-seniyye*, 63.

94 Münâvî, *Fezû'l-kadîr*, 4/22; Münâvî, *et-Teysîr bi-şerhi'l-Câmi'i's-sağîr*, 2/32; Trabzonî, *el-İthâfâtü's-seniyye*, 65 (No: 349).

95 Trabzonî, *el-İthâfâtü's-seniyye*, 7 (No: 35).

96 Trabzonî, *el-İthâfâtü's-seniyye*, 8 (No: 43). Örneğin İbnü'l-Mübârek'in isminin zikredildiği rivayet olan "Allah şöyle demiştir. 'Kulumun ibadeti olarak bana en sevimli gelen şey benim için nasihatte bulunmasıdır.'" hadisi meşhur eserlerde geçmekte ve râvileri arasında beraber İbnü'l-Mübârek zikredilmektedir. Bununla beraber rivayet İbnü'l-Mübârek'in *ez-Zühd ve'r-Rekâik* adlı eserinde de geçmektedir. Abdullah b. Mübârek Ebû Abdirrahmân, *ez-Zühd ve'r-Rekâik* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 67 (No: 204).

97 Trabzonî, *el-İthâfâtü's-seniyye*, 29-30 (No: 192).

98 Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-ummâl*, 8/474 (No: 23710); Trabzonî, *el-İthâfâtü's-seniyye*, 56-57.

99 Süyûtî, *Cem'u'l-cevâmi'*, 2/619; Münâvî, *el-İthâfâtü's-seniyye*, 1/130 (No: 106).

100 Trabzonî, *el-İthâfâtü's-seniyye*, 95 (No: 503).

kadar ulaşan isnadına yer vermektedir. Eserde başka bir örneği bulunmayan bu isnadın Ebû Hanîfe'nin hocaları olarak Hanefî mezhebinin kurucu nesli olması etkili olmuştur. İsnad Ebû Hanîfe – Hammâd b. Ebî Süleyman – İbrâhim en-Nehâî – Alkame – Abdullah b. Mes'ûd şeklindedir. Ayrıca Muhammed et-Trabzonî rivayetini Ali el-Kârî'ye ait olduğunu ifade ettiği şerh eserinde geçtiğini de aktarmaktadır.¹⁰¹ Sonuç olarak Süyûtî ya da Münâvî bir rivayet hakkında yalnızca kaynak olarak eser ve sahibinden bahsetmiş ise de Muhammed et-Trabzonî bu konuda ek bilgiler sunmuştur.

Sonuç

Muhammed et-Trabzonî'nin çoğunluğu Süyûtî'den alınma rivayetleri üç başlıkla yeni den aktardığı eserinde kaynaklardan ne derece istifade ettiğini ve bunları yaparken hadis alanının incelikleri ile ilgili nasıl hareket hadis tespit etmeye çalıştık. Ancak pek çok rivayetin Münâvî ya da Süyûtî'nin eserlerinde bulunması Muhammed et-Trabzonî'nin eserini hadis ilmi açısından değerlendirmemize engel olmaktadır. Bununla beraber rivayetlerin aynı olduğu yerlerde dahi Muhammed et-Trabzonî hadis ilminin inceliklerini bildiğini gösterircesine bazı düzenlemeler yapmıştır. Rivayetleri aktarırken kaynak hiyerarşisine genellikle uyması rivayetin doğru halini aktarmaya gayret göstermesi ya da hadis terimlerini zikrederken titiz davranması teknik anlamda hadisçi olmamasına rağmen bu ilimde son derece dikkatli olduğunu göstermektedir. Münâvî ya da Süyûtî'nin eserleri başta olmak üzere özellikle şerh çalışmaları olarak pek çok farklı eserden yararlanan Muhammed et-Trabzonî aktardığı rivayetleri metin ve sened yönünden tespit etmeye çalışmıştır. Bu hususta kimi zaman isabet etse de kimi zaman da dikkatsiz davranmıştır. Kaynak olarak verdiği eserlerde rivayetler birebir aynı lafızla olmasa da mana bakımından benzer metinleri nakletmiş ancak bu durumdan haber vermemiştir. Böylelikle rivayetin mana olarak desteklendiğini bildirmiş olmaktadır. Bunların dışında özellikle Süyûtî'den yaptığı nakillerde uydurma ya da zayıf olduğu iddia edilen rivayetleri de olduğu gibi aktarmış ve herhangi bir açıklama yapmamıştır. Bu da hadis ilminde kendisinden önceki alimlerin görüşlerine itimat ettiğini ve Münâvî ve Süyûtî'nin otoritesine güvendiğini göstermektedir. Muhammed et-Trabzonî eserini yeni bir formatla derlemiş belli ölçüde hacmini artırmış olduğu için teknik konulara fazla girmemiştir. Nitekim bazı rivayetler daha sağlam kaynaklarda geçmesine rağmen dönemin etkin olan eserinin zikredilmesi gibi örneklerde gördüğümüz üzere Muhammed et-Trabzonî'nin hadis ilminin hassasiyetlerine her zaman sahip olduğunu söyleyememekteyiz. Böylece yaşadığı dönemin ilim geleneğine uyararak kendisinden önce kabul görmüş olan fikirler olduğu gibi aktarılmıştır. Bu durum Muhammed et-Trabzonî'nin hadis ilminde derin bir bilgisinin olmadığını ancak en azından hadis ilmi konusunda nakil yapan bir alim olduğunu göstermektedir. Hanefî mezhebine bağlılığının bir sonucu olarak eserinde Ali el-Kârî kanalı yaptığı ilaveler gibi görüş ya da rivayetlerle beraber eseri zenginleştirmiş olsa kanaatimizce her yönü ile daha orijinal bir çalışma olabilirdi. Ancak meslekten hadisçi olmayan bir isimden böyle bir çalışmanın ortaya çıkması da takdire şayandır. Ancak konu Muhammed et-Trabzonî'nin yalnızca bir eseri değil de bütün eserleri üzerinden yapılacak olan çalışmalar onun hadisçiliği hakkında daha geniş bilgi verecektir.

101 Trabzonî, *el-Ithâfâtü's-seniyye*, 118 (No: 592).

Kaynakça | References

- Abdullah b. Mübârek. *ez-Zühd ve'r-Rekâik*. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Abdürrezzâk b. Hemmâm, Ebû Bekr Abdürrezzâk es-San'ânî. *el-Musanef*. thk. Habiburrahman A'zami. 12 Cilt. Beyrut: el-Meclisü'l-İlmi, 2. Basım, 1983.
- Ali el-Kârî. *Şerhu Müsnedi Ebî Hanîfe*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985.
- Altuntaş, Mustafa Celil. *Osmanlı Döneminde Hadis İlmi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Benli, Ali. "Mehmed Trabzonî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/304-305. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *Şuabü'l-îmân*. thk. Abdülali Abdülhamid Hamid. 14 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Ruşd, 2003.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî. *el-Edebü'l-müfred*. Ceza-yir: Dâru's-Sıddık, 1997.
- Demirci, Selim. "Mehmed Trabzonî ve Eserleri". *Trabzonlu Müellifler ve Eserleri (Osmanlı Dönemi)*. ed. Süleyman Gür - Ahmed Cevdet Karaca. 385-392. Trabzon: Ortahisar Belediyesi Kültür Yayınları, 2023.
- Demirci, Selim. "Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Hadisle ilgili Eserleri". *Trabzonlu Müellifler ve Eserleri (Osmanlı Dönemi)*. ed. Süleyman Gür - Ahmed Cevdet Karaca. 445-463. Trabzon: Ortahisar Belediyesi Kültür Yayınları, 2023.
- Demirci, Selim. "Nuḥbetü'l-fiker Şerhi Üzerine Yazılan Bir Hâşiyenin Trabzonlu Müellifini Tespit Sorunu". *Trabzon İlahiyat Dergisi* 10/2 (2023), 227-250. <https://doi.org/10.33718/tid.1345628>
- Deylemî, Şîrûye b. Şehredâr. *Firdevsü'l-ahbâr*. 5 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.
- Ebû Ya'la el-Mevsilî, Ahmed b. Ali. *Müsnedu Ebî Ya'la*. thk. Said b. Muhammed. 10 Cilt. Kahire: Dârü'l-Hadis, 2013.
- Ertürk, Zekeriya. *Mehmet Medenî Et-Trabzonî Efendi'nin "El-İthâfâtü's-Seniyye Fi'l-Ehâdisi'l-Kudsiyye" Adlı Eserinin Birinci Bölümünün Tahkik, Tahric ve Tercümesi*. Bayburt: Bayburt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- İbn Adî, Ebû Ahmed. *el-Kâmil fi duafâi'r-ricâl*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavviz. 9 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- İbn Hibbân el-Büstî, Ebû Hâtim. *Sahîhu İbn Hibbân bi tertibi İbn Balabân*. 18 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezid el-Kazvini. *es-Sünen*. 2 Cilt. Halep: Dâru İhyâi't-Türasi'l-Arabi, 1952.
- Kandemir, M. Yaşar. "Münâvî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/571-573. An-

kara: TDV Yayınları, 2020.

Münâvî, Muhammed Abdürraûf. *el-İthâfâtü's-seniyye bi'l-ehâdisil-küdsiyye*. Şam - Beyrut: Dâru İbn Kesir, ts.

Münâvî, Muhammed Abdürraûf. *et-Teyisr bi-şerhi'l-Câmi'i's-sağîr*. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-İmam eş-Şâfiî, 1988.

Münâvî, Muhammed Abdürraûf. *Fezû'l-kadîr şerhu'l-Câmi'i's-sağîr*. Mısır: Mektebetü't-Ticaretü'l-Kübra, 1937.

Müslim. *el-Câmi'u's-şâhih*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Kahire: Matbaatü İsâ el-Bâbi'l-Halebî, 1374-75/1955-56.

Müttakî el-Hindî. *Kenzü'l-ummâl fi süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl*. 16 Cilt. Müessesetü'r-Risâle, 5. Basım, 1981.

Öztürk, Eyüp. *Mehmed Medenî et-Trabzonî ve Tekfirci Söyleme Karşı İtirazları I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı (8-10 Ekim 2015)*. ed. Şenol Saylan - Betül Saylan. 1/407-408. İstanbul: Değişim Yayınları, 2016.

Saylan, Şenol. "Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Hayatı ve Eserleri". *Trabzonlu Müellifler ve Eserleri (Osmanlı Dönemi)*. ed. Süleyman Gür - Ahmed Cevdet Karaca. 423-438. Trabzon: Ortahisar Belediyesi Kültür Yayınları, 2023.

Saylan, Şenol. "Tütün Kullanma Meselesi Üzerinden Tekfirci Söyleme Bir Reddiye: Mehmed et-Trabzonî'nin (ö. 1200/1786) Hâdi'l-Umyî İlâ Câddeti't-Tarîk Adlı Risâlesi (İnceleme-Tahkîk)". *Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi* 12 (2023), 189-290. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10417354>

Süyûtî, Celâlüddîn es-. *Cem'u'l-cevâmi'*. 25 Cilt. Kahire: Ezheri şerif, 2. Basım, 2005.

Süyûtî, Celâlüddîn es-. *ed-Dürü'l-mesnûr fi't- tefsiri bi'l-me'sûr*. 8 Cilt. Beyrut: Darü'l-Fiker, ts.

Süyûtî, Celâlüddîn es-. *el-Câmi'u's-sağîr min hadîsi'l-beşîri'n-nezîr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 2004.

Süyûtî, Celâlüddîn es-. *Fethu'l-kebîr fi zimmi'z-ziyâdâti ila Câmi'i's-sâğîr*. 3 Cilt. Beyrut: Darü'l-Fiker, 2003.

Taberânî, Ebû'l-Kâsım. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. thk. Hamdi Abdülmecid Selefi. 25 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiye, 3. Basım, 1994.

Tirmizî, Ebû İsâ. *es-Sünen*. thk. Beşşar Avvad Ma'ruf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1996.

Trabzonî, Mehmed et-. *el-İthâfâtü's-seniyye fi'l-ehâdisil-küdsiyye*. Haydarabad: Dairetu'l-Maarifi'l-Osmaniyye, 2. Basım, 1939.

Muhammed et-Trabzonî el-Medenî'nin Sârimü'l-vâridât Adlı Eserinin Vehhâbîliğin Ortaya Çıkış Tarihi Bağlamında Kaynaklık Değeri

Kadir Gömbeyaz | 0000-0002-5204-5564 | kadir.gombeyaz@kocaeli.edu.tr
Kocaeli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı,
Kocaeli, Türkiye

ROR ID: 0411seq30

Muhammed İkbâl Çoban | 0000-0002-8960-1798 | muhammed.coban@kilis.edu.tr
Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı,
Kilis, Türkiye

ROR ID: 048b6qs33

Öz

Muhammed et-Trabzonî el-Medenî (ö. 1200/1786) Trabzon'dan İstanbul'a, Şam'dan Kudüs'e, Mekke'den Medine'ye ve nihayet tekrar İstanbul'a uzanan hayatını farklı coğrafya ve şehirlerde geçirmiş, şer'î ilimlerin pek çoğunda eserler kaleme almış velûd bir âlimdir. Kaleme aldığı eserlerden biri de "Necdli İhtiyâr (eş-Şeyhü'n-Necdî)" diye adlandırdığı birinin kendisine ulaşan (vârid) dört görüşünü ele aldığı ve bunlara karşı aklî ve naklî delillerle karşı çıktığı Sârimü'l-vâridât adlı eseridir. Bu eseri çarpıcı kılan husus, Necdli Şeyh diye bahsettiği kişinin görüşleri ve faaliyetleriyle Hicaz topraklarında etkili olmaya başlayan Muhammed b. Abdilvehhâb olmasının kuvvetle muhtemel oluşu ve eserin onun hareketinin (Vehhâbiyye) ortaya çıktığı bir bölgede ve zamanda yaşayan bir müellif tarafından kaleme alınmasıdır. Böylece hareketin ortaya çıkışı ve gelişim sürecinde aynı zamanda yaşamış bir müellifin tarihsel şahitliği söz konusu olabilmektedir. Bu risâleyi diğer Vehhâbîlik reddiyelerinden farklı kılan bir durum Necdli Şeyh'e nispet edilen dört görüşten özellikle ikisinin ("Allah'ın her fiili güzel değildir" ve "Peygamberlerin bedenlerinin kurtlanması, bayılmaları veya haşereler yüzünden ölmeleri caiz değildir") başka reddiyelerde bulunmamasıdır. Bu risâlede Trabzonî'nin Necdli Şeyh'e yönelik ifadeleri oldukça ağır ve hakaretâmidir. O, birçok kötü isimle anmasının yanında Necdli Şeyh için "Şeyhu'l-hanâzira (Domuzların Şeyhi)" şeklinde başka eserlerde görmediğimiz, kendisi için anlamlı bir gerekçeye dayanan kendisine özgü bir nitelendirme de kullanmaktadır. Ancak eserin müellif hattı olduğu düşünülen ve elimize ulaşan tek nüshasında özellikle hakaret ve aşağılama içeren ifadelerin üstünün çizildiği görülmektedir.

Hâsılı bu yazıda, İbn Abdilvehhâb ve hareketinin ortaya çıktığı ve geliştiği bir döneme şahitliğin ürünü sayılabilecek Sârimü'l-vâridât adlı eserin muhtevası, Trabzonî'nin reddettiği görüşlerin neler olduğu ve bunları nasıl reddettiği ortaya konulduktan sonra Trabzonî'nin bu şahitliğinin Vehhâbîliğin doğuş tarihi ve görüşleri incelenirken ne derece isabetli bir şahitlik yapıp yapmadığı sorgulanacaktır. Ayrıca Trabzonî'nin Vehhâbîliğe reddiye sadedinde yazdığı ileri sürülen diğer bazı risâlelerin muhatap ve hedefinin gerçekten İbn Abdilvehhâb ve Vehhâbîler olup olmadığı da tartışılacaktır. Nihai olarak nispet ettiği görüşler üzerinden İbn Abdilvehhâb'ı eleştirdiği anlaşılan Sârimü'l-vâridât'ın tam anlamıyla bir Vehhâbîlik reddiyesi olarak kabul edilip edilemeyeceği değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler

İslam Mezhepleri Tarihi, Muhammed et-Trabzonî el-Medenî, Muhammed b. Abdülvehhab, Vehhâbîlik, Sârimü'l-vâridât

Atıf Bilgisi

Gömbeyaz, Kadir – Çoban, Muhammed İkbâl. “Muhammed et-Trabzonî el-Medenî'nin Sârimü'l-vâridât Adlı Eserinin Vehhâbîliğin Ortaya Çıkış Tarihi Bağlamında Kaynaklık Değeri”. *Trabzon İlahiyat Dergisi* 11/Özel Sayı (Kasım 2024), 71-108.

<https://doi.org/10.33718/tid.1541590>

Geliş Tarihi : 31.08.2024

Kabul Tarihi : 16.11.2024

Yayın Tarihi : 30.11.2024

Değerlendirme : İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

Etik Beyan : Bu makale, 17-18 Ekim 2024 tarihleri arasında gerçekleştirilen Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dinî Hayat Sempozyumu'nda sözlü olarak sunulan ve basılmayan aynı adlı tebliğin içeriği geliştirilerek ve kısmen değiştirilerek üretilmiş halidir.

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Taraması : Yapıldı - iThenticate

Çıkar Çatışması : Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman : Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans : Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

The Source Value of Muhammad al-Trabzonî al-Madanî's *Sârim al-wâridât* in the Context of the Emergence of Wahhabism

Kadir Gömbeyaz | 0000-0002-5204-5564 | kadir.gombeyaz@kocaeli.edu.tr

Kocaeli University, Faculty of Theology, Department of History of Islamic Sects
Kocaeli, Türkiye

ROR ID: 0411seq30

Muhammed İkbâl Çoban | 0000-0002-8960-1798 | muhammed.coban@kilis.edu.tr

Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı
Kilis, Türkiye

ROR ID: 048b6qs3

Abstract

Muhammad al-Trabzonî al-Madanî (d. 1200/1786) was a prolific scholar who spent his life across various regions and cities, from Trabzon to Istanbul, from Damascus to Jerusalem, and from Mecca to Medina, finally returning to Istanbul. He authored numerous works in various Islamic sciences. One of his notable works is *Sârim al-wâridât*, in which he critically examines four views presented (*wârid*) to him by an individual he refers to as the "The Old Man of Najd (al-Sheikh al-Najdî)." Trabzonî challenges these views using both rational and scriptural evidence. What makes this work particularly striking is the strong likelihood that al-Sheikh al-Najdî mentioned is none other than Muhammad b. 'Abd al-Wahhâb, who had begun to exert influence in the Hijaz region. The fact that this work was authored by a scholar contemporary with the emergence of the Wahhâbî movement in the region lends it a unique historical significance. One aspect that distinguishes this treatise from other refutations of Wahhâbism is that two of the four views attributed to al-Sheikh al-Najdî ("Not every act of God is beautiful" and "It is not permissible for the bodies of prophets to be wormy, to faint, or to die from pests") are not found in other refutations. In this treatise, al-Trabzonî's statements against al-Sheikh al-Najdî are notably harsh and derogatory. In addition to referring to him with various negative epithets, al-Trabzonî employs a unique characterization, not seen in other works, calling him 'Sheikh al-Khanâzîra (The Sheikh of Pigs)'—a term grounded on a meaningful reason for al-Trabzonî himself. However, in the only extant manuscript copy of the work, which is believed to be the author's autograph, it is evident that the derogatory and insulting expressions are crossed out.

In this paper, the content of the work entitled *Sârim al-wâridât*, which can be considered as the product of this testimony, will be analyzed. Specifically, the views rejected by al-Trabzonî and the methods he used to refute them will be examined. Following this, the accuracy and reliability of al-Trabzonî's testimony will be questioned, particularly in relation to the historical emergence and doctrines of Wahhâbism. Furthermore, a discussion will be held on whether Ibn 'Abd al-Wahhâb and the Wahhâbîs were really the addressees and targets of some of the other treatises that al-Trabzonî allegedly wrote in refutation of Wahhâbism. Finally, an evaluation will be made as to whether *Sârim al-wâridât*, which appears to criticize Ibn 'Abd al-Wahhâb on the basis of the views attributed to him, can be fully regarded as a refutation of Wahhâbism.

Keywords

History of Islamic Sects, Muhammad al-Trabzonî al-Madanî, Muhammad b. ‘Abd al-Wahhâb, Wahhâbism, *Sârim al-wâridât*.

Citation

Gömbeyaz, Kadir – Çoban, Muhammed İkbâl. “The Source Value of Muhammad al-Trabzonî al-Madanî’s *Sârim al-wâridât* in the Context of the Emergence of Wahhâbism”. *Trabzon Theology Journal* 11/Special Issue (November 2024), 71-108.

<https://doi.org/10.33718/tid.1541590>

Date of Submission : 31.08.2024

Date of Acceptance : 16.11.2024

Date of Publication : 30.11.2024

Peer-Review : Double anonymized - Two External

Ethical Statement : This paper is a version of the unpublished paper under the same title, which was presented orally at the Symposium on Religious Life in Trabzon from Past to Present Symposium held between 17-18 October 2024, by developing and partially changing the content.

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Plagiarism Checks : Yes – iThenticate

Conflicts of Interest : The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support : The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Copyright & License : Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Giriş

Muhammed et-Trabzonî el-Medenî (ö. 1200/1786) şer'î ilimlerin birçoğunda eserler kaleme almış velûd bir âlimdir.¹ Bu eserlerden biri, "Necdli Şeyh" diye adlandırdığı birinin görüşleri olarak kendisine ulaşan (vârid olan) dört meseleyi ele aldığı ve bunları aklî ve naklî delillerle reddetmeye giriştiği *Sârimü'l-vâridât*'tır. İçeriğinde görüşlerini eleştirdiği Necdli Şeyh'in büyük ihtimalle görüşleri ve faaliyetleriyle Hicaz topraklarında etkili olmaya başlayan Muhammed b. Abdilvehhâb olması ve Trabzonî'nin de bu hareketin (Vehhâbiyye) ortaya çıktığı bir bölgede ve zamanda yaşamış olması bu eseri dikkat çekici kılmaktadır. Zira bu eser aynı zamanda Vehhâbilîğin ortaya çıkış ve gelişim sürecinde yaşamış bir müellifin tarihsel şahitliğini ifade etmektedir. İşte bu yazı, söz konusu şahitliğin ürünü kabul edilebilecek *Sârimü'l-vâridât*'ın muhtevasına yönelik bir inceleme ile tespit etmeye çalışmaktadır. Bu çerçevede Trabzonî'nin reddettiği görüşlerin neler olduğu ve bunları nasıl reddettiği ortaya konulduktan sonra Trabzonî'nin satırlara döktüğü ifadelerin Vehhâbilîğin doğuş tarihi ve görüşlerini incelerken vakıya ne denli uygun olup olmadığı sorgulanmakta ve bu bağlamda eserin kaynaklık değerine dair birtakım mülâhazalarda bulunulmaktadır.

1. Sârimü'l-vâridât Adlı Risâlenin Özellikleri

Eserin tek yazma nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1041 numarada yer alan mecmuanın ihtiva ettiği risâlelerin 16.sı olarak 187b-194b varakları arasında yer almaktadır. Mecmuanın müellifin kaleminden çıkmış olması hasebiyle nüshanın da müellif hattı olduğu düşünülmektedir. Nüsha kenarlarında müellifin metinde olması gerektiğini düşündüğü birtakım notlar ilave edilmiştir. Yine özellikle Necdli Şeyh'e yönelik hakaretâmiz ve istihzâf ifadelerin daha sonra üstünün çizildiği görülmektedir. Bu ifadeler her ne kadar üstü çizilmiş olsa da okunabilmektedir. Risâlenin metni bir yüksek lisans tezi kapsamında² ilim dünyasına sunulmuştur. Ancak tezde yazmadaki kenar notlarının çoğu yazıya geçirilmemiş, yine bizzat müellifin kendisi tarafından üstü çizildiği düşünülen ifadeler müellifin bunlardan pişman olması gerekçesiyle³ metne dahil edilmemiştir. İbn Abdilvehhâb'ın fikirlerini dile getirip yaymaya ve faaliyetlerde bulunmaya henüz başladığı bir dönemde kendisi hakkındaki şahitliği ve algıyı işlediğimiz bu yazı için üstü çizili ifadelerin önemli olduğu düşüncesiyle bu yazının sonuna, kenar notları ve üstü çizili ifadeleri içerecek şekilde risâlenin metnini yeniden neşretmeyi uygun gördük.

1.1. Risâlenin İsmi

Risâlenin "Sârimü'l-vâridât" şeklindeki isimlendirmesi bizzat müellifin kendisi tara-

- 1 Hayatı ve eserleri ile ilgili bk. Mahmûd es-Seyyid ed-Dugaym, "eş-Şeyh Muhammed et-Trabzonî el-Medenî fî rihletihî ile'ş-Şâm ve Mısır", *el-Hayât* (2009), <https://www.sauress.com/alhayat/53354> (erişim 30.08.2024); Şenol Saylan, "Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Hayatı ve Eserleri", *Trabzonlu Müellifler ve Eserleri (Osmanlı Dönemi)*, ed. Süleyman Gür, Ahmet C. Karaca (İstanbul: Ensar Yayınları, 2023), 423-438; Ali Benli, "Trabzonî, Mehmed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/304-305.
- 2 Mustafa İdris Kırmacı, *Osmanlı Dönemi Vehhâbilik Reddiyeleri: Trabzonî Mehmed Efendi'nin es-Sârimü'l-vâridât İsmi Risalesi Örneği: Neşir, Tercüme ve Tahlili* (Yalova: Yalova Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2024), 27-42. Arapça metin neşrinin yanı sıra metnin Türkçe çevirisi ve Süleymaniye Koleksiyonundaki yazma nüshanın görüntülerinin tümü de teze ilave edilmiştir.
- 3 Kırmacı, *Osmanlı Dönemi Vehhâbilik Reddiyeleri*, 2.

findan yapılmıştır (bk. 187b). Metinde de belirttiği üzere Trabzonî, Necdli Şeyh'e nispetle kendisine vârid olan dört görüşü bu risâlede incelemiştir. O yüzden isimlendirmede seçilen "vâridât" ifadesi, bu görüşleri bizzat kendisinin duymadığı veya okumadığı, ancak kendisine başkası/başkaları vasıtasıyla ulaştığını ifade etmektedir. Böylece bu risâle müellifin kendisine ulaşan dört vârideyi sarm (صَرم) etmekte, yani kesip koparmaktadır. Trabzonî'nin risâlesi için "Vârideleri Koparıp Atan" şeklinde Türkçeye çevirebileceğimiz *Sârimü'l-vâridât* ismini seçmiş olması iddialı olduğu şeklinde yorumlanabilir. Nitekim risâlenin hamdele kısmındaki "hamd ... ümmeti için hakkı batıldan ayırt edecek kimseler gönderen Allah'adır" ifadesinde de hem kendisine hem de esere hakkı batıldan ayırma misyonu yüklediği düşümlü olabilir.

1.2. Risâlenin Yazılış Amacı

Trabzonî, risâlesine besmele, hamdele ve salve ile başladıktan sonra giriş kısmında kendisine Müslümanları tekfir eden, haddi aşmış ve şeytanı imam edinmiş bir taifenin başını çeken Necdli bir şeyhin görüşlerinin ulaştığını belirtir. Kendisine ulaşan bu görüşler, onu 'çok öfkelenirmiş' ve 'Allah'ın dinini koruma iştiağı kendisini harekete geçirerek' (bk. 187b) bu risâleyi yazmasına sebep olmuştur. Ancak risâledeki bazı ifadeler, Trabzonî'nin bu risâleyi doğrudan bu Necdli Şeyh'in görüşlerini reddetmek gayesiyle değil de ona uyan birini uyarmak için yazdığını ihsas etmektedir. Nitekim ilk varidenin sonunda "o halde durum böyleyken sen Necdli Şeyh'e talebe olmuş oluyorsun" demektedir (188b). Bundan sonra üzerini çizdiği şöyle bir ifade yer almaktadır: "... öyle ki onun yellenmeleri senin kalbinde hâsıl oluyor, böylece sen Allah'ın Müslümanlar için çizdiği yolları kesmeye müsait hale gelmiş oluyorsun. Sana veyl olsun ... bu yaptığından dolayı tecdid-i iman yapmalısın" (188b). Bu ifadeler Trabzonî'nin esas hedefinin Necdli Şeyh değil de ona uyduğunu düşündüğü bir başka muhatap olduğunu göstermektedir. Yine bir başka yerde, Hz. Peygamber'e okunan bir şeyin sevabının gönderilmesi hususunda delillerini arz ettikten sonra "Kimse kalkıp da Allah'ın ihsanı tamamlanmıştır, bundan sonra artık ihsanı olmaz. O halde biz de amellerin sevabını ona gönderelim diyecek kadar..." dedikten sonra "Böyle bir görüşü ancak bir deli veya felsefe ilimlerine dalmaktan Ehl-i Sünnetin delillerini bilmeyen bir câhil veyahut da Necdli şeyhe/ihtiyara talebe olmuş bir sûfi söyler." (191a). Burada muhtemelen risâleyi de kaleme almasına sebep olan muhatabına göndermede bulunmakta ve ona "Necdli şeyhe talebe olmuş bir sûfi" demektedir. İlginç olan Necdli şeyhe tâbi olan diye nitelediği muhatabını sûfi olarak nitelemesidir. Kendisi de tarikat ehli bir sûfi olduğunu bildiğimiz Trabzonî,⁴ burada sûfi ifadesiyle belki softa derviş anlamını kastettiği düşünülebilir.

Ayrıca Trabzonî, üçüncü varidede Necdli Şeyh'in ifadelerinin bazısının Türkçesini de vermektedir. Bu durumun onun bu risâleyi Vehhâbîliğe reddiye olarak değil de muhtemelen İstanbul'da Necdli şeyhe uyan bir kişiye ve daha genelde de Osmanlı okuyucusuna hitaben yazdığını gösterdiği öngörülebilir.

1.3. Risâlenin Yazılış Tarihi

Trabzonî, risâlenin sonunda ne zaman telif ettiğine dair bir temmet kaydı düşmemekte-

4 Saylan, "Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Hayatı ve Eserleri", 429.

dir. Ancak tamamı Trabzonî'ye ait 18 adet eserin içerisinde yer aldığı 1041 nolu mecmuanın son risâlesinin son sayfasında bir temmet kaydı düşülmüştür. Bu temmet kaydında “Risâle yazarının elinde 1169 senesinde Recep ayından geriye 17 gün kala İstanbul'da (Konstantiniyye), Süleymaniye Medreselerinden birinde ikindi namazı sonrası tamamlandı” demektedir. Burada çoğul olarak değil de tekil olarak “er-risâle” denmesi, diğer risâlelerin de bu son risâle ile aynı tarihte yazılmış olduğunu kesin bir şekilde kabul etmemize maalesef imkân tanımamaktadır.⁵ Son eser olan *ed-Dürerü's-semîne* için düşünülen bu tarih Trabzonî'nin 11 Recep 1169 tarihinde yani 17 Nisan 1756'da İstanbul'da ve muhtemelen Süleymaniye Kütüphanesi'nde hâfız-ı kütüb (kütüphaneci) olarak görevi başında olduğunu göstermektedir.

Mecmuadaki temmet kaydı düşünülen bir başka risâle 169a-186a varakları arasında yer alan *Risâle fi hukmî'd-duhân/Hâdi'l-'umyî ilâ câddeti't-tarîk* adlı risâledir. Buna göre Trabzonî bu risâlenin yazımını 1170 yılında Mevlid-i Nebi ayında Cuma günü tamamlamıştır.

Trabzonî ve eserleri üzerine araştırmalarıyla tanınan Mahmûd ed-Dugaym, Trabzonî'nin pek çok eserini tarihlendirmiştir. Onun tarihlendirmesine göre *Sârimü'l-vâridât* 1170/1756'da yazılmıştır.⁶ Ancak Dugaym tarihlendirmeyi hangi nüshaya veya veriye göre yaptığına dair bir bilgi vermemiştir. Dugaym'ın tespiti doğru kabul edildiğinde Trabzonî'nin *Sârimü'l-vâridât*'ı İstanbul'a dönüp Süleymaniye Kütüphanesi'nde çalıştığı dönemde kaleme aldığı anlamına gelmektedir. İbn Abdilvehhâb'ın görüşlerinin kendisine dolaylı bir şekilde ulaşması ve risâlenin bazı yerlerinde Türkçe çevirilerin yapılmış olması risâlenin İstanbul'da ve oradaki muhatap kitlesine yönelik yazılma ihtimalini güçlendirmektedir.

1.4. Risâlenin Önemi

Risâleyi dikkat çekici kılan husus, Vehhâbî davetin henüz yeni yayılmaya başladığı dönemlerde aynı coğrafyada yaşamış, bu nedenle de harekete dair bir fikri veya algısı olan bir müellif tarafından -velev ki İstanbul'da- kaleme alınmış olması, böylece Vehhâbî hareketin ortaya çıkışı ve gelişiminin tarihi bağlamında muhalif bir Osmanlı âlimi tarafından nasıl tanındığı ve tanıtıldığına dair fikir vermesidir. Osmanlılar döneminde kaleme alınan Vehhâbîlik reddiyelerini inceleyen Koçak, risâlenin “Vehhâbî davetin henüz erken dönemlerinde yazılmış olmasına rağmen hakkında çok fazla bilginin bulunmaması”na işaret etmekte ve bunun da “risâlenin fazla yaygınlaşmadığı düşüncesini akla getirdiğini” belirtmektedir.⁷ Bunun ileride de işaret edeceğimiz üzere bu risâlenin gerçek anlamda bir Vehhâbîlik reddiyesi olmaması, muhtemelen İstanbul'da bir muhataba yönelik yazılması ve belki başka birtakım sebeplerle dolaşıma girmemesi yaygın bir tanınırlığa ve etkiye sahip olmamasında rol oynamış olabilir.

Diğer Vehhâbîlik reddiyeleri ile mukayese edildiğinde risâleyi en farklı kılan hususların başında Vehhâbilîğin en çok eleştirildiği konulardan daha ziyade “Allah'ın her fiili güzel de-

5 Koçak *Sârimü'l-vâridât*'ın mecmuadaki diğer risâleler gibi 1170/1756'da yazıldığını belirtmektedir; bk. Ebru Koçak, *Osmanlılar Döneminde Vehhâbilîğe Yönelik Reddîyeler* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 393. Ancak risâlenin sonunda bir temmet kaydı düşülmediği için yazılış tarihi konusunda bu şekilde kesin bir kanaate varmayı mümkün görmüyoruz.

6 Dugaym, “Müellefâtü Hasen et-Trabzonî el-Matbû'a ve'l-mahtûta”, *el-Hayât* (2009), <https://www.sauress.com/alhayat/54270> (erişim 30.08.2024).

7 Koçak, *Osmanlılar Döneminde Vehhâbilîğe Yönelik Reddîyeler*, 393.

ğildir” ve “Peygamberlerin bedenlerinin kurtlanması, bayılmaları veya bittten ölmeleri caiz değildir” gibi başka reddiyelerde İbn Abdilvehhab’a ve/veya Vehhâbiliğe nispet edilmeyen, aslında edilmesi de güç olan görüşler üzerinden eleştirilmesidir.

Trabzonî’nin eleştirilerini Vehhâbî hareketin siyasi yönü özelinde yapan reddiyelerden olmayıp ilmî açıdan yapılmış bir reddiye olduğu da burada söylenmelidir.

Risâlenin “Osmanlı uleması tarafından yazılan ilk Vehhabilik reddiyesi” olduğu söylenese de⁸, ilk reddiyenin 1144/1732 tarihinde yazıldığı⁹ ve *Sârimü’l-vâridât*’tan önce de yazılan diğer başka reddiyelerin bulunduğu göz önüne alındığında bu değerlendirmede kastedilenin belki İstanbul merkezli Osmanlı uleması tarafından yazılan ilk reddiye olduğu düşünülebilir. Yine Trabzonî’nin “Vehhâbîlerin Osmanlı toplumunda siyasi yönleri dışında tam tanınmadığı bir dönemde ... akımın neredeyse tüm fikirlerine hâkim biri olarak”¹⁰ bu reddiyeyi kaleme aldığı gibi yorumların abartılı olduğunu söylemek mümkündür.

2. Risâlenin Muhteva Analizi

2.1. Risâlenin Hedefe Oturttuğu Necdli İhtiyar (eş-Şeyh en-Necdî) ve Kimliği Üzerine

Trabzonî, görüşlerini duyduğunda fazlasıyla öfkelenerek dini savunma sâikiyle kaleme aldığı risâlede hedefe oturttuğu kişinin açıkça ismini vermeyip onu “Necdli İhtiyar/Necdli Şeyh (eş-Şeyhu’n-Necdî)” olarak nitelemektedir. Trabzonî, her ne kadar eserinde muhatabının adını hiç anmasa ve “Necdli Şeyh” adlandırması ile iktifa etse de Muhammed b. Abdülvehhâb’la aynı dönemde yaşamış olmaları bu risâlenin muhatabının İbn Abdülvehhâb (ö. 1206/1792) olduğu ihtimalini güçlü kılmaktadır. Doğduğu yer olan Uyeyne’de barınmayan İbn Abdülvehhâb 1158/1745 senesinde Dir’iyye’ye geçerek Muhammed b. Suûd ile ittifak kurmuştur. Vehhâbî davet bu tarihten itibaren siyasi bir kisveye bürünmüş ve muhaliflerini savaş dahil her türlü yöntemle boyun eğdirmeye çalışmıştır. Trabzonî tam da Vehhâbî davetin erken dönemine tekabül eden 1741-1756 ile 1761-1768 yılları arasında Hicaz’da bulunmuştur. Emr bi’l-ma’rûf ve nehy ani’l-münker ilkesini silah üzerinden pratiğe geçiren Vehhâbî fikirlerin Hicaz’da duyulmuş olma ihtimali oldukça güçlüdür. Bu sebepten ötürü Trabzonî’nin muhatabı olan Necdli Şeyh büyük ihtimalle Muhammed b. Abdülvehhâb’dan başkası değildir. Öte yandan İbn Abdülvehhâb görüşleriyle tanınmaya başladığı ilk dönemlerde muhalifleri tarafından kendisi ve etrafındaki kişiler “Necdli Şeyh ve avâneleri” şeklinde nitelenmiş, toplum tabanında gittikçe yayılmasıyla hareket süreç içerisinde başka isim ve nitelendirmelerle anılır olmuştur.¹¹

İbn Abdülvehhâb için “Necdli ihtiyar” anlamında “Necdli Şeyh (eş-Şeyhu’n-Necdî)” nitelemesinin hem diğer reddiye yazarları hem de Trabzonî tarafından tercih edilmesi mânidardır. Zira bu nitelendirme aslında Hz. Peygamber’e suikast düzenlemesine karar verilen Mekke müşriklerinin bir toplantısı ile alakalı rivayetlere göndermede bulunmaktadır. Buna göre, Hz. Peygamber’e inanan Müslümanların sayısı artmaya başlayınca ne yapacaklarını

8 Kırmacı, *Osmanlı Dönemi Vehhâbîlik Reddiyeleri*, 62.

9 Koçak, *Osmanlılar Döneminde Vehhâbiliğe Yönelik Reddiyeler*, 573.

10 Kırmacı, *Osmanlı Dönemi Vehhâbîlik Reddiyeleri*, 64.

11 Koçak, *Osmanlılar Döneminde Vehhâbiliğe Yönelik Reddiyeler*, 32.

görüştük üzere Mekke müşrikleri Daru'n-nedve'de bir araya gelmişlerdir. Toplantıya İblis de bir ihtiyar kılığında katılmıştır. Kendisinin kimliği hakkında "Necd halkından bir ihtiyar" (eş-şeyh min ehli'n-Necd)¹² olduğu söylenmiştir. Toplantıda Hz. Peygamber'in hapsedilmesi veya sürgün edilmesi teklifleri ileri sürülmüş, ancak Necdli ihtiyar (eş-Şeyh en-Necdî) bunlara itiraz etmiş, nihayet Ebû Cehl'in her kabileden seçilecek birer gencin Hz. Peygamber'i öldürmek üzere suikastta bulunması yönündeki teklifini desteklemiştir.¹³ Necdli İhtiyar (eş-Şeyhu'n-Necdî) tabiri yine karşımıza Hz. Peygamber'in henüz peygamber olmadan önce gerçekleşen Hacerü'l-esved'in Kâbe'deki yerine yerleştirilmesi hadisesinde Hz. Peygamber'in genç yaşına rağmen bu iş için seçilmesine itiraz eden kişiyi tanımlarken karşımıza çıkmaktadır.¹⁴ Her ne kadar İblis'i Necdli İhtiyar kılığında tasvir eden bu rivayetlerin problemliliğine dikkat çekilmekte¹⁵ ve itibar edilmemesi gerektiği belirtilse de¹⁶ "Necdli İhtiyar" kılığında İblis tasviri gelenekte ve Müslüman hafızada yerini almıştır. Bu nedenle İbn Abdilvehhâb'ın fikirleriyle ve faaliyetleriyle ortaya çıktığı ilk dönemlerde "Necdli İhtiyar (eş-Şeyhu'n-Necdî)" olarak betimlenmesi anlamlıdır. Muhammed et-Trabzonî el-Medenî'nin de bu betimlemeyi özellikle benimseyip sürdürdüğü görülmektedir.

Trabzonî, Necdli Şeyh hakkında başka aşağılayıcı nitelemelerde de bulunmaktadır. Bunların belki de Trabzonî'ye özgü olanı "Domuzların Şeyhi (Şeyhü'l-hanâzıra)" nitelemesidir. Trabzonî'nin Necdli Şeyh için en çok kullandığı kötüleme lakabı budur. Bunu da bilinçli kullandığını söyler. Trabzonî'ye göre, söz konusu Necdli Şeyh, "Allah'ın her işi güzel değildir. Eğer öyle olsaydı o zaman domuzu ye madem" şeklinde bir ifade kullanması sebebiyle daha önce hiçbir sapkın fırka mensupları için kullanılmayan bu ismi hak etmiştir (bk. 191b).

Bunun dışında kullandığı başka kötülemler ve aşağılayıcı nitelemeler de bulunmaktadır. Örneğin, "Şeytân'ın âvânelerinin en büyüklerinden biri" (bk. 187b); "şiarı iftira atmak" (bk. 187b, 188a) ve "niyeti Müslümanları küfre nispet etmek olan" (bk. 187b); "kör" (bk. 188b); "kadınlarla bir arada bulunmaktan çekinmeyen" (bk. 188b); "Allah'tan korkusu olmayan, İslam'ın ipini boynundan çıkarmış, Allah'tan utanmayan/hâyâsı olmayan, Müslümanları yerli yersiz tekfir eden" (bk. 188b); "Lanetlilerin Şeyhi (Şeyhu'l-melâ'ine)" (bk. 193a) gibi. Yine nüshada üstü çizili yerlerde kimi zaman Necdli Şeyh'in fikirlerini yellenmeye benzeter (bk. 188b, 191b).

2.2. Risâlede Reddedilen Görüşler (Vârideler/Vâridât) ve Gerçeklik Değeri

Trabzonî, risâlede Necdli Şeyh'in söylediği kendisine ulaşan dört görüşü (vârideler/vâridât) zikredip sonra da onları aklî ve naklî delillendirmelerle çürütmeye çalışmaktadır.¹⁷ Bu görüşler ve bu görüşlerin gerçeklik değerine dair değerlendirmelerimiz şöyledir:

12 İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, ta'lik ve tahrîc: Ömer Abdüsselâm Tedmürî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 3. bsk. 1410/1990) 2/122.

13 İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/123.

14 İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1421/2001), 1/122.

15 Mehmet Azimli, "Olağanüstü Olaylar Örgüsünde Hz. Peygamber'in Hicreti", *Mîlel ve Nihal* 5/3 (2008), 51-79; Cafer Acar, "Siyer Rivayetlerinde Bir Aktör Olarak İblis/Şeytan", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/30 (2016/2), 311-338.

16 Ahmet Önkal, "Hicret", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 17/460.

17 Bu bölümde risalenin metnine yapılan referanslar dipnot alanını fazlalaştırmaması için metin içerisinde parantez arasında gösterilecektir.

2.2.1. Birinci Vâride: “Falancanın ruhuna Fâtiha diyen şirke düşer”

Necdli Şeyh “Falancanın ruhuna fâtiha’ diyen kimsenin şirke düştüğü” görüşündedir. Zira böyle bir sözü eden şahıs Allah’tan başkasına tapmış olur. Trabzonî’ye göre şirk olmayan bu söz ibadetin sevabını hediye etme manasına gelir ki, bu ibare Araplar arasında da bu şekilde kullanılır. Daha sonra müellif, Hz. Peygamber’den nakledilen ve işlenen ibadetin sevabının bir kimsenin ruhuna gönderilebileceği görüşünü destekleyen rivayetleri sıralar. Bu rivayetlere göre Hz. Peygamber kendisine ölen annesi için verebileceği en güzel sadakanın ne olduğunu soran Sa’d b. Ubâde’ye su kuyusu kazmasını tavsiye etmiş, bir diğer rivayette sadaka vermenin ölüye faydasının dokunacağını belirtmiş ve kişinin ölen anne babası için hacetmesi durumunda onları cehennem azabından âzâd edeceğini söylemiştir.

Sadece Hz. Peygamberin sözleri ile iktifa etmeyen müellifin aktardığına göre, Hz. Hasan ve Hüseyin ölümünden sonra babaları adına köle azat etmişlerdir (188a). Yine müellif Hz. Peygamber’in, kişinin ölümlerinden sonra ebeveynine olan iyiliğini devam ettirmek için onlar adına namaz kılma, oruç tutma ve sadaka verme gibi amelleri işleyebileceği hadisini aktarıp Hz. Peygamber’in ümmeti adına bir koç kurban etmesini de bir ibadetin başkası adına edilebileceğine delil göstermiştir (188a).

Bu siyakta varit olan hadislerin çokluğuna işaret eden müellif daha sonra risâlenin başından sonuna kadar sık sık kullanacağı “şeyhu’l-hanâzira (domuzların şeyhi)” terkiibini kullanarak muhatabı olan Necdli Şeyh’e seslenmiş ve rivayetlerin görüşlerinin butlânını ortaya çıkarttığını belirtmiştir (188a). Sonra muhatabına bu hadisleri rivayet eden muhaddislerin de kâfir olup olmadığını sormuştur. Müellife göre muhatabı olan Necdli Şeyh bu muhaddisleri tekfir etmesi durumunda kâfir olur. Zira bu insanların Müslümanlıklarında şüphe yoktur. Necdli Şeyh mezkûr soruya olumsuz cevaplama durumu ise tutarsızlığa düşer. Zira müellife göre “falancanın ruhuna fatiha” denilmesi ile Hz. Sa’d’ın annesi için kuyu kazdırmasında ve “Bu Ümmü Sa’d adınadır” demesi arasında bir fark yoktur. Şayet Hz. Sa’d’ın yaptığı şirk olsaydı Hz. Peygamber onun bu filini onaylamazdı (188a).

Bu cümlelerden sonra Mehmed Efendi sözlerini adeta Necdli Şeyh’ten başkası ile muhatapmışçasına sürdürür. Muhatabına Necdli Şeyh’e öğrencilik yaptığı için Allah’a giden yolu kesen fikirlerin kalbinde yer edindiğini söyler. Necdli Şeyh’in fikirlerini -üstü sonradan çizilmiş kısımda- ‘yellenme’ olarak adlandıran müellif bu ibareyi risâlenin farklı yerlerinde aynı manaya gelen farklı kelimelerle tekrarlayacaktır. Muhatabını olduğu durumdan sakındıran müellif ona teccid-i İslam yapmasını öğütler (188b).

Trabzonî’nin Necdli Şeyh’e nispet ettiği ikinci vâride, ilk vâride gibi ‘işlenen amellerin ölüye bağışlanıp bağışlanmayacağı’ bahsi altında değerlendirilebilecek bir mahiyete sahiptir. O nedenle birinci ve ikinci görüşün değerlendirmesini ortak olarak ikinci vâridenin sonunda yapacağız.

2.2. İkinci Vâride: “Amellerden hâsıl olan sevabın Hz. Peygamber’e hediye edilmesi bâtıldır, caiz değildir”

İkinci görüşü nakletmeden önce Trabzonî, Necdli Şeyh’i şiirsel bir dil ile hicvetmeye başlar. Kör olan bu şeyh kadınlarla bir arada durmaktan çekinmeyen Allah’tan korkmayan,

İslam'ın ipini boynundan çıkarıp yerli yersiz Müslümanları tekfir eden bir kimsedir (188b). Allah'tan bu şeyhi helâk etmesini niyaz eden müellif, Necdli Şeyh'inamellerden hâsıl olan sevapların Hz. Peygamber'in ruhuna hediye edilemeyeceği görüşünde olduğunu belirtir (188b).

Fıkıh kitaplarının özellikle hac bahislerinde bu konunun fukahâ tarafından enine boyuna ele alındığını belirten müellife göre ister mali ister bedenî olsun bütün ibadetlerden hâsıl olan ecir hayatta veya ölü olması fark etmeksizin başka birinin ruhuna bağışlanabilir (188b). Bu görüşün Ehl-i Sünnet'in görüşü olduğunu belirten müellif, delil olarak birden fazla rivayete başvurur. Anne babasına olan iyiliğinin onların ölümlerinden sonra nasıl devam edeceğini soran sual sahibine Hz. Peygamber onlar adına namaz kılıp oruç tutmasını tavsiye etmiş, kendisi kabristandan geçtiğinde Kur'an'dan belirli yerleri okuyup sevabını o kabristanda medfûn olanlara hediye etmiş ve edilmesini de teşvik etmiştir. Ölülerin kendileri adına dünyada işlenen ibadetlerden ötürü mesrûr olduklarını belirten Hz. Peygamber, ümmeti için kurban kesmiş ve ölü için yapılan istiğfarın ona ahirette mükâfat olarak döneceğini belirtmiştir (188b).

Bu delillerden sonra müellif aksi kanaatte olanların dayandıkları naslara değinmeyi ihmal etmemiştir. Sevabın ölüye ulaşmayacağını söyleyenlerden özellikle Mu'tezile, "İnsan ancak çabasının sonucunu elde eder" (Necm 53/39) âyetini delil gösterir. Müellif, kendisine hediye edilen sevabın ona ulaşmasının âyetin zâhiri ile çelişmediğini çeşitli nakiller ve argümanlarla ortaya koyar (189a).

Ölüye başkasının işlediği ibadetlerin sevabının vâsıl olmayacağını söyleyenlerin bir diğer delili ise Hz. Peygamber'den rivayet edilen: "İnsan öldüğü zaman üç şey haricinde ameli kesilir" hadisidir. Müellif bu hadiste kesilenin kendi ameli olduğu ve hadisten başkasının amelinin sevabının ona ulaşmasının aksine bir hükmün istinbat edilemeyeceğini ifade eder. Sevabı ulaştırıran Allah'tan başkası değildir (189a).

Sevap hediye etmeye karşı çıkanların dayanak edinebileceği bir diğer rivayet ise Hz. Peygamber'e atfedilen "Kimse kimsenin yerine oruç tutmasın ve namaz kılmasın. Ama onun orucu ve namazı yerine fakir doyursun" hadisini müellif bu amelleri başkası adına işlemenin o kulun üzerinden teklifi kaldırmayacağı şeklinde yorumlar. Bu kısımdan sonra müellif, kişinin başkası zimmetinde olan ibadetleri eda edişinin üç kısma ayrılacağını söyler. Zekât ve fitır sadakası gibi salt mâlî olan ibadetlerde başkası adına ibadeti edâ etmek geçerlidir. Çünkü bu tür ibadetlerdeki illet fakirlere yardım etmektir. İlet yerine geldiği için sorumluluk mükellefin zimmetinden kalkar. Namaz ve oruç gibi salt bedenî olan ibadetlerin ise başkası adına eda edilmesi geçerli değildir. Çünkü bu ibadetler ile kişinin nefsi emmâreyi yorarak terbiye etmesi ve dizginlemesi hedeflenmiştir. Hem bedenî hem mâlî olan ibadetlerde ise mükellefin edâ etmekten âciz olması durumunda başkasının onun adına eda etmesi geçerlidir. Bu konuda Hanefî fıkıh eserlerinde yararlandığını belirten müellif okuyucuyu Ebü'l-Berekât en-Nesefî'nin *Kenzü'd-dekâik* adlı eseri ve İbnü'l-Hümâm'ın *el-Hidâye* üzerine yazdığı şerhi gibi kaynaklara yönlendirir. Bunun yanında Şâfi bir âlim olan Suyûtî'nin *Şerhu's-sudûr fi hâli'l-mevtâ ve'l-kubûr* eserinde Ehl-i sünnet'in görüşünü en güzel biçimde savunduğunu söyler (189b).

Bu satırlardan sonra muhaliflerin argümanlarını değerlendirmeye tekrar dönen Trab-

zonî, Necm suresi 39. âyetinin muhaliflerine değil bilakis kendilerine hüccet olduğunu, ölümden sonra amelin kesileceği hadisinden ise kişinin kendi işlediği amelin sonlanacağını anlamamız gerektiğini savunur. Ölüye o ameli vardırıran Allah: “Bana dua edin, duanızı kabul edeyim” demiştir. Bu âyet haddizatında duanın kaza ve kaderi değiştiremeyeceğine itikat eden Mu'tezile'ye karşı bir delildir. Zira kazâ, muvakkat yani geçici ve mübrem yani kesinleştirilmiş olarak ikiye ayrılır ve dua muvakkat kazânın değişmesine yol açabilir.

Bu kanaati için Ali el-Kârî'nin Şerhu'l-Fıkhi'l-ekber'ine müracaat edilebileceğini belirten müellife göre bazı fakihler, başkasının ruhuna sevap hediye etmek için işlenen ibadetin nafîle olabileceği gibi farz bir ibadet olmasında da bir sakınca olmadığı kanaatindedirler. Ebü'l-Berekât en-Neseî ve Haskefî gibi birden fazla Hanefî fakîhinin de bu görüşte olduğunu belirten müellife göre bir kimsenin herhangi bir ücret almaksızın okuduğu Kur'an tilavetinin sevabı da ölünün ruhuna ulaşabilir. Ona göre kabri başında ücreti mukabilinde Kur'an okunmasını vasiyet eden kimsenin bu vasiyeti geçersizdir. Lakin böyle yapmayıp, Kur'an'ı öğrenmek ve öğretmekle iştigal eden birine malından verilmesini isterse bu sadaka kapsamına girer ve vasiyeti geçerlidir. Buna kıyasen Buhârî ve diğer hadis kitaplarının serdedip okunması için kurulan vakıfların da sahih olduğunu belirten Trabzonî, hadis kitaplarına bakmanın bile ibadet olduğunu söyler ve bir saat ilim mütalaa eden alimin yetmiş sene ibadet eden zahitten hayırlı olduğu, hadislerin haddizatında dinin kendisi oldukları rivayetlerine işaret eder (190a).

İnsanın işlediği amelin sevabını herhangi bir kula hediye edebileceği gibi Hz. Peygamber'e de hediye edebileceğine kâni olan Trabzonî'ye göre Allah, Hz. Peygamber'e salât getirmelerini kullarına emretmiştir. Salât da haddi zatında Allah'tan Hz. Peygamber'in dünya ve ahirette şanının yüce olmasını istemektir ve bir başkası için yapılan bir ibadettir (190a).

Hz. Peygamber'e sevap bağışlamanın edepsizlik olduğunun düşünülmemesi gerektiğini söyleyen müellife göre her namazın oturuş kısmında Tahiyat duasını okurken söylenen “es-selâmu aleyke eyyühe'n-nebiyyü ve rahmetullâhi” lafzında da Hz. Peygamber için rahmet niyaz edilmesi, Hz. Peygamber'in bizzat kendisinin Allah'tan rahmet duasında bulunması ve mescide girip “Allah'ım beni ve Muhammed'i bağışla” diyen bedevinin bu sözünü onaylaması bir edepsizliğin söz konusu olmadığını göstermektedir. Kaldı ki, “Ben dahi Allah affetmezse Cennet'e kendi amelikle giremem” diyen Hz. Peygamber dahil kimse Allah'ın rahmetinden müstağni değildir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra, Hz. Ali'nin onun adına kurban kesmesi de bunda bir sakınca görmeyenlerin bir diğer argümanıdır (190b).

Kur'an tilavetinden hasıl olan sevabın Hz. Peygamber'in ruhuna bağışlanması hususunda âlimlerin görüş birliği içerisinde olmadıklarını belirten Trabzonî, bu konuda herhangi bir rivayetin vârid olmamasından ötürü Şâfi fakîhi İbnü'l-Firkâh (ö. 729/1329) gibi bazı âlimlerin bu fiili çirkin bir bid'at olarak gördüklerini belirtir (190b). Bu grup, yapılanın selefi olmayan bir uygulama olması yanı sıra Hz. Peygamber'in zaten ümmetinin işlediği bütün sevaplara ortak olduğu ve zaten ortak olduğu bir amelin sevabının ona bağışlanmasına da ihtiyacı olmadığını savunurlar. Fakat başta Sübkî olmak üzere diğer bir kesim bunun aksi bir kanaate sahiptirler. Onlara göre Hz. Peygamber'in sevap bağışlanmaya muhtaç olmaması bağışlamaya mâni olamaz. Zira yapılan bağış kendisine işlenen amele ortak olması sevabından ayrı bir sevap olarak ona vâsil olur. Bu gerekçelendirmeyi oldukça yerinde bulan

müellif üstte zikrettiği, Hz. Peygamber'in de Allah'ın fazlı ve rahmeti olmazsa kendi ameli ile cennete giremeyeceği hadisine tekrar işaret eder ve bu görüşü benimsediğini belirtir. Aksini söyleyen kimse adeta Allah'ın ihsanına bir sınıır çizmiştir. Böyle bir fikri ise ya deli veya felsefeye dalıp Ehl-i sünnet'in delillerinden bihaber bir cahil veya Necdli Şeyh'ten et-kilemiş bir sûfi iddia edebilir. Oysa Gazzâlî'nin *İhyâu'l-ulûm* olmak üzere birden fazla kaynakta aktarılan ve seleften Alî b. el-Muvaffak'ın eda ettiği seksen hacdan yetmişinin sevabını Hz. Peygamber'e bağışlaması ve Hz. Peygamber'in onun rüyasına girip bu amelini takdir ettiğini belirten rivayet söz konusu bağışın meşruiyetine delildir. Hanefî otoritelerden Ali el-Kârî'nin eda ettiği hacın sevabını Hz. Peygamber'in ruhuna hediye ettiğini belirten müellif kendisinin de aynı şekilde eda ettiği bir hacın sevabını Hz. Peygamber'in ruhuna bağışladığını belirtir (191a).

Bu cevaplardan sonra Trabzonî, Necdli şeyhe yönelip önceki hakaretlerini tekrar ederek sözüne başlar ve ona Müslümanların Hz. Peygamber'e olan edeplerinden ders çıkarıp onlara uymasını söyler. İnat edip yüz çevirecekse yellenmeye benzeyen bu fikirlerinden hâsıl olan kokarcavârî kokularını kendilerinden uzak tutmasını söyler ve bu ibareleri övgü kabul etmesini isteyerek sözlerine son verir.

Trabzonî'nin Necdli Şeyh'e nispet ettiği ilk iki görüşü çürütmek adına zikrettiği delillerin ortak noktası amellerin sevaplarının bağışlanabileceğidir. İlk görüşe itiraz ederken genel olarak sadaka, zekât, hac vb. ibadetlerin sevaplarının bağışlanabileceği belirtilen rivayetleri serdedip bu rivayetlerin Kur'an tilavetinin sevabının bağışlanması lehine de delil teşkil edeceğini savunur. İkinci görüşünü eleştirirken de hem aynı konuya değinir hem de sevap başışı bağlamında Hz. Peygamber'in, ümmetinden ayrı tutulamayacağını savunur.

Kelam kitaplarından ziyade fıkıh külliyatlarında ele alınan, Kur'an tilavetinin sevabını bağışlamanın meşruiyeti hakkında dört mezhebin fakihleri arasında müspet veya menfi yönde bir görüş birliği oluşmamıştır. Şâfiî ve Mâlikî mezhebine mensup bir kesim fakih bu tür bir başışı seleften bir örneği bulunmayan bir uygulama olarak görmüş, kerih saymış ve bidat görmüşlerdir.¹⁸ Esasen Trabzonî de bu ihtilafın farkındadır. Eserinde İbnü'l-Firkah gibi bazı isimlerin, Hz. Peygamber'e Kur'an tilaveti bağışlanmasına karşı çıktıklarını dercetmiş ve İbnü'l-Kayyim'in (ö. 751/1350) *er-Rûh* adlı eserinden bu yönde alıntılar yapmıştır (190b). Öte taraftan Hanefî ve Hanbelî mezhebinin mutemet görüşü bu uygulamanın meşruiyetini benimsemektedir.¹⁹

Bu konuda Muhammed b. Abdilvehhâb'ın ne düşündüğünü saptamak için onun eserlerine ve mektuplarına dönüş yaptığımızda karşımıza Trabzonî'nin iddia ettiği kadar sert görüşlere sahip bir profil çıkmamaktadır. Muhammed b. Abdilvehhâb *Ahkâmu temenni'l-mevt* adlı, ölüm ile ilişkili konular üzerine vârid olan rivayetleri topladığı eserinde ibadetlerden hâsıl olan sevabın ölünün ruhuna bağışlanmasına olumlu yönde delil olacak rivayetlere

18 Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Mesâilü'l-mensûre*, thk. Muhammed el-Haccâr (Beyrut: Dârul-Beşâirü'l-İslâmiyye, 1417/1996), 83; Ebü'l-Berekât Ahmed b. Muhammed ed-Derdîr, *eş-Şerhu's-sagîr alâ akrebi'l-mesâlik*, thk. Mustafa Kemal Vasfî (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, ts.) 1/568.

19 Hanefiler için örnek olarak bk: Muhammed Emîn b. Ömer İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr* (Beyrut: Matbaatu Mustafâ el-Bâbî el-Halebî ve Evladihî, 1386/1966), 2/243; Hanbeliler için örnek olarak bk: Ebü'n-Necâ Şerefüddîn Mûsâ b. Ahmed el-Haccâvî, *el-İknâ*, Abdüllatif Muhammed Musa el-Sübki (Beyrut: Daru'l-Marife, t.y.), 1/236.

yer vermiştir. Hatta bu rivayetlerden biri olan ve Hz. Hasan ve Hüseyin'in babalarının ölümlünden sonra köle azat edip sevabını ona bağışladıklarını belirten rivayet²⁰ Trabzonî'nin İbn Abdilvehhâb'ı eleştirdiği satırlarda da yer almıştır.

Sadece mali ibadetlerde değil, İbn Abdilvehhâb bedenî ibadetlerin de ölümler ruhlarına bağışlanabileceği belirtilen iki rivayete de eserinde yer verir. Bu iki rivayetten ilkinde Hz. Peygamber'in: "Her kim Fatiha, İhlas ve Tekâsür surelerini okuyup sonra 'Allah'ım senin Kitab'ından şu okuduklarımdan hâsıl olan sevabı şu kabir ehlinin mümin ve müminelerine bağışladım' derse o kabir ehli Allah katında ona şefaet ederler" derken, diğer rivayette: "Kim kabristana girip Yâsîn Suresi'ni okursa Allah o kabristanda medfûn bulununların azabını hafifletir ve o kabristanda gömülü olanlar adedince okuyana sevap yazılır" demektedir.²¹ İbn Abdilvehhâb'ın bu rivayetler üzerine bir yorum yapmaksızın yer vermesi ve ölüye sevabın ulaşmasına karşı çıkanların değil de cevaz verenlerin delillerine yer vermesi, Trabzonî'nin muhayyilesindeki gibi konu hakkında katı bir duruşu olmadığını gösterebileceği gibi bu rivayetlerden bihaber olduğu algısını da boşa çıkarmaktadır.

Bunun dışında İbn Abdilvehhâb'ın, Hanbelî fıkhnının önde gelen isimlerinden İbn Kudâme el-Makdisî'nin (ö. 682/1283) *eş-Şerhu'l-kebîr* ve Ali b. Süleyman el-Merdâvî'nin²² (ö. 885/1480) *el-İnsâf* adlı eserleri üzerine yaptığı ihtisarında bu konuya değindiği görülmektedir. Bu satırlarda mezhebin bir diğer güvenilir kalemi Mecd İbn Teymiyye'nin²³ (ö. 652/1254) işlenen ibadetlerden hâsıl olan sevabın Hz. Peygamber'e bağışlanmasını meşru gördüğü nakledilmektedir. Yine aynı siyakta Takiyyüddîn İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1328) buna karşı çıktığına yer verilmiştir. Buna göre Trabzonî'nin İbnü'l-Kayyım'dan naklettiği illete dayanan İbn Teymiyye, Hz. Peygamber'in zaten ümmetinin işlediği bütün amellere ortak olduğuna vurgu yaparak böyle bir bağış meşru görmemektedir.²⁴

Vehhâbî hareketin sonraki temsilcileri de bu konunun ihtilafı olduğuna vurgu yapmışlardır. Mesela Muhammed b. Abdilvehhâb'ın oğlu Abdullah'a Kur'an tilaveti, namaz ve hac benzeri ibadetlerin sevabının ölüye bağışlanıp bağışlanamayacağı sorulduğunda o ulemanın bu konuda ihtilaf içinde olduklarını nakletmiş ve yapanın da yapmayanın da ayıplanamayacağı ifade etmiştir.²⁵

Muhammed b. Abdülvehhâb'ın ölümünden sonraki yüzyılın Vehhâbî ulemasının öncü isimlerinden ve Suud Devleti'nin değişken coğrafyasında farklı yerleşim merkezlerinde kadılık görevi üstlenmiş Ebû Butayn'a da aynı soru sorulduğunda; yapılan tavaf, kılınan na-

20 Muhammed b. Abdilvehhâb et-Temîmî, *Ahkâmu temenni'l-mevt*, thk. Abdurrahmân b. Muhammed es-Sedhân - Abdullâh b. Abdurrahmân el-Cibrîn, *Müellefâtü's-Şeyhi'l-İmâm Muhammed b. Abdilvehhâb* (Riyad: Câmi'atu'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd), 3/75.

21 İbn Abdilvehhâb, *Ahkâmu temenni'l-mevt*, 3/75.

22 Şam'ın Hanbelî otoritelerinden Burhaneddin İbn Müflih'in öğrencisi ve onun vefatı ile ders halkasını devr alan ve bir dönem Dimaşk Hanbelî kadılığı görevini yürüten fakih. Kendisi Şam'da vefat etmiş ve Kâsiyûn mezarlığına defnedilmiştir; bk. Ferhat Koca, "Merdâvî, Ali b. Süleyman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 29/177.

23 Tefsir, kıraat, hadis ve diğer ilimlerde tebarüz eden, Takiyyüddin İbn Teymiyye'nin dedesi Hanbelî fakih; bk. Celal Kirca, "İbn Teymiyye, Mecdüddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 20/390-391.

24 İbn Abdilvehhâb, *Muhtasarü'l-İnsâf ve's-Şerhu'l-kebîr*, thk. Abdülazîz b. Zeyd er-Rûmî vd., *Müellefâtü's-Şeyhi'l-İmâm Muhammed b. Abdilvehhâb* (Riyad: Câmi'atu'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd), 2/224.

25 *ed-Dürerü's-seniye fî'l-ecvibeti'n-necdiyye*, der. Abdurrahmân b. Muhammed b. Kâsim el-Âsimî en-Necdî (b.y.: y.y., 5. bs., 1414/1994), 5/150.

maz, tutulan oruç ve okunan Kur'an'dan hâsıl olan sevabın ölünün ruhuna hediye edilmesinin âlimlerin ekserisi indinde caiz olduğunu belirtmiş; lakin ölüye dua etmenin ve onun adına sadaka vermenin evla olduğu notunu düşmüştür.²⁶

Tilavetin sevabının başışına müsamahakâr bir bakışa sahip olduğu görülen Vehhâbî harekete ait fetva ve eserlerde ölünün Kur'an okunmasını bidat veya şirk gördükleri durumların da olduğu görülür. Mesela İbn Abdilvehhâb, İbn Teymiyye'nin eserlerine yaptığı ihtisar çalışmalarından birinde ondan bazı satırlar iktibas etmiştir. Bu satırlarda İbn Teymiyye kendi zamanında bazı kimselerin yaptıkları ibadetlerin sevaplarını peygamberlere başışlarken adeta bunun karşılığını Allah'tan değil, peygamberlerden umduklarını söyler. Ona göre bu fiil yaratan ile yaratılanı eşit tutması bakımından şirk, Hz. Peygamber'in sünnetinde vârid olmaması bakımından da bidattir.²⁷ Muhammed b. Abdilvehhâb'ın bu satırları herhangi bir itirazda bulunmaksızın naklettiğini göz önünde bulundurursak, onun da aynı kanaatte olduğunu düşünebiliriz.

Yine İbn Abdilvehhâb'ın iki oğluna, bazı insanların ölü evinde yedi gün boyunca toplanıp Fatiha okuyup ölüye dua ettikleri söylendiğinde onlar bu fiilin bidat olduğunu söylemiş ve ne Hz. Peygamber ne de ashabının böyle bir işe kalkışmadığını ileri sürmüşlerdir.²⁸ İbn Abdilvehhâb'ın ve Vehhâbî hareketin öncülerinin bu ibarelerine baktığımızda onların salt biçimde ölüye tilavetten hâsıl olan sevabın başışlanmasına karşı çıkmadıklarına, karşı olsalar bile bu konuyu ihtilaf edinilmesi caiz bir konu saydıkları görülür. Buna karşılık belli bir ritüele bürünmesi veya ölünün hak ettiğinden daha fazla takdis edildiğine kanaat etmeleri halinde Vehhâbî hareket bu başışı cevaz dairesinin dışında addetmektedir.

2.2.3. Üçüncü Vâride: “Allah'ın her fiili güzel değildir”

Necdli Şeyh'ten kendilerine ulaşan üçüncü görüşü zikretmeden önce Trabzonî, Necdli Şeyh'in mühlidlerin şeyhi olduğunu ve çokça küfre düştüğünü söyleyerek sözlerine başlar (191b). Ona göre mezkûr şeyh Allah'ın bütün fiillerinin güzel olmadığını iddia etmekte ve şayet her fiili güzel ise domuzun da güzel olması, buna binaen muhatabının domuz etini de yiyebilmesi gerektiğini söylemektedir. Trabzonî'ye göre tam da bu sebepten ötürü Necdli Şeyh hiçbir sapkın bidatçi hakkında kullanılan “domuzların şeyhi” lakabını hak etmiştir (191b).

Onun bu görüşünün batıl bir görüş olduğunu savunan müellif, S “O yarattığı her şeyi güzel yapmış” (Secde 32/7) ve “En güzel yaratana bırakıp Baal'e mi taparsınız?” (Sâffât 37/125) âyetlerini karşı argüman olarak gösterir. Trabzonî, Allah'ın yarattığı her şeyi güzel yapmış olmasını, onun her şeyi bir hikmet üzere yarattığı şeklinde açıklamıştır. Bu açıklamanın dışında İbn Abbâs'ın bu âyeti maymunların güzel olmadıkları, fakat Allah'ın onun yaratılışını en mükemmel olacak biçimde yaptığı şeklinde tefsir ettiğini aktarır. Yine İbn Abbâs bu âyeti tefsir ederken Allah'ın yarattığı her çirkin şeyi en güzel biçimde yarattığını aktarır. Trabzonî ikinci âyetin tefsirinde de bir önceki gibi birden fazla kavil olduğunu belirtmiş-

26 *ed-Dürerü's-seniyye*, 5/150.

27 İbn Abdilvehhâb, *Mesâil lehhasahâ's-Şeyh Muhammed ibn Abdilvehhâb min kelâmi İbn Teymiyye, Müellefâtü's-Şeyhi'l-İmâm Muhammed b. Abdilvehhâb* (Riyad: Câmî'atu'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd), 12/109-111.

28 *ed-Dürerü's-seniyye*, 5/141.

tir. Kimileri mezkûr âyetten, O'nun en mükemmel biçimde yarattığını anlarken kimileri de Allah'ın yarattığı her hayvanın uzvunu onun hayatını idamesine en güzel katkısı sunacak biçimde yarattığı açıklamasına gitmişlerdir (192a).

Allah'ın fiillerinin çirkin olmakla vasıflanamayacağını savunan Trabzonî'ye göre kendisini es-Selâm ismi ile müsemma kılan yaratıcı her türlü ayıp ve noksan hasletten münezzehtir. O âlemde sakınılması durumunda çok daha büyük hayra vesile olması hasebiyle şerri yaratmıştır. Yine O kendini el-Cemîl diye adlandırmıştır. O hem zatı hem sıfatları hem de fiilleri bakımında güzel olandır. "Allah güzeldir, güzeli sever" dediği rivayet edilen Hz. Peygamber'in bu sözünü şârihler açıklarken, O'nun zatı, sıfatları ve fiilleri olmak üzere her bakımdan güzel olduğunu ifade etmişlerdir (192a).

Yine Hz. Peygamber'den aktarılan dualar arasında vârid olan "Şer senden değildir" sözü de müellife göre kendi görüşünü destekler mahiyettedir. Bu âyetin de birden fazla açıklaması vardır. Kimileri, Allah'ın içerdiği daha büyük bir hayırdan ötürü şerri yarattığı şeklinde açıklamayı tercih ederken kimileri ise mahlukatın aksine şerrin yaratıcı açısından şer olmadığını söylemişlerdir. Bundan ötürü şerri yaratmış olsa bile şerrin Allah'a izafe edilmesi ve "Şerrin yaratıcı" denilmesi veya "ey domuzların ve köpeklerin yaratıcısı" denilmesi edebe aykırıdır. Hz. Peygamber'e nispet edilen dualardan bir diğerinde geçen "Güzel övgü sana mahsustur" ibaresi de bu siyakta zikredilebilecek bir diğer delildir. O bu sözyle Allah'ın güzel sıfatların sahibi olduğunu ifade etmiştir. Bir başka duasında Hz. Peygamber'in "Hayır senin elindedir" diyerek şerrin Allah'a nispet edilemeyeceği anlaşılmaktadır (192a).

Müellife göre, güzellik bakımından dereceleri farklı olsa da Allah'ın bütün yarattıkları güzeldir. O Tin Suresi 4. âyette insanı en güzel biçimde yarattığını bize haber vermiştir. Yine bu siyakta Hanefî akîde manzûmelerinden *Bed'ü'l-emâlî*'nin şerhinde yer alan ve Allah'ın hayrı ve şerri murâd ettiğini ifade eden beyitlere atıfta bulunan Trabzonî'ye göre, şer kullarla ilintili olduğu yönüyle şer diye isimlendirilir. Fakat onu irade eden Allah hakkında böyle bir vasıflandırma söz konusu değildir. Bu siyakta Allah'ın küfrü, günahları ve zulmü yarattığı itirazının gelebileceğini tahmin eden müellif bunları yaratmanın kötü olmadığını kanısındadır. Kötü olan bunları işlemek ve kesb etmektir. Zaten Allah'ın akıbeti güzel olmayan bir şeyi yaratmayacağı delillerle sabit olduğundan bizim kötü zannettiğimiz her şeyin arka planda Allah katında iyi bir vazifesi vardır (192b).

"En güzel isimler Allah'ındır; bu güzel isimlerle O'na dua edin, O'nun isimleri hakkında doğru inançtan sapanları kendi başlarına bırakın" mealindeki âyet de Allah'ın fiillerinin hepsinin iyi olduğuna işaret eden bir başka delildir. Buna göre Allah'ın güzel isimlerle müsemma olması onu kemal sıfatlarla muttasıf olmasındandır. Onun isimleri hakkında doğru yoldan sapmanın bir çeşidi de ona dua ederken edebe mugâyir isimleri izafe etmektir (193a).

Necdli şeyhin domuzdan yola çıkarak yaptığı çıkarım Allah'a karşı edepsiz olmasındandır. Domuzun yenilmeyecek olması çirkin olduğunu göstermez. Allah'ın Kur'an'da mükerrem kıldığı insanı da yemek helal değildir (193a).

Konuya dair başka cevaplar da sıraladıktan sonra müellif, Necdli Şeyh'i İslam'a dönme ve şu an üzerine olduğu dinden tövbe etmeye çağırır. Eğer icabet ederse kendisine rıfk ile

davranılacağını, yüz çevirir ise Müslümanların meclislerini terk etmesini ister. Necdli Şeyh'i kabalıkla niteleyen Trabzonî, onun cehaletine bir ilaç olmadığını belirtir. Bazen dinden çıkan muhatap dövülmeyi hak eden bir kâfirdir (193b).

Trabzonî, Necdli şeyhin Allah'ın her fiilinin güzel olmayabileceği görüşünü savunmak için domuzu örnek gösterip eğer domuz güzel bir şey olsaydı tüketilmesi meşru bir hayvan olurdu dediğini ileri sürmektedir. Bu ifadelerden Trabzonî'nin fiil ile mef'ûl bir tuttuğu, ya da İbn Abdilvehhâb'ı bir tutuyor imiş gibi göstermek istediği fark edilmektedir. Kendisi de bu konuda ona verdiği cevaplarında fiil ile mef'ûl aynı şeye tekabül ediyormuşçasına domuzun yaratılışının bir hikmeti olduğunu belirterek Allah'ın her fiilinin güzel olduğunu ispatlamaya çalışmıştır.

Allah'ın fiillerinin güzel oluşu veya olmayışı üzerine bir ibaresine rastlayamadığımız Muhammed b. Abdilvehhâb bu konuya düşünce dünyasında yer ayırmamış olabilir. Zira onun muhalifleri ile girdiği tartışmalar daha çok kendisinin uluhiyet tevhidini dediği ve Allah'tan başkasına ibadet etmek olarak algıladığı fiiller ve ritüeller üzerinedir.

Öte yandan İbn Abdilvehhâb'ın eserlerinde Allah'ın fiilleri hakkında bazı mücmel ibarelere rastlamak mümkündür. O Kasım halkına yazdığı mektubunda 'fırka-i nâciye'nin Allah'ın fiilleri söz konusu olduğunda Kaderiyye ve Cebriyye arasında bir konumda olduklarını belirtmiş, fakat daha fazla detay vermemiştir.²⁹ Enfâl Suresi üzerine yazdığı tefsirinde ise Allah'ın her fiilinde hikmet sahibi olacağını belirtmiştir.³⁰ Onun bu satırları üzerinden Allah'ın fiillerinin tahsîn-takbîhi üzerine bir çıkarımda bulunmak zordur. Trabzonî'nin iddiasını teyit edecek bir ibaresine de rastlanılmamaktadır.

Vehhâbî hareketin daha sonraki aşamalarında yazılan eserlere göz attığımızda da bizi farklı bir manzara karşılamamaktadır. Hareketin farklı nesillerinden isimler Allah'ın fiillerinin sıfatları gibi insana benzemekten münezzehe olduğunu belirtmişlerse de konuyu husun-kubuh bağlamında ele alan bir kaynağa rastlanılmamaktadır. Fakat İbn Abdilvehhâb'ın torunlarından Abdurrahmân b. Hasan, Trabzonî'nin değindiği konuya yaratan-yaratılan ilişkisi bağlamında değinmiştir. O bâtil gördüğü vahdet-i vücûd inancını savunan kesimleri eleştirirken onların Allah'ın fiilleri ile mahlukatı bir tuttıklarını ifade etmiştir. Abdurrahman'a göre Kur'an ayetlerine bakıldığında fâil-mef'ûl arasında, yani yaratan ile yaratılan arasında kesin bir ayırım söz konusudur.³¹ Her ne kadar bu satırlar İbn Abdilvehhâb'a ait olmasa da onun torununun Allah'ın fiilleri ile mahlukatını ayırması, 'domuzu çirkin görüp Allah'ın fiillerini de çirkin gördüler' meâlinde eleştiren Trabzonî'nin kurgusuna paralellik arz etmemektedir.

Diğer Vehhâbî reddiyelerinde ve İbn Abdilvehhâb'ın görüşleri arasında zikredilmeyen "Allah'ın her fiili güzel değildir" şeklindeki görüşün Trabzonî'ye hangi bağlamda ve ne şekilde ulaştığı net değildir. Zira onun yaptığı savunuda Allah'ın yarattığı her şeyin güzel olup bir hikmete dayandığı ama bunlardan bazısının insanlar için yasaklandığı veya necis kılın-

29 İbn Abdilvehhâb, *er-Resailü's-şahsiyye*, thk. Abdülazîz b. Zeyd er-Rûmî vd., *Müellefâtü's-Şeyhi'l-İmâm Muhammed b. Abdilvehhâb* (Riyad: Câmi'atu'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd), 6/8.

30 İbn Abdilvehhâb, *Muhtasarı tefsîr sûretü'l-Enfâl*, thk. Abdülazîz b. Zeyd er-Rûmî vd., *Müellefâtü's-Şeyhi'l-İmâm Muhammed b. Abdilvehhâb* (Riyad: Câmi'atu'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd), 12/23.

31 *ed-Dürerü's-seniyye*, 3/193.

diği belirtilmekte, zaman zaman ‘şerri yaratmak değil kesb etmek şerdir’ şeklinde Ehl-i Sünnet’in Allah’ın fiilleri ve şer ilişkisi bağlamındaki görüşleri zikredilmektedir. Bu bağlamda İbn Abdilvehhâb’ın farklı bir görüşü savunacağını beklemek güçtür. Vahdet-i vücûd reddiyesi bağlamında ‘bu düşüncüyü savunmak bütün yaratılmışları tek varlığın tezahürü kılmak olur, o halde domuz da tek varlığın bir tezahürü olmuş olur’ şeklinde bir itiraz olarak ileri sürülmüş olabilir mi sorusu akla gelmektedir. Vahdet-i vücûd nazariyesi o dönemde en çok tartışılan ve taraflar arasında ciddi farklılaşma sebebi olmuş konuların başında gelmektedir. Üstelik İbn Abdilvehhâb’ın da sonraki Vehhâbî düşüncesinin de vahdet-i vücûd düşüncesine muhalif olduğu malumdur. Fakat yine de İbn Abdilvehhâb’ın vahdet-i vücûd düşüncesini red bağlamında domuz örneği üzerinden bir itirazda bulunduğu dair yazılı bir delil bulunmamaktadır. Üstelik ‘Allah’ın her fiili güzelse o zaman domuzu da ye bakalım’ demesi de konunun bağlamını vahdet-i vücûd’dan uzaklaştırmaktadır. Böylesi bir görüş Trabzonî’ye bu şekilde sözlü/dolaylı olarak aktarılmıştır. Veyahut Trabzonî’nin İbn Abdilvehhâb’ın görüşlerine uyduğu için uyarmak istediği muhatabının zihninde İbn Abdilvehhâb’ı kötü gösterip onu tesirinden kurtarmak için böyle bir kurguda bulunduğu da düşünülebilir.

Necdli Şeyh’e nispet ettiği bu görüşün diğer Vehhâbîlik reddiyeleri içerisinde bulunmamasını “Vehhâbîler eleştirilirken genellikle gözden kaçan bir konu” ve “risâlenin en orijinal maddesi” şeklinde değerlendirenler olsa da³² bu değerlendirmeler ancak bu görüşün İbn Abdilvehhâb ve/veya Vehhâbî düşüncede bir karşılığının bulunduğu gösterilmesi ile anlamlı olacaktır.

2.2.4. Dördüncü Vâride: “Peygamberler için birtakım bedenî hastalıklar caiz değildir”

Trabzonî, “lanetlilerin şeyhi (şeyhu’l-melâ’ine)” diyerek andığı Necdli Şeyh’in Müslümanları fütursuzca tekfir ettiğini belirtir ve Allah’tan onu helak etmesini niyaz eder. Bu duadan sonra Necdli Şeyh’ten kendisine ulaşan dördüncü görüşe geçen müellife göre bu şahıs Hz. Eyyûb’un bedenine kurtçukların düşmesini, Peygamberlerin bayılmalarını veya bazı peygamberlerin bittten dolayı ölmelerini caiz görmeyi küfür ve sapkınlık olarak nitelendirmektedir (193b).

Bu görüşün butlânını ispat sadedinde öncelikle peygamberlik makamı için mümkün olan şeylerle imkânsız olanları açıklamak gerektiğini düşünen müellif açısından resuller doğruluk, emanet ve vahyi tebliğ ile mükelleftirler. Onların bu hasletlerine aksi bir davranış sergilemeleri imkansızdır. Zira böyle bir davranış sergilemeleri halinde onlara inanmanın ve iktidâ etmenin bir anlamı kalmayacaktır (193b).

Peygamberlik makamının her insanın müptela olabileceği bedenî hastalıklardan münezze olmadiğini belirten Trabzonî’ye göre hastalık onların makamında bir eksiklik oluşturmamaktadır. Peygamberlerin hastalıklara düşer olmalarının çeşitli hikmetleri olabileceğini düşünen müellife göre, ahirette ecirlerini arttırmak, uyarı, öğretim gibi hususlar bu hikmetlerden sayılabilir. Bu sözlerine *Cevheretü’t-tevhîd* manzûmesi başta olmak üzere çeşitli kaynaklardan iktibas ettiği beyitlerle görüşünü delillendirmeye çalışır (193b).

32 Kırmacı, *Osmanlı Dönemi Vehhâbîlik Reddiyeleri*, 63.

Daha sonra nübüvvetin şartlarını serde girişen müellife göre; akıl, zekâ, fetânet, kendinden insanları uzak kılacak ve saygınlığına halel getirecek her türlü kötü hasletten uzak bulunmak ve hür olmak peygamberliğin şartlarındandır. Erkek olma şartında Eş'arîler'e aralarında ayrılık olduğuna işaret eden Trabzonî, erkek olmanın da nübüvvet şartlarından biri olduğu fikrindedir. Bu şartlardan sonra müellif son bir şarta değinir ki, o da insan olmaktır. Bu siyakta "Ben, yalnızca sizin gibi bir insanım. Şu var ki bana, ilâhınızın, sadece bir ilâh olduğu vahyolunuyor." (Kehf 18/110), "Şayet peygamberi bir melek kılsaydık muhakkak ki onu (yine) bir adam suretine sokar(dık)" (En'âm 6/9) ve "Yeryüzünde yerleşip dolaşan melekler bulunsaydı elbette onlara da peygamber olarak gökten bir melek gönderirdik." (İsrâ 17/95) âyetlerinin zikrettiği şart için delil teşkil ettiğini ileri sürer. İnsanların peygamberlerden vahyi sağlıklı bir şekilde telakki etmelerinin ancak böyle mümkün olacağını söyleyen müellife göre onların zâhirleri insan suretinde olsa da bâtınları her türlü noksanlıktan münezzehtir (194a).

Kitab-ı Mukaddes'te Hz. Eyyüb'ün vücudunu kurtçukların kapladığı, kurtlanan bu yaralardan irin akıp kokuğundan bahsedilir.³³ Hatta bu kokudan insanların rahatsızlık duyduğu halkın kendisini çöplüğe attığı da isrâiliyat yoluyla Kur'an tefsirlerine girmiştir. Tabi bu tiksindirici durumun bir peygamberin başına gelmesinin caiz olup olmadığı tartışma konusu olmuştur. Zira Kur'an'da Hz. Eyyüb'ün nasıl bir hastalığa yakalandığından ve bunun süreçlerinden bahsedilmemiş, yalnızca "Ayağımı yere vur! İşte yıkanacak ve içilecek soğuk bir su (dedik)" (Sa'd 38/42) âyetiyle nasıl şifa bulduğu söz konusu edilmiştir. O nedenle bazı âlimler peygamberlerde insanlarda tiksinti uyandıracak hastalık ve rahatsızlıkların bulunmasının caiz olmadığını söylerken bazıları da isrâiliyat kaynaklı bu anlatımları imkân dahilinde görek kabul etmiştir.³⁴ Trabzonî'nin sunumuna bakıldığında Necdli Şeyh Hz. Eyyüb'ün bedeninin kurtlanması, peygamberlerin bayılması veya bit gibi haşerat sebebiyle ölmesi gibi onların şanına yakışmayacak, tiksinti uyandıran veya akıl sağlıkları hakkında şüpheye düşüren, küçük görülmelerine yol açacak durumları caiz görmemekte, bunları caiz görmeyi küfür ve sapkınlık olarak nitelemektedir. Trabzonî ise 'peygamberlerin dış görünüşleri, bedenleri ve bünyelerinin beşer vasıflarıyla muttasıf olduğunu; makamlarını zedelemeyecek, ilim ve marifetlerine halel getirmeyecek diğer insanların başına gelebilen hastalıklar, rahatsızlıklar, ölüm ve insanî hâller gibi şeylerin onların de başına gelebileceğini' düşünmektedir (194a).

Yazma nüshada dördüncü varidenin giriş kısımlarının üstü çizilse de mazmûnunda Trabzonî, Necdli Şeyh'e 'peygamberlerin bayılmaları veya bedenlerine kurtların musallat olması veyahut da bittin dolayı ölmesi gibi beşerî hastalıklara düşer olduklarını söylemek küfürdür' şeklinde bir görüş nispet etmektedir. Bu haddi zatında ilginç ve Trabzonî'nin diğer eleştirilerinin ekseninden uzak bir eleştiridir. Zira kendisinin ilk üç eleştirisinde Necdli Şeyh'i ne evliyaya ne de peygamberlere karşı saygı göstermeyen, hatta Allah'ın fiillerine çirkin diyerek yaratıcının makamına dil uzatan bir kimse olarak okuyucuya lanse etmiştir. Hatta kendisi ikinci eleştirisinin üstü çizilmiş son satırlarında Necdli Şeyh'i Müslümanların peygamberlerine nasıl muamele ettiklerine bakmaya çağırmıştır. Bu son suçlamasında

33 Kitab-ı Mukaddes, Eyüp 7:5.

34 Konuyla ilgili bir araştırma için bk. Resul Şahin, "Eyyub Peygamber'in Hastalıkla İmtihanı", *Külliyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi* 18 (2022), 205-231.

ise onun Necdli Şeyh'i peygamberleri beşerî hastalıklardan bile masum gören bir konuma oturttuğu gözlemlenmektedir.

İbn Abdülvehhâb'ın yazdığı eserlere bakıldığında Trabzonî'nin iddiasının tersine bir kanıda olduğu gözlemlenmektedir. O İbn Teymiyye'nin fetvaları üzerine yaptığı ihtisar çalışmasında "Eyyüb'u da an! Hani rabbine, 'Başıma bu dert geldi. Ama sen merhametlilerin en üstünüsün' diye niyaz etmişti." (Enbiyâ 21/83) âyetine yer vermiş;³⁵ diğer bir ihtisar çalışmasında ise baygınlık geçiren kimsenin ayılınca gusletmesi gerektiğini gerekçelendirirken Hz. Peygamber'in bayıldıktan sonra gusül abdesti aldığı belirtmiştir.³⁶ Bu iki ibareye bakılırsa İbn Abdilvehhâb, Trabzonî'nin nispet ettiği son görüşün tam zıddı bir kanaate sahiptir.

Muhteva analizi kısmında belirttiğimiz üzere özellikle Hz. Eyyub hakkında vücudunun kurtlanıp irinler aktığı, bu irinlerin pis kokuya yol açtığı ve bu koku sebebiyle kavmi tarafından çöplüğe atıldığı şeklindeki isrâiliyatta yer alan rivayetler ismetü'l-enbiyâ bağlamında tartışılmış, bazı saygın İslam âlimlerinin bu gibi insanlarda tiksinti uyandıracak hastalıkların peygamberlerde görülmesinin caiz olmadığını söylemiştir.

Tam da burada Trabzonî'nin yaşadığı dönemde özellikle peygamberlerin bayılmaktan (iğmâ) masum oldukları yönünde görüşler ileri süren bazı kimselerin çıktığını Trabzonî'nin çağdaşı olan bir âlimin, Seyyid Ali b. İbrâhim el-Borlevî'nin İlzâmu'l-mu'ânidîn ve ibtâlu zu'mi'l-hâsidîn isimli risâlesinden öğreniyoruz. Hayatı hakkında bir bilgi bulunmayan ancak risâlesinin mukaddimesinde 1168-1171/1754-1757 tarihleri arasında tahtta bulunan Osmanlı Padişahı III. Osman'a (ö. 1171/1757) yönelik övgülerinden hareketle 12./18. yüzyıl Osmanlı âlimlerinden dolayısıyla da Trabzonî'nin çağdaşı olduğunu anladığımız Borlevî, peygamberin bayılmaktan masum olup olmadıklarını merkeze alan bir risâle kaleme alma ihtiyacı hissetmiştir. Bu durumu "bazı cahiller hizipçilik ve inatçılıklarından dolayı tertemiz olan peygamberlerin masum oldukları bazı hususlarda ileri geri konuşmaya başladılar ve bazı insanlar onlara kulak verip vesveselerine kapıldılar. Onlar müttakilerin hiçbir kitabında geçmediği halde peygamberlerin iğmâdan (baygınlık) korunmuş olduklarını iddia ettiler. Bu nedenle bazı arkadaşlar iğmâyı ele almamı ve peygamberlerin ismeti konusunu delileriyle ortaya koymamı istediler..."³⁷ Trabzonî'nin çağdaşı olan ve daha önemlisi eserini Trabzonî'nin *Sârimü'l-vâridât*'i ile neredeyse aynı tarihlerde yazma ihtimali bulunan Borlevî'nin kendi döneminde ismet-i enbiya konusunu ve bu bağlamda peygamberlerin bayılmadan masum olup olmadıklarını tartışan birtakım kişilerin mevcudiyetinden haber vermesi konumuz açısından dikkat çekicidir. Bu tartışmalarda İbn Abdilvehhâb'ın ve görüşlerinin bu konuyu tartışan kişiler açısından ne denli bir etkiye sahip olup olmadıklarını, İbn Abdilvehhâb'ın ve çevresindekilerin bu konuyu hususen tartışıp tartışmadıklarını bilemiyoruz. Ancak konunun o dönemde güncel bir tartışma konusu olduğu anlaşılmaktadır.

35 İbn Abdilvehhâb, *Mesâil lehhasahâş-Şeyh*, 12/112.

36 İbn Abdilvehhâb, *Muhtasaru'l-İnsâf*, 2/58.

37 Seyyid Ali b. İbrâhim el-Borlevî, *İlzâmu'l-mu'ânidîn ve ibtâlu zu'mi'l-hâsidîn*, çev. Mustafa Selim Yılmaz, "Borlevî'nin *İlzâmu'l-mu'ânidîn ve ibtâl-u za'mi'l-hâsidîn* Adlı Risalesinin Tahlil, Tahkik ve Tercümesi" içerisinde, *Kader* 20/1 (Haziran 2022), 210-235, 227. Borlevî ve risâlenin tahlili için makalenin inceleme kısmına bk. Mustafa Selim Yılmaz, "Borlevî'nin *İlzâmu'l-mu'ânidîn ve ibtâl-u za'mi'l-hâsidîn* Adlı Risalesinin Tahlil, Tahkik ve Tercümesi", *Kader* 20/1 (Haziran 2022), 210-235.

2.3. Bir Reddiye Olarak Risâlede Takip Edilen Usûl ve Üslup

Trabzonî'nin risâlede kullandığı üslup sert, alaycı ve hakaretâmizdir. Bu aslında İbn Abdilvehhâb'a karşı yazılan ilk reddiyelerin ortak özelliğidir.³⁸ Bu reddiyede de İbn Abdilvehhâb ile alay eden, onun ilmîni küçümseyen ve zaman zaman da hakarete varan ifadeler kullanılmıştır. Üstelik Trabzonî, “halis Müslümanları müşrik olarak kabul ettiğın için asıl müşrik sen olursun” (188a) ifadesi ile muhatabına yönelttiğı tekfir etme pratiğini bizzat kendisi de yapmış olmaktadır. İlginç bir şekilde metinde yer alan özellikle ağır hakaret ve aşığılayıcı ifadelerin daha sonra üzeri karalanmıştır. Bu da Trabzonî'nin risâlesini kaleme almaya sevk eden aşırı öfkесinin bir yansıması olan ağır ifadeleri daha sonra sakin bir zihinle ilmî kişiliğине uygun bulmayıp pişman olduğı ve üzerini çizdiği şekilde yorumlanabilir.

3. Sârimü'l-vâridât'ın Vehhâbîlik Tarihi Açısından Şahitlik ve Kaynaklık Değeri

Trabzonî, İbn Abdilvehhâb'ın görüşleriyle etrafında bir kitlenin oluşmaya başladığı, Suud ailesiyle Dir'iyye'de mutabakat yaptığı, fikirleri ve faaliyetleriyle tanınmaya başladığı bir dönemde onunla aynı coğrafyada yaşamış bir Osmanlı âlimidir. Bu dönem İbn Abdilvehhâb'a yönelik reddiyelerin yazılmaya başladığı bir dönemdir. Trabzonî'nin Sârimü'l-vâridât ve bazı araştırmacılara göre diğer başka bazı eserleri İbn Abdilvehhâb'a ve Vehhâbîliğе yönelik yazılmış reddiyeler kabilindedir.

Osmanlılar Döneminde 1732-1818 tarihleri arasında Vehhâbîliğе karşı yazılan reddiyeleri inceleyen doktora tezinde Ebru Koçak, Trabzonî'nin Vehhâbîliğе karşı bir dizi reddiye kaleme aldığını belirtir.³⁹ Ona göre Trabzonî, “toplamda üç risâle altında toplanabilecek irili ufaklı birden fazla reddiye” kaleme almıştır. 1170-1187/1756-1773 yılları arasında kaleme aldığı dokuz risâlenin “Vehhâbî doktrin açısından önemli meselelerin ele alındığı bir mecmua” olduğu değerlendirmesinde bulunur.⁴⁰ Bu kapsamda onun Trabzonî'nin Süleymaniye Kütüphanesi Süleymaniye Koleksiyonu 1041 numarada yer alan mecmuanın 161b-200a varakları arasında yer alan risâleleri kastettiğı anlaşılmaktadır. Bu risâleler sırasıyla *Risâle fi ademi tekfiri'l-müminin*, *Risâle fi tariki'l-ihtisâb ve'n-nasîha, es-Sârimü'l-meslûl li-unuk men tesaddâ bi-cehlihî kassa ahkâmi'r-Resûl*, *Risâle fi hukmi'd-duhân/Hâdi'l-'umyi ilâ câddeti't-tarik*, *Risâle fi reddi kavli'l-kâil men kâle'l-Fâtiha li-rûhi filânin fe-kad eşrake*, *Sârimü'l-vâridât ve Nefehâtü'l-kurab ve'l-ittisâl bi-isbâti't-tasarrufli-evliyâillah ve'l-kerâme ba'de'l-intikâl* şeklindedir.⁴¹

Koçak tarafından Trabzonî'nin Vehhâbîliğе yönelik reddiyeleri olarak gösterilen eserlerden bu yazının konusu olan Sârimü'l-vâridât ile *Risâle fi reddi kavli'l-kâil men kâle'l-Fâtiha li-rûhi filânin fe-kad eşrake* dışındaki risâlelerin İbn Abdilvehhâb'a ve/veya Vehhâbîliğе yönelik reddiyeler olmadığını, risâlelerin muhatabının Osmanlı İstanbul'unda yaşayan kimseler olduğu kanaatindeyiz. Risâlelerde eleştirilen görüşlerle Vehhâbîlere ait görüşler arasında görülen uzlaşma bu risâlelerin Vehhâbîlere karşıt olarak yazıldığı anlamına gelmemelidir. Örneğın Süleymaniye Kütüphanesi Süleymaniye Koleksiyonu 1041 numarada 161b-164b varakları arasında yer alan toplam dört varaklık *Risâle fi ademi tekfiri'l-müminin* isimli risâ-

38 Koçak, *Osmanlılar Döneminde Vehhâbîliğе Yönelik Reddiler*, 292, 441.

39 Koçak, *Osmanlılar Döneminde Vehhâbîliğе Yönelik Reddiler*, 389.

40 Koçak, *Osmanlılar Döneminde Vehhâbîliğе Yönelik Reddiler*, 390.

41 Koçak'ın bu risâlelerin niçin Vehhâbîliğе reddiye olduğuna dair değerlendirmeleri için bk. Koçak, *Osmanlılar Döneminde Vehhâbîliğе Yönelik Reddiler*, 390-396.

le sigara içmenin haram olduğunu söyleyerek bunu kabul etmeyenleri ve sigara içenleri tekfir edenlere yönelik olarak Trabzonî, sigaranın haramlığına dair kat'î bir delil bulunmamasından hareketle onun haram li-aynîli olmadığını, bu sebeple içenin de haramlığını söylemeyenin de tekfir edilemeyeceğini savunur.⁴² Yine Trabzonî sigara içmenin haramlığını savunanlara karşı yazdığı *Hâdî'l-'umyi ilâ caddeti't- tarîk* veya *Risâle fî beyânî hukmî'd-duhân* adıyla anılan bir risâle kaleme almıştır. Bu risâlenin ilk bölümünde tütünün haramlığını iddia eden Akdağlı Mustafa el-Amâsî'nin (ö. 1158/1746) *Kitâb fî bahsi hürmeti'd-duhân* adlı risâlesini nakledip şerh etmekte, ayrıca bölüm sonunda Ebû Saîd el-Hâdimî'nin (ö. 1176/1762) tütünle ilgili bazı iddialarını cevaplandırmaktadır. İkinci bölümünde de tütünün hükmüne dair görüşlerini ortaya koymaktadır.⁴³ Görüldüğü üzere bu risâlelerde Trabzonî'nin muhatapı Akdağlı Mustafa el-Amâsî ve Hâdimî gibi Osmanlı ulemasıdır. Tütün tartışmaları ve tütünü haram ilan etme durumu yalnızca İbn Abdilvehhâb ile ilişkilendirilebilecek bir durum olmayıp⁴⁴ tarihi İbn Abdilvehhâb'dan öncesine dayanmaktadır.

Yine Trabzonî'nin kaleme aldığı tek varaklık *Risâletü tarîki'l-ihisâb ve'n-nasîha* adlı risâle emr-i bi'l-ma'rûf yaparken tekfire düşenleri sakındırmak için yazılmıştır. Koçak, risâlede yer alan “sen bunun mahiyetini bilmeyen bir cahilsin ve Müslümanları tekfir ederek kendini bir çıkmaza sokmuş oldun” ibaresindeki cahilden kâsın Muhammed b. Abdilvehhâb olduğu, çünkü o dönemin alimlerinin İbn Abdilvehhâb'ı cehaletle suçladığını belirtmiştir. Fakat risâlenin başında müellif muhatapına emr-i bi'l-ma'rûfun şartlarına uymaması durumunda lakabı olan Hilmi'nin (?) içerdiği mana gereğince hareket etmemiş olacağını ve böyle bir lakabı kullanmasının sahtekârlık olacağını belirtmiştir (bk. 164a). Dolayısıyla burada muhatap alınan şahsın İbn Abdilvehhâb olmadığı âşikârdır.

es-Sârimü'l-meslûl li-unuk men tesaddâ bi-cehlihî kassa ahkâmî'r-Resûl adlı risâleye gelince, bu risâlesinde müellif nazarı defetmek için sarımsak asma vb. fiillerin küfür olup olmadığını ve kocasının kendisini sevmesi için muska yaptırmanın hükmünü ele almıştır. Müellifin risâlenin başında belirttiği gibi bu eser Âsitâne'deki insanları tekfir eden vaizlere (Kussâs fî dâri'l-hilâfeti'l-uzmâ li'r-Rûm) karşı yazılmıştır (bk. 165b). Yani muhatap yine İbn Abdilvehhâb değildir.

Nefehâtü'l-kurab ve'l-ittisâl bi-isbâti't-tasarraf li-evliyâillah ve'l-kerâme ba'de'l-intikâl adlı eser ise Koçak'ın da tezinde belirttiği üzere müellif tarafından kaleme alınmamıştır. Hanefî fakih Ahmed b. Muhammed el-Hamevî'ye (ö. 1098/1687) ait olan bu eser, Muhammed b. Abdilvehhâb'dan önce kaleme alınmış olup bu eserin ona reddiye olması imkansızdır.

42 Risâleye ve muhtevasına dair bk. Hilmi Karaağaç, “Tekfir ve Elfâz-ı Küfre Dair İki Risale”, 1. *Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı I-II (8-10 Ekim 2015)*, ed. Şenol Saylan – Betül Saylan (İstanbul: Değişim Yay. 2016), 1/460-461.

43 Risâle hakkında detaylı bilgi ve neşri için bk. Şenol Saylan, “Tütün Kullanma Meselesi Üzerinden Tekfir-ci Söyleme Bir Reddiye: Muhammed et-Trabzonî'nin *Hâdî'l-'umyi ilâ Caddeti't-Tarîk* Adlı Risalesi (İnceleme-Tahkik)”, *Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi* 12 (Aralık 2023), 189-290; Muhammed Hanefi Suluoğlu, “Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Kelâmla İlgili Eserleri”, *Trabzonlu Müellifler ve Eserleri (Osmanlı Dönemi)*, ed. Süleyman Gür, Ahmet C. Karaca (İstanbul: Ensar Yayınları, 2023), 479-488, 480-481.

44 Koçak, Trabzonî'nin risâleyi “Vehhâbiler tarafından haram olarak belirlenen tütün-sigara-nargile vb maddelerin tüketilmesinin hükmü konusunda kendisine iletilen sorulara cevaben kaleme aldığını belirtmiştir” derken hemen akabinde “Ancak mesele hakkında Vehhâbîlere değinmemiştir” demektedir; bk. Koçak, *Osmanlılar Döneminde Vehhâbîliğe Yönelik Reddiyeler*, 392.

Bu çalışmanın temel konusu olan *Sârimü'l-vâridât* ise İbn Abdilvehhâb'a işaret olması kuvvetle muhtemel Necdli Şeyh'in kendisine ulaşan dört görüşünü ele alıp reddetmektedir. Bu bakımdan Vehhâbîliğe yönelik bir reddiye olarak düşünülmesi makuldür. Yine *Risâle fî reddi kavli'l-kâil men kâle'l-Fâtiha li-rûhi filânin fe-kad eşrake* adlı risâle de *Sârimü'l-vâridât*'ta ele alınan ilk iki vâride yani “falancanın ruhuna Fâtiha diyen müşrik olmuştur” ve “Amellerden hâsıl olan sevabın Hz. Peygamber'e hediye edilmesi bâtıldır, caiz değildir” görüşleri hakkında *Sârimü'l-vâridât*'ta da zikrettiği ve değindiği hususların yer aldığı bir risâledir. Ancak Trabzonî, bu risâlede kendisine ulaşan bu görüşün sahibine dair bir bilgi sunmamaktadır. *Sârimü'l-vâridât* ile olan uyumu nedeniyle bu risâle de aslında *Sârimü'l-vâridât*'tan bağımsız olmamakla birlikte Vehhâbîliğe reddiye kabilinden sayılabilir.

3.1. Risâlede Sunulan Necdli Şeyh Algısı ve İbn Abdilvehhâb ile Uyuşması Meselesi

Trabzonî'nin İbn Abdilvehhâb'ı ismen anmayıp “Necdli Şeyh (eş-Şeyhu'n-Necdî)” ifadesini kullanması aslında daha önce de belirtildiği gibi ilk Vehhâbîlik reddiyelerinde görülen bir durumdur. İsmi açıkça zikretmemesinin gerisinde de onu tanımır hale getirip meşhur etmemek, İblis'in Necdli bir ihtiyar/şeyh kılığına girdiğini ifade eden rivayetlerin oluşturduğu olumsuz imajı öne çıkarmak gibi gayeler rol oynamış olabilir.

İbn Abdilvehhâb'tan haberdar olduğu anlaşılan Trabzonî'nin hakaret ve aşağılama ifadelerinin dışında şahsıyla alakalı bazı nitelemeleri de dikkat çekicidir. Örneğin “kör (ضریر)” şeklindeki tanımlaması ilginçtir. Zira İbn Abdilvehhâb hakkında kör olduğuna dair bir rivayet bulunmamaktadır. Eğer böyle bir durum olsaydı, muhakkak zikredilirdi. Trabzonî'nin buradaki körlükten mecazî bir anlam kastetmiş olması da düşünülebilir.

Yine İbn Abdilvehhâb hakkında “kadınlarla bir arada bulunmaktan çekinmediği” (bk. 188b) ifade edilmektedir. İbn Abdilvehhâb ile alakalı biyografik anlatılarda onun hakkında bu gibi ahlakî gevşeklik uyandıracak rivayetler bulunmamaktadır.⁴⁵ Ancak “reddiyesi Vehhâbîlik karşıtı çevrelerde oldukça önemsenen”⁴⁶ İbn Dâvûd ez-Zübeyrî'nin (ö. 1225/1810) *es-Savâik ve'r-ru'ûd* adlı reddiyesinde İbn Abdilvehhâb ile ilgili bazı ifadeler onun hakkında birtakım ahlakî düşüklük iddialarının o dönemde mevcut olduğuna bir işaret olarak kabul edilebilir. Zübeyrî, İbn Abdilvehhâb'ın evvel emirde günahlara dalmış biri olduğunu⁴⁷ belirtmekte, ilerleyen sayfalarda da onun ilimsizliği ve sapkınlığını gençliğinde işlediği günahlara bağlamaktadır.⁴⁸ Yine Zübeyrî'nin eserine takriz yazan dönemin bir başka Vehhâbîlik muhalifi ve reddiye yazarı İbn Fîrûz (ö. 1205/1790) takrizinde İbn Abdilvehhâb'ın Uyeyne Emiri'nin kız kardeşine âşik olduğundan bahsetmektedir.⁴⁹ Bu gibi notlardan hareketle İbn Abdilvehhâb'ın gençliğinde birtakım günahlar işlediği ve kadınlarla bir arada bulunmaktan kaçınmadığı yönündeki Trabzonî'nin ifadelerinin, gerçekliği olmasa da en azından, bir kar-

45 Elbette bu noktada karşılaşılan en temel güçlük, İbn Abdilvehhâb ile alakalı “en erken verilere Vehhâbî tarihçiler kanalıyla ulaşıyor olması”dır; bk. Koçak, *Osmanlılar Döneminde Vehhâbîliğe Yönelik Reddiler*, 572.

46 Koçak, *Osmanlılar Döneminde Vehhâbîliğe Yönelik Reddiler*, 300.

47 Abdullah ibn Dâvûd ez-Zübeyrî el-Hanbelî, *Reddül-allâme İbn Dâvûd ale'l-Vehhâbiyye el-müsemma es-Savâik ve'r-ru'ûd*, thk. Abdullah Râşid el-Mudarî (Belfast/İrlanda: Mektebetü'l-Câbî, 2022), 90.

48 İbn Dâvûd ez-Zübeyrî, *es-Savâik ve'r-ru'ûd*, 91-93.

49 İbn Fîrûz, “Takrîzü'l-Allâme eş-Şeyhül-Kebîr Muhammed b. Fîrûz el-Hanbelî”, İbn Dâvûd ez-Zübeyrî, *es-Savâik ve'r-ru'ûd* içinde, 29.

şılığ'ı olduğunu söyleyebiliriz.

3.2. Sârimü'l-vâridât Bir Vehhâbîlik Reddiyesi Olarak Kabul Edilebilir Mi?

Trabzonî, Muhammed b. Abdilvehhâb'ın fikirleri ve faaliyetleriyle tanınır olmaya başlandığı Vehhâbîlik hareketinin doğuş döneminde aynı coğrafyada yaşamış birisidir. Sârimü'l-vâridât'ta görüşlerini ele alıp reddettiği kişiyi her ne kadar İbn Abdilvehhâb şeklinde açık bir şekilde açıklamasa bile o dönemde muhaliflerin tercih ettiği Necdli Şeyh nitelemesini kullanması hareketin farkında olduğunu göstermektedir. Ancak yukarıda da tahlil etmeye çalıştığımız bölümde de işaret ettiğimiz üzere kendisi İbn Abdilvehhâb'ın görüşlerini bizzat kendisinden duymamış veya herhangi bir kitabından okumamıştır. Nispet ettiği görüşler kendisine araçlar vasıtasıyla ulaşmıştır. Bu görüşlere genel olarak bakıldığında Vehhâbî hareketi karakterize eden görüşler olmadığı görülmektedir. Özellikle üçüncü yani Allah'ın her fiilinin güzel olmayabileceği görüşü ile dördüncü yani peygamberlere vücutlarına kurtçukların düşmesi, bayılmaları veya bit sebebiyle ölmeleri gibi durumların caiz olmadığı görüşü diğer Vehhâbîlik reddiyelerinde de bulunmayan, üstelik İbn Abdilvehhâb'a nispet edilmesi pek de mümkün olmayan görüşlerdir. Bu bakımdan aslında risâlenin kısmen birinci ve ikinci vâride haricinde diğer Vehhâbîlik reddiyelerinde bulunmayan bir muhteva görülmektedir. Trabzonî'nin de risâleyi yazmasının temel hedefinde İbn Abdilvehhâb'ın görüşlerini çürütmekten ziyade onun tesiri altında olan bir muhatabına İbn Abdilvehhâb'ın kendisine ulaşan dört görüş üzerinden ne denli temelsiz ve Ehl-i Sünnet'ten ayrılan görüşlere sahip olduğunu gösterme kaygısının yattığı anlaşılmaktadır.

O dönem İbn Abdilvehhâb'a referansta bulunmak için yaygın olarak kullanılan "Necdli Şeyh" nitelemesini tercih etmesi ve ondan kendisine ulaşan dört görüşü reddetmek üzere kaleme alması sebebiyle bu risâle Vehhâbîlik reddiyeleri kapsamında değerlendirilebilir. Ancak Muhammed b. Abdilvehhâb ve Vehhâbîlikle irtibatlandırmakta oldukça zorlandığımız görüşlerin kendilerine nispet edilmesi hedefinin İbn Abdilvehhâb ve Vehhâbî hareket olmaktan ziyade muhtemelen dönemin İstanbul'undaki bazı yeni çıkan görüşleri çürütmek olduğunu ihsas etmektedir. Bu nedenle sanki risâle Necdli Şeyh'i bahane eden Osmanlı İstanbul'undaki bazı kimselere yönelik bir reddiye kabilindedir. Bu bakımdan bu durum, risâlenin sonraki dönemde Vehhâbî reddiyelerine tesir etmemesi ve tanınırlık kazanmamasını anlaşılabilir hale getiren bir unsur olarak görülebilir.

Sonuç

Toplumsal bir hareketin incelenmesinde onunla çağdaş olup ister lehinde ister aleyhinde bir duruş sergilemiş, gerçeğe uygun olsun olmasın ona dair birtakım veri ve değerlendirmeler sunan her kayıt önem arz etmektedir. Bu kayıtlar harekete dair oluşturulan müspet veya menfi algılar üzerinden hareketin etki gücünü tespitinde faydalı referanslar olabilmektedir. Bu bağlamda Vehhâbî hareketin henüz doğup gelişme aşamasında aynı coğrafyada bir müddet bulunmuş, hareketten haberdâr olan ve İbn Abdilvehhâb'a nispetle kendisine ulaşan birtakım görüşleri reddetmek üzere Sârimü'l-vâridât adıyla bir risâle kaleme alan Muhammed et-Trabzonî el-Medenî'nin şahitliği Vehhâbî harekete dair incelemede dikkate alınmaya değer hale gelmektedir.

Sârimü'l-vâridât, Trabzonî'nin -o dönemin genel bir tercihi olarak- Necdli İhtiyar/Şeyh

diye anıp ismini açıkça zikretmediği İbn Abdilvehhâb'tan doğrudan duyduğu veya eserlerinden okuduğu değil de ona ait olduğu ifade edilerek kendisine ulaşan görüşleri üzerinden yazılmış bir reddiyedir. Üstelik önceki sayfalarda belirtildiği üzere, risâle aslında İbn Abdilvehhâb ve/veya Vehhâbilîği reddetmek gayesiyle yazılmış bir metin de değildir. O, İbn Abdilvehhâb'tan etkilendiğini gördüğü, kimliğine dair bir bilgi sunmadığı bir muhatapına/muhatablarına, İbn Abdilvehhâb'ın bazı görüşlerinin ne kadar ilmî temelden yoksun ve Ehl-i Sünnet'e muhalif olduğunu göstererek yanlış yolda olduğunu ihsas etmek istemektedir. Esasen Necdli Şeyh'e nispet ederek tartıştığı dört görüşten özellikle üçüncü ve dördüncüsüne baktığımızda aslında o dönemde yeni ileri sürülmeye başlanan bazı görüşler olduğu görülmektedir.

Trabzonî'nin Necdli Şeyh'e nispet ettiği “Falancanın ruhuna Fatıha diyen kâfir olur” ve “Amellerden hâsıl olan sevabı Hz. Peygamber'e hediye etmek bâtildir ve caiz değildir” şeklindeki ilk iki görüş (vâride), diğer Vehhâbilik reddiyelerinde de karşımıza çıkabilen, Vehhâbî hareketin eleştirisi oklarının odağına oturttuğu hususlardır. Trabzonî'nin hocası olan ve *Sârimü'l-vâridât*'tan daha önce bir Vehhâbilik reddiyesi olarak kabul edilen iki risâle kaleme alan Himmetzâde (ö. 1175/1761) de reddiyesinde bu konuları işlemiştir.⁵⁰ Ancak Trabzonî'nin Necdli Şeyh'e nispet ederek tenkid ettiği “Allah'ın her fiili güzel değildir” ve “Hz. Eyyüb'ün vücuduna kurt düşmesi, peygamberlerin bayılması veya bit gibi haşereler sebebiyle ölmesi gibi durumları caiz görmek küfür ve sapkınlıktır” şeklindeki görüşler diğer Vehhâbilik reddiyelerinde görmediğimiz ve İbn Abdilvehhâb tarafından ileri sürüldüğünü tespit edemediğimiz görüşlerdir. Bu yönüyle Trabzonî'nin reddiyesi farklılık taşımaktadır. Ancak bu iki meselenin o dönemin İstanbul'unda tartışıldığı görülmektedir. Reddiesini Medine'den İstanbul'a dönüp Süleymaniye Kütüphanesi'nde kütüphaneci olarak görev yaptığı ilk yıllarda kaleme aldığı yönündeki bazı araştırmacıların tespiti dikkate alındığında durum daha ilginç hale gelmektedir. Bu iki görüşü Necdli Şeyh'e nispet ederek eleştirmesinden hareketle eğer bu görüşler İbn Abdilvehhâb'a aitse o dönemin İstanbul'unda İbn Abdilvehhâb'ın etkisi altında bulunan ve onun görüşlerini savunan bir kitlenin varlığından bahsedebiliriz. Öte yandan bu görüşleri İbn Abdilvehhâb'ın eserlerinde bulamamamız göz önüne alındığında akla Trabzonî'nin o günün gündemini meşgul eden meselelerde kendi duruşunu güçlendirmek ve karşı tarafın duruşunu da zayıflatmak amacıyla reddettiği görüşleri gerek görüşleri gerekse de faaliyetleriyle hem Osmanlı ulemasının hem de devletin tepkisinin odağında yer alan bir isim ile irtibatlandırma gayretine giriştiği ihtimali akla gelmektedir. Ancak risâlesinin başında zikrettiği üzere Necdli Şeyh'in söylediği belirtilen birtakım görüşleri duyduğunda aşırı öfkelenmesi ve dini koruma iştiağının kendisini incelediğimiz risâleyi yazmaya teşvik etmiş olması bu görüşleri İbn Abdilvehhâb ile ilişkilendirmenin başkası veya başkaları tarafından yapıldığını düşündürmektedir. Bu da İbn Abdilvehhâb'ın fikirleriyle ciddi etkide bulunduğu ve savunduğu birtakım yeni fikirlerde ona referansta bulunan kişilerin veya bir kitlenin bulunduğunu ima etmektedir.

Sârimü'l-vâridât'ın İbn Abdilvehhâb'ın bazı görüşlerini eleştirmesi hasebiyle Vehhâbilik reddiyeleri kapsamında değerlendirilmesi makul olmakla birlikte tam anlamıyla bir Veh-

50 Himmetzâde ve reddiyeleri *el-Kavlü's-sedîd fi cevâzi't-taklîd* ile *el-Fethü'l-mübîn fi cevâzi'd-du'a li-Seyyidil-mürselîn* ile alakalı detaylı bilgi için bk. Koçak, *Osmanlılar Döneminde Vehhâbilîğe Yönelik Reddiler*, 383-387.

hâbîlik reddiyesi değildir. O, gündemdeki bazı tartışmalar özelinde reddedilmek istenen görüşleri İbn Abdilvehhâb ile ilişkilendirip daha işin başında değerini düşürerek tartışan bir eser hüviyetindedir. O nedenle görüşlerin İbn Abdilvehhâb ile ne denli alakalı olduğu hususu, tartışma konularının kimler tarafından hangi bağlamlarda tartışıldığını tespit etmek ve İbn Abdilvehhâb ile ilişkilendirilmek istenen kişilerin bu ilişkilerinin ne kadar gerçekçi olduğunun ortaya konulması ile olacaktır. Bu aynı zamanda İbn Abdilvehhâb'ın dönemindeki etki gücü ve alanına dair de birtakım tespitler yapmaya imkân tanıyacaktır.

Kaynakça | References

Acar, Cafer. "Siyer Rivayetlerinde Bir Aktör Olarak İblis/Şeytan". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/30 (2016/2), 311-338.

Azimli, Mehmet. "Olağanüstü Olaylar Örgüsünde Hz. Peygamber'in Hicreti". *Milel ve Nihal* 5/3 (2008), 51-79.

Benli, Ali. "Trabzonî, Mehmed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 41/304-305. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Borlevî, Seyyid Ali b. İbrâhim. *İlzâmu'l-mu'ânidîn ve ibtâlû zu'mi'l-hâsidîn*. çev. Mustafa Selim Yılmaz. "Borlevî'nin *İlzâmu'l-mu'ânidîn ve ibtâlû zu'mi'l-hâsidîn* Adlı Risalesinin Tahlil, Tahkik ve Tercümesi". *Kader* 20/1 (Haziran 2022), 210-235.

Derdîr, Ebü'l-Berekât Ahmed b. Muhammed. *eş-Şerhu's-sagîr alâ akrebi'l-mesâlik*. thk. Mustafa Kemal Vasfî. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, ts.

Dugaym, Mahmûd es-Seyyid. "eş-Şeyh Muhammed et-Trabzonî el-Medenî fî rihleti-hi ile's-Şâm ve Mısır". el-Hayât (2009), <https://www.sauress.com/alhayat/53354> (erişim 30.08.2024).

Dugaym, Mahmûd es-Seyyid. "Müellefâtü Hasen et-Trabzonî el-Matbû'a ve'l-mahtûta", *el-Hayât* (2009), <https://www.sauress.com/alhayat/54270> (erişim 30.08.2024).

ed-Dürerü's-seniyye fî'el-cvibeti'n-necdiyye. der. Abdurrahmân b. Muhammed b. Kâsım el-Âsimî en-Necdî. 16 cilt. b.y.: y.y., 5. bs., 1414/1994.

Haccâvî, Ebü'n-Necâ Şerefüddîn Mûsâ b. Ahmed el-. *el-İknâ*. Abdülatîf Muhammed Musa el-Sübkî. Beyrut: Daru'l-Marife, t.y.

İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer. *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr*. 8 cilt. Beyrut: Matbaatu Mustafâ el-Bâbî el-Halebî ve Evladihî, 1386/1966.

İbn Fîrûz. "Takrîzu'l-Allâme eş-Şeyhü'l-Kebîr Muhammed b. Fîrûz el-Hanbelî". İbn Dâvûd ez-Zübeyrî. *es-Savâik ve'r-ru'ûd*. thk. Abdullah Râşid el-Mudarî. Belfast/İrlanda: Mektebetü'l-Câbî, 2022.

İbn Hişâm. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. talik ve tahrîc: Ömer Abdüsselam Tedmürî. 2 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 3. bsk. 1410/1990.

İbn Sa'd. *et-Tabakâtu'l-kübrâ*. thk. Ali Muhammed Ömer. 11 cilt. Kahire: Mektebetü'l-Han-cî, 1421/2001.

Karağaç, Hilmi. "Tekfir ve Elfâz-ı Küfre Dair İki Risale". 1. *Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı I-II (8-10 Ekim 2015)*. ed. Şenol Saylan – Betül Saylan. 1/459-466. İstanbul: Değişim Yay. 2016.

Kırca, Celal. "İbn Teymiyye, Mecdüddin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 20/390-391.

Kırmacı, Mustafa İdris. *Osmanlı Dönemi Vehhâbîlik Reddiyeleri: Trabzonî Mehmed Efendi'nin es-Sârimü'l-vâridât İsmi Risalesi Örneği: Neşir, Tercüme ve Tahlili*. Yalova: Yalova Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024.

Koca, Ferhat. "Merdâvî, Ali b. Süleyman". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29/177.

Koçak, Ebru. *Osmanlılar Döneminde Vehhâbiliğe Yönelik Reddiyeler*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.

Muhammed b. Abdilvehhâb et-Temîmî. *Ahkâmu temenni'l-mevt*. thk. Abdurrahmân b. Muhammed es-Sedhân - Abdullâh b. Abdirrahmân el-Cibrîn. *Müellefâtü's-Şeyhi'l-İmâm Muhammed b. Abdilvehhâb*. Riyad: Câmi'atu'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd.

Muhammed b. Abdilvehhâb et-Temîmî. *er-Resailü's-Şahsiyye*. thk. Abdülazîz b. Zeyd er-Rûmî vd.. *Müellefâtü's-Şeyhi'l-İmâm Muhammed b. Abdilvehhâb*. Riyad: Câmi'atu'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd.

Muhammed b. Abdilvehhâb et-Temîmî. *Mesâil lehhasahâ's-Şeyh Muhammed ibn Abdilvehhâb min kelâmi İbn Teymiyye, Müellefâtü's-Şeyhi'l-İmâm Muhammed b. Abdilvehhâb*. Riyad: Câmi'atu'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd.

Muhammed b. Abdilvehhâb et-Temîmî. *Muhtasaru tefsîr sûreti'l-Enfâl*. thk. Abdülazîz b. Zeyd er-Rûmî vd.. *Müellefâtü's-Şeyhi'l-İmâm Muhammed b. Abdilvehhâb*. Riyad: Câmi'atu'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd.

Muhammed b. Abdilvehhâb et-Temîmî. *Muhtasaru'l-İnsâf ve's-Şerhu'l-kebîr*. thk. Abdülazîz b. Zeyd er-Rûmî vd.. *Müellefâtü's-Şeyhi'l-İmâm Muhammed b. Abdilvehhâb*. Riyad: Câmi'atu'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd.

Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref. *el-Mesâilü'l-mensûre*. thk. Muhammed el-Haccâr. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1417/1996.

Önkâl, Ahmet. "Hicret". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/458-462. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Saylan, Şenol. "Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Hayatı ve Eserleri". *Trabzonlu Müellifler ve Eserleri (Osmanlı Dönemi)*. Ed. Süleyman Gür, Ahmet C. Karaca. İstanbul: Ensar Yayınları, 2023. 423-438.

Saylan, Şenol. "Tütün Kullanma Meselesi Üzerinden Tekfirci Söyleme Bir Reddiye: Muhammed et-Trabzonî'nin *Hâdi'l-Umyi ilâ Câddeti't-Tarîk* Adlı Risalesi (İnceleme-Tahkik)". *Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi* 12 (Aralık 2023), 189-290.

Suluoğlu, Muhammet Hanefi. "Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Kelâmla İlgili Eserleri". *Trabzonlu Müellifler ve Eserleri (Osmanlı Dönemi)*. ed. Süleyman Gür, Ahmet C. Karaca. 479-488. İstanbul: Ensar Yayınları, 2023.

Şahin, Resul. "Eyyub Peygamber'in Hastalıkla İmtihani". *Külliyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi* 18 (2022), 205-231.

Trabzonî, Muhammed b. Mahmûd el-Medenî. *Risâle fi ademi tekfiri'l-müminîn*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1041/11, 161b-163b.

Trabzonî, Muhammed b. Mahmûd el-Medenî. *Risâle fi tarîki'l-ihstisâb ve'n-nasîha*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1041/12, 164a.

Trabzonî, Muhammed b. Mahmûd el-Medenî. *es-Sârimü'l-meslûl li-unuk men tesaddâ bi-cehlihî kassa ahkâmî'r-Resûl*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1041/13, 165b-168b.

Trabzonî, Muhammed b. Mahmûd el-Medenî. *Hâdi'l-'umyî ilâ câddeti't-tarîk*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1041/14, 169a-186a.

Trabzonî, Muhammed b. Mahmûd el-Medenî. *Risâle fî reddi kavli'l-kâil men kâle'l-Fâtiha li-rûhi filânin fe-kad eşrake*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1041/15, 186a-187b.

Trabzonî, Muhammed b. Mahmûd el-Medenî. *Sârimü'l-vâridât*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1041/16, 187b-194b.

Trabzonî, Muhammed b. Mahmûd el-Medenî. *Nefehâtü'l-kurab ve'l-ittisâl bi-isbâti't-tasaruf li-evliyâillah ve'l-kerâme ba'de'l-intikâl*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1041/17, 195b-200a.

Yılmaz, Mustafa Selim. "Borlevî'nin *İlzâmu'l-mu'ânidîn ve ibtâl-u za'mî'l-hâsidîn* Adlı Risalesinin Tahlil, Tahkik ve Tercümesi". *Kader* 20/1 (Haziran 2022), 210-235.

Zübeyrî, Abdullah ibn Dâvûd el-Hanbelî. *Reddü'l-allâme İbn Dâvûd ale'l-Vehhâbiyye el-müsemma es-Savâik ve'r-ru'ûd*. thk. Abdullah Râşid el-Mudarî. Belfast/İrlanda: Mektebetü'l-Câbî, 2022.

EK: Sârimü'l-vâridât

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الذي أرسل رسوله ليهتدي العباد * وقيض لأمته من يميز الحق من الفساد
والصلاة والسلام على من بعث رحمة للعباد * وعلى آله وأصحابه الذين كانوا أولي الرشاد

وبعد، فإني لما أورد علي بعض المسائل الفاسدة الكاسدة، عن بعض الطوائف الطاغية الضالة المضلة، الذين كان شعارهم الفرية، وثارهم إكفار المسلمين بلا مرية، نكس الله أعلامهم، وزلزل أقدامهم، وجعل الرعب أمامهم، لأجل أن يكون الشيطان إمامهم. أخذني في حماية دين الله وجددي، لأجل أن يكون لهم شيخ نجدي، وغظتهم حتى طلعت روعي الحنجرة - جمع حنجرة: مجرى النفس من الحلق. وإن كان القياس إتيان الجمع بلا هاء، لكن جيء بها لادواج الخنازرة أو لتأكيد الجمعية كتشاعمة: جمع قشعم مثله -، لأجل سماعي البواطل من شيخ الخنازرة، سلط الله عليه السلطان، لأجل أنه من أكابر أعوان الشيطان. وشرعت في تضليل ما صدر عنهم من البواطل والقاذورات والدلائل الكاسدات، مسميا لما جمعته = صارم الواردات.

الواردة الأولى: وهو ما ورد من شيخ الخنازرة من أن الإنسان إذا قال: «لروح فلان الفاتحة» أو شيء من القربات فقد أشرك، معللا بأنه عبد لغير الله تعالى على زعمه الفاسد الكاسد. أقول: هذا ليس بشرك، بل هو هبة ثواب القربات لروح الفلان المذكور، بحذف مضاف. وهو شائع ذائع بلا نكير في كلام العرب ومحاوراتهم. ويدل على ما ادعيناها:

- 1- ما رواه أبو داود واللفظ له وابن ماجه وابن خزيمة في صحيحه. ألا إنه قال: «إن أصح الخبر عن سعد بن عبادة رضي الله عنه قال: قلت: «(يا) رسول الله، إن أمي ماتت، فأبي الصدقة أفضل؟» قال: «الماء». فحفر بنرا وقال: «هذه لأم سعد». وفي صحيح ابن حبان بلفظ: قلت: «(يا) رسول الله أي الصدقة أفضل؟» قال: «سقي الماء». وفي مستدرک الحاكم بنحو ابن حبان وقال: «صحيح على شرطهما».
- ب- وما رواه البخاري عن ابن عباس: أن سعد بن عبادة توفيت أمه وهو غائب. فأتى رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال: «يا رسول الله إن أمي ماتت وأنا غائب فهل (187b) ينفعها أن تصدقت عنها؟» قال: «نعم». قال: «فإني أشهدك أن حاطي صدقة عنها».
- ت- وما رواه البيهقي في شعب الإيمان والاصبهاني في الترغيب بسند فيه مجهولان عن ابن عمر قال: «قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: من حج عن والديه بعد وفاتهما كتب الله عقابا من النار. وكان لمحجوج عنهما أجر حجة تامة من غير أن ينقص من أجورهما شيء. وقال صلى الله عليه وسلم: «ما وصل ذو رحم رحمه من حجة يدخلها عليه بعد موته في قبره. وما أخرجه البزار والطبراني بسند حسن عن أنس، قال: «جاء رجل إلى النبي صلى الله عليه وسلم فقال: إن أبي مات ولم يحج حجة الإسلام». فقال: «أرأيت لو كان على أبيك دين، أكنت تقضيه عنه؟» قال: «نعم». قال: «فإنه دين عليه، فاقضه».
- ث- وما أخرجه ابن أبي شيبة عن أبي جعفر أن الحسن والحسين كانا يعتقان عن علي بعد موته.
- ج- وما أخرجه ابن أبي شيبة الحجاج بن دينار قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «إن من البر بعد البر أن تصلي عنهما مع صلاتك وأن تصوم عنهما مع صيامك وأن تصدق عنهما مع صدقتك. وهكذا رواه الدارقطني إلا أنه لم يأت بقوله: «وأن تصدق الخ».
- ح- وما رواه أحمد وأبو داود والترمذي عن جابر قال: صليت مع رسول الله صلى الله عليه وسلم عيد الأضحى. فلما انصرف أتني بكبش فذبحه، فقال: «بسم الله والله أكبر، اللهم هذا عني وعن من أمتي». وحديث الكبشين الذين الذين قال في أحدهما: «اللهم هذا عن أمتي جميعا». وفي الآخر: «اللهم هذا عن محمد وآل محمد». رواه أحمد.

وفي هذا الباب أحاديث كثيرة ما بين صحاح وحسان وغيرهما، فلتطلب من كتب الأحاديث تركتها خوف السامة.

تعال يا شيخ الخنزارة، أنظر إلى هذه الأحاديث التي رواها الصيرافة النقاد. هل أبطلت مذهبك ومذهب من سلك مسلكك، وفيها من العبادات المالية والبدنية والمركبة منهما. وقد جعلت للغير. هل أشرك هؤلاء النقاد أو لا؟ فإن قلت: «نعم» فأنت مشرك باعتقادك المسلمين الخالص مشركين، لأنهم حملة الشرع إلينا، فجزاهم الله عنا خير الجزاء. فإن قلت: «لا» فأنت إذا من المفترين البهت، وهذا شعارك. وايش الفرق بين قول القائل «الفاتحة» أو شيء من القرب «لروح فلان» وبين قول سعد الصحابي الأنصاري رضي الله عنه بعد أن سأل المصطفى صلى الله عليه وسلم عن أفضل الصدقة، وجوابه وحفره البئر: «هذه لأم سعد»، وتقريره صلى الله عليه وسلم عليه يدل على أنه لا ضير فيه. ولو كان شركا لما أقره صلى الله عليه وسلم عليه. وقس عليه ما في الأحاديث الباقية من قول النبي وفعله.

وإذا كان الحال والشأن (187a)

هكذا فأنت إذا تلمذت الشيخ النجدي حتى حصل في قلبك ضابطاته حتى صرت مستعدا بقوليك لقطع سبل الله على المسلمين، وبك يا ضويرط؟ احذر عما كنت فيه وجدد إسلامك وما تركت؟.

الواردة الثانية من شيخ الخنزارة: وما أدريك من شيخ الخنزارة؟

فإنه شيخ ضير، يخالط النساء وماله خوف رب قدير، خلع رغبة الإسلام عن الجيد، وما له حياء عن الرب المجيد، رصد المسلمين بأكفارهم بلا غاية، عليه قهر الملك بلا نهاية، أن إيصال ثواب الأعمال إلى روح سيد الأنبياء باطل غير جائز.

أقول وبالله أصول: أن هذا المقام يحتاج إلى بسط مقدمة ينتج منها المقصود. وهي أن للإنسان أن يجعل ثواب عمله لغيره في جميع العبادات، مالية كانت أو بدنية أو مركبة منهما، فرضا كانت أو لا، وسواء كان المجعول له حيا أو ميتا. هكذا صرح الفقهاء في كتب الفقه في كتاب الحج ونص عباراتهم في باب الحج عن الغير.

والأصل في هذا الباب: أن للإنسان أن يجعل ثواب عمله لغيره عند أهل السنة والجماعة - نصرهم الله أينما كانوا - صلاة كان أو صوما أو حجا أو صدقة أو قراءة قرآن أو ذكر من الأذكار، إلى غير ذلك من جميع أنواع العبادات والبر، حيا كان ذلك الغير أو ميتا. ويصل ذلك إلى الميت وينفعه

١- لما روي: أن رجلا سأل النبي صلى الله عليه وسلم فقال له: «كان لي أبوان، أبرهما حال حياتهما، فكيف لي ببرهما بعد موتهما». فقال عليه السلام: «إن من البر بعد البر أن تصلي لهما مع صلاتك وأن تصوم لهما مع صيامك». رواه الدارقطني .

ب- وعن علي رضي الله عنه أن النبي صلى الله عليه وسلم قال: «من مر على المقابر وقرأ قل هو الله أحد إحدى عشرة مرة ثم وهب أجرها للأموات أعطي من الأجر بعدد الأموات». رواه الدارقطني أيضا. وعن أنس قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «من دخل المقابر فقرأ سورة يس خفف عنهم يومئذ، وكان له بعدد من فيها من الأموات حسنات».

ت- وعن أنس رضي الله عنه أيضا: أنه سأل رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال: «يا رسول الله، إنا نتصدق عن موتانا ونحج عنهم وندعو لهم. فهل يصل ذلك إليهم؟» قال: «نعم، إنه ليصل إليهم ويفرحون به كما يفرح أحدكم بالطبق إذا أهدى له». رواه أبو حفص العكبري.

ث- وعن معقل بن يسار أنه قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «اقرأوا على موتاكم سورة يس». رواه أبو داود.

ج- وعنه عليه السلام، أنه ضحى بكبشين أملحين أحدهما عن نفسه والآخر عن أمته، متفق عليه. أي جعل ثوابه لأمته (188b)

وهذا تعليم منه عليه السلام أن الإنسان ينفعه عمل غيره. والافتداء به هو الاستمسك بالعروة الوثقى.

ح- وروي عن أبي هريرة قال: «يموت الرجل ويدع ولدا، فترفع له درجة، فيقول: ما هذا يا رب؟ فيقول سبحانه وتعالى: استغفار ولدك لك، ولهذا قال تعالى: «واستغفر لذنبك وللمؤمنين والمؤمنات».

وما أمر الله به من الدعاء للمؤمنين والاستغفار لهم وما ذكره في كتابه العزيز من استغفار الأنبياء والملائكة عليهم السلام حجة لنا. لأن ذلك كله عمل الغير.

١- وأما قوله تعالى (وأن ليس للإنسان إلا ما سعى) وهو دليل المعتزلة على عدم الوصول إليه. فقد قال ابن عباس أنها منسوخة بقوله تعالى (والذين آمنوا واتبعتهم ذرياتهم) الآية - واتبعتهم = قراءة متواترة، ذريتهم = قراءة متواترة -.

وقيل: هي خاصة بقوم موسى وإبراهيم، لأنه وقع حكاية عما في صحفهما عليهما السلام بقوله تعالى (أم لم ينبأ بما في صحف موسى، وإبراهيم الذي وفى). وقيل: أريد بالإنسان: الكافر. وأما المؤمن فله ما سعى له فيه أخوه. وقيل: ليس له من طريق العدل، وله من طريق الفضل. وقيل: اللام في الإنسان بمعنى على كقوله (وإن أسأتم فلها) أي: فعليها. - وكقوله تعالى (ولهم اللعنة) أي: عليهم، كما في الدر المختار وحاشيته - . وقيل: ليس له من العمل إلا سعيه، لكن سعيه قد يكون مباشرة أسبابه، بتكثير الإخوان وتحصيل الإيمان. حتى صار ممن ينفعه شفاعة الشافعين.

ب- وأما قوله عليه السلام: «إذا مات ابن آدم انقطع عمله، إلا من ثلاث»، فلا يدل على انقطاع عمل غيره، والكلام فيه. وليس فيه شيء مما يستبعد عقلاً. لأنه ليس فيه إلا جعل ما له من الأجر لغيره. والله تعالى هو الموصل إليه، وهو قادر عليه. ولا يختص ذلك بعمل دون عمل.

ت- وأما قوله عليه السلام: «لا يصوم أحد عن أحد، ولا يصلي أحد عن أحد، ولكن يطعم». فمعناه أنه لا - يصوم ولا يصلي عن غيره بمعنى إسقاط ما في ذمته من التكليف. وأما بمعنى إعطاء ثواب ما صلى وصام فلا -ضير فيه. كذا في البحر-.

وهذا الذي قررناه إنما هو في حق الانتفاع بثواب عمل الغير. وأما في حق سقوط ما تقرر في ذمة المكلف من التكاليف الشرعية بعمل الغير بطريق النيابة عن ثبت في ذمته = ففيه تفصيل أشار إليه الشيخ - يعني به صاحب الكنز رحمه الله تعالى-.

وذلك لأن العبادات أنواع بدني محض، ومالي محض، ومركب منهما.

فالنيابة تجزئ في العبادة المالية المحضة، وهي ما تتأدى بالمال، كالزكاة وصدقة الفطر ونحوهما عند العجز عن الأداء بالنفس ممن وجبت عليه، وعند القدرة على ذلك فهما في الأجزاء سواء لحصول المقصود بفعل النائب كحصوله بفعله. وذلك لأن المقصود منها سد خلة المحتاج، وذلك يحصل بفعل النائب كمت يحصل بفعله. ويحصل به تحمّل المشقة بإخراج المال كما يحصل بفعل نفسه. فيتحقق فيه معنى الابتلاء، فيستوي فيه الحالان.

ولم تجزئ النيابة في العبادة البدنية المحضة. وهي ما تتأدى بالبدن كالصلاة والصوم (189a)

ونحوهما بحال من حال العجز القدرة. لأن المقصود منها اتعاب النفس الأمانة بالسوء طلباً لمرضائه تعالى، لأنها انتصبت لمعاداته. وذا لا يحصل بفعل النائب، فلا تجزئ الإنابة فيه.

وأما في العمل المركب من البدن والمال كالحج، فإنه مالي من حيث شرطية الاستطاعة ووجوب الأجزئية بارتكاب محظوراته، وبدني من حيث الوقوف والطواف ونحوهما من الأعمال، فتجزئ النيابة فيه عند العجز عن الأداء بالنفس فقط. والشرط في جواز النيابة في هذا النوع هو العجز الدائم به بعد الوجوب عليه، كالزمانة إلى وقت الموت. إلى هنا انتهت عبارة مولانا وسيدنا عبد الرحمن ابن عيسى بن مرشد العمري الحنفي المكي في شرح كتاب الحج لمولانا أبي البركات النسفي من الكنز. - عبارات الشراح من الزيلعي وابن نجيم وأخيه عمر في شرح الكنز وابن الهمام في شرح الهداية وأهل المناسك = متقاربة مع اختلاف يسير في البعض، من زيادة أو نقصان. وفي شرح الصدور في حال الموتى والقبور للحافظ السيوطي ما ينصر مذهب أهل السنة والجماعة بما لا مزيد عليه، فليراجع.

وتمسك المانع من وصول الثواب إلى الميت

١- بقوله تعالى (وأن ليس للإنسان إلا ما سعى)

ب- وبقوله عليه السلام «إذا مات ابن آدم انقطع عمله» الحديث .

والجواب أن الآية حجة لنا لا علينا وأما الحديث فيدل على انقطاع عمله، ونحن نقول به. وإنما الكلام في وصول ثواب غيره إليه.

والموصل للثواب إلى الميت هو الله تعالى، لأن الميت لا يسعى بنفسه. والقرب والبعد سواء في قدرة الحق سبحانه. هذا وقد قال الله تعالى (أدعوني استجب لكم). وفيه رد لما قاله بعض المعتزلة أن الدعاء لا تأثير له في تغيير القضاء. والجواب أن الدعاء يرد البلاء إذا كان وفق القضاء[ع]. والحاصل أن القضاء المعلق يتغير بخلاف المبرم، والله أعلم. وأما الدعاء فمخ العبادة، سواء طابق القضاء أم لا فهو مما يخفف البلاء. كذا في شرح فقه الأكبر لعلي القارئ، وفي البحر الرائق والنهر الفائق لأبي نجيم.

وظاهر اطلاقهم - بعض الفقهاء - أنه لا فرق بين الفرض والنفل. فإذا صلى فريضته وجعل ثوابها لغيره = فإنه يصح، ولكن لا يعود الفرض في ذمته. لأن عدم الثواب لا يستلزم عدم السقوط عن ذمته، ولم أره منقولاً.

وفي النهر الفائق: «الظاهر أنه لا فرق بين أن ينوي به عند الفعل للغير أو يفعله لنفسه، ثم بعد ذلك يجعل ثوابه لغيره». وهكذا في فيض الأنهر شرح (189b)

شرح منسك ملتقى الأبحر وشرح تنوير الأبصار الدر المختار. لكن زاد قوله: «لظاهر الأدلة».

وفي البحر: «ولم أر حكم من أخذ شيئاً من الدنيا ليجعل شيئاً من عباداته، وينبغي أن لا يصح ذلك». وهكذا في فيض الأنهر، وفي شرح فقه الأكبر لعلي القارئ.

ثم قراءة القرآن وهداؤها له تطوعاً بغير أجره تصل إليه. أما لو أوصى بأن يعطى شيء من ماله لمن يقرأ القرآن على قبره = الفوصية باطلة. لأنه في معنى الأجرة. كذا في الاختيار. وهذا مبني على عدم جواز الاستئجار على الطاعات، لكن إذا أعطى لمن يقرأ القرآن ويعلمه ويتعلمه معونة لأهل القرآن على ذلك = كان هذا من جنس الصدقة عنه = فيجوز. انتهى.

ومن هذا يُعلم حكم الأوقاف على قراءة البخاري ونحوه من الأحاديث النبوية سرداً من غير تفسير لمعناها في هذه الأعمار. لأن النظر في كتب الأحاديث طاعة، لما في مسند الفردوس وحلية أبي نعيم عن جابر «ساعة من عالم متكى على فراشه ينظر في علمه = خير من عبادة العابد سبعين عاماً».

وكيف لا، وهي أصل العلوم النافعة، لما في شمائل الترمذي عن ابن سيرين قال: «هذا الحديث دين، فانظروا عمن تأخذون دينكم. قال ميرك: «وقع في أكثر الروايات بلفظ 'إن هذا العلم دين' الخ، كما رواه مسلم وغيره». قال الطيبي: «التعريف فيه للعهد، وهو ما جاء به الرسول صلى الله عليه وسلم للخلق من الكتاب والسنة، وهما أصول الدين. والمراد بالماخوذ = العدول للثقات المتقون. وإذا عرفت مما سبق من الأدلة على ما قرره الفقهاء الكرام مذهب أهل السنة ومخالفه. فاعلم أن سيد الكائنات داخل في مفهوم قول الفقهاء. ولإنسان أن يجعل ثواب عمله لغيره، لأن النبي عليه السلام مكلف بما كلف أمته بلا تفریق بينهما في الحكم الشرعي إلا أن يجلب الدليل على الخصوص، ولا دليل عليه. فبقي على العموم، لأنه الأصل. ويشهد على ذلك قوله تعالى (إن الله وملائكته يصلون على النبي، يا أيها الذين آمنوا صلوا عليه وسلموا تسليماً). لأن الله تعالى بعد أن صلى هو وملائكته على نبيه، أمر عباده المؤمنين بأن يصلوا ويسلموا عليه. وكل ذلك عمل الغير المأمور بإعطائه للنبي صلى الله عليه وسلم. ومعنى «اللهم صل على محمد» = «اللهم عظمه في الدنيا بإعلاء ذكره وإنفاذ شريعته، وفي الآخرة بتضعيف أجره وتشفيعه في أمته». كما قال ابن الأثير في النهاية: «ومعنى صلوا - في الآية -: على هذا اطلبوا من ربكم تعظيم نبيكم في الدنيا بإعلاء ذكره وإنفاذ شريعته وفي الآخرة بتضعيف أجره وتشفيعه في أمته. ومعنى سلموا: اطلبوا من ربكم لنبيكم (190a)

السلامة عن كل مكروه، وكل ذلك زيادة رفعة لقره الجلي وشأنه العلي، وتوسل به بالنسبة لآتي بالصلاة عليه، وإلا فالكل حاصل له بوعده ربه الكريم. وإن قيل أن إهداء الثواب له صلى الله عليه وسلم يوهم التقصير في حقه فلا ينبغي الهداؤه.

قلت: يرد هذا ما ثبت من سؤال الرحمة له صلى الله عليه وسلم، منه ومن غيره في التشهد ثبوتاً لا مرد له. أعني قوله: «السلام عليك أيها النبي ورحمة الله وبركاته». وفي حديث أبي داود: «اللهم إني أستغفرك لذنبي وأسألك من رحمتك»، وفي حديث الترمذي: «اللهم إني أسألك رحمة من عندك»، وفي حديث الصحيحين: «أن أعرابياً قال: اللهم ارحمني ومحمداً، ولم ينكر صلى الله عليه وسلم ذكره معه في ذلك، وتقريره لمثله في ذلك = دليل على الجواز من غير

كراهة. وإيهام التقصير في سؤال الرحمة أوفر، ومع ذلك إنه وهم لم يُعتبر لوروده على لسان سيد البشر. ولأن أحدا وإن جل لا يستغني عن رحمة الله تعالى. وقد ثبت عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال: «لن يدخل أحدكم الجنة عمله» قالوا: «ولا أنت يا رسول الله» قال: «ولا أنا، إلا أن يتغمدني الله برحمته» رواه مسلم.

ويشهد على ما ادعينا أيضا ما في المواهب اللدنية، وقد روى عن علي أو غيره من الصحابة: أنه كان يضحى عن النبي صلى الله عليه وسلم بعد موته، - انتهى. - قال شارحه الزرقاني: «لأنه أوصاه بذلك». وروى الترمذي عن علي: «أوصاني رسول الله صلى الله عليه وسلم أن أضحى عنه». علي أن جماعة ذكروا في جواز التضحية عنه، انتهى. وفي المواهب أيضا، وعن أبي العباس محمد بن إسحاق السراج قال: «ضحيت عن النبي صلى الله عليه وسلم سبعين أضحية».

وأما إهداء القراءة إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم فلا يعرف فيه خبر ولا أثر، وقد أنكره جماعة منهم برهان الدين الفرکاح، لأن الصحابة لم يفعلوا أحد منهم، انتهى. قال شارحه الزرقاني: «وهم أحق بالاتباع». لكن اختار السبكي وغيره خلاف ذلك، انتهى. وفي المواهب وحكى صاحب الروح: «أن من الفقهاء من استحبه، يعني إهداء القراءة. ومنهم من رآه بدعة، يعني مذمومة. قالوا: والنبي صلى الله عليه وسلم غني عن ذلك، فإن له أجر كل عمل من أمته خيرا من غير أن ينقص من أجر العامل شيء»، انتهى. قال شارحه الزرقاني: «لما رواه مسلم وأصحاب السنن - وأحمد بن حنبل أيضا في مسنده كما في الجامع الصغير للسيوطي - عن أبي هريرة رضي الله عنه: 'من دعى إلى هدى كان له مثل أجور من تبعه، لا ينقص ذلك من أجورهم شيئا. ومن دعى إلى الضلالة كان عليه من الإثم مثل أثام من تبعه، لا ينقص ذلك من أثامهم شيئا'»، ثم استدرک وقال: «لكن ليس في كونه غنيا ما يقتضي منع ذلك. بل يجوز أن يكون إهداؤها سببا في إيصال ثواب إليه زائدا على الثواب الواصل له من كل خير عملته أمته»، انتهى. هذا (190b)

هذا في غاية من الحسن والنفاسة، بل هو صريح الحق الذي يجب أن يعرض عليه بالواجب لما عرفت مما سبق من قوله عليه السلام: «لن يدخل أحدكم الجنة عمله» قالوا: «ولا أنت يا رسول الله؟» قال: «ولا أنا إلا أن يتغمدني الله برحمته» كما رواه مسلم.

ثم قال الزرقاني: «فالراجح أن إهداء القراءة يصل إلى النبي صلى الله عليه وسلم، لأن الكامل يقبل التكميل»، انتهى. كلامه هذا الذي أدين الله به وأعتقد. كيف لا؟ وقد عُلم ثبوته بالدلائل التي مررت، والأصل إبقاء عموم الدلائل على عمومته حتى يدل الدليل على خصوصها، ولأن إنعامات الله وإحساناته لم تقبل التناهي حتى يقال: «قد تم إحسان الله، فلا إحسان وراءه، كيف نهدي إليه ثواب الأعمال بعده». وهذا لا يقوله إلا ذو جنة أو جاهل بدلائل أهل السنة والجماعة بسبب توغله في علوم الفلسفة، أو صوفي تلمذ من الشيخ النجدي. ويشهد على ذلك ما حكى عن علماء السلف منهم علي بن الموفق أنه كان حج ثمانين حجة، فقالت له نفسه: «إنك تقدم غدا بين يدي الله ومعك ثمانون حجة». فقال: «إني وهبت سبعين حجة للنبي عليه السلام، وأربعة للخلفاء الراشدين، وثلاثة لأمي، وثلثتان لأبي، وواحدة لكل من له من المسلمين نية الحج ولا يقدر عليه. يا نفسي بقيت بغير شيء تقدمين بين يدي الله ولا حج معك». فهتفت به هاتف من زوايا البيت: «يا ابن الموفق السخي علينا، ونحن خلقنا السخي، فبعزتي وجلالي كل من وهبته حجة واحدة فانا وهبته سبعين ألف حجة»، كذا في بهجة الأنوار.

وروي أن ابن الموفق حج عن النبي صلى الله عليه وسلم حججا كثيرة. قال: «فرأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم في المنام فقال: 'يا ابن الموفق حججت عني؟' قلت: نعم يا رسول الله؟ قال: 'ولبيت عني؟' قلت: نعم يا رسول الله؟ قال: 'فإني أكافيك بها يوم القيامة، أخذ بيدك في المواقف، فأدخلك الجنة والخلاق في كرب الحساب' كذا في قرّة العيون في علم المناسك للفاضل الرمي الواعظ بمكة سنان أفندي، وكذا في إحياء العلوم للعلامة الغزالي.

ثم قال مولانا الفاضل علي القاري الهروي الحنفي في آخر رسالته الحظ الأوفر في الحج الأكبر: «ثم إنني بتوفيق الله سبحانه التزمت في كل وقفة واقعة في الجمعة أن أحرم عن الحضرة الرسالة المحمدية، والمنعوت بوصف الجمعية الأحدية، مقتديا لما نقل عن بعض الأكابر الصوفية أنه كان يذبح أضحية للروح - وهذا رد لشيخ الخنزارة أي رد، خذله الله إن أصر على ضلاله - النبوية بدلا عما كان صلى الله عليه وسلم يضحى عن أمته العاجزة عن الأضحية. وهذا من بعض ما يجب له علينا من أداء قضاء الجزاء فيما له حق علينا من أنواع إيصال الآلاء والنعماء»، انتهى.

وأنا الحقير الجامع لهذه الحروف حججت عنه (191a)

الحضرة الرسالية المصطفوية، والمنعوت بوصف الأخلاق العلية، بتوفيق رب البرية، عام حجة الجمعة الجمعية.

تعال يا شيخ الخنزرة، ويا شيخ الفاسين الفسيات، أنظر المسلمين كيف يعاملون في حق نبيهم، واقتد بهم. وإلا انقلع
عن مجالس المسلمين وافس الفسيات كيف شئت، ولا تؤذنا بروائحها الخبيثة اللازمة كفسوة الظربان. هذا اقتصاري ما
احدحك فانظر ماذا ترى؟

الواردة الثالثة من شيخ الملاحدة وما أدريك من شيخ الملاحدة؟

فإنه شيخ كثير الكفریات، ما له شغل إلا السخريات، قاتله الله خالق البریات، فإنه رئيس الخنزريات.

وهي قوله: «ما كل أفعال الله بحسن». وتفسيره بالتركية: «اللهاكڭ هر ايشي كوزل دكل». تعال الله عما يقول
الظالمون علوا كبيرا. مستدلا بقوله: «إن كان حسنا فكل الخنزير». معناه - بالتركية - «خنزير به». ولهذا سمي بهذا
الاسم الذي لم يسم به أحد من أهل فرق الضلال، جزاء وفاقا. وهو قول باطل، كاسد غير راجع عند أهل السنة والجماعة.

كيف لا يكون أفعال الله حسنا، وقد قال تعالى في كتابه العزيز: «الذي أحسن كل شيء خلقه»، قال أبو المدارك
النسفي في تفسيره المدارك في قوله تعالى (الذي أحسن كل شيء) أي: حسنته، لأن كل شيء مرتب على ما اقتضته
الحكمة - في قوله (أحسن كل شيء خلقه) - ونافع وسهل على الوصف. أي: كل شيء خلقه فقد حسن خلقه، غيرهم على
البديل أي: أحسن خلق كل شيء. وقال تعالى أيضا (أتدعون بعلا وتذرون أحسن الخالقين) أي: تتركون عبادة الله الذي هو
أحسن المقدرين». كذا في المدارك. أيضا قال ابن عباس: «أتقنه وأحكمه». وقيل: علم كيف يخلق كل شيء. وقيل: «خلق
كل حيوان على صورة، لم يخلق البعض على صورة البعض، فكل حيوان كامل في خلقه حسن في شكله، وكل عضو من
أعضائه مقدر على ما يصلح به معاشه». وقيل: ألهم خلقه ما يحتاجون إليه وعلّمهم إياه وأحسنهم ذلك. وقيل: أحسن إلى
كل شيء خلقه، كذا في المخازن.

قوله تعالى (الذي أحسن كل شيء خلقه) أخرج ابن أبي شيبة والحكيم الترمذي في نوادر الأصول وابن جرير وابن
المنذر عن ابن عباس أنه كان يقرؤها (الذي أحسن كل شيء خلقه) قال: «أما رأيت القردة ليست بحسنة، ولكنه أحكم
خلقها». وأخرج ابن أبي حاتم عن ابن عباس عن النبي صلى الله عليه وسلم في قوله (أحسن كل شيء خلقه) قال: «أما إن
است القردة ليست بحسنة، ولكنه أحكم خلقها». وأخرج ابن أبي حاتم عن ابن عباس في قوله (الذي أحسن كل شيء خلقه)
أي: صورته. وأخرج ابن أبي حاتم عن ابن عباس في قوله (أحسن كل شيء خلقه) قال: «أحسن كل شيء خلقه، فجعل
الكلب في خلقه حسنا». وأخرج ابن (191b)

ابن أبي الحاتم عن ابن عباس في قوله (أحسن كل شيء خلقه) قال: «أحسن بخلق كل شيء القبيح والحسن والعقارب
والحيات وكل شيء مما خلق، وغيره لا يحسن شيئا من ذلك». وأخرج الفريابي وابن أبي شيبة وابن جرير وابن المنذر و
ابن أبي حاتم عن مجاهد في قوله (أحسن كل شيء خلقه) قال: «أتقن، لم يركب الإنسان في صورة الحمار ولا الحمار في
صورة الإنسان». كذا في الدر المنثور في التفسير المأثور للإمام الحافظ السيوطي.

وكيف لا وقد سمي نفسه باسم السلام. وقد فسره مولانا علي القارئ في المرقاة شرح المشكاة في بحث أسماء الله
الحسنى، بأنه مصدر نعت به للمبالغة، أي: ذو السلامة عن عروض الآفات مطلقا، ذاتا وصفة وفعلًا. فهو الذي سلم ذاته
عن العيب والحدوث، وصفاته عن النقص، وأفعاله عن الشر المحض، فهو من أسماء التنزيه، انتهى. - وهكذا قال الشيخ
العلقمي تلميذ السيوطي في حاشية الجامع الصغير وزاد قوله: «فإن ما تراه من الشرور فهي مقضية، لا لأنها كذلك. بل
لما يتضمنه من الخير الغائب الذي يؤدي تركه إلى شيء عظيم. فالمقضي والمفعول بالذات هو الخير والشر داخل تحت
القضاء»، انتهى.

وكيف لا وقد سمي نفسه باسم الجميل، أي: جميل ذاتا وصفاتا وأفعالا، كذا في شرح الجامع الصغير للمناوي في
أسماء الحسنى. - وقال العلقمي في شرح قوله «إن الله جميل»، «قال النووي: اختلفوا في معناه فقيل: إن كل أمره
سبحانه وتعالى = حسن جميل. فله الأسماء الحسنى وصفات الكمال. وقيل: جميل بمعنى جميل. ككريم وسميع بمعنى
مكرم وسميع. وقال أبو القاسم القشيري: معناه: جليل. وقيل: جميل الأفعال بكم والنظر إليكم، يكلفكم باليسير ويعين
عليه ويثيب عليه الجزيل ويشكر عليه.» انتهى.

وكيف لا وقد روى مسلم والنسائي عن ابن مسعود والطبراني عن أبي أمامة، والحاكم عن ابن عمر، وابن عساكر
عن جابر وأبو داود عن ابن عمر بأسانيد صحيحة: «إن الله جميل يحب الجمال». وفسره المناوي بأن له الجمال المطلق؛
جمال الذات، وجمال الصفات، وجمال الأفعال»، انتهى. وفسره ابن الأثير في نهاية غريب الحديث بأنه حسن الأفعال

وكامل الأوصاف. وهكذا فسر السيوطي في مختصر النهاية وعلی القارئ في مختصر القاموس.

وكيف لا وقد روى مسلم والأربعة وابن حبان والطبراني كلهم عن علي وابن حبان والطبراني عن أبي رافع أيضا حديثا في الدعاء. من جملة ألفاظه الشريفة: «والشر ليس إليك». قال مولانا علي القارئ في شرح حصن الحصين: «أي: ليس إليك قضاؤه، بل لا تقضي الشر من حيث شر، بل لما يصحبه من الفائدة الراجعة. فالمقضي بالذات هو الخير، والشر داخل في القضاء بالعرض. وقيل: 'معناه: إن الشر ليس شرا بالنسبة إليه. وإنما هو شر بالنسبة إلى الخلق'. وقال المصنف: 'معناه عن أهل الحق من السلف والخلف = أن جميع ما يكون من خير وشر ونفع وضر من الله سبحانه وتعالى وبارادته وتقديره. فالتقدير: والشر لا يتقرب به إليك، إذ لا يصعد إليك، بل يصعد الكلم الطيب أو لا يضاف إليك أدبا، فلا يقال: 'خالق الشر'، وإن كان خالقه. كما لا يقال: 'يا خالق الكلاب والخنازير'، وإن كان خالقهما».

وكيف لا وقد روي في ألفاظ الدعوات من رواية مسلم وأبي داود والنسائي وابن أبي شيبة كلهم عن عبد الله بن الزبير: «له النعمة وله الفضل وله الثناء الحسن». قال علي القارئ: «أي: النعت المستحسن».

وكيف لا وقد روي في الدعوات: «أهل الثناء (192a)»

والمجد، ولا أحصي ثناء عليك، أنت كما أثنيت على نفسك، وربنا لك الحمد ويبيد الخير، - قال علي القارئ: «أي: والشر. فهو من باب الاكتفاء أو بتصرفك الخير لا بتصرفك الغير. كما يدل عليه تقديم الجار. أو لا ينسب إليك الشر على مقتضى الأدب أو لا شر ويتضمنه خير. - ونثني عليك الخير». وفي الأربعين الإدريسية: «يا الله المحمود في كل فعاله»، قال السهروardi: «من تلاه يوم الجمعة قبل الصلاة على طهارة ونظافة خاليا سرا مني مرة يسر الله له مطلوبه، وإن كان ما كان. وإن تلاه مريض أعجز الأطباء علاجه = برئ ما لم يكن حضر أجله. كذا في الشرح الكبير للمناوي على الجامع الصغير في شرح لفظة الجلال. وقال أبو السعود في تفسيره عند قوله (أحسن الخالقين): «أي: أحسن الخالقين خلقا، أي: المقدرين تقديرا. فالحسن للخلق، قيل: نظيره قوله عليه السلام: «إن الله جميل، يحب الجمال» أي: جميل فعله. وقال أيضا في سورة السجدة عند قوله تعالى: (الذي أحسن كل شيء خلقه) «أي: حسن كل مخلوق خلقه. إذ ما من مخلوق خلقه إلا وهو مرتب على ما [ت]قتضيه¹ الحكمة وأوجبه المصلحة».

فجميع المخلوقات حسنة، وإن تفاوتت إلى حسن وأحسن. كما قال تعالى (لقد خلقنا الإنسان في أحسن تقويم)، وقيل: علم كيف يخلق من قوله: «قيمة المرء ما يحسنه» أي: بحسن معرفته ويعرفه معرفة حسنة بتحقيق وإتقان. والخلق بمعنى المخلوق. أي: حسن كل مخلوقاته. وقيل: هو مفعول ثانٍ لأحسن على تضمينه معنى: أعطى. أي: أعطى كل شيء خلقه اللائق به بطريق الإحسان والتفضل. وقيل: هو مفعوله الأول. و(كل شيء) مفعولها الثاني. والخلق بمعنى المخلوق. وضميره لله سبحانه، على تضمين الإحسان معنى الإلهام والتعريف. والمعنى: ألهم خلقه كل شيء مما يحتاجون إليه. وقال أبو البقاء: عرّف مخلوقاته كل شيء يحتاجون، فيؤول إلى معنى قوله تعالى (الذي أعطى كل شيء خلقه)، انتهى.

ثم قال الشيخ عبد الله العفيف المكي الحنفي في شرح بدء الأمالي لقاضي القضاة أبي الحسن سراج الدين علي بن عثمان الأوشي الفرغاني عند قوله:

مريد الخير والشر القبيح * ولكن ليس يرضى بالمحال

«الإرادة من صفات الذات تقتضي ترجيح أحد الجائزين من الترك والفعل بالوقوع. ثم الخير ما له عاقبة حميدة، والشر ما لا يكون عاقبة حميدة. والقبيح ما يكون متعلق الذم في العاجل والعقاب في الآجل، وضده الحسن وهو ما لا يكون متعلق الذم في العاجل والعقاب في الآجل. ثم القبيح بالجر صفة كاشفة للشر، وتسميته شرا وقيحا بالنسبة إلى تعلقه بنا وضرره علينا، لا بالنسبة إلى صدره عنه سبحانه وتعالى. وهذا أحد معاني حديث «والشر ليس إليك». قيل: لا خلاف في أن البارئ سبحانه وتعالى لا يفعل قبيحا ولا يترك واجبا. أما عندنا فلأنه تعالى لا يبيح منه، ولا واجب عليه لكون ذلك بالشرع. ولا يتصور ذلك في فعله. فإن قيل: الكفر والظلم والمعاصي كلها قبيح. وقد خلقها، فكيف يتوجه الاتفاق على انتفاء فعل القبيح عنه تعالى (192b)»

تعالى؟ قلنا: لا شك في خلقه تعالى إياها، لأن خلق القبيح ليس بقبيح. وإن القبيح كسب والاتصاف به على ما تقرّر. فهو تعالى موجد القبيح وخالق لها، لا فاعل ولا كاسب لها. فإن قيل: فلا يفعل الحسن أيضا، لأنه تعالى لا يتوجه عليه حكم لغيره نهيا، والإجماع على خلافه. قلنا: ورد الشرع بالثناء عليه في أفعاله تعالى، فكانت حسنة لكونها متعلق المدح

والثناء عند الله تعالى. وأما إذا اكتفى في الحسن بعدم استحقاق الذم في حكم الله تعالى فالأمر أظهر، انتهى.

قال السعد التفتازاني في شرح العقائد النسفية: «فإن قيل: كيف كان كسب القبيح قبيحا سفها موجبا لاستحقاق الذم والعقاب بخلاف خلقه؟ قلنا: لأنه قد ثبت أن الخالق حكيم لا يخلق شيئا إلا وله عاقبة حميدة، وإن لم نطلع عليها، فجزمنا بأن ما نستقبه من الأفعال قد يكون له فيها حكم ومصالح كما في خلق الأجسام الخبيثة الضارة المؤلمة. بخلاف الكاسب، فإنه قد يفعل الحسن وقد يفعل القبيح. فجعلنا كسبه للقبيح مع ورود النهي عنه قبيحا سفها موجبا لاستحقاق الذم والعقاب» انتهى. وهكذا ذكر أهل العقائد الإسلامية في كتبهم.

وكيف لا يكون كل أفعال الله بحسن. وقد قال الله في كتابه العزيز: (ولله الأسماء الحسنى فادعوه بها وذروا الذين يلحدون في أسمائه) ومعنى الآية: أن أسماء الله المقدسة كلها حسنى. وليس المراد أن فيها ما ليس بحسن. والمعنى: أن الأسماء الحسنى ليست إلا لله. لأن هذا اللفظ يفيد الحصر. فإن الأسماء أفاض دالة على معان، فهي إنما تحسن بمعانيها. ولا معنى للحسن في حق الله تبارك وتعالى إلا ذكره بصفات الكمال ونعوت الجلال.

وقد قال المحققون: الإلحاد في أسماء الله تعالى على وجوه: منها مراعاة حسن الأدب في الدعاء، فلا يجوز أن يقال يا ضاراً يا مانع، يا خالق القردة على أفراد. بل يقال يا ضار يا نافع، يا معطي يا مانع، يا خالق الخلق. كذا في الخازن.

وأما قول شيخ المزيور: «لو كان كل أفعاله حسنا لقليل: كل الخنزير، لأن الله خلقه». فهو من سوء أدبه مع الله تعالى وإلحاده في أسمائه تعالى ومن خبطه عشاء. لأنه لا يلزم من عدم حل الأكل أن يكون قبيحا. أما ترى أن الإنسان مكرم بنص القرآن، (ولقد كرمنا بني آدم) الآية، ومخلوق على أحسن صورة بنص القرآن أيضا، (لقد خلقنا الإنسان في أحسن تقويم)، ومع هذا لا يحل أكله. وله نظائر كثيرة، فلا حاجة لنا بذكره. فإن خلق الخنزير من الله مولانا عز وجل حسن. لأنه حكيم لا يخلق شيئا إلا وله عاقبة حميدة ومصالح وحكم، وإن لم نطلع عليها. (ليس كمثل شيء) في الأرض ولا في السماء (وهو السميع البصير).

تب عن دينك وارجع إلى الإسلام، يدارك عليك باللطف والسلام. والإنتقال من بين المسلمين يا همج، قيل أن [بجـ] لك رفسة يسمع لك بها يا خنج، إسح يا هزلاج، ما لك من (193a)

داء الجهل علاج، إنما أنت رجل غملاج، تحتاج إلى الضرب بلا اختلاج، أما أن أنتفاد [...] من الأدلة هو شيء وافر، وإن لم تقبل يقال لك لم يا كافر، ويدينك أن تخرج من الدين أحيانا، وتتمذهب بذهب أهل الكتابين - لأنه يقول نحن نخرج من الدين أحيانا بترك العمل [...] لأنه يقول نحن ندخل مذهب اليهود تارة والنصارى أخرى، ما أقبحه من القول - عيانا، سبحانه من أقام بعضهم عنده على الديانة، وبعضه الآخر عدلا منه على الخيانة.

الموردة الرابعة من شيخ الملاعنة. وما أدريك من شيخ الملاعنة؟

فإنه شيخ حقير وله حياق كثير، وديدن عسير من إكفار المسلمين بلا نكير، أهلكه الله إهلاكا غير يسير، وهو على الله تعالى غير عسير. لأنه قاطع طرق الله على الجاهل الضرير. وهي قوله: أن تجوز وقوع الدود في بدن أيوب عليه السلام، والإغماء على الأنبياء عليهم السلام، وهلك بعض النبي عليه السلام من القمل كفر وضلال.

أما بعد فلا بد لنا يا أخي الثقة في بسط هذا المقام - الخاتمة - في بيان ما يجب على الأنبياء وما يستحيل عليهم وما يجوز لهم.

وأما الرسل عليهم السلام فيجب في حقهم الصدق والأمانة وتبليغ ما أمروا بتبليغه. ويستحيل في حقهم أضداد هذه الصفات، وهي الكذب والخيانة يفعل شيء مما نهى عنه نهي تحريم أو كراهة وكنمان شيء مما أمروا بتبليغه للخلق. ويجوز في حقهم ما هو من الأعراض البشرية التي لا تؤدي إلى نقص مراتبهم العلية، كالمرض ونحوه.

أما برهان وجوب صدقهم، فلأنهم لو لم يصدقوا لزم الكذب في خبره تعالى لتصديقه تعالى لهم بالمعجزة النازلة، منزلة قوله عز وجل: «صدق عبيدي في كلما بلغ عني». وأما برهان وجوب الأمانة لهم، فلأنهم لو خانوا بفعل محرم أو مكروه لانتقل المحرم والمكروه طاعة في حقهم. لأن الله تعالى قد أمرنا بالافتداء بهم في أقوالهم وأفعالهم. ولا يأمرنا الله تعالى بمحرم ولا مكروه. وهذا بعينه هو برهان وجوب.

الثالث: وأما دليل جواز الأعراض البشرية، فمشاهدة وقوعها بهم إما لتعظيم أجرها أو للتشريع أو للتلقي أو للتنبية، لخسة قدرها عند الله وعدم رضاه تعالى بها دار جزاء أوليائه باعتبار أحوالهم فيها عليهم السلام. كذا في شرح بدء الأمالي

لعبد الله العفيف المكي الحنفي عن عقيدة السنوسي. ويشير إلى هذا في جوهره التوحيد لإبراهيم اللقاني المالكي رحمه الله تعالى:

وواجب في حقهم الأمانة * وصدقهم وضم له الفطانة

ومثل ذا تبليغهم لما أتوا * ويستحيل ضدها كما رويوا

وجائز في حقهم كالأكل * وكالجماع للنساء في الحل

وقال الشيخ عبد الله العفيف المكي عند قول الأوشي الفرغاني في عقائده المنظومة:

وما كانت نبيا قط أنثى * ولا عبد ولا شخص ذو افتعال

أي: (193b)

أي: ذو فعل قبيح. وأراد بالافتعال السحر والكذب كما يؤذن به الصيغة. قال ابن جماعة: «مذهب أهل التحقيق، أن الذكورية شرط للنبوة خلافاً للشعري ثم القرطبي ومن تبعهما». قال السعد: «من شروط النبوة الذكورة وكمال العقل والذكاء والفطنة وقوة الرأي ولو في الصبي كعيسى ويحيى عليهما السلام، والسلامة عن كل ما ينفّر عنه كدناءة الأبياء وعهر الأمهات والغلظة والفظاظة والعيوب المنفرة كالبرص والجذام ونحو ذلك، والأمور المخلة بالمرءة كالأكل على الطريق والحرف الدنية كالحجامة، وكل ما يخل بحكمة البعثة في أداء الشرائع وقبول الأمة»، انتهى. ومن الشرائط أيضاً الحرية، لأن الرق أثر الكفر وعدم الكذب وعدم السحر لعدم الوثوق بقوله. ثم قال: «وقع الاختلاف في وقوع نبوة أربعة نسوة: مريم وآسية وسارة وهاجر». وزاد العلامة المتيقن السراج بن الملقن في شرحه لعمدة الأحكام: «حواء وأم موسى عليه السلام». قال العلامة اللقاني: «والحق لا نبوة لواحدة منهن، وإن قويت أحاديث بعضهن لتأويلها بما محله كتب الحديث»، انتهى. ثم مما يؤكد شرط الحرية أن الرقية وصف نقص، ويستنكف الناس لها أن يقتدوا به.

ومن شروط النبوة أيضاً البشرية، قال تعالى (قل إنما أنا بشر مثلكم يوحى إلي) الآية. فمحمد صلى الله عليه وسلم وسائر الأنبياء عليهم السلام من البشر، أرسلوا إلى البشر. ولو لا ذلك لما أطاق الناس مقاومتهم والقبول عليهم ومخاطبتهم. قال تعالى (ولو جعلناه ملكا لجعلناه رجلا). أي: لما كان إلا في صورة البشر الذين يمكن مخالطتهم. إذ لا يطيقون مقاومة الملك ومخاطبته ورؤيته إذا كان على صورة الملك. قال تعالى (لو كان في الأرض ملائكة يمشون مطمئنين لنزلنا عليهم من السماء ملكا رسولا). أي: لا يمكن في سنة الله تعالى إرسال الملك إلا لمن هو من جنسه أو من خصه الله واصطفاه وقواه على مقاومته كالأنبياء والرسل. والأنبياء والرسل وسائط بين الله وبين خلقه وجلاله وسلطانه وجبروته وملكوته. فظواهرهم وأجسامهم وبنيتهم متصفة بأوصاف البشر يطراً عليها ما يصح أن يطراً على البشر مما لا يزرى بمناصبهم ولا يخل بعلومهم ومعارفهم، من الأمراض والأسقام والموت ونعوت الإنسانية. وأرواحهم وبواطنهم متصفة بأعلى من أوصاف البشر، متعلقة بالملا الأعلى، متشبهة بصفات الملائكة، سليمة من التغير والافات، لا يلحقها غالباً عجز البشرية ولا ضعف الإنسانية، إذ لو كانت بواطنهم خالصة للبشرية كظواهرهم لما أطاقوا الأخذ عن الملائكة ورؤيتهم ومخاطبتهم ومخالطتهم، كما لا يطيقه غيرهم من البشر. ولو كانت أجسامهم وظواهرهم متسمة بنعوت الملكية (194a)

دون صفات البشر، ومن أرسلوا إليهم لما أطاقوا مخالطتهم، كما تقدم من قول الله تعالى. فجعلوا من جهة الأجسام والظواهر مع البشر، ومن جهة الأرواح والبواطن مع الملائكة، كما قال عليه السلام: «لو كنت متخذاً من أمّتي خليلاً لاتخذت أبا بكر خليلاً ولكن أخوة الإسلام، لكن صاحبكم خليل الرحمن»، وكما قال عليه السلام: «تتأم عيني، ولا ينأم قلبي»، وقال: «إني لست كهينتكم، إني أظن بطعمني ربي ويسقيني». فبواطنهم منزّهة عن الآفات، مطهرة من النقائص والاعتلالات. فهذه جملة مهمة يكتفي بها كل ذي همة، والله أعلم. انتهى. هكذا في شفاء القاضي عياض.

تمت العجالة بعون ذي الجلالة، صلى الله على محمد وآله وصحبه وسلم تسليمًا كثيرًا دائماً أبداً، وعلى سائر الأنبياء والمرسلين. (194b)

Muhammed et-Trabzonî el-Medenî'nin Fıkhî Sorulara Cevap Üretme Faaliyeti

Mustafa Çil | 0000-0001-5588-5473 | mustafacil@trabzon.edu.tr

Trabzon Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Ana Bilim Dalı, Trabzon, Türkiye

ROR ID: 04mmwq306

Öz

Şer'î ilimler sahasında araştırma yapanların yakın zamanda fark ve iltifat ettiği konu başlıklarından biri de 'Muhammed et-Trabzonî el-Medenî'dir. Belli eserlerinin tahkik ve incelemesine yoğunlaşmış bu araştırmalar onun hayatına dair malumatı da zenginleştirmiş ve daha vasıflı hâle getirmiştir. Bununla birlikte Trabzonî'nin ilmî düşüncesi bütün veya ilgilendiği ilim dalları özelinde yeterince işlenmiş değildir. Onun fıkıh anlayışı hakkında konuşabilmek için de teliflerinin ve çeşitli şekillerde hizmet ettiği başka birçok eserin incelenmesine ihtiyaç vardır. Trabzonî'nin fıkıh telifleri fūrû-i fıkıh alanına münhasır olup ağırlıklı olarak 'ilmihal' türü kapsamına dâhil edilebilecek konuları ele almaktadır. Birtakım zâbitları muhtevi *Risâletü'n-nezr* 'kavâid' türüne yakın durur. *Risâle fî savmi yevmi's-şek*, *Risâle fî iskâtî's-salât* ve *Cevâbü'l-es'ileti'l-letî seelehû min ehli'l-Kars* ise Trabzonî'ye bilfiil yöneltilmiş sorular ile bunların cevaplarını içermektedir. Dolayısıyla bir yönüyle 'fetva' türündedir. Ancak risâlelerdeki meselelerin tip ve amaç farklılığı cevapları da 'olur/olmaz' şeklindeki yaygın iftâ kalıbı dışına taşırılmış; nispeten uzun ve delilli biçimde zikrine yol açmıştır. Üretim kullandığı malzeme müellifin iftâ yöntemini tespiti bakımından özel önemi haizdir. Bunlarda onun ilmî ve belki kişisel yönlerine dair başka veriler bulunması da dikkate alınmaya değer bir ihtimaldir. Bu çalışmada, bahsi geçen üç risâle, öncelikle biçimsel yönden etraflıca tanıtılmıştır. İçeriklerinin tahliliyle de müellifin fıkhî sorulara yaklaşımı belirlenmek istenmiştir. Ulaşılan sonuçlar ve bazı ilmi varsayımlara dayalı çıkarımlar -inceleme alanının dar olması nedeniyle- başka araştırmalarla desteklenme veya düzeltilmeye açıktır. Bununla birlikte söz konusu tespitlerin Trabzonî'nin fetva âdâbı ve fıkıh usulü anlayışını kısmen de olsa yansıttığı düşünülmektedir. Çalışmanın genel amacı Trabzonî'nin fıkıh anlayışını belirlemeye yönelik kapsamlı ilmî araştırmalara katkı sağlanmasıdır.

Anahtar Kelimeler

İslam Hukuku, Muhammed et-Trabzonî el-Medenî, *Risâle fî savmi yevmi's-şek*, *Risâle fî iskâtî's-salât*, *Cevâbü'l-es'ileti'l-letî seelehû min ehli'l-Kars*.

Atıf Bilgisi

Çil, Mustafa. "Muhammed et-Trabzonî el-Medenî'nin Fıkhî Sorulara Cevap Üretme Faaliyeti." *Trabzon İlahiyat Dergisi* 11/Özel Sayı (Kasım 2024), 109-132.

<https://doi.org/10.33718/tid.1527983>

Geliş Tarihi : 07.08.2024

Kabul Tarihi : 25.10.2024

Yayın Tarihi : 30.11.2024

- Değerlendirme : İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
- Etik Beyan : Bu makale, 17-18 Ekim 2024 tarihleri arasında gerçekleştirilen Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dinî Hayat Sempozyumu'nda sözlü olarak sunulan ve basılmayan "Muhammed et-Trabzonî el-Medenî'nin Fıkhî Sorulara Cevap Üretme Faaliyeti" adlı tebliğin içeriği geliştirilerek ve kısmen değiştirilerek üretilmiş hâlidir.
Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
- Benzerlik Taraması : Yapıldı - iThenticate
- Çıkar Çatışması : Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
- Finansman : Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
- Telif Hakkı & Lisans : Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Muhammad al-Trabzonî al-Madanî's Activity of Producing Answers to Fiqh Questions

Mustafa Çil | 0000-0001-5588-5473 | mustafacil@trabzon.edu.tr

Trabzon University, Faculty of Theology, Department of Islamic Law, Trabzon, Türkiye

ROR ID: 04mmwq306

Abstract

'Muhammad al-Trabzonî al-Madanî' is one of the topics that researchers in the field of Islamic sciences have recently realised and turned towards. These researches, which have focused on the verification and analysis of certain works, have also increased the information about his life and made it more qualified. However, al-Trabzonî's scholarly thought has not been sufficiently researched in its entirety or in the branches of science in which he was interested. In order to talk about his understanding of fiqh, it is necessary to analyse his own books and many other books that he served in various ways. Trabzonî's fiqh books are limited to the application of fiqh and mainly deal with topics that can be included in the 'ilmihal' genre. *Risâla al-nazr*, which contains some rules, is close to the 'kavâid' genre. *Risâla fî savm yavm al-shakk*, *Risâla fî iskât al-salât* and *Cavâb al-as'ila al-latî saalahû min ahl al-Kars* contain questions actually addressed to Trabzonî and their answers. Therefore, in a way, they are in the genre of 'fatwa'. However, the difference in the type and purpose of the issues in the treatises has taken the answers out of the common fatwa-making mould of 'would/would not' and led to a relatively long and evidenced discourse. The material he produced and used is of special importance in terms of contributing to the determination of the author's method of giving fatwa. It is also worth considering the possibility that they contain other data on his scholarly and even personal aspects. In this study, these three treatises are firstly introduced in detail in terms of form. By analysing their content, the author's activity of producing answers to fiqh questions was also determined. Although it is open to the support or correction of other studies due to the narrowness of the field of study, it is thought that the findings and conclusions in this study, some of which are based on scientific inferences, will partially reflect Trabzonî's method of fatwa and his understanding of the method of fiqh. In this way, a small contribution will be made to comprehensive scholarly studies aimed at determining his understanding of fiqh.

Keywords

Islamic Law, Muhammad al-Trabzonî al-Madanî, *Risâla fî savm yavm al-shakk*, *Risâla fî iskât al-salât*, *Cavâb al-as'ila al-latî saalahû min ahl al-Kars*.

Citation

Çil, Mustafa. "Muhammad al-Trabzonî al-Madanî's Activity of Producing Answers to Fiqh Questions". *Trabzon Theology Journal* 11/Special Issue (November 2024), 109-132.

<https://doi.org/10.33718/tid.1527983>

Date of Submission : 07.08.2024

Date of Acceptance : 25.10.2024

- Date of Publication : 30.11.2024
- Peer-Review : Double anonymized - Two External
- Ethical Statement : This paper is a version of the unpublished paper titled "Muhammad al-Trabzonî al-Madani's Activity of Producing Answers to Fiqh Questions", which was presented orally at the Symposium on Religious Life in Trabzon from Past to Present Symposium held between 17-18 October 2024, by developing and partially changing the content. It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
- Plagiarism Checks : Yes – iThenticate
- Conflicts of Interest : The author(s) has no conflict of interest to declare.
- Grant Support : The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
- Copyright & License : Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Giriş

Muhammed et-Trabzonî el-Medenî (rh.a.) 12./18. asır Osmanlı âlimlerindedir.¹ Yüzyılın başlarında Trabzon'da doğmuştur. Burada aile ortamında başlayan tahsil hayatı İstanbul'da devam etmiştir. Dönemin önemli ilim merkezlerinde uzun süreli ikametleri vardır. Bu süreçlerdeki etkileşimleri ilmî gelişimine bariz katkılar sağlamıştır. Süleymaniye Medresesinde dârülhadis² müderrisi ve hâfız-ı kütüb olarak görev yapmış olan Trabzonî 1200/1786 senesinde İstanbul'da vefat etmiştir.³

Trabzonî, döneminin şartları bağlamında, 'geleneği' bir tavra sahiptir.⁴ Eserlerinin kıymeti ve üstlendiği görevler onun yetkin ve saygın bir âlim olduğuna delâlet etmektedir. Şer'î ilimlerin hemen her dalı yanı sıra coğrafya, tıp vb. ile de ilgilenmiştir.⁵

Trabzonî'nin tasavvufi bir yönü vardır. Eserlerindeki tevazu göstergesi kullanımlar bunun bir yansıması kabul edilir.⁶ Müsamaha ve ihtiyattan yana olmakla birlikte muarızları hakkında sert ifadeler kullandığı da vakidir.⁷

Trabzonî'nin öne çıkmış bir yönü de fıkha olan ilgisidir. Bu kapsamda genellikle şu özellikleri gündem edilmektedir: Hanefî mezhebine mensuptur ancak mezhep mutaassıbı değildir. Olaylara geniş açılardan bakabilmiştir. Muarızlarınca da muteber olanlar dâhil pek çok temel eserden istifade etmiştir. Farklı görüşlere vâkıftır. Eleştirileri güçlü ve bazen serttir.⁸

'İstidlâl yöntemi' kapsamına alınabilecek birtakım örnekli değerlendirmeler bulunmakla birlikte⁹ Trabzonî'nin usulcü kimliğine -görebildiğimiz kadarıyla- bir vurgu yapılmamış-

- 1 Bu devir Osmanlı toplumunun siyasi, sosyal, ilmî vb. durumu için bk. Emin Aydın, *Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin (v. 1200/1786) "ed-Dürerü's-semîne" Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 6-9; Mehmet Ali Aysan, *Mehmed et-Trabzonî'nin er-Risâle fi Fenni Usûli'l-Hadîs: Hâşiye alâ Nüzheti'n-Nazar fi Tavdîhi Nuhbeti'l-Fiker Adlı Eseri ve Hadîs Usûlüne Katkısı* (Bayburt: Bayburt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 7-12.
- 2 Zekeriya Ertürk, *Mehmet Medenî Et-Trabzonî Efendi'nin "el-İthâfâtü's-Seniyye Fi'l-Ehâdisi'l-Kudsîyye" Adlı Eserinin Birinci Bölümü'nün Tahkik, Tahrir ve Tercümesi* (Bayburt: Bayburt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 84.
- 3 Geniş bilgi için bk. Şenol Saylan, "Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Hayatı ve Eserleri", *Trabzonlu Müellifler ve Eserleri (Osmanlı Dönemi)*, ed. Süleyman Gür - Ahmet Cevdet Karaca (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2023), 423-431; a.mlf., "Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Fıkıhla İlgili Eserleri", *Trabzonlu Müellifler ve Eserleri (Osmanlı Dönemi)*, ed. Süleyman Gür - Ahmet Cevdet Karaca (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2023), 472.
- 4 Aydın, "ed-Dürerü's-semîne" Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili, 9.
- 5 Saylan, "Hayatı ve Eserleri", 429-433; Aysan, *er-Risâle fi Fenni Usûli'l-Hadîs Adlı Eseri ve Hadîs Usûlüne Katkısı*, 6; Ertürk "el-İthâfâtü's-Seniyye Fi'l-Ehâdisi'l-Kudsîyye" Adlı Eserinin Birinci Bölümü'nün Tahkik, Tahrir ve Tercümesi, 9; Eyüp Öztürk, "Mehmed Medenî et-Trabzonî ve Tekfirci Söyleme Karşı İtirazları", *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. Şenol Saylan - Betül Saylan (İstanbul: Değişim Yayınları, 2016), 1/408.
- 6 Aydın, "ed-Dürerü's-semîne" Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili, 13-14; Aysan, *er-Risâle fi Fenni Usûli'l-Hadîs Adlı Eseri ve Hadîs Usûlüne Katkısı*, 6.
- 7 Öztürk, "Tekfirci Söyleme Karşı İtirazları", 1/417.
- 8 Saylan, "Hayatı ve Eserleri", 429-430; Öztürk, "Tekfirci Söyleme Karşı İtirazları", 1/408, 413; Yılmaz Fidan, "Trabzonî Mehmed Medenî'ye Nisbet Edilen Arapça Duhan Risalesi", *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. Şenol Saylan - Betül Saylan (İstanbul: Değişim Yayınları, 2016), 1/444.
- 9 Mesela bk. Fidan, "Duhan Risalesi", 1/443, 444; Uğur Bekir Dilek, "Mehmed b. Mahmûd Et-Trabzonî'nin (ö.1200/1786) Fıkha Dâir Bir Eseri: Hâşiyetü Mehmed Et-Trabzonî Alâ Muhtasari Gunyeti'l-Mütemellî fi

tır. Resmî bir müftülük görevi bilinmeyen Trabzonî'nin iftâ yönüne ise onun daima sosyal hayatın içinde bulunmasıyla irtibatlı biçimde temas edilmiştir. Buna göre Trabzonî yaşadığı devrin sorunları hakkında fetvalar vererek insanları aydınlatmıştır. Onun fetva vermesinin mühim bir saiki de 'tefirci zihniyeti temsil edenlerle' mücadele isteğidir.¹⁰ O, fikhî seviyesini yeterli saymamasına karşın¹¹ bunu kendisine görev bilmiş gibidir.

Trabzonî'ye çok sayıda eser nispet edilmektedir. Bunların bazıları müstakil olarak çalışılmış; birçoğu da daha dar kapsamlı incelemelere konu edilerek tanıtılmıştır. Ona aidiyeti teyit edilen elli civarındaki telif arasında fıkıhla ilgili olanlar nicelik ve nitelik bakımından önemli bir yer tutar.¹² Trabzonî'nin kendisine bilfiil yöneltilmiş sorulara cevap içerikli risâlelerinin fikhî alanında olanları¹³ *Risâle fi savmi yevmi'ş-şek*, *Risâle fi iskâtî's-salât* ve *Cevâbü'l-es'ile'ti'l-letî seelehû min ehli'l-Kars*'tır. Trabzonî'nin eserlerine yer vermiş araştırmalar bunların her birini -kendi amaç ve önceliklerine göre- anmamış, adını zikretmekle yetinmiş veya tanıtımını yapmıştır. Bu tanıtlar nispeten kısa ve sathidir. Bazısında tashihi gerekli bilgiler ve mesnedi zayıf yorumlar bulunmaktadır.¹⁴ Risâlelerin içerik değerinin irdelenmesi de genellikle ihmal edilmiştir.

Bu çalışma mezkûr üç risâle özelinde Trabzonî'nin iftâ ve kısmen istidlâl yöntemlerini ana hatlarıyla belirlemeyi amaçlamıştır. Bu doğrultuda risâlelerin tanıtımını yapmış ve tahliline yönelmiştir. Ulaşılabilecek sonuçların fetva ve usule dair genel yaklaşımlar içindeki konumunu ve değerini gösterici mukayeseler ise -yapılması tavsiyesiyle- başka çalışmalara bırakılmıştır.

1. Trabzonî'nin Fikhî Sorulara Cevap İçerikli Risâleleri

Bu başlıkta Trabzonî'nin kendisine yöneltilmiş fikhî sorular ile bunlara verdiği cevapları içeren risâleleri şekil yönünden nispeten geniş biçimde tanıtılmaktadır. Sıralamada, telif tarihi tespit edilemeyen *Risâle fi savmi yevmi'ş-şek* başa alınmış; diğer iki risâleye tarihliliğine göre yer verilmiştir.

1.1. *Risâle fi savmi yevmi'ş-şek*

Risâle fi savmi yevmi'ş-şek'in bilinen tek nüshası Trabzonî'nin Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu 00666 numarada *Dürerü's-semîne fi fezâilî'l-âyât ve's-süver* şeklinde kayıtlı tefsir ilmi ile ilgili bir eserinin ardında bulunmaktadır. *ed-Dürerü's-semîne*'nin sonunda 'istinsahın müellif hattı nüshadan yapıldığına' dair bir kayıt vardır. Ancak müstensih ismi ve istinsah tarihi belirtilmemiştir. İstinsahta kullanıldığı söylenen müellif

Şerhi Münyeti'l-Musallî" *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. Şenol Saylan - Betül Saylan (İstanbul: Değişim Yayınları, 2016), 1/434; Saylan, "Hayatı ve Eserleri", 423-431; a.m.f., "Fıkıhla ilgili Eserleri", 465.

10 Saylan, "Hayatı ve Eserleri", 430-431; Ertürk, "*el-İthâfâtü's-Seniyye Fi'l-Ehâdsî'l-Kudsiyye*" *Adlı Eserinin Birinci Bölümü'nün Tahkik, Tahrir ve Tercümesi*, 9-10.

11 Örnek bir ifadesi için bk. Fidan, "Duhan Risalesi", 1/444.

12 Saylan, "Hayatı ve Eserleri", 431-435; a.m.f., "Fıkıhla ilgili Eserleri", 465.

13 Trabzonî'nin talep/soru üzerine yazdığı başka alanlara dair risâleleri de vardır. Mesela bk. Aydın, "*ed-Dürerü's-semîne*" *Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili*, 23.

14 Bu tür bilgi ve yorumları örnekleme gereği duymadık.

nüşhası¹⁵ ise 1169/1756 tarihlidir.¹⁶

*Risâle fî savmi yevmi'ş-şekk'*in metni *ed-Dürerü's-semîne*'nin son sayfasında [55b] ferâğ kaydından hemen sonra, iki çizgi arasına yazılı 'besmele' ile başlamaktadır. Adı katalog kaydında içeriğinden hareketle oluşturulmuştur.¹⁷ Üslup benzerliği¹⁸ başta olmak üzere birtakım işaretlerin risâlenin Trabzonî'ye aidiyetini gösterdiği yönündeki değerlendirmeler¹⁹ isabetli görünmektedir. Tipik imla özellikleri *ed-Dürerü's-semîne*'nin müstensihî tarafından istinsah edildiği kanaati uyandırmaktadır. Buna göre müstensih *ed-Dürerü's-semîne*'yi istinsah ettikten sonra devamına elimizde olmayan bir nüshadan *Risâle fî savmi yevmi'ş-şekk'*i de eklemiştir, denilebilir. İstinsah tarihi ile ilgili tek kesin bilgi bunun *ed-Dürerü's-semîne*'nin telif tarihi olan 1169/1756'dan sonra olduğudur.

Risâlenin mukaddimesinde "Allah'ın, Nebî'sini gönderip ashâbı ile Onu takviye etmesine ve onlara orucu emredip bunun karşılığını tam olarak vermesine,²⁰ Hz. Peygamber'in Allah'ın sevgili kullarının en üstünü olmasına, onun âl ve ashâbının küffara karşı cihad ederek Allah'ın şanını yüceltmelerine" vurgu yapılmaktadır. Burada fâsıla işareti görevli küçük kırmızı daireler vardır. Faslû'l-hitâb sonrası Trabzonî'ye yöneltilen soru ve bunun cevabıyla devam eden risâlede ferâğ kaydı olarak yalnızca 'risâle tamam oldu' yazmaktadır. Risâledeki bazı kelimeler harekelidir. Faslû'l-hitâb yanı sıra dikkat çekme, cevaba ve bir delile başlama sırasında olmak üzere üç yerde kırmızı renk yazı kullanılmıştır. Satır arası ve sayfa kenarında, gizli özneyi belirtme, örnek verme ve delil gösterme işlevli az sayıda minhuvât bulunmaktadır. Bunların birindeki alıntı bilgide kaynağın üst kısmı çizilidir. Risâledeki bu tercihlerin Trabzonî'ye ait ve müstensih tarafından korunmuş olma ihtimali vardır.²¹

*Risâle fî savmi yevmi'ş-şekk'*in ilk sayfası 'besmele' dâhil 6, ikinci sayfası 21, son sayfası ise 19 satırdır. Neshe yakın bir hatla yazılmıştır. Satır başı reddâde²² kullanılmıştır. Sayfalar

15 *ed-Dürerü's-semîne*'nin müellif nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Süleymaniye Koleksiyonu 01041-018 numarada; içinde bulunduğu mecmuanın 218b-260b varakları arasındadır. (Zikri geçen mecmuuda varaklara iki ayrı numara konulmuştur. Biz mecmuadaki bazı fihristlerde de kullanıldığı için Arabî rakamlarla olanı esas almaktayız.) Ferâğ kaydına göre İstanbul'da Süleymaniye Medreselerinin birinde 17 Receb 1169 (17 Nisan 1756-Cumartesi) ikindi namazından sonra tamamlanmıştır.

16 Müstensih bu telif tarihinin yer aldığı ferâğ kaydını da aynen istinsah ettiğinden Kütüphane kataloğunda bu tarih sehven istinsah tarihi olarak gösterilmiştir. (13 Nisan 2024)

17 Saylan, "Fıkıhla İlgili Eserleri", 472. Kütüphane veri tabanlarında kaydını göremediğimiz (7 Temmuz 2024) bu risâlenin adı, belki bunun da etkisiyle, Trabzonî'nin eser listesini veren çalışmaların çok azında geçmiştir.

18 Müellifin, birçok eserinde olduğu gibi, *Risâle fî savmi yevmi'ş-şekk'*e manzum/secili bir mukaddimeyle başlayışı bunun bariz bir örneği olarak zikredilebilir.

19 bk. Saylan, "Fıkıhla İlgili Eserleri", 472.

20 Bu son ibarenin çevirisinde Râğıb el-İsfahânî'nin *el-Müfredât*'ındaki "cezâ" ve "şera'a" maddelerinden de istifade ettik. bk. Râğıb el-İsfahânî, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî (Dimaşk - Beyrut: Dâru'l-Kalem - ed-Dâriü'ş-Şâmiyye, 1418/1997), 195-196, 450-451.

21 *ed-Dürerü's-semîne*'nin müellif nüshası ile *Risâle fî savmi yevmi'ş-şekk'*le bir arada olan nüshası arasında yaptığımız örnek kabilinden karşılaştırmalar müstensihînin renk uyumu, satır arası kayıtlar hatta kısmen harekeleme hususunda müellif nüshasına uymaya çalıştığını göstermektedir. Bu nedenle benzer durumun *Risâle fî savmi yevmi'ş-şekk'* için de geçerli olduğu söylenebilir. *ed-Dürerü's-semîne*'nin söz konusu nüshalarındaki örnek karşılaştırmalar için bk. Medenî Mehmed Efendi, Mehmed b. Mahmûd b. Sâlih et-Trabzonî, *ed-Dürerü's-semîne fî fedâilil-âyâti ve's-suveri'l-azîme* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 01041-018), 218b, 219a, 260b; a.mlf., *Dürerü's-semîne fî fezâilil-âyât ve's-süver* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 00666), 1b, 2a, 55b.

22 'Sayfa altında sol köşeye, karşı sayfanın ilk kelimesini yazma' şeklindeki daha yaygın 'reddâde koyma'

düzgün kırmızı cetvellidir. Son sayfanın alt kısmında üçgen tarzı iç cetvel bulunur. Risâlede hatalı yazıma müdahale kaynaklı birkaç küçük karalamaya da rastlanmaktadır.

1.2. *Risâle fi iskâti's-salât*

Bilinen tek nüshası 145104 bibliyografik kayıt numarasıyla Süleymaniye Kütüphanesi Süleymaniye Koleksiyonu 01068-013 numarada *Risâletün fi iskâti's-salât* şeklinde kayıtlı bu risâle, katalog kaydına göre içinde 17 eser bulunan bir mecmuanın 182b-183a sayfalarıdır.²³ Mecmuadaki eserlerin dördü *el-Fevâid* adıyla Trabzonî'ye nispet edilmiştir. Onun mecmuadaki diğer eserlerinin hâmişlerinde de birçok fevâid kaydıyla karşılaşmaktadır. Trabzonî *Risâle fi iskâti's-salât*'ın ilk sayfasının üst ve ikinci sayfasının bütün kenarlarına da fevâid kaydı koymuştur. Minhuvâtlar yazıldıktan sonra yerleştirildikleri anlaşılan bu kayıtlar 'kutuplarda namaz'²⁴ ile ilgilidir. Bu kayıtlarda, vakti oluşmayan namazların kişiye vâcip olmayacağı yönündeki görüşlere de genişçe yer vermiş olan Trabzonî'nin uzun günlerde zamana bağlı ibadet ve muamelelerin takdir yapılarak yani birtakım karşılaştırma ve ölçümlerle vakitler belirlenerek yerine getirilmeleri gerektiği görüşüne yakın durduğu anlaşılmaktadır.²⁵

Ta'lik hattıyla yazılı risâlenin her iki sayfası da 27 satırdır. Satır başı reddâdesi vardır. 182b sayfası kenarında 9 minhuvât-sah kaydı bulunmaktadır.²⁶ Risâlenin satır aralarında da 10 yere benzeri kısa notlar düşülmüştür. Bunların çoğunda risâledeki kelimelerle ilgili tanıtıcı ek bilgiler verilmektedir. Birkaçı da içeriğin doğru anlaşılmasını sağlama amaçlı ilavelerdir. Bazı alıntı sonlarına 'bitti' yazılmıştır. Müellif satır başı olabilecek kimi yerlerin ilk bir/birkaç kelimesinde, mukaddimedeki fâsıla işaretlerinde, hatalı ibareleri çizme veya silmede ve fevâid kayıtlarını metinden ayırma işlevli çizgilerde kırmızı mürekkep kullanmıştır.

Risâle fi iskâti's-salât 'besmele' ile başlamaktadır. İki beyitten oluşan bir mukaddimesi vardır. Buradaki mısra sonu kelimelerden 'eskât, iskât ve sükkât'²⁷ -içeriğinde adı geçmeyen- risâlenin konusuna çağrışım yapmaktadır. Beyitlerde "Allah'ın, âlimleri eskâtan üstün tutmasına ve kendisinden bir lütuf olarak iskat yoluyla insanların zimmelerini arındırmasına; Hz. Peygamber'in kalemle yazı yazmaya ihtiyaç duymamasına,"²⁸ Onun âl ve ashabının

uygulamasından 'satır başı' tabiri ilavesiyle ayırdığımız bu yöntemde sayfanın son kelimesi karşı sayfaya ilk kelime olarak tekrar yazılmaktadır. Trabzonî tarafından sıklıkla kullanılmış bu yöntemi *Risâle fi savmi yevmi'*-şek'te müstensih de uygulamıştır.

23 'Mecmuada varaklar arasında muhtelif şukklar yer aldığından' Süleymaniye Kütüphanesine ait yazma eserler veri tabanında bu risâle için ilgili PDF'nin 346 numaralı görseline bakılmalıdır.

24 Günümüzde çoğunlukla bu başlık altında incelendiğinden, mevzubahis meselelere kısaca işaret etmek için -risâlede geçmemesine rağmen- bu tabiri kullanmayı uygun gördük.

25 Müellif bu kayıtlarla, iskat fidyesi ödenecek namaz sayısı hesaplanırken vakti takdir yoluyla belirlenen namazların da dikkate alınması gerektiğini ima etmiş olabilir. Biz risâlenin konusu ve amacıyla güçlü bir bağı bulunmayan söz konusu kayıtların detaylı inceleme ve değerlendirmesini bu çalışmanın kapsamı dışında tuttuk.

26 Minhuvâtların ikisi çok yakın ifadeli olup bunların sayfa altında olanı kısmen silik ve kesiktir.

27 Müellif minhuvâtlarda *el-Kâmus*'tan da yararlanmış olarak bunlar ve 'milkât' kelimesinin yapı ve/veya anlamıyla ilgili bilgiler vermiştir. Buna göre 'eskât' 'kendisinde hayır bulunmayan kimseler' demektir. 'Sükkât' da 'düşükler' anlamındadır.

28 Müellif, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ümmiliğine işaret edici böyle bir ifadeye muhtemelen kafiye yönünden nazma uygun düşen 'milkât (kalem)' kelimesini kullanmak istemesi nedeniyle yer vermiştir.

sükkât olmayışına²⁹ değinilmiştir. Ardından risâleye konu mesele ve cevabı verilmiştir. Son satırından ibaret ferâğ kaydında 'ucâle' olarak nitelenen³⁰ eserin Muhammed el-Medenî eliyle 1170 senesi Şâban ayının ortalarında Salı gecesi (muhtemelen 13 Şâban 1170/2-3 Mayıs 1757) tamamlandığı yazmaktadır.

1.3. *Cevâbü'l-es'ileti'l-letî seelehû min ehli'l-Kars*

Cevâbü'l-es'ileti'l-letî seelehû min ehli'l-Kars Süleymaniye Kütüphanesi Süleymaniye Koleksiyonu 01041-003 numarada 'fetvalar/fıkıh ilmi' konu başlığında tasnif edilmiştir. Bibliyografik kayıt numarası 144803'tür. 8 cüz hâlinde toplam 18 eseri muhtevi bir mecmuada 3. sıradadır. Mecmua iç kapağının arka yüzündeki fihristte³¹ -diğer çoğu eserin adına/konusuna temas edildiği hâlde- yalnızca 'risâle' şeklinde gösterilmiştir. Risâle metni öncesindeki benzer amaçlı diğer kayıtlarda (mecmua iç kapak ön yüzü ile 1a ve 73a sayfaları) ise *Cevâbü'l-es'ileti'l-letî seelehû min ehli'l-Kars*'a dair bir veri yoktur.

Mecmuadaki bazı risâlelerde bulunan telif tarihi kayıtlarından³² bu eserlerin öncelikli yazım tarihi sırasına göre dizilmediği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte *Cevâbü'l-es'ileti'l-letî seelehû min ehli'l-Kars* 2. cüzde *Ruseyyiletün fi savmi âşûrâ* ile bulunmakta ve onun bittiği aynı sayfadan başlamaktadır. Ferâğ kaydına göre *Ruseyyiletün fi savmi âşûrâ*'nın telif zamanı 12 Muharrem 1172 (15 Eylül 1758) Cuma ikindiden sonradır. Dolayısıyla *Cevâbü'l-es'ileti'l-letî seelehû min ehli'l-Kars*'ın da bu tarihte veya sonraki yakın bir zamanda yazıldığı³³ söylenebilir.

Risâlenin bilinen tek nüshası ta'lik hattıyla yazılmıştır. Bazı kelimeleri ile ferâğ kaydındaki beyit harekelidir. Sayfaları sırasıyla 7, 26, 27 ve 20 (son 6'sı kısa) satırdır. Cetveli bulunmamasına rağmen satır sonları hizalıdır. Bitime üç adet 'mîm' harfi konulmuştur.³⁴ Risâledeki soru sırasını gösteren yazılar ile son üç sorunun 'cevab'ı, rumuzla gösterilen başvuru bilgileri, iki reddâdesinden satır altı olanı (78b) ve alıntı ibarelerinin biri kırmızı yazılmıştır. Satır arası ve hâmişlerdeki minhuvâtlarda metinde geçen yer, şahıs ve kullanımı nadir kelime tanıtımı; zamir, rumuz ve grup adı açma ile hüküm çeşidini gösterme türünden bilgiler paylaşılmaktadır. Üç alıntının sonunda 'bitti', iki minhuvâtın sonunda ise okuyucuyu düşünmeye davet notu bulunur.

29 Yani "Ehl-i sünnetin gözünde Hz. Peygamber'in âl ve ashabı -Allah teâlâ onlardan razı olsun ve onları razı kılsın- tazim ve tebci mertebesinden düşmüş değillerdir." Medenî Mehmed Efendi, Mehmed b. Mahmûd b. Sâlih et-Trabzonî, *Risâle fi iskâti's-salât* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 01068-013), 182b.

30 Trabzonî'nin başka bazı eserlerini tesmiye veya tavsif için de kullandığı 'ucâle' terimi 'aceyleyle yapılan muhtasar risâle' anlamına da gelmektedir. bk. Ahmed Vefik Paşa, "ucâle", *Lehce-i Osmânî* (İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1306), 2/1243. Fakat yalnızca bu tür bir veriye dayanarak bu eserlerin her birinin aceyleyle/kısa bir süre zarfında telif edildiği gibi bir değerlendirme yapılması kanaatimizce doğru olmaz. O, bu terimi eserleri hususundaki tevazuu ve/veya bunların muhtasar metinler olması nedeniyle kullanmış olabilir.

31 Mecmuada 77b-79a sayfaları arasında bulunan risâle bu fihristte sehven 79. varakta gösterilmiştir. Nitekim 79. varakta bulunan/başlayan başka bir risâle yoktur.

32 Örnekleri için ilgili mecmuanın 69a, 77b, 125b ve 260b sayfalarına bakılabilir.

33 Müellif hattı diğer bazı eserleriyle de karşılaştırıldığında, Trabzonî'nin, satır arası birkaç kısa ilave dışında tashihe ihtiyaç duyurmamış bir özenle yazılan bu risâleyi bu tarihte tebyiz etmiş olma ihtimali de vardır.

34 Bu kullanımın müellifin adı ve nisbesine işaret eden bir rumuz olma ihtimali birkaç araştırmada dile getirilmiştir. Mesela bk. Saylan, "Hayatı ve Eserleri", 424.

Katalogdaki adı içeriğinden hareketle oluşturulan³⁵ risâlenin kısa bir mukaddimesi vardır.³⁶ İçerikte müellifin Arapçaya vukufiyetini de gösterir secili ifadelere rastlanır. Ferâğ kaydında hamdele ve salvele mahiyetinde kullanımlar bulunmaktadır. Müellif burada risâleyi inceleyenlerden kendisine ağır eleştiriler yöneltmemelerini rica etmekte ve 'hatasız kul olmaz' temalı alıntı bir beyitle³⁷ sözünü bitirmektedir.

2. Trabzonî'nin Kendisine Yöneltilmiş Fikhî Sorulara Cevapları

Trabzonî'ye yöneltilen fikhî sorular ve cevaplarının değerlendirildiği bu kısımda soru-cevap ortamına ait veriler de belirlenmeye çalışılmıştır. Bunlar cevapların tahlili yanı sıra Trabzonî'nin kişiliği, ilmî durumu, itibarı, sosyal çevresi hatta dönemin şartlarına dair araştırmalara da katkı sağlayabilecektir.

2.1. Soru-Cevap Ortamı

İnceleme konusu risâlelerin -tabiri câizse- kaleme alınma hikâyeleri bulunmakta; bunlarda ve sorulara verilen cevaplarda birtakım şahıslar bahse konu edilmektedir. Müellif, cevaplarında, başvuru kaynaklarına ve soruyla doğrudan ilgisi olmayan bazı malumata da yer vermektedir.

2.1.1. Şahıslar ve Mekânlar

Risâle fî savmi yevmi'ş-şek'teki mesele Trabzonî'ye 'sorulmuş' olup müsteftî hakkında -Hanefî mezhebine mensup olduğu çıkarımı dışında-³⁸ bir bilgi yoktur. Soruya neden olanlar ise 'bazı zamane vaizleridir.' Trabzonî bunların meseleyi yeterince tahkik etmediklerini ve herhangi bir inceleme yapmadan konuya dalmayı alışkanlık hâline getirdiklerini belirtmekte; 'Allah en yakın zamanda tesirlerini kaldırsın' demektedir.³⁹

Trabzonî *Risâle fî iskâti's-salât*'taki meseleyi kendisine üç -ayrı- grubun getirdiğini söyler. Soruya neden olan kişiyi 'hınzırların şeyhi'⁴⁰ ve sonrasında 'bahsi geçen şeyh' diye anar. "Onu neredeyse 'zındık, kâfir bir herif' denilmeye müstahak kılacak pek çok yanlışları vardır. -Şeyhi olan- Ayıntâbî de bu denilene yakındır. Her ikisi de söz ve fiillerine itibar edilmeyecek kişilerdir." der.⁴¹

35 Tespitlerimize göre bu risâle için birçok farklı isim kullanılmıştır. Ancak bunların bazıları gereğinden fazla uzundur veya gramatik eksikliği vardır. Bazısı da risâle muhtevasını tam ve doğru biçimde yansıtmamaktadır. O bakımdan, birden çok soru içerdiği ve 'Kars' vurgusunun önemsendiği de dikkate alınırsa, risâleyi "Risâle fî es'ileti Karsî (bir Karslının soruları hakkında risâle)" şeklinde anmak bize göre daha doğru ve yeterlidir.

36 "Hamd Allah'a mahsustur; O her şeye yeter. O'nun seçkin kıldığı kullarına da selâm olsun!" anlamındaki bu mukaddimeyi müellif başka birçok eserine başlarken de kullanmıştır.

37 "Bir kusur bulursan gediği kapa! / O'dur kusursuz -celle ve alâ- (azametli ve yüce olan)" şeklinde çevirdiğimiz bu beytin aslı Harîrî'ye (öf. 516/1122) ait olup onun *Mülhatü'l-i'râb* adlı manzum gramer kitabında geçmektedir.

38 Aşağıda değinileceği üzere Trabzonî her mukallidin kendi mezhebini taklid etmesi gerektiği görüşündedir ve müsteftîye Hanefî görüşüyle cevap vermiştir. Dolayısıyla müsteftî ve belki onun bu cevabı ulaştıracağı kişiler Hanefî olmalıdır.

39 Medenî Mehmed Efendi, Mehmed b. Mahmûd b. Sâlih et-Trabzonî, *Risâle fî savmi yevmi'ş-şek* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 00666), 55b-56a.

40 Trabzonî bu tabiri başkası için de kullanmıştır. bk. Öztürk, "Tekfirci Söyleme Karşı İtirazları", 1/417.

41 Trabzonî, *Risâle fî iskâti's-salât* (Süleymaniye, 01068-013), 182b. Bu ifadeleri, Trabzonî'nin, sözü geçen

Cevâbü'l-es'ileti'l-leti seelehû min ehli'l-Kars'taki soruların sahibini 'Yakın dostlardan Karslı bir kardeşim'⁴² olarak tanıtan Trabzonî dikkatini çekmek istediği bir başka yerde de kendisine 'kardeşim' diye hitap eder. Bu zatın 'zorluklarının ortadan kalkması için açıklamasını ve kapalılıklarını açmasını istediği birkaç sorusu' Trabzonî'ye ulaşmıştır.⁴³ Trabzonî soruları incelemiş ve 'din nasihattir' -hadisi- onu bu soruların 'karışıklıklarını çözmeye ve maksatlarını açıklamaya sevk etmiştir.⁴⁴

İlk iki risâledeki soru sahipleri -en azından- duyduklarının toplumda nispeten yaygın bilgilerle çeliştiğini fark edecek ilmî seviyededirler. Ancak bu iddiaları ortaya atanlara bizzat müdahale yetkinliğinde olmadıklarından/görülmediklerinden meseleleri Trabzonî'ye getirmişlerdir. Kars ahalisinden olan müsteftî ise daha ileri bir seviyededir. Nitekim sorularının birinde kendisine tedris izni verildiği bilgisi de geçmektedir.⁴⁵

Trabzonî bu risâlelerde farklı ilmî seviyedeki kişilerin sorularına cevap vermiş; iftâdan sakınmak istediğini gösterir bir beyanda bulunmamıştır. Soru sahiplerine karşı mütevazıdır. Toplumun yanlış bilgilendirilmesini önlemede duyarlıdır. Bu nedenle dinî konularda konuşan ve ehliyetsiz saydığı kişilere karşı sert söylemleri bulunmaktadır. Bütün bunlar bir yönüyle o dönem ifade ortamının serbestliğini de göstermektedir.

Risâlelerde soru-cevap ortamı için herhangi bir mekân bilgisi verilmemiştir. Ancak bu faaliyetlerin Trabzonî'nin İstanbul'daki görev yerinde gerçekleşme ihtimalini öne çıkarıcı bazı işaretler bulunmaktadır.

2.1.2. Başvuru Kaynakları

Risâlelerde kaynak mahiyetinde zikri geçen şahısları ve eserleri 'cevapta, cevabın detayında, cevabın delilinde ve cevapla doğrudan ilgili olmayan bilgide geçenler' şeklinde dört kategoride tasnif etmek mümkündür. Şahıslar ve eserler genellikle özel adlarıyla verilmiştir. Âlim/eser grubu şeklinde kullanımlar da vardır. Bunlar eser-şahıs tasnifli olarak şöyledir:

Risâle fî savmi yevmi'ş-şek'te geçenler:

Birinci kategori: Fukaha yani Hanefî fakihleri; fıkıh metinleri ve şerhleri, fetvalar

İkinci kategori: et-Timurtâşî, Kuhistânî, en-Nihâye

Üçüncü kategori: Üç Âlimimiz, Şâfiî, Ahmed/İmâm Ahmed, Sâhibü'l-Hidâye, fukaha, diğer mezhep fakihleri, Hanefî önderleri; Ebû Dâvûd, Nesâî, Küttüb-i sitte, Sahîhain, el-Fevâid

kişilerin görüşlerinden etraflıca haberdar olduğunu göstermektedir.

42 Cümledeki bir kelime grubunun müteallakını tespit zorluğu nedeniyle metnin bu kısmını 'Kars ahalisinden yakın dostlar arasındaki bir kardeşim' şeklinde çevirmek de mümkündür. İlk çeviriye göre "bu zat Trabzonî'nin yakın dostlarından birisidir ve Karslıdır." İkinciye göre ise "Trabzonî'nin Kars ahalisinden yakın dostları vardır. Bu zat da onlardan birisidir." "Bu risâle, Muhammed el-Medenî'nin ilmî şöhretinin her yere yayıldığı bir delilidir" vb. yorumlar -belki- bu ikinci anlama dayalıdır. Biz bu risâlede geçen (78a) benzer yapıdaki başka bir cümleden edindiğimiz kanaatle ilk çeviriyi tercih ettik. Sözü geçen örnek yorum için bk. Aydın, "ed-Dürerü's-semîne" *Adli Eserinin Tahkik ve Tahlili*, 20.

43 Soruları kendi adına sormuş ise de bazılarının içerikleri bu zatın soru havzasına dair de işaretler taşımaktadır.

44 Medenî Mehmed Efendi, Mehmed b. Mahmûd b. Sâlih et-Trabzonî, *Cevâbü'l-es'ileti'l-leti seelehû min ehli'l-Kars* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 01041-003), 77b-79a.

45 Trabzonî, *Cevâbü'l-es'ile* (Süleymaniye, 01041-003), 78a.

Dördüncü kategori: Münzirî, dil ve hadis ehlinin cumhuru

Risâle fî iskâtî's-salât' ta geçenler:

Birinci kategori: Sâhibü'l-Eşbâh, İbn Emîru Hâc, bazı meşâyihimiz, müteahhirûn, meşâyih-i müteahhirîn; el-Eşbâh/el-Eşbâh ve'n-nezâir, el-Mecma', el-Hidâye, Fethu'l-kadîr, el-Müfid, el-Muhît, Şerhu'l-Kenz, el-Kunye, el-Müctebâ, fikh kitapları

Üçüncü kategori: Beyzâvî, ashabımız; et-Telvîh, et-Tahrîr, el-Kuhistânî, ez-Zahîriyye ve diğeri, Şerhu't-Te'vilât, el-Hulâsa ve diğeri, el-Kirmânî, el-Mebsût, el-Kübrâ, el-Kâfî, et-Te'vilât, fikh metinleri

Dördüncü kategori: el-Câmiu's-sagîr şârihi Münâvî; Müsnedü'l-firdevs, Süyûtî'nin el-Câmiu's-sagîr'i, el-Kâmus

Cevâbü'l-es'ileti'l-letî seelehû min ehli'l-Kars'ta geçenler:

Birinci kategori: el-İmâm (Ebû Hanîfe), O ikisi (İmâmeyn), fîrûdaki ashabımızdan Ebû Ali el-Cübbâ el-Mu'tezilî ve Ebû Hâşim, Ebü'l-Kâsım el-Ka'bî, Bahru'r-râik'in Sâhibi ve onun kardeşi Ömer, el-Eşbâh ve'n-nezâir'in hâşiyecisi Hamevî, İbnü'z-Ziyâ, Sâhibü'l-Kunye el-Mu'tezilî, Hücendî -hc-⁴⁶, el-Verberî el-Mu'tezilî -bv-, İki Sünnî yani Sâhibü'l-Muhît ve Halvânî, Biz yani Hanefî grupları, fukaha; İbn Ebü'd-Dünyâ, Taberânî, Süyûtî'nin ed-Dür-rü'l-mensûr'ü, et-Tatarhâniyye, el-Yetîme, Kenzü'd-dekâik'in şerhleri el-Bahrü'r-râik ve en-Nehrü'l-fâik, el-Eşbâh ve'n-nezâir, Ali el-Kârî'nin Şerhu'l-Mensek'i, el-Bezzâziyye, Halebî'nin eş-Şerhu'l-Kebîr'i, Sâhibü'l-Muhît'in Burhân'ı -bm-, Şerhu Halvânî -sh-⁴⁷, el-Kunye, en-Nazm, Alâüddîn el-Haskefî'nin ed-Dür-rü'l-muntekâ adlı el-Mültekâ şerhi

Üçüncü kategori: Selef-i evvelîn, selef-i sâlih; Süyûtî'nin el-İtkân'ı

Dördüncü kategori: Yâkut el-Hamevî'nin Merâsidü'l-ittilâ' alâ esmâ'i'l-emkine ve'l-bikâ'⁴⁸

Kaynaklarının çoğu zaman adını zikretmekle yetinmiş olan Trabzonî ara sıra 'ilk bölümün baş taraflarında, (bunun) bir varaktan biraz daha sonrasında, Nisâ sûresi (tefsiri) nin başında, mukaddimed'e gibi yer gösterimleri yapmıştır. O, kimi alıntılarının 'doğrudan' olduğunu gösterir kayıtlar da kullanmıştır. Bazı eser ve şahıslar hakkında kısa tanımlarla karşılaşılan risâlelerde âlim veya âlim gruplarından sonra dua cümlesi kullanma örnekleri nadirdir.

Tespitini yapmakla yetindiğimiz⁴⁹ bu kaynakların önemli bir kısmı alıntı pasajlarda geç-

46 Bu harfler, öncesinde yazılı isimlerin rumuzlarıdır. Trabzonî kaynağına sadık kalarak bu rumuzları yazmış ancak bunların remzettği isimleri de belirtmiştir.

47 Bu alıntının kaynağı olan *el-Kunye*'nin bir nüshasındaki tabloya göre bu rumuz Şemsüleimme el-Halvânî'nin bir eserini değil kendisini göstermektedir. bk. Ebu'r-Recâ' Necmeddin Muhtâr b. Mahmûd el-Gazmî el-Harizmî *ez-Zâhidî*, *Kunyetü'l-Münye li-tetmîmi'l-Gunye* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Beyazıt, B2774), zahriyyenin arka yüzü.

48 Eser aslında Yâkut el-Hamevî'ye (öl. 626/1229) ait *Mu'cemü'l-büldân*'ın İbn Abdülhak el-Bağdâdî (öl. 739/1338) tarafından yapılmış ihtisarıdır. bk. Casım Avcı, "Yâkut el-Hamevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/yakut-el-hamevi> (Erişim 29 Haziran 2024).

49 Çalışmamızın öncelikli amacı ve hacim kaygısı nedeniyle müellifin bu kaynaklarını ayrıca inceleyip tanıtmadık.

mektedir. Trabzonî'nin bizzat ve sıklıkla başvurduğu eserler Hanefilerin bazı temel fikhî metinleri ve onlar etrafındaki çalışmalardır. O, hadis başta olmak üzere farklı alanlara ait kaynaklardan da istifade etmiştir. Trabzonî'nin öncelikle tanınan eserleri referans gösterdiği ancak aradığı cevabı bulmak veya güçlendirmek için bazen bu çerçeveyi genişlettiği söylenebilir.

2.1.3. Konu Dışı Malumat

Anlatımı kısa tuttuğunu gösterir ifadeleri bulunan ve geniş bilgi için yönlendirme yapan⁵⁰ Trabzonî'nin deliller ve o kapsamdaki açıklamaları nispeten uzundur. Bu, risâlelerin muhalif görüştekiler için cevap olma amacı da taşımasına bağlanabilir. Onun konu için öncelikli ve gerekli olmayan birtakım bilgiler paylaştığı da vakidir. Bunların çoğu müellifin 'şârihliğinin yansıması'⁵¹ kabilinden olup farklı alanlardaki birikiminden taşmıştır veya bazı pasajların ayıklama yapılmadan metne alınmasının sonucudur. Bununla birlikte risâlelerdeki konu dışı malumat dikkati asıl meseleden uzaklaştıracak ölçüde fazla ve baskın değildir. Dönemin ilmî anlayışının bunu yadırgamadığı da söylenebilir.

2.2. Sorulara Cevap Üretimi

Burada Trabzonî'ye yöneltilmiş her bir soru ve cevabı, muhtevası göz önünde tutularak tarafımızca konulmuş başlıklar altında, incelenip değerlendirilmektedir.

2.2.1. Şek Günü Oruç Tutmanın Hükümü

Trabzonî'nin 'bazı vaizlerin neden olduğu bir hadise' olarak nitelediği meselede bu vaizler, tutacak kişinin avam veya havastan oluşu ve bu orucun itiyat ediliş edilmemesi arasında ayırım yapmaksızın şek günü oruç tutmanın mutlak olarak mekruh olduğunu söylemişler; bu durum da soru olarak Trabzonî'ye taşınmıştır.

Trabzonî cevabının başında tasnif mahiyetinde bir açıklama yapar. Şöyle ki, şek günü⁵² orucu, herhangi bir tereddüt bulunmaksızın kesin biçimde nâfile niyetiyle tutulursa kerahetsiz olarak câizdir. Müellife göre 'fakihler' bu görüşte ittifak etmişler ve bunu 'şek günü ancak tatavvu/nâfile oruç tutulur' şeklinde ifade etmişlerdir.⁵³ Kişinin bu günü perşembe, pazartesi veya ayın son üç⁵⁴ günü gibi itiyat ettiği bir oruç olarak tutması -ilk durumdan-

50 Mesela bk. Trabzonî, *Risâle fi iskâti's-salât* (Süleymaniye, 01068-013), 183a; a.mlf., *Cevâbü'l-es'ile* (Süleymaniye, 01041-003), 78a.

51 Dilek, "Fıkha Dâir Bir Eseri", 1/438.

52 Şâban ayının 29'unu takip eden günün, esas alınan şer'î ölçülere göre, şâbanın son günü veya ramazanın ilk günü olduğu tereddütsüz biçimde belirlenemezse bu güne 'şek günü (yevm-i şek, şüpheli gün)' denilir. Fıkıh metinlerinde kimi kavramlar tanıtılmışken bazısı için tanım yapılmayışının genellikle o kavramın bilindiği/anlaşıldığı ile gerekçelendirildiği hatırlanırsa Trabzonî de risâlede muhtemelen bu düşünceyle 'şek günü' için tanım olabilecek bir bilgiye yer vermemiştir, denilebilir.

53 Bu ifade esasında şek günü farz/vâcip oruç tutmaktan sakındırma amacı taşımaktadır. Trabzonî ise bunu 'şek günü nâfile oruç tutulabildiğine göre bu oruç kerahetsiz câiz demektir' minvalinde bir yorumla kullanmış olmaktadır. Trabzonî ayrıca bu ifadenin hadis olarak da rivayet edildiğini ancak bu lafızla bir hadisin bilinmediğini belirtmektedir. Trabzonî, *Risâle fi savmi yevmi'-ş-şek* (Hacı Mahmud Efendi, 00666), 56b.

54 'Üç' kaydı, daha azının bu kapsama girmesindeki ihtilâf sebebiyle konulmuş olmalıdır. bk. Burhânüddîn Ebü'l-Hasen el-Fergânî el-Mergî'nî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübeddî*, nşr. Muhammed Adnân Dervîş (Beyrut: Dâru'l-Erkâm, ts.), 1(1)/145.

daha faziletlidir. Böyle bir durum yoksa havas oruca devam eder. Avam ise günün yarısından yani kaba kuşluktan sonra orucu bırakır. Bu günün ramazan veya başka bir vâcibe niyetle tutulması mekruhtur. 'Eğer ramazan ise ramazan orucuna; değilse nâfileye ya da başka bir vâcibe' niyetiyle tutulması da bu hükmüdedir. Şek gününün ramazandan olduğu sabit olursa bu oruçlar ramazan orucu sayılır. Aksi hâlde niyet kesin ise niyet edilen oruç sahih olur. Niyet tereddütlü ise oruç nâfile hükmü alır.⁵⁵ 'Eğer ramazan ise ramazan için oruçluyum, değilse oruçlu değilim' niyetiyle oruç sahih olmaz ve ramazan sabit olsa bile kişi oruçlu sayılmaz.⁵⁶ Trabzonî bu tasnifle kendisine yöneltilen sorunun cevabını vermiş olur. Risâle'nin devamı bu cevapla ilgili izah ve delillendirme kabilindedir. Bu bağlamda müellif önce 'havas-avam' kavramlarına açıklık getirir. Şek günü orucunun keyfiyetini ve niyetini bilen herkes havastan; böyle olmayan ise avamdandır. Niyet de, mutad orucuna rastlayan hariç, kişinin nâfileye niyet etmesi ve hatırına 'eğer ramazan ise ramazan orucudur' şeklinde bir düşüncenin gelmemesidir.⁵⁷ 'Fakihler'den maksadının 'Hanefî fakihleri' olduğunu belirten⁵⁸ müellif 'Diğer mezhep fakihlerinin sözü bizim için bağlayıcı değildir. Çünkü her mukallid kendi imamının mezhebini taklid etmeli; mezhepler arasında telfik yapmamalıdır. Zira fakihlerin açıkça belirttiği üzere bu icmâ ile bâtıldır.⁵⁹ Bizim, Üç Âlimimizin görüşüyle fetva vermemiz gerekir.' der.⁶⁰

Trabzonî'ye göre İmâm Şâfiî (rh.a.) 'şâban yarı olunca nâfile oruç tutmak mekruh olur' demiştir. Bunu da 'şâban yarı olunca oruç tutmayı nehyeden, hilali görmeden oruca başlanmamasını isteyen ve bir-iki gün oruç tutarak ramazanı öne almaktan sakındıran' hadis-i şeriflerden istinbat etmiştir. 'Hanefî önderleri' ise Trabzonî'nin 'serer'⁶¹ hadisi' olarak da andığı bir hadisle istidlâlde bulunmuşlardır. Bu hadiste Hz. Peygamber (s.a.v.) şâbanın sererinde oruç tutmamış olan bir sahâbiden iftar ettiği o gün yerine bir gün oruç tutmasını istemektedir.⁶² İmâm Ahmed (rh.a.) bu son hadise dayanarak şek günü orucunun vâcip olduğunu söylemiştir. Hanefîlerin delili ile diğerlerinin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) aidiyeti belli ve sahih

55 Yani 'kişi şek günü kesin olarak başka bir vâcibe niyet ederse ve o günün de şâbandan olduğu anlaşılırsa oruç niyet ettiği vâcip yerine geçer.' Bu, risâlede zikri geçen *el-Hidâye*'nin de 'esah' saydığı görüştür. 'Eğer ramazan ise ramazan orucuna; değilse başka bir vâcibe' niyetiyle tutulan oruç ise şek gününün şâbandan olduğu anlaşılabilir bile niyetteki vâcip oruç yerine geçmemekte ve nâfile olmaktadır. Ayrıca bk. Mergînânî, *el-Hidâye*, nşr. Muhammed Adnân Derviş, 1(1)/145-146.

56 Trabzonî, *Risâle fi savmi yevmi's-şek* (Hacı Mahmud Efendi, 00666), 56a.

57 Sayfa kenarındaki alıntı bir notta ise 'havas' için "âlimler" veya 'niyetini bilenler" şeklinde iki tanıtmı verilmiş; 'niyet' için de 'ramazan kastı olmaksızın nâfilenin kastedilmesi' açıklaması yapılmıştır.

58 Trabzonî'nin şek günü orucunun hükmüne dair verdiği bilgiler, ifade ettiği üzere, Hanefî görüşüne uygundur. Bu konuda hükümleri gerekçeli başka bir tasnif örneği için bk. Mergînânî, *el-Hidâye*, nşr. Muhammed Adnân Derviş, 1(1)/145-146.

59 Trabzonî'nin bu konudaki farklı yaklaşımlardan 'telfikin icmâ ile bâtil olduğu' görüşüne katıldığı anlaşılabilir. Telfik konusu ve telfikin bâtil olduğunda icmâ bulunduğu iddiası için bk. Hayreddin Karaman, *İslam Hukukunda İctihad* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1996), 210-220.

60 Trabzonî, *Risâle fi savmi yevmi's-şek* (Hacı Mahmud Efendi, 00666), 56a. Son cümlesinde Trabzonî'nin kendisini iftâya ehil görme imasından da söz edilebilir.

61 'Bir ayın sereri/sireri' o ayın son günüdür. Söz konusu günde hilalin gizli-örtülü olması nedeniyle böyle bir adlandırma yapılmıştır. Trabzonî, *Risâle fi savmi yevmi's-şek* (Hacı Mahmud Efendi, 00666), 56b; İbrâhîm Mustafa vd., "serer", *el-Mu'cemü'l-vasît* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1996), 1(1)/427.

62 Risâlede zikri geçen hadisler ve ilgili bazı değerlendirmeler için Fatih Mehmet Yılmaz, "Hadislerde Yevm-i Şek (Şek Günü) Orucu", *Tasavvur - Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 8/1 (Haziran 2022), 112-116'ya bakılabilir.

delilleri teâruz hâlinde olduğundan bunların arası cemedilmelidir. Bu bağlamda Şâfiî'nin istidlâl ettiği hadislerdeki yasaklamanın şek gününü ramazan sayarak oruç tutmaya yönelik olduğu kabul edilir. Ahmed b. Hanbel'in vâcip sayma görüşü de doğru değildir. Çünkü söz konusu cem', serer hadisindeki talebin vücûb değil istihbâb için olduğunu gösterir.⁶³ Trabzonî bu kısımda başka bazı rivayetleri de değerlendirmekte; hadislerin kaynakları yanı sıra tenkit ve şerh kabilinden notlara yer vermektedir.⁶⁴ Trabzonî'nin hadisleri cemetme amaçlı ifadelerinde az da olsa kapalılık vardır. Bunların risâledeki diğer görüşlerle tutarlılığını göstermek için de ilave açıklamalara ihtiyaç bulunmaktadır. Ayrıca Trabzonî, Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel'e birer görüş nispet etmişse de meselenin bu âlimlerin mezheplerinde de tafsilata tabi olduğunu belirtmek gerekir.⁶⁵

Trabzonî'nin bu mesele için, Hanefîlerin görüşüyle uyumlu, yeterli bir cevap oluşturduğu söylenebilir. O, burada ilgili bazı mezhep görüşlerini de mukayese etmiştir. Bu mukayese büyük oranda söz konusu mezheplerin sünnetten delillerini değerlendirme tarzındadır.

2.2.2. İskat/Devir İşlemindeki Hibeye Lafzi Niyet Etme Gereği

Müsteftâ gruplar 'hınzırların şeyhi'nin "İskât-ı salât işleminde devir"⁶⁶ yapmak isteyen, fidyeyi vereceği ihtiyaç sahibine, her bir devirde 'bunu sana filan oğlu filan için -mesela bir aylık- namazı iskat amacıyla verdim' demek suretiyle niyetini sözlü olarak belirtmesi şarttır. Her bir defada niyeti telaffuz etmez veya önceki söylediğiyle yetinirse⁶⁷ iskat asıl itibarıyla sahih olmaz." dediğini duyduklarına Trabzonî'nin meclisinde tanıklıkta bulduklarında Trabzonî kendilerine defaatle 'Bu, şart değildir. Telaffuz olmasa da kalbin niyeti yeterlidir.' cevabını vermiş fakat bu gruplar meselenin 'büyük fakihler' nezdindeki durumunu kendilerine yazması için Trabzonî'ye ısrarcı olmuşlar⁶⁸ o da 'cevabın doğruluğunu ispata koyulmuştur.'⁶⁹

63 Trabzonî, *Risâle fi savmi yevmi's-şek* (Hacı Mahmud Efendi, 00666), 56a-56b.

64 Mesela 'şâban yarısı olunca oruç tutmayı nehyeden hadis Ahmed b. Hanbel'e göre mahfûz/sahih değildir. Kimi metinlerde hadis olarak nitelenen ve şek günü oruç tutan kişinin Hz. Peygamber'e isyan etmiş olacağını ifade eden rivayet de bazı sahâbîlerin sözüdür.' Trabzonî, *Risâle fi savmi yevmi's-şek* (Hacı Mahmud Efendi, 00666), 56a-56b.

65 Şek günü orucuna dair mezheplerin görüşlerini bir arada görmek için bk. Yılmaz, "Hadislerde Yevmi-Şek (Şek Günü) Orucu", 125-127; Abdurrahmân el-Cezîrî, *el-Fikh ale'l-mezâhibi'l-erbaa* (Kahire: Dâri'ü'l-Hadîs, 1424/2004), 1/428-429.

66 'İskât-ı salât' ölenin namaz borçlarının affı umuduyla başvurulmuş bir tasadduk işlemidir. Bu işlemde her bir namaz borcu için namaz fidyesi olarak fitır sadakası tutarında bir meblağ ihtiyaç sahiplerine verilir. Bu işlem için ayrılan meblağ fide borcunu karşılamazsa 'devir' işlemi yapılır. Devirde, fidyeyi kabul eden kişiler onu devir yapana hibe eder. Devir yapan da yeniden onlara tasadduk eder. Borç miktarı tamam oluncaya kadar bu işleme devam edilir. Daha geniş bilgi için bk. Mehmet Erdoğan, *Fikh ve Hukuk Terimleri* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013), 213.

67 Risâlenin devamından anlaşıldığına göre 'önceki söylediğiyle yetinmek' iskat fidesini verirken "bunu sana önceki üslup üzere verdim" demektir. Yani başta söylenen amaçla verildiğini belirtmekle yetinip 'filan oğlu filanın şu kadar namazını iskat için' vb. ifadeleri tekrar etmemektir. Trabzonî'ye göre esasında bu, niyeti icmâl yoluyla/kısaca telaffuz etmektir. -Buna rağmen 'hınzırların şeyhi' bunu da yeterli bir telaffuz saymamaktadır.- bk. Trabzonî, *Risâle fi iskâtî's-salât* (Süleymaniye, 01068-013), 183a.

68 Büyük fakihlerin görüşlerinin yazılı olarak istenmesi ve bu konudaki ısrarın nedeni zikri geçen 'şeyhlerin' kendilerine ulaştırılan sözlü cevapları ve cevap sahibi Trabzonî'yi itibara almayışları olabilir. Bu ve Trabzonî'nin onlar hakkındaki uyarıları ayrıca sorunun cevabı için nispeten özel bir çaba göstermesi muhtemelen irtibatlı tutumlardır.

69 Metnin bu kısmını 'bu isteğe olumlu karşılık vermenin doğru olacağı kanaatiyle konuya yoğunlaşmıştır'

Trabzonî cevabının başında bu görüşün bâtil, fıkıh kitaplarında aslı bulunmayan, sahibi ile onun şeyhinin sözde⁷⁰ ihtihadlarından biri olduğunu vurgulamakta; 'Allah onların söylediklerinden uzaktır' demektir. "İlim dindir, namaz dindir. Şu hâlde bu ilmi kimden aldığınıza ve bu namazları nasıl kıldığınıza dikkat edin. Zira kıyamet gününde bunlardan sorguya çekileceksiniz."⁷¹ anlamındaki hadis Münâvî'nin (öl. 1031/1622) kısa bir şerhiyle aktarmakla da muhataplarına uyarıda bulunmaktadır.

Trabzonî'nin iç içe ve kısmen karışık hâldeki bilgilerden müteşekkil cevabı niyette telaffuzun şart olmadığı görüşünün delilleri ve telaffuzun hükmü olmak üzere iki başlıkta tasnif edilebilir. Deliller -öz ve kısmen tasarruflu olarak- şunlardır: a) Her durumda niyetin mahalli kalptir. 'Niyet'in kelime ve terim anlamları da bunu göstermektedir. b) Terkler için niyet gerekmez. Çünkü bunlarda -yasaktan el çekme hâli müstesna- Allah'a yakın olma amacı bulunmaz. c) Hiçbir ibadette kalbin niyetine ilaveten telaffuz şart koşulmamış; -kalpsiz-lisana itibar edilmemiştir. İn'ikad ve sıhhati için telaffuzun şart olduğu nezir, vakıf, talak vb. hukuki işlemler istisnadır ve bellidir. d) Hz. Peygamber ve ashabından niyette telaffuzu gerekli gören sahih-zayıf bir nakil yoktur. Dört mezhep imamından da böyle bir nakil gelmemiştir. e) Dediklerimiz bütün fıkıh kitaplarında bu şekilde geçmektedir. Şüphe duyanlar onlara bakabilir. f) Devirdeki pek çok işlem⁷² devri yapan için niyet mesabesindedir. g) Fıkıh metinlerinde bizi destekleyecek başka bilgiler de vardır. Mesela zekât vâcip bir mali ibadet olduğu hâlde niyetinde telaffuz şart değildir. Iskat/devir ise tatavvu kabilindedir. -Dolayısıyla onda öncelikle şart olmamalıdır.-

Trabzonî'ye göre devirde sözlü olarak 'kabul ettim' denilmesi de gerekmez. Çünkü hibe mal teâtî yoluyla alınabilir;⁷³ kabz kabul sayılır.⁷⁴ 'Kaldırmanın mülkü olsun için' yola bir mal bırakılması hukuken geçerlidir. Yani bunlar gibi devirde de telaffuzsuz kabul yapılabilir.

'İbadetlerin niyetinde telaffuzun hükmü sünnet, müstehap ya da mekruh mudur' sorusuna görüşler, taraflar ve bunların kaynaklarından ibaret⁷⁵ alıntı bir cevap veren Trabzonî,

şeklinde anlamak da mümkündür.

- 70 Trabzonî'nin ifadeleri bu iki şahsı ihtihada ehil bulmadığını açıkça göstermektedir. Bu durumda metindeki 'ictihad' kelimesine 'uydurma, zirva' vb. bir anlam verilmesi icap edecektir. Biz bu mânâyı 'sözde' kelimesi ilavesiyle yansıtmaya çalıştık.
- 71 Ebû Şücâ' Şîreveyh b. Şehredâr b. Şîreveyh ed-Deylemî, *el-Firdevs bi-me'sûri'l-hitâb*, thk. Saîd b. Besyûnî Zağlûl (Beirut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1406/1986), 3/67 (No. 4190).
- 72 Risâlede 'iskât-ı salât'ın tam bir tanımı yoktur. Ancak bu delilde işlemin bazı süreçleri de tasvir edilmektedir: 'Devir yapan kişi müteveffanın yaşını tespit eder. Bundan (çocukluk dönemi, namazlarını kıldığı dönem gibi) düşüleni düşürür. Vitir dâhil her vakit namaz için yarım sâ' (buğday)ın kıymetini hesaplar. Sonra mesela bir aylık namaz fidyelerini hesaplayıp bir keseye koyar. Fakire, fidyeyi ona her verdiğiğinde onu tekrar kendisine hibe edeceğini bildirir. Devir tamam olana kadar bu devam eder.' Trabzonî, *Risâle fi iskâtî's-salât* (Süleymaniye, 01068-013), 183a.
- 73 Trabzonî bu çıkarımı Kuhistânî'den (öl. 962/1555) aktardığı şu örneğe dayandırmaktadır: İbnü'l Mübârek (öl. 181/797) tambur çalan bir topluluğa rastlamış ve Ebû Hanîfe'nin (rh.a.) görüşü tazmini gerektireceği için tambura doğrudan zarar vermek istememiştir. "Onu bana hibe edin de nasıl 'çalışıyorum' görün" teklifi üzerine tambur kendisine verilmiş o da -sözlü bir ifade kullanmaksızın aldığı- tamburu yere 'çalarak' kırmış ve 'gördünüz mü nasıl çalışıyorum' demiştir. Trabzonî, *Risâle fi iskâtî's-salât* (Süleymaniye, 01068-013), 183a.
- 74 Hatta mesela alacağın borçluya hibe edilmesi durumunda borçlunun kabulüne ihtiyaç duyulmaz. Trabzonî, *Risâle fi iskâtî's-salât* (Süleymaniye, 01068-013), 183a.
- 75 Buradaki görüşlerin delili olabilecek bazı ifadeleri biz yukarıda Trabzonî'nin görüşünün delilleri kapsamında değerlendirdik.

buradaki 'sünnet'in Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünneti anlamında olmadığını söyler. Bu yorum konu hakkında sünnetten nakil bulunmadığı tespitiyle tutarlık bağlamında önemlidir. Ona göre meşâyih-i müteahhirîn bunu güzel görmüştür ve 'sünnet' onların güzel gördüğü şey yani 'müstehap' anlamındadır.⁷⁶ 'Müstehap' görüşünü 'netice' olarak sunan Trabzonî'nin de buna katıldığı anlaşılmaktadır. İbadetlerin niyetine dair bu tercihten istifadeyle onun ıskât-ı salât için niyette telaffuz hakkındaki görüşünü 'şart değildir; en çok müstehap sayılabilir' biçiminde oluşturmak kabul görür bir yorum olmalıdır.

Trabzonî bu meseledeki kanaatini öncelikle fıkihtaki genel kurallara ve karşı görüşün geçerli bir delili bulunmamasına bina etmiştir. Fıkıh kitaplarından tespit ettiği birtakım görüş ve icthadlarla benzerlikler belirleyerek de bunu pekiştirmeye çalışmıştır. Muhatabını akli bazı önermeleri düşünmeye çağırdığı da vakidir. Ayrıca risâlenin geneline bakıldığında onun ıskât-ı salât ve devir uygulamasında bir mahzur görmediği de anlaşılmaktadır.⁷⁷

2.2.3. 'Vird-i Mahsûs' İcâzeti ve Şartları

Cevâbü'l-es'ileti'l-letî seelehû min ehli'l-Kars'ta, muhatabı, Trabzonî'den ilk olarak vird-i mahsûs⁷⁸ için icâzet talebinde bulunmakta ve onun şartlarını sormaktadır. Trabzonî de "mânaları değişip de bu sebeple Hz. Peygamber'in 'her kim benim adıma bilerek yalan söylerse, cehennemdeki yerine hazırlansın' sözü kapsamına girmemesi için lafızlarına azami dikkat göstermesi şartıyla bu ve diğer virdler için kendisine icâzet verdiğini" söylemektedir. Trabzonî akabinde bu tür işler için icâzetin şart olmadığını belirtmiş ve Süyûtî'nin (öl. 911/1505) *el-İtkân*'ından bir alıntıyla bunu genişletip delillendirmiştir. Alıntı bilginin içeriği -özetle- şöyledir: Aslolan icâzet değil ehliyetdir. İlk dönem âlimlerinin görüşü de budur. Ancak ilim-fetva alınacak kişinin ehliyetini araştırmak şarttır. Bunu ise herkes yapamaz. Bu itibarla insanlar icâzeti, hocanın, talebesinin ehliyetine şahitliği yerine koymuşlardır. Hocanın, ehliyetini bildiği kişiye icâzet vermesi vâcip; ehil olmayana vermesi ise haramdır. Mali bir bedel karşılığı icâzet verilemez; icâzet için ücret alınması câiz olmaz.⁷⁹

Trabzonî *ed-Dürrü'l-mensûr*'dan vird-i mahsûsu içeren iki ayrı rivayeti nakletmiştir. Bunlar söz konusu virdin, borcunu ödeme güçlüğü çeken Muâz b. Cebel'e (r.a.) Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından öğretilmiş bir dua olduğunu göstermektedir. Risâle metnindeki rivayetlerde duanın tamamı verilmemiştir. İkinci rivayetteki bir ziyadeye⁸⁰ temas etmiş olan Trabzonî 'iki rivayetin arasını cemetmek gerekir' demektedir.⁸¹

Bu sorunun cevabı 'duanın şartı' ile bitmektedir. Trabzonî'ye göre duanın şartı 'helal yeme ve zihni/kalbi arındırma'dır. Onun yapma-terk etme türünden başka pek çok şartı

76 Trabzonî, *Risâle fi ıskâtî's-salât* (Süleymaniye, 01068-013), 182b-183a.

77 İskât-ı salât ve devirle ilgili farklı görüş ve değerlendirmeler için bk. Ali Bardakoğlu, "İskat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/iskat> (Erişim 8 Haziran 2024).

78 'Özel vird' anlamındaki 'vird-i mahsûs' ile burada belli bir vird (dua, zikir) kastedilmiştir. Bu nedenle anlatımda bu tabiri koruyarak kullanmayı uygun gördük.

79 Trabzonî, *Cevâbü'l-es'ile* (Süleymaniye, 01041-003), 77b-78a.

80 İkinci rivayetin iki yeri birinci rivayete göre ilavelidir. Ortak kısımlarda da küçük bazı farklılıklar bulunmaktadır. bk. Celâlüddîn es-Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Kahire: Merkez-i Hecr, 1424/2003), 3/497-498.

81 Trabzonî, *Cevâbü'l-es'ile* (Süleymaniye, 01041-003), 78a.

daha bulunmaktadır.⁸²

Trabzonî'nin bu cevabında hadislerin lafzına gösterdiği itina ve farklı rivayetler için cemi önceleyip gerekli görmesi onun usul anlayışı bakımından dikkate değerdir.

2.2.4. Fıkıh-Ferâiz İlişkisi

Karslı zat ikinci sorusunda 'kendisine Dârüssaltana'da (İstanbul) fıkıh ve diğer ilimleri okutma ve tedris izni verildiğini' söyleyerek bu iznin ferâiz okutmak için yeterli olup olmadığını öğrenmek istemektedir. Cevaba 'yeterlidir' diye başlayan Trabzonî bunu ferâizin fıkıha dâhil oluşuyla gerekçelendirir ve inkârî istifham yoluyla 'ferâizi fıkıhın dışına kim çıkardı' der. Bu sorunun cevabının önceki sorudan anlaşıldığını da ekler. Zira -orada da geçtiği üzere- ehliyetli kişinin ilim tedrisi için hocadan icâzeti bulunması şart değildir. Ehliyeti olmayan için de icâzet kesinlikle bir şey ifade etmemektedir.⁸³ Müellif bu atıfla iki cevap arasında bir çelişki vehmine de mâni olur.

Sorudaki 'izin' ders okutmak için verilmiş kanuni bir müsaadeyi ihsas etse de cevaptan bunun yaygın anlamıyla bir icâzet olduğu anlaşılmaktadır. Bahsi geçen icâzette birtakım İslami ilimler ismen zikredilmiş olmalıdır. Ferâizin bunlar arasında bulunmaması sahibini bunu sormaya sevk etmiştir. Esasında soru -muhtemelen- ferâiz ilminin ilimler tasnifindeki konumuna ilişkin tercih farklılıkları⁸⁴ kaynaklıdır ve belli bir derinliği vardır. Buna mukabil cevabın kısa ve kesin ifadeli olması Trabzonî'nin kendi tercihindeki kararlılığına hamledilmelidir.

Trabzonî'nin burada tedris için icâzetin değil ehliyetin şart olduğunu yinelemesine karşın fıkıh-ferâiz ilişkisini belirlemeyi ihmal etmeyişi onun meselelere bakışı anlamında önem arz eder. Nitekim söz konusu belirleme bu soru için gerekli değilse de sorunun bu belirlemeyi gerekli kılabacak bir forma çevrilmesi mümkündür.

2.2.5. İrtidadın Amellere Etkisi Hakkında Bir Hanefî Görüşü

*Cevâbü'l-es'ileti'l-letî seelehû min ehli'l-Kars'*ın üçüncü sorusunda Trabzonî'ye "Ebû Hanîfe'nin mezhebinde, Şâfiî'nin 'tövbe eden mürtedin amelinin boşa gitmeyeceği; amelin boşa gitmesinin irtidad üzere ölme şartına bağlı olduğu' gibi bir kavil var mıdır" diye sorulmaktadır. Trabzonî bu 'karışık meselede' Ebû Hanîfe'nin mezhebinin Şâfiî'nin mezhebine muhalif olduğunu ancak Ebû Hanîfe'nin mezhebinde şöyle bir kavil de bulunduğunu söylemektedir: 'Kişi irtidadından tövbe edince önceki taatleri yeni bir sevapla avdet eder; bâtil olanla değil. Çünkü bâtil olan avdet etmez.' Trabzonî bu görüşü bir alıntıyla da teyit eder. Söz konusu alıntıda, tövbe eden mürtedin hasenatının avdet edip etmemesi ihtilâflı bir mesele olarak zikredilmekte; 'avdet eder' ve 'avdet etmez' görüşleri yanında "biz -yani Hanefî grupları- 'bâtil olan sevabı avdet etmez fakat önceki taatleri hâlen sevap sağlayacak şekilde

82 Trabzonî, *Cevâbü'l-es'ile* (Süleymaniye, 01041-003), 78a.

83 Trabzonî, *Cevâbü'l-es'ile* (Süleymaniye, 01041-003), 78a.

84 İlgili görüşleri muhtevi kısa bir derleme için bk. Halime Mücella Demirhan Çavuşoğlu, "İslam Medeniyetinde Matematiğin İşlevselliği: İlm-i Ferâiz Örneği", *Tokat İlmîyat Dergisi* 9/2 (Aralık 2021), 561-563. Ayrıca bk. Ali Bardakoğlu, "Ferâiz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/feraz> (Erişim 20 Haziran 2024).

avdet eder' deriz" ifadesine yer verilmektedir.⁸⁵ Trabzonî 'benim fakihlerin sözü olarak bulduğum budur' der.⁸⁶ İki Hanefî kaynağının bu nakli herhangi bir muhalefet şerhi koymaksızın zikretmiş olmasından da görüşün mezhepte kabul gördüğü sonucunu çıkarır. Cevabının sonunda ise 'ilmin Allah teâlânın emaneti olduğunu' söyleyerek⁸⁷ muhatabını 'düşünmeye' davet eder.⁸⁸

Bu soruda müsteftînin meseleyle ilgili genel Hanefî görüşünü bildiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte o, Hanefî mezhebinde Şâfiî'nin görüşünün bir benzerini aramaktadır. Trabzonî de ilgili kavli zikretmeden önce genel Hanefî görüşünü yineleme gereği duymuştur. Ayrıca bu kavlin mezhepte muteber olduğu kanaatini de paylaşmıştır. Bu tavırlar sorunun yalnızca ilmî merak kaynaklı olmadığını bilakis bir ihtiyacı Hanefî mezhebi dışına çıkmadan giderme amacına matuf olabileceğini düşündürmektedir. O böylelikle 'Mezhebin temel görüşü olmasa da böyle bir muteber kavil vardır. İhtiyaç duyulan meselede istersen bunu kullanabilirsin.' demiş gibidir. Eğer makul bulunursa bu tahmin, Trabzonî'nin, fetvalarında mezhepteki görüşler çerçevesinde kalmak kaydıyla muhatabının durumunu ve 'başkasına ve kamuya zarar vermeyen'⁸⁹ maslahatını gözettiği şekilde bir tespiti de imkân sağlayıcıdır.

2.2.6. Mescidde Namaz Sonu Tesbihatının Aşikâre Yapılması

Trabzonî'ye yöneltilmiş soruların biri de müezzinlerin farz namazların arkasından Âyetü'l-kürsî'yi cehren okumalarının mı yoksa hafi okuyuşun mu efdal ve evla olduğudur. Trabzonî sorunun içerdiği iki ihtimal arasında tercih yapmamış bilakis cevabına 'müezzinlerin Âyetü'l-kürsî'yi cehren okumaları haramdır, nehyedilmiştir' diye başlayan bir alıntıyla girmiştir. Söz konusu görüşün şöyle bir gerekçesi de vardır: Cehren okuyuş zâkirler ile musallilerin dikkatini dağıtır. Zira bu vakitte mescid zikirle meşgul olanlardan hali olmaz. Neticede Âyetü'l-kürsî okumak müezzin için meşru olduğu kadar başkaları için de meşrudur. Aynı şekilde mescid namazın başına yetiemediği için hâlen namaz kılmakta olanlardan da hali olmaz. Bu sebeple mescidde yüksek sesle zikre mâni olunur. Trabzonî bu görüşü onaylayan ve 'zikir de olsa mescidde sesi yükseltmenin haram olduğunu' açıkça ifade eden âlimlere de değinmiştir. Ardından işleriyle meşgul olmaları hasebiyle okunanı dinleyemeyecek durumdaki insanların bulunduğu herhangi bir ortamda Kur'an okunması hâlinde işleriyle meşgul olanların günaha girmeyeceği; günahın okuyucuya yükleneyeceği şeklindeki bir fetvayı nakille meseleyi biraz daha genişletmiştir. Trabzonî'ye göre muteber görüş bu zikrettiğidir. O, burada muhatabına 'sana, olması gereken her şeyi içeren bir kavil söyleye-

85 Hanefîlerin buradaki görüşünü daha anlaşılır biçimde şöyle ifade edebiliriz: İrtidad amellerin sevabını iptal eder. İrtidadtan tövbe durumunda bu sevaplar geri dönmaz. Ancak sevabı iptal olan ameller geri döner ve yeniden sevap kazanmaya vesile olur.

86 Bu ifade aynı zamanda söz konusu kavlin mezhepte fazla bilinir olmadığının bir göstergesi gibidir. Ayrıca ilgili literatürde Şâfiî görüşüne benzer Hanefî görüşü örneklerinin çok sınırlı ve benzerliklerin de kısmi olduğu görülmektedir. Bazı örnekleri için bk. İbrahim Bayram, "Hanefî/Mâtürîdî ve Şâfiî/Eş'arî Mezheplerinde İrtidadı Sonrası İslâm'a Dönen Kişinin Önceki Amellerinin Durumu", *ATEBE* 8 (Aralık 2022), 167, 176.

87 Trabzonî'nin ilim ve ehliyetin önemi merkezli bu ve benzeri vurguları aynı zamanda onun ilgili husustaki hassasiyetinin göstergeleridir.

88 Trabzonî, *Cevâbü'l-es'ile* (Süleymaniye, 01041-003), 78b.

89 Bu kaydı, bize ait yorumun müellifin takip eden iki başlıktaki cevaplarıyla uyumlu olması için ekledik.

ceğim' diyerek bir alıntı daha yapar. Bu alıntıda kaynakları farklı üç görüş bulunmaktadır: a) Her sabah, cemaatiyle birlikte Âyetü'l-kürsî'yi, Bakara sûresinin sonunu, 'şehidellahü'yü ve benzerlerini cehren okumayı itiyat eden bir imamın bu yaptığında bir beis yoktur ancak gizli okumaları evladır. b) Kur'an hatminde İhlâs sûresini cehren okumak üzere bir araya toplanmada bir beis yoktur ancak birinin okuyup diğerlerinin dinlemesi evladır. c) Dinleme ve susma emirlerini⁹⁰ terk anlamı içerdiğinden bir topluluğun Kur'an'ı birlikte okumaları -tahrimen- mekruh olur. Trabzonî üçüncü görüş hakkında "haktan yüz çevirip vaz geçen değil de doyurucu bir cevap araştıran için mutemed ve savap olan 'iki Sünnî'ye ait bu son nakildir" der. Âlimlerin sözü olarak bulduğunun bu olduğunu belirtir. Muhatabına 'Allah teâlânın nimetlerine şükrederek bu görüşe sıkıca sarılmasını; hiçbir kınayıcı ve çekiştiricinin ayıplamasından korkmamasını' öğütler.⁹¹

Cevaptan anlaşıldığı kadarıyla Trabzonî başkasının huşu ve huzurunu olumsuz etkileyecek aşikâre tilavet veya tesbihatı haram; kimsenin birbirini dinlemediği aşikâre ve toplu Kur'an okuyuşunu da tahrimen mekruh görmektedir. Gerek soruda cevazın değil evleviyetin gündem edilmesi gerekse Trabzonî'nin kendi seçtiği görüşe çekinilmeden uymayı teşvik eden ifadeleri o dönemde söz konusu uygulamaların yaygınlığına gösterge olabilir. Bu durumda mevzubahis tavır Trabzonî'nin, aksi kanaatler revaçta olsa bile, doğru gördüğünden taviz vermeyişine de bir örnek teşkil etmektedir. Trabzonî kendisinin de zikrettiği muhalif görüşlere ise mukabelede bulunmamıştır. O, kaynağının⁹² 'zayıf görüşleri nakletmesiyle meşhur oluşuna' yaptığı vurguyla bu görüşleri de zayıf addetmiş olmalıdır. Mutezilî-sünnî ayrımı ve 'sünnî' vurgusu ise tercih ettiği görüşe teveccühü artırma amaçlı olabilir.

2.2.7. Mevât Araziyi İhyâ Yoluyla Mülk Edinme

Risâlenin son sorusu mevât arazi ile ilgilidir. Karslı zat Trabzonî'ye 'devlet başkanı veya naibinin izni ile arâzî-i harâciyyeyi⁹³ ihyâ eden oraya malik olur mu' diye sormuş ve -ihyâ edilmiş sayılması için örülecek- arazi duvarının ölçüsünü öğrenmek istemiştir. Soru

90 Kur'an okunurken onu dinlemeyi ve susmayı emreden âyete (el-A'râf, 7/204) telmihte bulunmaktadır.

91 Trabzonî, *Cevâbü'l-es'ile* (Süleymaniye, 01041-003), 78b.

92 Trabzonî'nin buradaki kaynağı Zâhidî'nin (öl. 658/1260) *Kunyetü'l-Münye*'sidir. Trabzonî'ye göre 'zayıf görüşleri nakletmesiyle meşhur olan' Zâhidî'dir. Ancak bu tavsif 'nefis' eserleri de olan Zâhidî'nin kendisi değil onun *Kunyetü'l-Münye*'si için geçerlidir. bk. Şükrü Özen, "Zâhidî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/zahidi> (Erişim 24 Haziran 2024).

93 Yerleşik tasnife göre 'mемlûke, emîriyye, mevkûfe, metrûke ve mevât' olmak üzere beş kısım arazi vardır. Kısaca 'savaş yoluyla fethedildikten sonra işletilmesi vergi karşılığı gayrimüslimlere bırakılan topraklar' diyebileceğimiz 'arâzî-i harâciyye' bu tasnifteki memlûke arazinin bir çeşididir. 'Arâzî-i mevât' da çoğunlukla ganîmet olarak alınmış ancak bulunduğu hâl üzere ziraat vb. için kullanıma elverişli olmayan sahipsiz topraklardır. Böyle bir araziye imar edileceğini gösterecek bazı işaretler konulmasına 'tahcîr'; daha kalıcı belli birtakım tasarruflarla imar edilmesine ise 'ihyâ' denilmektedir. Mevât arazi ihyâ sonrası memlûke vasfı kazanacağından harâcî veya öşrî statüye geçecektir. Buna göre bu soruda 'arâzî-i harâciyye' tabiriyle 'arâzî-i mevât'ın kastedildiği açıktır. Ancak kavramların yaygın kullanım şekli ve aralarındaki birtakım geçişkenlikler dikkate alınırsa bunu bir hata saymak da kanaatimizce doğru olmaz. bk. *Arazi Kanunnâmesi*, haz. Orhan Çeker (İstanbul: Ebru Yayınları, 1985), 13, 58; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*, 29-30, 240, 535; Abdülganî el-Ganîmî el-Meydânî, *el-Lübâb fi Şerhi'l-Kitâb* (İstanbul: Dersâdet, ts.), 1(4)/138-140; Mergînânî, *el-Hidâye*, nşr. Muhammed Adnân Derviş, 2(4)/384-385.

metninde bu tür arazilere 'Rumlar'ın 'arâzî-i mîriyye'⁹⁴ adı verdikleri bilgisi de vardır.⁹⁵ Trabzonî sorunun ilk kısmına olumlu cevap vermektedir. Onun *en-Nazm*'a da atıf yaptığı ifadesine göre Ebû Hanîfe ihyâ yoluyla mülkiyet için izni şart saymıştır. İmâmeyn ise aksi kanaati paylaşmaktadır. Muhtar olan ilk kavildir. Buradaki ihtilâf ihyâ edenin Müslüman olması durumu ile ilgilidir. Zimmi için izin gerekeceği ve müste'menin ihyâ ile araziye malik olamayacağı ise ittifaklıdır.⁹⁶ Trabzonî sorunun ikinci kısmı için ise fakihlerin bu hususta belli bir ölçü vermediklerini; -üzerine toprak atarak- arazi etrafını hörgüç gibi yükseltmenin yeterli olacağını söylemiştir. İlave olarak 'fakihlerin bu konudaki kanaatini muhatabı için imla edeceğini' belirtmiş ve *ed-Dürrü'l-müntekâ*'dan bir bölümü yazmıştır. Burada, bir takım işlemlerle tahcîr edilen arazinin azami süre zarfında imar edilmemesi veya başkası tarafından imar edilmesi ile azami süreyi bildiren şer'î delile dair bazı bilgiler verildikten sonra 'etrafına duvar örerse, hörgüç gibi yükseltirse, sürerse, nehirden ark açarsa, içinde kuyu kazarsa veya tohum atarsa bunlar bina ve ziraat yapmak gibi ihyâ olur' denilmektedir. Esah görüşe göre ihyâdan sonra araziye terk etmenin mülkiyeti düşürmeyeceği de ayrıca belirtilmektedir. Trabzonî, muhatabından, -istediği- cevabın kendisine zahir olması için, metnin 'etrafına duvar örerse' diye başlayan kısmını incelemesini isteyerek açıklamasını tamamlamaktadır.⁹⁷

Talep edilen miktardan daha fazla bilgi içeren bu cevaba Trabzonî'nin belirgin katkısı 'hörgüç gibi yükseltmeyi' kısaca açıklaması ve bunu ihyâ sayılacak duvarın asgari ölçüsü olarak göstermesidir.

Sonuç

Muhammed et-Trabzonî el-Medenî ilmî mesaisini muhtelif disiplinlere üleştirmiş maruf bir şahsiyettir. Temel uğraşı alanlarından biri de fıkhıdır. Eser telifi vb. yollarla bu ilme hizmet etmiştir. Hayatta iken de görüşleri önemsenmiş; kimi meselelerde fetva mercii olmuştur. Muhatap olduğu sorulara sözlü cevabı öncelemiş; gerekli hâllerde yazılı beyanda bulunmuştur. Bu tutumunun ürünü üç risâle günümüze ulaşmıştır. 1-2 varak ebadındaki bu eserler fıkıhla çeşitli kuvvette ilgili toplam yedi soruyu ve bunların cevaplarını içermektedir.

Trabzonî'ye farklı ilmî seviyeden kişiler soru sorabilmiştir. O, buna ehil olduğunu tasrih etmemekle birlikte iftâdan kaçınmamış; fetva vermeyi dini öğretim sorumluluğu kapsamında görmüştür. Soru sahiplerine karşı naziktir. Ehliyetsiz ve art niyetli bulduğu kişiler hakkında muhataplarını ikaz eder. Trabzonî'ye göre her müstefî'ye kendi mezhebi üzere fetva verilmeli; telfik yapılmamalıdır. Muhatabı 'kitle' olan fetvalarda bireylere göre farklı-

94 Trabzonî'ye ait *Ruseyyiletün fi savmi âşûrâ*'da geçen "*el-Misbâhu'l-münîr*" terkindeki 'münîr' kelimesinin imlasına benzerliği de dikkate alınırsa metnin bu kelimesini 'münîriyye' olarak okumak gerekir. Ancak böyle veya bu imlaya uygun başka bir kullanım tespit edemedik. Prof. Dr. Ahmet Özel'in 'sehven böyle yazıldığı' kanaatine katılarak 'mîriyye' okuyuşunu tercih ettik. bk. ve krş. Trabzonî, *Cevâbü'l-es'ile* (Süleymaniye, 01041-003), 79a (ilk satır) ve Medenî Mehmed Efendi, Mehmed b. Mahmûd b. Sâlih et-Trabzonî, *Ruseyyiletün fi savmi âşûrâ* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 01041-002), 73b (13. satır); Ahmet Özel, 'Arâzî-i münîriyye' kavramı hk. (Kısa Mesaj-Messenger 28 Haziran 2024, Alıcı: Mustafa Çil)

95 Bu bilgi 'arâzî-i harâciyye' tabiriyle burada ne tür bir arazinin kastedildiğini anlamayı kolaylaştırmak için verilmiş gibidir. Bunu soru metnine Trabzonî eklemiş de olabilir.

96 Bu cevabı Trabzonî'nin -kendi dönemi de dâhil- siyasi otoriteye bakışı bağlamında değerli olabilir.

97 Trabzonî, *Cevâbü'l-es'ile* (Süleymaniye, 01041-003), 79a.

laşan hükümler de belirtilmelidir. Müsteftînin fetvaya uyması istenir ve teşvik edilir. Hatanın yaygınlığı ona dair hükmü esnetmez. Ancak kişi mezhebin -meşhur değilse de- muteber görüşlerinden de haberdar edilebilir. Verilecek cevap zanna dayalı ise farklı fetvaların bulunabilme ihtimaline açık kapı bırakılır.

Trabzonî'nin fetva metinleri nispeten uzundur. Soru-cevaptan sonra gerekli görülürse delillendirme yapılır. Bunlar arasında hâşiye kabilinden notlarla da karşılaşılır. Cevaplar büyük oranda nakil bilgilerle oluşturulmuştur. O, nakli ve nakiller arasında tercihi öncelmiş, ihtiyaç durumunda tahrîce yönelmiştir.

Trabzonî'nin genel Hanefî yaklaşımından farklılaşan bir istidlâl yolu tuttuğunu söyleme imkânı yok gibidir. Delillerinin önemli kısmı derlemedir. Kendi bazı çıkarımlarını da bunlara katmıştır. Hadis alanındaki yetkinliği bu süreçte de kendini gösterir. Seleften muarızı destekleyici bir kavil bulunmayışını ve buna bağlı istishâbı; Hanefî imamlarının ittifakını, fukahanın görüş ve tavırları ile bazı fetvaları delil olarak kullanır. O, küllî kaideler yanı sıra akli önermeler, kamu menfaatini gözetme olgusu ve dil-bilim felsefesine yakın verilerden de yararlanmıştı. Trabzonî'nin çelişik/farklı delilleri uzlaştırma çabası dikkat çeker. Bununla birlikte kendi tercihlerini pekiştirmeyi ihmal etmez. Muhalif görüşleri bildiğini hissettirir ancak bunların güçlü olanlarına mukabele etmekle yetinir.

Cevap ve deliller için muteber ve mütedavil bazı Hanefî kaynaklarına müracaat etmiş olan Trabzonî bazen bu çerçeveyi genişletme durumunda kalmıştır. Yaptığı nakillerin bir kısmı soruya cevap olsun içindir. Bazısı ise kendi kanaatinin meşruiyet ve makbuliyetini gösterme amaçlı kullanılmış izlenimi verir. Kaynak çeşitlenmesinin bir nedeni de bu olmalıdır.

Trabzonî meselenin odak noktasını görmede mahirdir. Bu nedenle bazı cevapları geniş çerçeveli ancak daha kullanışlıdır. Sorunun önerdiği cevap seçenekleri Trabzonî'yi sınırlamamış; onun cevabı başka bir seçenek olabilmiştir. Konuyla ilişkili her tartışmayı metne taşımayan Trabzonî cevapların iç tutarlılığını ve birbiriyle uyumunu da sağlamaya çalışmıştır.

Bu değerlendirmeler Trabzonî'nin, yaşadığı zaman ve muhitteki fikhî meselelere -Hanefî mezhebi dairesinde kalarak- müdahaleye muktedir bir âlim olduğunu göstermektedir. Hakkında daha ileri nitelemeler yapılabilmesi için onun fıkıh anlayışının bütün yönleriyle ortaya konulması gerekmektedir.

Kaynakça | References

- Ahmed Vefik Paşa. *Lehce-i Osmânî*. 2 Cilt. İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 2. Basım, 1306.
- Arazi Kanunnâmesi. haz. Orhan Çeker. İstanbul: Ebru Yayınları, 1985.
- Avcı, Casim. “Yâkût el-Hamevî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 29 Haziran 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/yakut-el-hamevi>
- Aydın, Emin. *Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin (v. 1200/1786) “ed-Dürrü's-semîne” Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Aysan, Mehmet Ali. *Mehmed et-Trabzonî'nin er-Risâle fî Fenni Usûli'l-Hadîs: Hâşiye alâ Nüzhetî'n-Nazar fî Tavdîhi Nuhbeti'l-Fiker Adlı Eseri ve Hadis Usûlüne Katkısı*. Bayburt: Bayburt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Bardakoğlu, Ali. “Ferâiz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 20 Haziran 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/feraiz>
- Bardakoğlu, Ali. “İskat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 8 Haziran 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/iskat>
- Bayram, İbrahim. “Hanefî/Mâtürîdî ve Şâfiî/Eş'arî Mezheplerinde İrtidadı Sonrası İslâm'a Dönen Kişinin Önceki Amellerinin Durumu”. *ATEBE* 8 (Aralık 2022), 157-186.
- Cezîrî, Abdurrahmân. *el-Fıkh ale'l-mezâhibi'l-erbaa*. 5 Cilt. Kahire: Dârü'l-Hadîs, 1424/2004.
- Demirhan Çavuşoğlu, Halime Mücella. “İslam Medeniyetinde Matematiğin İşlevselliği: İlm-i Ferâiz Örneği”. *Tokat İlmîyat Dergisi* 9/2 (Aralık 2021), 555-582.
- Deylemî, Ebû Şücâ' Şîreveyh b. Şehredâr b. Şîreveyh. *el-Firdevs bi-me'sûri'l-hitâb*. thk. Saîd b. Besyûnî Zağlûl. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmîyye, 1406/1986.
- Dilek, Uğur Bekir. “Mehmed b. Mahmûd Et-Trabzonî'nin (ö.1200/1786) Fıkha Dâir Bir Eseri: Hâşiyetü Mehmed Et-Trabzonî Alâ Muhtasari Gunyeti'l-Mütemellî Fî Şerhi Münyeti'l-Musallî”. *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. ed. Şenol Saylan - Betül Saylan. 1/429-440. İstanbul: Değişim Yayınları, 2016.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 4. Basım, 2013.
- Ertürk, Zekeriya. *Mehmet Medenî Et-Trabzonî Efendi'nin “el-İthâfâtü's-Seniyye Fi'l-Ehâdîsi'l-Kudsiyye” Adlı Eserinin Birinci Bölümünün Tahkik, Tahric ve Tercümesi*. Bayburt: Bayburt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Fidan, Yılmaz. “Trabzonî Mehmed Medenî'ye Nisbet Edilen Arapça Duhan Risalesi”. *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. ed. Şenol Saylan - Betül Saylan. 1/441-457. İstanbul: Değişim Yayınları, 2016.
- İbrâhim Mustafa vd.. *el-Mu'cemü'l-vasîf*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1996.
- Karaman, Hayreddin. *İslam Hukukunda İctihad*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2. Basım, 1996.

Mergînânî, Burhânüddîn Ebû'l-Hasen el-Fergânî. *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*. nşr. Muhammed Adnân Dervîş. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Erkâm, ts.

Meydânî, Abdülganî el-Ganîmî. *el-Lübâb fi şerhi'l-Kitâb*. İstanbul: Dersâdet, ts.

Özel, Ahmet. 'Arâzî-i münîriyye' kavramı hk.. Kısa Mesaj-Messenger 28 Haziran 2024, Alıcı: Mustafa Çil.

Özen, Şükrü. «Zâhidî». *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 24 Haziran 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/zahidi>

Öztürk, Eyüp. "Mehmed Medenî et-Trabzonî ve Tekfirci Söyleme Karşı İtirazları". *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. ed. Şenol Saylan - Betül Saylan. 1/407-418. İstanbul: Değişim Yayınları, 2016.

Râgıb el-İsfahânî. *Müfredâtü el-fâzi'l-Kur'ân*. thk. Safvân Adnân Dâvûdî. Dımaşk - Beyrut: Dârü'l-Kalem - ed-Dârü'ş-Şâmiyye, 2. Basım, 1418/1997.

Saylan, Şenol. "Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Fıkıhla İlgili Eserleri". *Trabzonlu Müellifler ve Eserleri (Osmanlı Dönemi)*, ed. Süleyman Gür - Ahmet Cevdet Karaca. 465-478. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2023.

Saylan, Şenol. "Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Hayatı ve Eserleri". *Trabzonlu Müellifler ve Eserleri (Osmanlı Dönemi)*, ed. Süleyman Gür - Ahmet Cevdet Karaca. 423-438. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2023.

Süyûtî, Celâlüddîn. *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 16 Cilt. Kahire: Merkez-i Hecr, 1424/2003.

Trabzonî, Medenî Mehmed Efendi, Mehmed b. Mahmûd b. Sâlih. *Cevâbü'l-es'ileti'l-letî se-elahû min ehli'l-Kars*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 01041-003, 77b-79a.

Trabzonî, Medenî Mehmed Efendi, Mehmed b. Mahmûd b. Sâlih. *Dürerü's-semîne fi fezâil-i'l-âyât ve's-süver*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 00666, 1b-55b.

Trabzonî, Medenî Mehmed Efendi, Mehmed b. Mahmûd b. Sâlih. *ed-Dürerü's-semîne fi fedâil-i'l-âyâti ve's-suveri'l-azîme*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 01041-018, 218a-260b.

Trabzonî, Medenî Mehmed Efendi, Mehmed b. Mahmûd b. Sâlih. *Risâle fi iskâti's-salât* İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 01068-013, 182b-183a.

Trabzonî, Medenî Mehmed Efendi, Mehmed b. Mahmûd b. Sâlih. *Risâle fi savmi yevmi'ş-şek*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 00666, 55b-56b.

Trabzonî, Medenî Mehmed Efendi, Mehmed b. Mahmûd b. Sâlih. *Ruseyyiletün fi savmi âşûrâ*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 01041-002, 73a-77b.

Yılmaz, Fatih Mehmet. "Hadislerde Yevm-i Şek (Şek Günü) Orucu". *Tasavvur - Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 8/1 (Haziran 2022), 107-132.

Zâhidî, Ebu'r-Recâ' Necmeddin Muhtâr b. Mahmûd el-Gazmînî el-Harizmî. *Kunye-tü'l-Münye li-tetmîni'l-Gunye*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Beyazıt, B2774.

Esmâ-i Hüsnâ Literatürüne Bir Katkı: Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin (ö. 1200/1786) *el-Maksadü'l-esnâ fi şerh-i esmâ'i'l-hüsnâ* Risâlesi

Osman Demirci | 0000-0002-0620-6670 | osmandemirci@trabzon.edu.tr
Trabzon Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kelam Anabilim Dalı, Trabzon, Türkiye

ROR ID: 04mmwq306

Öz

Allah-âlem ilişkisinin keyfiyetini anlamak ve Allah'ı isimleri ve sıfatları aracılığıyla tanımak amacıyla esmâ-i hüsnâ konusu etrafında tarihi süreçte bir literatür vücuda gelmiştir. İslam filozoflarının teşbihe düşme endişesiyle Allah'a isim ve sıfat nispet etmeyi uygun görmeyen tavırları bir yana bırakılırsa esmâ-i hüsnâ meselesi İslam düşünce gelenekleri içerisinde gerek kelâmcılar gerekse mutasavvıflar tarafından Allah-âlem ilişkisini, marifetullahı ve insanın nasıl bir ahlakî yapı üzerinde olması gerektiğini temellendirecekleri bir zemin telakki edilir. Esmâ-i hüsnâ meselesinin dinin temel kaynakları olan Kur'ân ve Sünnet'te yoğun bir şekilde yer almış olması bu meseleyi incelemenin önemini arttırmıştır. Kâinatı ilâhî isimlerin tecelligâhı olarak tasavvur eden mutasavvıflar ile bu isim ve sıfatları Allah hakkındaki bilgimizin yegâne kaynağı gören kelâmcıların teorilerinin yanında esmâ-i hüsnâ aynı zamanda sanatın da konusu haline gelmiş ve bu alanda da bir esmâ-i hüsnâ literatürü oluşmuştur. Biz bu çalışmamızda Mahmud et-Trabzonî'nin esmâ-i hüsnâ konusunu ele alış biçimini, konuya dair yorumlarını, kullandığı kaynakları ve nihayetinde konuyla ilgili literatüre yaptığı katkıyı ele almaya çalışacağız. Öncelikle konuyu alfabetik bir tasnif yöntemiyle ele alan müellif, bazı isimler konusunda sadece kelime anlamıyla yetinirken bir kısım isimler üzerinde genişçe durmakta, varsa kelâmî tartışmalara kısaca atıflar yapmakta, tercihlerini belirtmekle yetinmektedir. Müellif kelâmî tartışmalara ise neredeyse hiç girmemektedir. Esmâ-i hüsnâ listesindeki esmanın sayısını belirleyişi, değişik rivayetler arasındaki seçimleri ve çok tercih edilmeyen bir tasnif yöntemini kullanmasıyla dikkat çeken müellif, konuya daha çok bir hadisçi hassasiyetiyle yaklaşarak rivayetler üzerinde yoğunlaşmaktadır. Müellifin diğer risâlelerinde olduğu gibi bu eserinde de Kur'ân ve hadisler başta olmak üzere Ali el-Kârî ve Münâvî'nin görüşleri temel referans kaynağı olarak kullanılmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Kelâm, Esmâ-i hüsnâ, *el-Maksadü'l-esnâ fi şerh-i esmâ'i'l-hüsnâ*, Muhammad et-Trabzonî, Sıfat.

Atıf Bilgisi

Demirci, Osman. "Esmâ-i Hüsnâ Literatürüne Bir Katkı: Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin el-Maksadü'l-esnâ fi şerh-i esmâ'i'l-hüsnâ risalesi". *Trabzon İlahiyat Dergisi* 11/Özel Sayı (Kasım 2024), 133-153.

<https://doi.org/10.33718/tid.1533431>

Geliş Tarihi	: 14.08.2024
Kabul Tarihi	: 25.10.2024
Yayın Tarihi	: 30.11.2024
Değerlendirme	: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme Bu makale, 17-18 Ekim 2024 tarihleri arasında gerçekleştirilen Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dinî Hayat Sempozyumu'nda sözlü olarak sunulan ve basılmayan "Esmâ-i Hüsnâ Literatürüne Bir Katkı: Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin (ö. 1200/1786) <i>el-Maksadü'l-esnâ fi şerh-i esmâi'l-hüsnâ</i> Risâlesi" adlı tebliğin içeriği geliştirilerek ve kısmen değiştirilerek üretilmiş halidir.
Etik Beyan	: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	: Yapıldı - iThenticate
Çıkar Çatışması	: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

A Contribution to the Literature of Asma al Husna: Muhammad al-Trabzoni's treatise al-Maqsad al-asna fi sharh asma al-husna

Osman Demirci | 0000-0002-0620-6670 | osmandemirci@trabzon.edu.tr

Trabzon University, Faculty of Theology, Department of Theology, Trabzon, Türkiye

ROR ID: 04mmwq306

Abstract

A literature has emerged throughout history around the subject of the asma-i husna in order to understand the nature of the relationship between Allah and the universe and to know Allah through His names and attributes. If we leave aside the attitudes of Islamic philosophers who do not find it appropriate to attribute names and attributes to Allah due to the fear of falling into imitation, the issue of the al asma al husna will be considered as a ground on which both theologians and the mystics will base the relationship between Allah and the universe, knowledge of Allah and the moral structure of man. The fact that there are many verses and hadiths on this subject in the Quran and the hadiths, which are the fundamental texts of religion, has increased the importance of addressing the subject. Sufis who conceived the universe as the manifestation of divine names, theologians who saw these names and attributes as the sole source of our knowledge about Allah, as well as the al asma al-husna, became the subject of art and a literature of al asma al-husna emerged in this field. In this study, we will try to examine Mahmud et-Trabzoni's approach to the subject of al asma al-husna, his interpretations, the references he used and finally his contribution to the literature on the subject. First of all, the author, who handled the subject with an alphabetical classification method, was content with only the literal meaning of some names, while he focused on some names in detail, made brief references to theological discussions if any, was content with stating his preferences and almost never entered into theological discussions. The author, who draws attention with the number of names in the list of al asma al-husna, his choices among different narrations and his use of a classification method that is not very preferred, approaches the subject with more of a hadith scholar's sensitivity and focuses on narrations. In this work of the author, as in his other treatises, the Quran and hadiths, as well as Alī al-Qārī and Munawī, are used as the main reference sources.

Keywords

Kalām, al Asma al-husna, al-Maqsad al-asna fi sharh asma al-husna, Muhammad al-Trabzonī, Adjective.

Citation

Demirci, Osman. "A Contribution to the Literature of Asma al Husna: Muhammad al-Trabzoni's treatise al-Maqsad al-asna fi sharh asma al-husna". *Trabzon İlahiyat Journal* 11/Special Issue (November 2024), 133-153.

<https://doi.org/10.33718/tid.1533431>

Date of Submission : 14.08.2024

Date of Acceptance : 25.10.2024

Date of Publication : 30.11.2024

Peer-Review : Double anonymized - Two External

Ethical Statement : This paper is a version of the unpublished paper titled "A Contribution to the Literature of Asma al Husna: Muhammad al-Trabzoni's treatise al-Maqsad al-asna fi sharh asma al-husna", which was presented orally at the Symposium on Religious Life in Trabzon from Past to Present Symposium held between 17-18 October 2024, by developing and partially changing the content It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Plagiarism Checks : Yes - iThenticate

Conflicts of Interest : The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support : The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Copyright & License : Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Giriş

Zatına alem olarak kullanılan Allah lafzı dışındaki isim, sıfat ve fiiller Allah hakkında yücelik ve aşkınlık ifade eden mana ve kavramlar olup bunlar ayet ve hadislerde ism-i fail, ism-i tafdîl, sıfat-ı müşebbehe, isim ve sıfat tamlaması, mastar ve fiil gibi değişik kalıplarda zikredilmiştir.¹ O'nun hakkında bilgi edinebileceğimiz en önemli kaynak konumunda olan bu isimlerin sayısının doksan dokuz olduğu bilgisi hadis kaynaklarından Ebû Dâvûd (ö. 275/889) ve Nesâî (ö. 303/915) hariç *Kütüb-i Sitte*'de, Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *el-Müsned*'inde, Hâkim'in (ö. 405/1014) *el-Müstedrek*'inde ve diğer hadis mecmualarında bulunan Ebû Hüreyre (ö. 58/678) rivayetinde dayanmaktadır. Fakat bu isimlerin listesi sadece İbn Mâce (ö. 273/887) ve Tirmizî'nin (ö. 279/892) **Sünen**'inde verilmektedir. Farklı isimlerin yer aldığı İbn-i Mâce'nin rivayetinde ise "Ahad" ismi ilave edilerek sayı 100'e çıkarılmıştır.² Bununla birlikte Tirmizî'nin *Sünen*'inde zikredilen doksan dokuz isim, isimlerin sayısı ve muhtevası konusunda kesin bilgi vermekten uzaktır. Öncelikle Kitap ve Sünnet'te olmasına rağmen bazı isimlerin Tirmizî'nin söz konusu rivayetinde olmayışı, Buhârî ve Müslim'in söz konusu listeye yer vermemeleri gibi sebeplerle birçok âlim tarafından Ebû Hüreyre hadisinin ikinci kısmındaki doksan dokuz ismin asıl metinde olamamasına rağmen râvi tarafından eklendiği şeklinde yorumlanmış,³ hadisin müdrec olma ihtimali gündeme gelmiştir. Böylece bu isimlerin hadise sonradan eklendiği şüphesi güçlenmekte dahası esmâ-i hüsnâ'nın Tirmizî rivayetinde zikredilen isimlerden ibaret olmadığı noktasında ulema arasında bir ittifak olmasına⁴ yol açmaktadır. Selef âlimleri, Ehl-i hadis, İmam Eş'ârî, (ö. 324/935-36) Mu'tezilenin Bağdat kolu ve İbn Hazm (ö. 456/1064) Allah'ın isim ve sıfatlarının tevkîfî olduğu görüşünde olsalar da kelâmcıların çoğunluğu naslarda yer almasa bile tenzîhî bir mahiyet arz eden kelime ve terkiplerle Allah'ın nitelendirilmesinde bir sorun olmadığı kanaatinde idirler.⁵ Dolayısıyla "şey, kadîm, ezeli, vâcibü'l-vücûd, dâim, cisim, cevher" gibi naslarda bulunmayan kelimelerin Allah'a izafe edilip edilmemesi konusunda farklı yorumlar yapılmıştır. Esmâ-i hüsnâ bağlamında isim-müsemma, isim-sıfat münasebeti, isimlerin tevkîfliği, tasnifi, zâtî sıfatlar, Allah'ı esmâ-i hüsnâ ile zikretmenin fazileti, isimlerin insana dönük anlamları, bu isimlerle ahlaklanmanın önemi, doksan dokuz sayısının hikmeti gibi meseleler İslam düşünce geleneklerinde işlenmektedir. Bu isimleri şerh etmek amacıyla ele alınan eserlerde ise müellifin meşrebine göre yorum farklılıklarına rastlanmakta bu isimlere dair farklı anlamlar ve yorumlar ön plana çıkarılmaktadır. Mesela Abdülkerîm el-Kuşeyrî'nin (ö. 465/1072) *et-Tahbîr fi't-tezkîr* isimli şerhinde ilmî kişiliğinin ve döneminin bir yansıması olarak tasavvufî ve ahlakî bir amaç gözetilirken vahdet-i vücud felsefesine pek girilmemekte, zühd dönemi tasavvuf anlayışı temel referans olarak kullanılmaktadır.⁶ Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) *el-Maksadü'l-esnâ fi şerhi (me'ânî) esmâ'illâhi'l-hüsnâ* isimli eserinde ise mesele Gaz-

1 İsmail Karagöz, *Ayet ve Hadislerin Işığında Allah'ın İsim ve Sıfatları* (Ankara: Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), 15.

2 Bekir Topaloğlu, "Esmâ-i Hüsnâ", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/406-406-409.

3 Topaloğlu, "Esmâ-i Hüsnâ", 11/406-406-409.

4 Bk. Hayati Aydın, "Esmâ-i Hüsnâ ve Kur'an'daki Bağlam İlişkisi", *İslâmî Araştırmalar Dergisi* (2012; 23 (3): 111-112).

5 Topaloğlu, "Esmâ-i Hüsnâ", 11/409-411.

6 Topaloğlu, Kuşeyrî'nin *et-Tahbîr fi't-tezkîr* ile *el-Maksadü'l-esnâ* arasındaki mistik anlatım benzerliğine dayanarak Gazzâlî'nin Kuşeyrî'den etkilendiğini iddia etmektedir (Bekir Topaloğlu, "el-Maksadü'l-Esnâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003) 27/451-452).

zâli'nin dinî ilimlerdeki birleştirici ve sentezci tavrını gösterecek şekilde işlenmektedir. Bir plan üzerine kurgulanmış olan bu eserde daha dengeli bir yaklaşım tercih edilmekte, kelâmî ve tasavvufî yaklaşımlar zâhir-bâtın uyumu dikkate alınarak işlenmekte ve konu hakkında uzunca bir giriş içerisinde isim, müsemmâ ve tesmiye konuları gibi kelâm konularına değinilmektedir.⁷ Bu eser başta Fahreddin er-Râzî'nin (ö. 606/1210) *Levâmi'u'l-beyyinât* adlı esmâ-i hüsnâ şerhi olmak üzere kendisinden sonra bu konuda yazılan eserleri derinden etkilemeye devam etmiştir.⁸ Gazzâlî'nin *el-Maksadü'l-esnâ'sının* planına göre kaleme alınan er-Râzî'nin *Levâmiu'l-Beyyinât* isimli eserinde ise her ne kadar Gazzâlî ve Kuşeyrî'yi takiben tasavvufî ve ahlakî göndermeler yapılmakta ise de⁹ Râzî'nin kelâmcı karakterini yansıtacak şekilde daha çok kelâmî perspektifin ağırlığı görülmektedir. Osmanlı dönemi âlimlerinden Bahaüddinzâde Muhyiddin Mehmed Efendi'nin (ö. 940/1534) *Şerhü'l-esmâi'l-hüsnâ'sında* Osmanlı sentezci âlim tipinin bir yansıması olarak vahdet-i vücûd felsefesi esas alınmakta, konu ağırlıklı olarak tasavvufî bir perspektifle işlenmektedir. Muhammed b. İbrahim (1890-1969) ise *Kitabü't-tevhid fikhü'l-esmaillahi'l-hüsna* eserinde¹⁰ âdeta yaşadığı coğrafyanın ve dönemin din anlayışını yansıtacak şekilde tevhidi esas alan selefi bir bakış açısıyla konuyu ele almaktadır. Tanıtmaya çalıştığımız risâle ise bu gelenek içerisinde daha farklı bir yerde durmakta ve birçok açıdan bu eserlerden farklılık arz etmektedir. Müellifin bu literatürdeki en fazla yararlandığı kaynak, Muhammed Abdürraûf Münâvî'nin (ö. 1031/1622)¹¹ *Şerhu esmâ'illâhi'l-hüsna mine'l-Câmi'i's-sağîr* isimli eseridir. Müellif, Münâvî kadar olmamakla birlikte bu literatürde yazılan eserlerden Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *el-Esma ve's-sıfat* adlı eserine de atıfta bulunmaktadır.¹²

1. Müellifin İlmî Kişiliği

Kâdirî-meşrep bir sûfî kişiliğinden¹³ olsa gerek tasavvuf karşıtlığıyla temayüz eden Birgivi çizgisinin takipçileri Kadızâdeliler hareketinin görüşlerine karşı reddiyeler kaleme alan ve toplumsal meselelerde duyarlılık gösteren bir âlim profili çizen müellif, bu çizgiye alternatif olarak varlığını sürdüren felsefi kelâm ekolünün Osmanlı toplumundaki hâkim çizgisi konumundaki Fahreddin er-Râzî ekolüne de mensup değildir. Onun Kadızâdelilerin söylem-

7 Gazzâlî, *Maksadü'l-esnâ fi şerhi (me'âni) esmâ'illâhi'l-hüsna*, thk. Fazlı Şimade (Beyrut: Dâru'l-Maşrik, 1982), 11-61.

8 Topaloğlu, "el-Maksadü'l-Esnâ", 27/451.

9 Aruçi bu konuda Râzî'nin takip ettiği bu isimler kadar başarılı olmadığı görüşündedir (Muhammed Aruçi, "Levâmiu'l-Beyyinât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/144-145).

10 Muhammed b. İbrahim, *Kitabü't-tevhid fikhü'l-esmaillahi'l-hüsna fi davi'l-Kur'an ve's-sünneh*, (*El-Memleketü'l-Arabiyyetü's-Suudiyyetü: El-Kasîm-Berîdetü Dâri Esdai'l-müctemi'*, 2012), 5-52.

11 Başta hadis olmak üzere fikh ve kelâm konularında da birçok eseri ve şerhi olan Münâvî'nin *Fezû'l-kadir şerhu'l-Câmi'i's-sağîr* isimli eseri Süyûtî'ye ait olan bu eserin şerhleri arasında en rağbet edilenidir (M. Yaşar Kandemir, "Muhammed Abdürraûf Münâvî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/571-573). Müellif bu eserden de yararlanmış olması muhtemeldir.

12 Muhammed el-Medenî, *el-Maksadü'l-esnâ fi şerh-i esmâi'l-hüsna*, (İstanbul: Süleymaniye kütüphanesi, Süleymaniye 1032), 2b, 4a, 5a.

13 Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333), 167; Şenol Saylan, Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Hayatı ve Eserleri, *Trabzonlu Müellifler ve Eserleri, (Osmanlı Dönemi)* ed. Süleyman Gür-Ahmet Cevdet Karaca, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2023), 423; Trabzonî'nin tasavvufu ilgisi Kâdirî şeyhliği boyutundadır (Ali Benli, "Trabzonî, Mehmed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/304).

lerine karşı bir reddiye dili geliştirmesi ve bu doğrultuda bir kısım risaleler kaleme alması ise bize göre sadece daha müsamahakâr bir din anlayışını benimsemesiyle izah edilebilir. Müellif, tasavvufun yön verdiği halkın din anlayışına ve sûfilerin pratiklerine karşı çıkan din tasavvurunun temsilcileri durumundaki Kadızâdelileri, din söylemi onlarla paralel olan Vehhâbîliği ve bu hareketin kurucusu olan Muhammed b. Abdülvehhab'ı (ö. 1206/1792) hakarete varan ağır bir dille eleştirmekten kendini alamamıştır.¹⁴ Onun bu yoğun eleştirileri Kadızâdelilerin en azından siyâsî olarak tesirinin kalmadığı, toplum üzerinde etkisinin zayıfladığı bir döneme rastlamaktadır. Diğer yandan Osmanlı sentez ulema tipini oluşturan unsurlardan birisi de tasavvuf olduğu için Osmanlı ilmî muhitinde tasavvuf-meşrep olmak ulemanın genel özelliği gibidir. Dahası Kadızâdeli hareketine yön veren Birgivî Mehmet Efendi (ö. 981/1573) dahi tasavvufla irtibatlı olmakla birlikte Buhara Hanefiliğinin hassasiyetlerini taşımakta ve bu doğrultuda sûfilerin temel ritüellerini bid'at olarak değerlendirmektedir. Aynı şekilde Kadızâdeli hareketinin öncülerinden Ahmet Rûmî Akhisârî (ö. 1040-/1601-2) ve Kadızâde Mehmet Efendi'nin (ö. 1045/1635) de tasavvufla bağlantıları bulunmaktadır.¹⁵ Medenî'nin Osmanlı kelâm düşüncesini şekillendiren ve medrese müfredatının üst seviyesinde okutulan felsefî-kelâm türünün yüksek eserlerine atıfta bulunmaması ve bu eserler üzerine herhangi bir çalışma yapmamış olması onun eğitimi aldığı Hicaz, Şam bölgesinin etkisine bağlanabilir. Neticede önemli referans kaynaklarından olan Birgivî dahi bu felsefî kelâm eserlerine atıfta bulunmaktadır. Müellifin tasavvufî-kelâmî kimliğinin ağırlığının hissedilmediği bu risâlede baskın karakter Mâtürîdî-Hanefiliktir diyebiliriz. Buna ilaveten Ehl-i hadisten sayılmayan¹⁶ müellifin hadisçiliği ön plana çıkmakta, meseleleri daha çok zâhirî boyutuyla ve oldukça sade bir şekilde ele aldığı görülmektedir. Medenî'nin İslâmî ilimler içerisinde en fazla hadis ilmiyle iştigal ettiği, eğitiminin sıklet merkezini hadis ilminin oluşturması¹⁷ ve tefsirle alakalı eserlerinde de hadisçiliğinin ön plana çıkması¹⁸ bu risâlede de görülmektedir. Tahsilini Mekke, Şam, Mısır ve Medine'de yapmış ve Hicaz bölgesinde hadis eğitimi almış Medenî'nin hadis ilmine dair birçok icazeti bulunmaktadır.¹⁹ Demirci'nin müellifin Şam, Hicaz bölgesindeki ilmî çevrelerin ve hocalarının ilgi alanlarının onun eserlerinin türünü ve içeriğini şekillendirdiğine dair görüşü²⁰ bu risâle açısından da isabetlidir. Müellifin mümin olarak bir an dahi Hz. Peygamber'i gören ve bu hal üzere ölen herkesi sahâbî olarak tanımlayan²¹ kapsamlı tanımı hadisçilerin sahabe tanımıdır.²²

14 Bk. Eyüp Öztürk, "Mehmet Medenî et-Trabzonî ve Tekfirci Söyleme Karşı İtirazları", *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dinî Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. Şenol Saylan-Betül Saylan (İstanbul: Değişim Yayınları, 2016), 1/414-417.

15 Bk. Ali Durmuş, Osmanlı Hanefîlerinin Hanefîliğe Eleştirisi Kadızâdeliler Hareketi, (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021), 75-181.

16 Selim Demirci, "Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Hadisle ilgili Eserleri", *Trabzonlu Müellifler ve Eserleri (Osmanlı Dönemi)*, ed. Süleyman Gür-Ahmet Cevdet Karaca, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2023), 452.

17 Demirci, "Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Hadisle ilgili Eserleri", 445-447.

18 Nihat Uzun, "Bir XVIII. Yüzyıl Osmanlı Aliminin Kur'ân Anlayışı: Mehmed B. Mahmud Et-Trabzonî (V. 1200/17186) ve *Ed-Dürerrü's-Semîne* İsimli Eseri", *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dinî Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. Şenol Saylan-Betül Saylan (İstanbul: Değişim Yayınları, 2016), 1/419-427.

19 Demirci, "Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Hadisle ilgili Eserleri", 447-451.

20 Demirci, "Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Hadisle ilgili Eserleri", 450.

21 Muhammed el-Medenî, *el-Maksadü'l-esnâ fi şerh-i esmâi'l-hüsnâ*, 1b

22 Mehmet Efendioğlu, "Sahâbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/492.

Medenî, İbrahim el-Lekânî'nin (ö. 1041/1632) *Cevheretü't-tevhid*'ini istinsah etmiş ve kenarına hâşiye kabilinden notlar düşmüştür.²³ *Risâletü't-târîki'l-ihstâb ve'n-nasihâ* isimli tek sayfalık bu notlar *Cevheretü't-tevhid* adlı eserdeki bazı beyitlerin şerhi olarak kaleme alınmıştır.²⁴ Bunun yanında Üşî'nin (ö. 575/1179 [?]) *Emâlî'si* ve şerhleri ile Birgivî'nin *Tarikat-ı Muhammediye'sinin* bu risâlenin kaynakları arasında²⁵ olması onun felsefî kelâm çizgisine mesafeli olduğunu göstermekte, ele aldığımız bu risâlesindeki kelâmî dil de bunu teyit etmektedir. Bununla birlikte tasavvufî kimliğinden dolayı gerek fıkıh ve gerekse kelâm ile ilgili eserlerinin bazısında Kadızâdelilere reddiye amacı gütmekte,²⁶ bu noktada müsamahakâr Hanefîliği temsil etmektedir.

Müellif, kelâma dair risâlelerinde felsefî kelâm dilini kullanmadığı gibi kelâmcıların genel olarak kesin bilgi vermediği gerekçesiyle zannî bilgi olarak tanımladıkları ahad rivayetlere dayanmakta da bir beis görmez.²⁷ Müellif her ne kadar zayıf hadisler konusunda hassas olsa da ahad ama sahih olan hadislere dayanmakta ve bir hadisçi gibi hareket etmektedir. Suluoğlu'na göre ise gerek kaynakları ve gerekse kullandığı bilgi anlayışı bir kelâmcı tipiyle uyuşmamaktadır.²⁸ Velinin kerâmetinin ölümünden sonra da devam etmesini mümkün gören²⁹ müellif, buna ahiret hayatını ölümle değil dirilmeyle başlatan İbn Kayyım'ın (ö. 751/1350) görüşüne dayanarak ulaşmaktadır.³⁰ Müellifin farklı geleneklere ve disiplinlere ait kaynakları rahatça kullanması onun çok yönlü kişiliğine, bütün gelenekler açısından esnek bir bağlılık sergilemesine ve bir sentez arama çabalarına hamledilebilir.

Müellif, veliyle sıradan insan arasına ontolojik bir mesafe koymakta, velinin beşerî yönünü muğlaklaştıran tasavvufun insan-ı kâmil anlayışına taraftar olmaktadır. Burada artık kelâmî çizginin dışında tasavvufun insan felsefesinin derin yansımalarını görmekteyiz. Buna göre ruhânî yönü cismanî yönüne galip olan veli, tek bir surette sınırlı da değildir. Veli bedensel formun bütün sınırlayıcı kuşatmasından sıyrılmış, âlem-i şehadetten âlem-i melekûta yani misâl âlemine yükselmiştir. Bu âleme yükselmesinin bir sonucu olarak veli, bazı gaybî haberlere de muttali olabilir.³¹

Diğer taraftan felsefî kelâmın ve tasavvufî irfanın toplumun bütün katmanlarına yerleşmemesi Kadızâdeliler hareketine güç vermekte ve onlara bir meşruiyet ortamı yaratmakta

23 Saylan, "Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Hayatı ve Eserleri", 434.

24 Benli, "Trabzonî, Mehmed", 41/305.

25 Enes Büyük, "Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Kur'an İlimleri ve Tefsirle İlgili Eserleri", *Trabzonlu Müellifler ve Eserleri (Osmanlı Dönemi)*, ed. Süleyman Gür-Ahmet Cevdet Karaca, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2023), 441; Hilmi Karaağaç, "Tekfir ve Elfâz-ı Küfre Dair İki Risâle", *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dinî Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. Şenol Saylan-Betül Saylan (İstanbul: Değişim Yayınları, 2016), I, 462.

26 Şenol Saylan, "Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Fıkıhla İlgili Eserleri", 465.

27 Muhammed Hanefi Suluoğlu, "Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Kelâm ile İlgili Eserleri", *Trabzonlu Müellifler ve Eserleri (Osmanlı Dönemi)*, ed. Süleyman Gür-Ahmet Cevdet Karaca, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2023), 480.

28 Suluoğlu, "Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Kelâm ile İlgili Eserleri", *Trabzonlu Müellifler ve Eserleri (Osmanlı Dönemi)*, 494-497.

29 İbrahim Erol, "Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Tasavvufla İlgili Eserleri", *Trabzonlu Müellifler ve Eserleri (Osmanlı Dönemi)*, ed. Süleyman Gür-Ahmet Cevdet Karaca, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2023), 510-511.

30 Erol, "Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Tasavvufla İlgili Eserleri", 511.

31 Erol, "Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Tasavvufla İlgili Eserleri", 511-512.

dolayısıyla da yüksek ulema sınıfının toplum üzerindeki etkisini sınırlandırmaktadır. Bu noktada her ne kadar tasavvufî bir duruşa sahip olsa da Trabzonî'nin dili, eleştirdiği Kadızâdelilerin diline benzemekte, hadislere bu kadar vurgu yapmasının altında da tamamen böyle bir anlayışın yattığı anlaşılmaktadır.

2. Şekil ve Muhteva Yönünden Risâlenin Mahiyeti

Müellif, risâlenin başında eserin harf sırasını esas alarak esmâ-i hüsnâyı şerh ettiğini bu şerhte kitap ve sünneti temel referans olarak aldığını ve bu isimlerin tevkîfî olduğunu belirtmiştir. Müellif yöntem olarak kırmızı mürekkeple önce bir özet yapmakta ve daha sonra siyah mürekkeple kendi özet cümlesinde geçen ifadelerin ve isimlerin şerhini yapmaktadır. Şerhte oldukça kelime tasarrufuna gidilmiş ve söz uzatılmamıştır. Esmâ-i hüsnâyı dair bazı eserlerde gördüğümüz gibi derin ve uzun tasavvufî ve kelâmî açıklamalara gidilmemiş, esmânın insana dönük anlamı üzerinden hareketle bir ahlakî söylem geliştirilmemiştir. Rasyonel, kısa, kelâmcı ve hadisçi bir duruşun hâkim olduğu risâlede daha orta bir yol takip edilmiş ve bilginin kesinliği konusunda nispeten titiz davranılmış, müellif zayıf rivayetlere itibar etmediği gibi bu rivayetlerin tahlilini yapmaya da ayrıca bir önem atfetmiştir. Rivayetlerin sıhhati konusundaki titizliği onun bütün çalışmalarında görülen temel karakteristik özelliklerinden birisi olarak kabul edilse de³² bu noktadan da ona eleştiriler yöneltildiğini görmekteyiz.³³ Bu risâlenin sonunda müellifin *el-Câmiu'l-aksâ fi esmâillâhi'l-hüsnâ* ismiyle iki sayfa boyutunda olan ve bu risâlenin de girişi ve konunun özeti sayılabilecek bir başka kısa risâlesi de bulunmaktadır.³⁴ Müellif bu risâleye yeni bir isim vermiş, burada esmâ-i hüsnâyı hiçbir açıklama yapmadan sırasıyla yazarak³⁵ topluca görülmesini sağlamıştır. Müellif, isimlerin tasnifi konusunda isimlerin muhtevasını dikkate almamış, alfabetik sıralama gibi çok nadir kullanılan³⁶ bir metodu kullanmıştır. Allah'ın isimlerinin kırmızı mürekkeple alfabetik sıraya göre yazıldığı bu risâlede müellif, Kur'an ve hadise dayanarak oluşturduğunu ifade ettiği esmâ-i hüsnâdaki isimlerin sayısını 230 olarak belirler. Bu risâlede asıl metinde olduğu gibi müellif, -hüve- zamirinin ilahi isimlerden olup olmadığı konusuna değinmiş ve bu zamirin sadece sûfiyye nazarında ilâhî isimlerden sayıldığını söylemekle yetinmiştir.³⁷ Asıl konumuz olan *el-Maksadü'l-esnâ fi şerh-i esmâi'l-hüsnâ risâlesi* ise bu kısa risâlenin şerhi konumundadır. Sayfa yapısındaki satır sayıları 24-27 arasında değişse de ortalama 25 satır civarında olan risâle, 8 varak olup müellifin talik hattıyla 1184/1771 tarihinde Arapça olarak kaleme alınmıştır. Gerek muhteva gerekse kullanılan kaynaklar ve müellifin öne çıkan hadisçi hassasiyetinin yanında Mâtürîdî-Hanefî kimliği açısından bu risâle, müellifin diğer risâleleriyle bir paralellik arz etmekte ve risâlenin ona aidiyeti konusunda bir sorun görülmemektedir.

32 Büyük, "Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Kur'an İlimleri ve Tefsirle İlgili Eserleri", 439.

33 Bk. Uzun, "Bir XVIII. Yüzyıl Osmanlı Aliminin Kur'an Anlayışı: Mehmed B. Mahmud Et-Trabzonî (V. 1200/1786) *Ve Ed-Dürerrü's-Semîne* İsimli Eseri", 425-427.

34 Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî, *el-Câmiu'l-aksâ fi esmâillâhi'l-hüsnâ* (İstanbul: Süleymaniye kütüphanesi, Süleymaniye 1032), 8b-9a.

35 Muhammed el-Medenî, *el-Câmiu'l-aksâ fi esmâillâhi'l-hüsnâ*, 8b-9a.

36 Abdülkâdir el-Kureşî (ö. 775/1373) ve Abdülkâhir el-Bağdâdî (ö. 429/1037-38) bu metodu kullanmışlardır (Topaloğlu, "Esmâ-i Hüsnâ", 11/411).

37 Muhammed el-Medenî, *el-Câmiu'l-aksâ fi esmâillâhi'l-hüsnâ*, 9a.

3. Risâlenin Esmâ-i Hüsnâ Literatüründeki Yeri

Müellifin risâlesinin isminin Gazzâlî'nin ilgili eseriyle böylesi bir benzerliğe sahip olmasına rağmen risâlede bu eserden bir etkilenme görülmemesi, müellifin ne Gazzâlî'ye ve ne de onun söz konusu eserine herhangi bir atıfta bulunmaması dikkat çeker. Müellif, başta Gazzâlî olmak üzere geleneğin etkili eserlerini muhteva, isimlerin sayısı ve planlama açısından örnek almamakta kendine has bir yol takip etmektedir. Medenî'nin risâlesinde esmâ-i hüsnâ konusuyla alakalı herhangi bir meseleye değinilmeden çok kısa bir girişten sonra harf sırasına göre esmâ-i hüsnâ'nın şerhine geçilmekte, herhangi bir planlanmanın görülmediği eserde isimler arasında bir tasnife de gidilmemektedir. Kelâmî-felsefî ve tasavvufî dilden tamamen uzak olan risâlede müellifin söz konusu literatürdeki bu yönleriyle öne çıkan eserlerden haberdar olduğuna dair herhangi bir işaret de görülmemektedir.

Bir hadisçi hassasiyetinin ve sadeliğin ön plana çıktığı eserde müellif, meselelerin farkında olduğunu ima etmekle birlikte dengeli bir dil kullanmış tasavvufî, kelâmî ve felsefî konularda yoğunlaşmamıştır. Eserin en bariz ve öne çıkan özelliği sadeliği ve konuyla alakalı hadislerin senedleri konusundaki müellifin gösterdiği titizliktir. Mâtürîdî-Hanefî bir çizgide olan müellif, kelâm noktasında Mâtürîdî görüşleri tercih etmektedir. Ayet ve hadisler bolca referans yapan müellif, hadislerin senedleri konusunda ise oldukça hassastır. Ahad hadisin zannî bilgi verdiği dair kelâmcıların genel kuralının dışına çıktığı ve bu tarz hadislerin kesin bilgi verdiğini düşündüğü bir yana bırakılırsa, senedinde sorunlu olan hadislerin kesin bilgi veremeyeceğine dair kanaatleri onun kelâmcı hassasiyetine yorumlanabilir. Epistemoloji konusundaki bu hassasiyet onun konu hakkında birçok delil getirme, rasyonel olma ve değişik kaynakları kullanma yönündeki tavırlarında da rahatlıkla müşahade edilmektedir. Mesela “Ramazan” isminin mutlak anlamda kullanıldığında Allah'ın isimlerinden olduğunu ve Ramazan ayı için de bu kelimenin ancak “Ramazan ayı” ifadesiyle kullanıldığında caiz olabileceğine dair “Ramazan demeyin, çünkü Ramazan Allah'ın isimlerinden birisidir, Ramazan ayı deyin...” hadisinin zayıf olduğuna dair Beyhaki'nin tahlillerine yer vermekte ve ulemanın Ramazan isminin mutlak anlamda kullanıldığında Allah'ın isimlerinden olduğuna dair bir görüşünün bulunmadığından bahsetmektedir. Bununla da yetinmeyen müellif, söz konusu hadisin zayıflığını yine Buhârî'de geçen sahih bir hadisteki “Ramazan geldiği zaman cennetin kapıları açılır, cehennemin kapıları kapanır.” ifadesine dayanarak çelişkiye dikkat çekmekte, Ramazan isminin mutlak olarak Ramazan ayı için kullanılacağına cevaz veren Kâdî İyâz (ö. 544/1149) ve Suyûtî'ye (ö. 911/1505) de atıflarda bulunmakta, konu hakkında daha geniş bilgi almak isteyenleri Suyûtî'nin *ed-Dürri'l Mensur* isimli tefsirine yönlendirmektedir.³⁸

Risâlede esmâ-i hüsnâ üzerinden bir ahlak dersinin verilmeye çalışılmaması, dahası bu isimlerin insana taalluk eden yönleri üzerinde durulmaması hatta bu konuya değinilmemesi eserin en orijinal taraflarından birisidir ve eser bu yönüyle gelenekteki diğer eserlerden ayrılmaktadır. Gelenekteki klasikleşmiş eserler ile bir örnek üzerinden karşılaştırma yaptığımızda müellifin durduğu yer ve risâlenin gelenekteki yeri daha iyi anlaşılacaktır. Müellifin “er-Rezzâk” ismini rızıkların ve rızıkın sebeplerinin yaratıcısı olarak yorumlaması³⁹ belki de esmâ-i hüsnâ içerisinde en orijinal yorum olarak durmaktadır. Müellifin bu

38 Muhammed el-Medenî, *el-Maksadü'l-esnâ fi şerh-i esmâi'l-hüsnâ*, 4a.

39 Muhammed el-Medenî, *el-Maksadü'l-esnâ fi şerh-i esmâi'l-hüsnâ*, 2b.

isme dair yaptığı yorumda klasik Esmâ eserleriyle mukayese edildiğinde müellifin sadeliği, kelâmî ve tasavvufî izahlardan mümkün merteye uzak durma çabası açıkça görülmektedir. Müellif, “er-Rezzâk” ismini “rızkıları ve onun yollarını yaratan” şeklinde yorumlarken her canlının rızkının garantisini “el-Vekîl” ismi üzerinden vermektedir. Buna göre Allah kullarının rızıklarının kefilidir ve burada vekîl ismi aynı zamanda kefil ismini muhtevîdir.⁴⁰ Kuşeyrî “er-Rezzâk” ismini zühd dönemi tasavvuf anlayışına uygun olarak rızkın yaratılması ve zenginlerin bu isme mazhar olmasının yanında Rezzâk’ın müşahede edilmesini bu anlamlar içinde ön plana çıkarmaktadır. Rızıkta Allah’a ortak koşulmaması için rızkın sadece O’ndan istenmesini bu ismin bir gereği olarak gören Kuşeyrî, rızkı ruhların ve bedenlerin rızkı olarak temelde iki kısma ayırmaktadır. Buna göre ruhların rızkı olan marifet ve mükaşefedir ve Allah rızkı dilediği topluma bol; dilediği topluma da az verecektir.⁴¹ Gazzâlî, “er-Rezzâk” isminin şerhinde rızıkları ve rızka ulaşma sebeplerini yaratma anlamına ilave olarak rızıklananları yaratan, rızıkları yerine ulaştıran anlamını vermektedir. Kuşeyrî’den esinlenen Gazzâlî, rızıkları yemek gibi zâhir rızıklar, marifet ve mükâşefe gibi bâtın rızıklar olarak da ikiye ayırmakta, bâtın rızıkları daha üstün görmektedir. Bunun yanında rızkın insana müteallik yönü olarak insanın öncelikle bu ismin hakikati olan sadece Allah’ın rızık verebileceğini fark etmesi ve sadece O’ndan rızık beklemesi, Allah’ın, kulu hidayet veren bir ilim, irşad edici ve öğretici bir dil, infak ve tasadduk eden bir el ile rızıklandırıldığını bilmesidir. Ona göre Allah sevdiği bir kula insanların ihtiyacını artırarak onu insanlar ile Allah arasında rızkın onlara ulaşması açısından bir vasita kılarak Rezzâk isminden nasipdâr eder.⁴² Maddî-manevî rızık, bedenlerin ve ruhların rızkı şeklindeki tasnifleri, ruhun rızkının marifet olduğu yorumunu bu geleneğin bir devamı olarak Fahreddin er-Râzî’de görmektediriz. Râzî ayrıca namazın, bol rızkın sebeplerinden birisi olduğunu ilave etmektedir. Kuşeyrî ve Gazzâlî etkisinin bariz olduğu bu eserinde Râzî, dört merteye üzerinden konuya yaklaşmakta ve yine bu ismin ahlakla irtibatını seleflerine uygun bir şekilde kurmaktadır. Kulun bu isimden nasibi, kısmetine razı olması ve elindekileri infak edebilmesidir.⁴³ Osmanlı âlimlerinden Muhyiddin Kâfiyeci (ö. 879/1474) ise “er-Rezzâk” ismini bir kelâm problemi olması açısından değerlendirmekte, Mu’tezile ile Ehl-i sünnet arasında bir tartışma konusu olan haramın rızık olup olmaması sorununa kısaca değinmekte ve Ehl-i sünnetin görüşünü tercih ederek haramın rızık olduğunun altını çizmektedir.⁴⁴ Maddî-manevî gibi ayrımlara gidilmeden sadece bu ismin kulla olan irtibatı bağlamında kulun bu isme uygun olarak infakta bulunmasının gerekliliğine değinilmektedir. Bahâüddinzâde Muhyiddin Mehmed Efendi Şerhü’l-esmâi’l-hüsnâ isimli eserinde Gazzâlî’nin söz konusu eserine isim vermeden göndermede bulunur ve bu eseri gördüğünü ihsas ettirecek şekilde onun yorumlarını tekrarlayarak ilave yorumlar yapar. Gazzâlî gibi rızkı maddî ve manevî rızık olmak üzere ikiye ayıran Bahâüddinzâde, Allah’ın maddî rızkı amel şartı olmaksızın tekellüf ettiğini ve kulların bu noktada sadece tevekkülle emrolduğunu söylemektedir. Manevî rızık ise maddî rızkın aksine insanın ameline bağlanmıştır. İnsan tahsil etmeye memur kılındığı manevî

40 Muhammed el-Medenî, *el-Maksadü'l-esnâ fî şerh-i esmâi'l-hüsnâ*, 7b.

41 Abdülkerim Kuşeyrî, *et-Tahbîr fî't-tezkîr*, thk. İbrahim Besyuni (Kahire: Dârü'l-Kitap, 1968), 41.

42 Gazzâlî, *Maksadü'l-esnâ*, thk. Fazlı Şimade, 90-91.

43 Fahreddin er-Râzî, *Levâmi'u'l-beyyinât şerhü esmaillahi te'ala ves-sıfat*, nşr. Tâhâ Abdürâûf Sa'id (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1984), 234-236.

44 Muhyiddin Kâfiyeci, *Şerhü'l-esmâi'l-hüsnâ*, thk. Ahmed Recep Ebû Sâlim (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1971), 156,157.

rızkı ancak çalışmasına bağlı olarak elde edebilir. Kulun bu isimle tahallük etmesi ise maddî rızkı muhtaç olanlara vermesi, malını infak etmesi, kendisi için manevî rızık olan nefsinî tezkiye etmeye çalışması ve dalalette olanları hak yola yönlendirmesidir.⁴⁵ Görüleceği üzere müellif bir ismi açıklarken sade ve anlaşılır bir dil kullanmakta, sair eserlerde görülen kelâmî-tasavvufî ve ahlakî telakkilerden arındırarak anlamı basitleştirmektedir.

4. Esmâ-i Hüsnâ Şerhi Çerçevesinde Müellifin Kelâmcılığı

Müellif bu eserinde kelâmî, tasavvufî, felsefî tartışmalara girmeksizin sade bir şekilde gerekli gördüğü yerlerde Ehl-i sünnetin görüşünü gerekçelerine değinmeden tercih etmekte ve akâid düzeyinde meseleye yaklaşmaktadır. Mesela “şey” kelimesinin Allah için mevcut anlamında kullanılmasında bir sorun olmadığını ve yine Ehl-i sünnet ve Mu'tezile arasında bir tartışma konusu olan “ma'dûmun şeyliği meselesi”nde sadece “ma'dûmun şey olmadığına dair” Ehl-i sünnetin görüşünü vermekle yetinmektedir. Aynı durum “el-Âlim” ismi bağlamında da görülmektedir, burada da kelâmcılarla filozofların Allah'ın cüziyata dair bilgisinin olup olmadığı noktasındaki tartışmalarını ihsas ettirerek Ehl-i sünnetin “Allah'ın külliyatı da cüziyatı da bildiği” görüşünü tercih etmekle yetinmiyor.⁴⁶ “Mâlikü'l-mülk” ismini açıklarken Allah'ın mülkünde tasarrufunun mutlak olduğunu, her şeyin O'nun meşiyetine göre cereyan ettiğini söylemekte,⁴⁷ Eş'ârî düşüncesinin “kudreti merkeze alan Allah tasavvuru”nu çağrıştıran bir dil kullanmaktadır. Burada ne Mâtürîdîlerin hikmet kavramı temelindeki düşüncesine ne de Mu'tezilenin adalet temelli tanrı tasavvuruna dair bir izah yapma gereği duymaktadır. Aynı durum diğer isimlerde de görülür. “el-Musîb” ismini şerh ederken “Allah'ın tamamen kendi ihtiyariyle kullarından dilediğine hiçbir gereklilik olmadan lütufta bulunması” şeklindeki açıklaması da⁴⁸ yine Eş'ârî düşüncesinin etkilerini göstermesi bakımından dikkat çekmektedir. “El-Mütekellim” isminde Allah'ın kelâm-ı nefsiyle konuştuğunu söylemesinde de⁴⁹ aynı durum söz konusudur. Kelâm-ı nefsî görüşünü kabul etmeyen Mu'tezilenin görüşlerine yer vermeden sünnî terminoloji içerisinden konuşmakta ve Ehl-i sünnetin görüşlerini tartışmaya açmadan kabul etmektedir. Müellifin bazen çok fazla uzatmayacak şekilde kelâmî tartışmalara girdiği de görülmektedir. Mesela “Kadîm” isminin Allah için kullanılmasının cevazı noktasında nispeten uzun izahlara girer. Bu konuda hangi eserine atıf yaptığını belirtmeden Endülüslü Mâlikî fıkıh âlimi ve muhaddis olan⁵⁰ Ebû Bekr Muhammed b. Velîd b. Muhammed b. Halef el-Fihri et-Turtûşî'ye (ö. 520/1126) atıf yapar. Kur'ân-ı Kerîm'de hurma dalı için kullanılan (Yasin 36/39) bu kelimenin Allah için kullanılamayacağı görüşüne yer vererek böyle basit bir şeye sıfat olan bu kelimenin Allah'ın isimlerinden biri olamayacağına dair olan akıl yürütmeyi doğru bulmaz ve sıkça atıfta bulunduğu Beyhakî'nin eserinde bulunan bir hadise referansla bu kelimenin esmâ-i hüsnâ içerisinde olduğunu ispat etmeye çalışır. Kelâmcıların çoğunluğunun bu ismin kullanılmasını caiz görmelerini de bu konudaki bağlayıcı delillerden birisi olarak değerlendirir.

45 Bahâüddinzâde Muhyiddin Mehmed, *Şerhü'l-esmai'l-hüsnâ*, çev. Ali Selâhaddin Yiğitoğlu, haz. Maruf Toprak-Serhat Gültaş vd. (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021), 86-88.

46 Muhammed el-Medenî, *el-Maksadü'l-esnâ fi şerh-i esmâi'l-hüsnâ*, 5a.

47 Muhammed el-Medenî, *el-Maksadü'l-esnâ fi şerh-i esmâi'l-hüsnâ*, 5b.

48 Muhammed el-Medenî, *el-Maksadü'l-esnâ fi şerh-i esmâi'l-hüsnâ*, 7a.

49 Muhammed el-Medenî, *el-Maksadü'l-esnâ fi şerh-i esmâi'l-hüsnâ*, 5b.

50 Muharrem Kılıç, “Turtûşî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/431-432.

Kâdı ve tabip isimlerinin Allah için kullanılmasında bir sorun olmadığını düşünen müellife göre bu ismin de kullanılmasında bir sorun olmamalıdır. Sonuç itibariyle müellif, Kitap, sünnet ve icma ile “Kadîm” isminin Allah için kullanılmasının caiz olduğu sonucuna varmaktadır.⁵¹ Risâlenin girişinde esmâ-i hüsnânın tevkihi olduğunu muhaddislerin görüşlerine katılarak bir ilke olarak kabul eden müellif, naslarda geçmeyen “Kadîm” isminin Allah'ın isimlerinden birisi olarak kullanılmasını kelâmcıların çoğunluğunun görüşlerini delil getirerek caiz görmesi onun tutarsızlığı pahasına Ehl-i hadise mensup olmadığına ve kelâmcı dikkatine hamledilebilir. Bunun yanında müellifin bir konunun ispatı konusunda çok yönlü delil getirmeyi bir yöntem olarak kullanması da onda bir kelâmcı hassasiyetinin olduğunu göstermektedir.

Müellif, özellikle kelâmî ve tasavvufî tartışmalardan kaçındığı eserinde sadece Ehl-i sünnetin görüşlerini onaylamakla yetinmektedir. Söz konusu isimlerle ilişkili olmak üzere mevcut ihtilafı dikkatleri çeken Medenî, bu ihtilaf noktalarında tarafların kanıtlarına girmeden sadece tercihlerini daha doğrusu Ehl-i sünnetin görüşlerini vermekte meselelere akâid düzeyinde yaklaşmaktadır. Kelâm konusundaki söz konusu ihtilaf her ikisi de Ehl-i sünnet ekolü olan Mâtürîdiler ve Eş'ârîler arasında olduğunda ise müellif Mâtürîdilerin görüşlerini tercih etmektedir. Böylece Osmanlı ilmi muhitinde her ne kadar Eş'ârî kelâm eserleri okunup bu eserler üzerine şerh ve haşiye gibi çalışmalar yapılmış olsa da akâid noktasında Mâtürîdiliğin tercih edildiğini bu risâle üzerinden de rahatlıkla okuyabilmekteyiz. Hâsılı müellifin Osmanlı dönemi Hanefî-Mâtürîdî âlim profiline tamamen uyduğu görülmektedir.

Risâle fî âdem-i tekfiri'l-mü'min risâlesinde de görüleceği üzere müellif, kelâmî bir meselede zannî delil konumunda olan ahad rivayetleri kullanmış, hadis ve fıkıh kitaplarını referans göstermiş, kelâmî bir meseleyi fukahanın gözüyle okumuştur. Müellif bir fetva meselesi olarak gördüğü bu konuyu fıkıh ve fetva kitapları ile hadis kitapları etrafında işlemiştir.⁵² Mesela aynı bölgenin âlimlerinden olan Çalekli Hacı Dursun Efendi'nin (1883-1977) tasavvuf, kelâm ve felsefe eserlerini kaynak olarak kullanmasına rağmen⁵³ Medenî'nin kaynakları hadis ve fıkıh kitapları ağırlıklıdır. Fâzıl-Mefdûl konusunu ele aldığı risâlesinde de hadis kaynaklarının yoğun olarak kullanıldığını görmekteyiz.⁵⁴ Kelâm konusunda müellifin temel kaynakları olan Ali el-Kârî'nin Şerhü'l-Fıkhî'l-Ekber'i, Lekânî'nin *Cevheretü't-tevhid*'i, Teftâzânî'nin Şerhü'l-Akâid'i, Üşî'nin *Emâlî'si* ve başta Ali el-Kârî'nin şerhi olmak üzere bu eser üzerine yapılan diğer şerhleri felsefî kelâm çizgisini temsil etmeyen ve medrese kelâm müfredatında daha alt ve orta düzey kelâm metinleridir.

Felsefî-kelâm ekolüne mensup olmayan müellifte bir denge hali dikkat çekmekte ondaki kelâmî dikkat fark edilmektedir. Mesela fâzıl-mefdûl konusuyla alakalı yazdığı risâlede bu konunun zanniyattan olup dinin esasına müteallik bir mesele olmadığını altını çizmekte,

51 Muhammed el-Medenî, *el-Câmiu'l-aksâ fî esmâillahi'l-hüsnâ*, 6a.

52 Bu eseri değerlendiren bir çalışma için bk. Hilmi karaağaç, “Tekfir ve Elfâz-ı Küfre Dair İki Risâle”, I, 459-466.

53 Fatih Topaloğlu, “Dursun Feyzi Güven'in (Çalekli Hacı Dursun Efendi) Tevhid ve İşrak Adlı Eseri”, I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dinî Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı, ed. Şenol Saylan-Betil Saylan (İstanbul: Değişim Yayınları, 2016), I, 488.

54 Muhammed el-Medenî, *Temyüzü'l-fâzil 'ani'l-mefzûl*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye 1032), 57b-58a.

farklı görüşlere müsamaha ile yaklaşılmasının gerekliliğini ima etmektedir. Hatta Mu'tezileyle bu konu hakkındaki ihtilaf konusunun imanî bir konu olarak görülmemesinden dolayı konuyu önemsizleştirmesi⁵⁵ onun kelâmcı duruşunun bir yansıması olarak görülmelidir.

5. Müellifin Kaynakları ve Kaynak Kullanma Yöntemi

Kur'ân-ı Kerîm ve hadis kitapları başta olmak üzere müellifin kaynaklarında bir zenginlik ve çeşitlilik dikkat çeker. Bu risâle özelinde müellifin en fazla yararlandığı kaynak, Muhammed Abdürraûf Münâvî'nin⁵⁶ Şerhu esmâ²illâhi'l-hüsnâ mine'l-Câmi'i's-sağîr isimli eseridir. Müellif bu esere sadece Münâvî olarak atıfta bulunmakta eserinin ismini zikretmemektedir. Münâvî'nin hadise dair birçok eseri olsa da müellif hadis kritiklerinden çok, isimlerin şerhleri konusunda onun görüşlerine başvurmaktadır. Münâvî, müellifin başka eserlerinde de temel bir kaynak olarak yerini almaktadır.⁵⁷ Müellifin atıfta bulunurken bazen eseri, çoğunlukla da müellifin ismini vermekle yetinmesi diğer eserlerinde de kullandığı bir yöntemdir.⁵⁸ Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *el-Câmiu's-Sağîr* isimli eserine de⁵⁹ bu eserin en önemli şerhlerinden olan Münâvî'nin *Feyzü'l-kadîr şerhu'l-Câmi'i's-sağîr* isimli şerhine çok yoğun atıflarda bulunur.⁶⁰ Neredeyse her ismin açıklanmasında mutlaka Münâvî ve/veya Ali el-Kârî'nin görüşlerine müracat etmekte, *Şerhü'l-Mesâbih*'e de atıflar yapmaktadır.⁶¹ *Şerhü'l-Mesâbih*, Ferrâ el-Begavî'nin (ö. 516/1122) güvenilir hadis kaynaklarına dayanarak oluşturduğu *Mesâbihu's-Sünne* isimli hadis kitabı üzerine Ali el-Kârî'nin *Mirkâtü'l-mefâtih* adlı şerhi⁶² olmalıdır. Yine Ali el-Kârî'nin İbnü'l-Cezerî'nin hadislerde bulunan dualar, zikirler ile dua ve zikrin faziletini ele alan *el-Hisnü'l-hasîn* isimli çalışmasının *el-Hırzû's-semîn* isimli şerhine⁶³ çok yoğun atıflar yapmaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla müellif Ali el-Kârî'nin her iki eseri üzerinde de çok yoğun bir mesai harcamış gibidir.⁶⁴ Bu anlamda onun hareket noktasını Ali el-Kârî'nin görüşleri tayin etmiş olmalıdır. Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin vahdet-i vücûd felsefesine sert eleştiriler yöneltten hatta onu tekfir eden, İbn Teymiyye (ö. 622/1225) ve İbn Kayyim'e sempati besleyen, katı bir Hanefî olmakla birlikte itikad noktasında selefilîği benimseyen ve bundan dolayı da aşırı kelâmî ve tasavvufî düşüncelerden uzak duran, yaşadığı dönemdeki bid'at ve hurafelere savaş açan Ali el-Kârî'nin⁶⁵ eserlerini temel referans kaynağı olarak kullanmış olması bu tutumun Osmanlı toplumundaki muadilleri olan

55 Muhammed el-Medenî, *Temyzü'l-fâzil 'ani'l-mefzûl*, 58b.

56 Başta hadis olmak üzere fıkıh ve kelâm konularında da birçok eseri ve şerhi olan Münâvî'nin *Feyzü'l-kadîr şerhu'l-Câmi'i's-sağîr* isimli eseri Süyûtî'ye ait olan bu eserin şerhleri arasında en rağbet edilenidir (M. Yaşar Kandemir, "Muhammed Abdürraûf Münâvî", 31/571-573). Müellifin bu eserden de yararlanmış olması muhtemeldir.

57 Büyüç, "Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Kur'an İlimleri ve Tefsirle İlgili Eserleri", 439; Uzun, "Bir XVIII. Yüzyıl Osmanlı Aliminin Kur'ân Anlayışı: Mehmed B. Mahmud Et-Trabzonî (V. 1200/17186) Ve *Ed-Dürerrü's-Semîne* İsimli Eseri", 1/421.

58 Büyüç, "Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Kur'an İlimleri ve Tefsirle İlgili Eserleri", 441.

59 Muhammed el-Medenî, *el-Maksadü'l-esnâ fi şerh-i esmâi'l-hüsnâ*, 4b.

60 Muhammed el-Medenî, *el-Maksadü'l-esnâ fi şerh-i esmâi'l-hüsnâ*, 6b.

61 Muhammed el-Medenî, *el-Maksadü'l-esnâ fi şerh-i esmâi'l-hüsnâ*, 6b, 7a.

62 İbrahim Hatiboğlu, "Mesâbihu's-Sünne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/258-260.

63 Ahmet Özel, "Ali El-Kârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/404.

64 Muhammed el-Medenî, *el-Maksadü'l-esnâ fi şerh-i esmâi'l-hüsnâ*, 7a

65 Özel, "Ali El-Kârî", 2/404-405.

Kadızâdeliler karşısında olmasını ironik kılmaktadır.

Medenî, müellif ismi vermeden *Cem'u'l-cevâmi'* adlı esere atıf yapmaktadır⁶⁶ ki bu eser muhtemelen Süyûtî'nin bütün hadisleri toplamak amacıyla hazırladığı *Cem'u'l-cevâmi'* eseri olmalıdır.⁶⁷ Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî'nin (ö. 923/1517) Hz. Peygamber'in hayatı ve şahsiyetini ele alan eseri el-Mevâhibü'l-ledünniyyesi⁶⁸ ve bu eserin üzerine Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilbâki b. Yûsuf ez-Zürkânî'nin (ö. 1122/1710) Şerhu'l-Mevâhibi'l-ledünniyye (İşrâku mesâbîhi's-sîreti'n-nebeviyye bi-mezci esrâri'l-Mevâhibi'l-ledünniyye) isimli eserleri de yine Hz. Peygamber'in isimleri bağlamında müellifin kaynakları arasında yer almaktadır.⁶⁹ Bu bağlamda yer verdiği bir diğer eser ise Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf es-Sâlihî eş-Şâmî eş-Şâfiî'nin (ö. 942/1536) Hz. Peygamber'in siyer ve megâzisiyle ilgili en hacimli ve kapsamı en geniş eserlerden sayılan⁷⁰ *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd fi sîreti hayri'l-'ibâd (es-Sîretü's-Şâmiyye)* isimli eseridir.⁷¹ Şâzeliyye tarikatının Cezûliyye kolunun kurucusu olan Şeyh Muhammed b. Süleyman el-Cezûlî (ö. 870/1465) tarafından derlenen ve kendisinin hocası olan Himm atzâde'den (ö. 1175/1761) icazet aldığı⁷² *Delâilü'l-hayrât* isimli salavat mecmuası da müellifin kaynakları arasında olup bu eserin hâşiye-lerinden olan Ebu Muhammed b. Abdurrahman'ın *Hâşiyetü'l-Hizbü'l-kebîr* isimli eserine atıf yapmakta ve eserin müellifini "şeyhimiz" olarak karşılamaktadır.⁷³ Müellifin atıflarındaki zenginlik ve çeşitlilik, hadis, siyer ve kelâm gibi alanlardaki birçok esere vukûfiyeti ve ilgisi onun klasik allâme geleneğinin tipik bir temsilcisi olduğunu göstermektedir. Risâlede Ali el-Kârî'ye olan aşırı atıf ise risâlenin bu literatüre katkısını düşürecek boyutlara varacak kadar yoğundur. Anlaşılan müellifin Ali el-Kârî'ye olan aşırı ilgisi bu eserle sınırlı da değildir.⁷⁴ Bu noktada eserde müellifin kendine has katkılarının oldukça sınırlı olduğunu söyleyebiliriz.

Bu risâlede müellifin temel kaynaklarından birisi de Beyhakî'nin *el-Esma ve's-sıfat* eseri dir.⁷⁵ Müellifin Ali el-Kârî'nin evrâd-ezkâr literatürüne ait önemli eserlerden birisi olan ve kendisinin de üzerine bir şerh yazdığı *el-Hizbul'l-a'zam ve'l-virdü'l-efham* adlı eserine⁷⁶ ve Ebû'l-Berekât en-Neseî'nin (ö. 710/1310) *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl* isimli eserine sık sık atıf yapmaktadır.⁷⁷ Müellifin kelâm kaynakları ise *Emâli*, Şerhü'l-Emâli, *Cevhere-*

66 Muhammed el-Medenî, *el-Maksadü'l-esnâ fi şerh-i esmâi'l-hüsnâ*, 7a.

67 Bk. İsmail Lütü Çakan, "Cem'u'l-cevâmi'", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/344-345. Tâceddin es-Sübkî'nin (ö. 771/1370) fıkıh usulüne dair *Cem'u'l-cevâmi'* isimli eserine (Ali Bardakoğlu, "Cem'u'l-cevâmi'", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/343-344) atıf yapması daha uzak bir ihtimaldir.

68 Hüseyin Algül, "el-Mevâhibü'l-ledünniyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/421.

69 Muhammed el-Medenî, *el-Maksadü'l-esnâ fi şerh-i esmâi'l-hüsnâ*, 7a.

70 Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Şâmî, Şemseddin" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/330-331.

71 Muhammed el-Medenî, *el-Câmiu'l-aksâ fi esmâillahi'l-hüsnâ*, 7a.

72 Demirci, "Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Hadisle ilgili Eserleri", 457.

73 Muhammed el-Medenî, *el-Câmiu'l-aksâ fi esmâillahi'l-hüsnâ*, 8a.

74 Saylan, "Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Hayatı ve Eserleri", 430; Demirci, "Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Hadisle ilgili Eserleri", 459.

75 Muhammed el-Medenî, *el-Maksadü'l-esnâ fi şerh-i esmâi'l-hüsnâ*, 2b, 4a, 5a.

76 Muhammed el-Medenî, *el-Maksadü'l-esnâ fi şerh-i esmâi'l-hüsnâ*, 4b

77 Müellifin yazar ismi vermeden atıf yaptığı *Medârik* isimli eser, Neseî'nin *Tefsîrü'n-Neseî* veya *Medârik* diye anılan (Mustafa Öztürk, "Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/292-293) eseri olmalıdır. Söz konusu atfın Kâdî İyâz'ın Ma-

tü't-tevhid⁷⁸ gibi eserlerle sınırlıdır.

6. Esmâ-i Hüsnâ Şerhinde Takip Ettiği Yöntem

Müellifin bu risâlesi geleneksel esmâ-i hüsnâ şerhleri literatüründeki eserlerle mukayese edildiğinde âdetâ bir özet-yorum mahiyetindedir. İsimlerin sayısı alabildiğine çoğaltılmış, yorumlar kısaltılmış gibidir. Mesela müellif, “er-Rahman” ismini şerh ederken merhamet konusu bağlamında Allah’ın merhametinin ne anlama geldiğine ve insanın merhametiyle arasındaki farklara değinmeden ama bu farkları ihsas ettirecek şekilde “herkesin kolayca fark ettiği açık nimetleri veren”; “er-Rahim” ismi için de “herkesin kolayca fark etmediği gizli nimetleri veren veya ahirette nimet veren” anlamları vermekle⁷⁹ yetinmiştir. “Eş-Şekûr” ismini az amele karşı çok karşılık veren, “eş-Şehîd” ismini şeylerin zâhirini bilen,⁸⁰ “el-Latîf” ismini şeylerin iç sırlarını inceliklerini bilen,⁸¹ “es-Semi” ismini duyulacakları idrak eden,⁸² “el-Bâtın” “Allah’ın zatının kibriyasının perdeleriyle nazarî akıldan perdelenmiş olması” şeklinde yorumlanmıştır.⁸³ “El-Ba’is” için resul göndermek, “el-Haşir” için kabirlerden insanları dirilterek çıkarmak ve rızıkları göndermek manaları verilmiştir.⁸⁴ Müellif, bazen kelâmî tartışmaları gerektirecek yerde buna değinmeye gerek duymaz gibidir. Meselâ “el-Cemîl” ismini açıklama sadedinde Allah’ın zât, sıfat ve fiilleri itibariyle güzel olduğunu söylemesi⁸⁵ Allah’ın fiillerinin mutlaka iyi olmasının gerekli olup olmadığı hakkındaki “aslah” tartışmasını gündeme getirirse de müellif böyle bir konuya girmemeyi tercih etmektedir.

Bazı isimler anlam itibariyle sair birçok ismi kuşatıcı durumdadır. Meselâ “el-Müheymîn” ismi ona göre “er-Rakîb” isminin mübalağa hali olup her canlıyı korumayı ve gözetlemeyi ve onların bütün zâhir ve bâtın hallerine müttali olmayı ifade etmektedir.⁸⁶ “En-Nûr” ismi de Allah’ın zatıyla zâhir olan ve diğer varlıkları da ortaya çıkaran anlamına gelmektedir. Bu bağlamda Allah’ın göklerin ve yerin nuru olduğuna dair ayetine⁸⁷ yeri ve kökleri aydınlatan, kudretini ortaya koyan ve en son olarak nurunu görmeyi sağlayarak hidayet veren anlamını vermektedir.⁸⁸

Müellifin tasavvufla olan irtibatının tamamen netleştiği yer “hüve” kelimesinin Allah’ın isimlerinden olup olmadığı meselesinde görülmektedir. Esmâ-i hüsnâdan sayılıp sayılmayacağı tartışılan “hüve” zamiri, aynı zamanda üzerinde en fazla durulan isimlerden biridir. “Hüve”nin zâhir itibariyle esmâ-i hüsnâdan sayılmayacağını söyleyenlerden bu konuda tevakkuf edenlere ve dahası ism-i ‘azam olduğunu söyleyenlere kadar geniş bir yorumla-

likî fıkıhıyla ilgili tabakat kitabı olan *Tertîbü'l-Medârik*'ine olması daha düşük bir olasılıktır. Muhammed el-Medenî, *el-Maksadü'l-esnâ fi şerh-i esmâi'l-hüsnâ*, 4a, 4b, 5a, 5b, 6a.

78 Muhammed el-Medenî, *el-Maksadü'l-esnâ fi şerh-i esmâi'l-hüsnâ*, 7a.

79 Muhammed el-Medenî, *el-Maksadü'l-esnâ fi şerh-i esmâi'l-hüsnâ*, 1b.

80 Muhammed el-Medenî, *el-Maksadü'l-esnâ fi şerh-i esmâi'l-hüsnâ*, 4a.

81 Muhammed el-Medenî, *el-Maksadü'l-esnâ fi şerh-i esmâi'l-hüsnâ*, 5b.

82 Muhammed el-Medenî, *el-Maksadü'l-esnâ fi şerh-i esmâi'l-hüsnâ*, 3b.

83 Muhammed el-Medenî, *el-Maksadü'l-esnâ fi şerh-i esmâi'l-hüsnâ*, 2a.

84 Muhammed el-Medenî, *el-Maksadü'l-esnâ fi şerh-i esmâi'l-hüsnâ*, 2a.

85 Muhammed el-Medenî, *el-Maksadü'l-esnâ fi şerh-i esmâi'l-hüsnâ*, 2a.

86 Muhammed el-Medenî, *el-Maksadü'l-esnâ fi şerh-i esmâi'l-hüsnâ*, 7a.

87 en-Nûr, 24/35.

88 Muhammed el-Medenî, *el-Maksadü'l-esnâ fi şerh-i esmâi'l-hüsnâ*, 7a.

ma çabası söz konusudur.⁸⁹ Müellife göre sûfiyenin ıstılahında esmâ-i hüsnâdan sayılan “hüve” kelimesinin esmâ-i hüsnâ içerisinde olup olmadığı tartışmalıdır. Her şeyden önce sadece mevsufu işaret eden “hüve” kelimesi kendi başına bir anlam ifade etmediğinden Allah'ın isimlerinden değildir. Müellif örnekler vererek dil açısından bu kelimenin bir sıfat veya isim olamayacağını açıklamaya çalışmakta,⁹⁰ tarafsız bir şekilde meseleye baktığını ihsas ettirmektedir. Bununla birlikte “hüve” kelimesinin müellifin sûfilere has yönüyle ele alıp onların halleriyle ilişkilendirdiği bir isim olarak üzerinde bu kadar durması dikkat çeker. Dolayısıyla tasavvufçuların bu kelime üzerinden yapmış oldukları vahdet-i vücudçu yorumlara müellifin katılmadığını söyleyebiliriz.

Sonuç

Müellif, tarihi süreçte esmâ-i hüsnâ konusunda klasikleşmiş kelâmî-tasavvufî yönü öne çıkan eserlere atıf yapmadığı gibi onların eserlerinin planlarını da örnek olarak kullanmakta bu bağlamda doksan dokuz sayısına da riayet etmemektedir. Sade ve basit bir dilin tercih edildiği risâlede müellifin hadisçi tavrı öne çıkmakta, hâkim olan hadisçi tavrın yanında kelâmî bir hassasiyet de dikkat çekmektedir. Felsefî kelâmdan ve vahdet-i vücudçu tasavvuf felsefesinden uzak olan bu risâlede esas yoğunlaşma rivayetler üzerinde görülmektedir. Sade bir anlamla iktifa edilip ayrıca bu isimlerden bir ahlak felsefesi yapmanın peşine de düşülmemektedir. Kısa sayılabilecek risâlede bu kadar ismin sığması da ancak bu yöntem sayesinde başarılabilir. Fazla sözden kaçınıldığı risâle, gelenekte ezberlenmesi için kaleme alınan eserlerle benzerlik arz etmektedir.

Medenî, bu risâlesinde esmâ-i hüsnâ konusunda kelâmî-tasavvufî yönü ağır basan klasikleşmiş eserleri bir kaynak olarak kullanmamış, bu bağlamda en etkili eserlerden sayılan Kuşeyrî'nin ve Gazzâlî'nin eserlerine hiç atıf yapmamıştır. Müellif ne direkt konuyla alakalı olan Râzî'nin eserine bir atıfta bulunmakta ve ne de bu çizginin takipçisi olan metinlerle bir irtibat kurmaktadır. Ağırlıklı olarak hadis kritiklerinin önemli yer tuttuğu eserde müellif, kelâm ve tasavvufî tartışmalara uzak durmuş, daha çok hadis kaynakları çerçevesinde konuyu ele almıştır. Bu durum onun klasik dönem Osmanlı âlim tipinin değişmeye başladığı bir dönemde yaşamış olması, eğitim aldığı bölgelerin genel karakteristik özelliği ve her ne kadar onlara karşı reddiyeler yazmış olsa da toplumda etkin hale gelen Birgivi-Kadızâdelilerin selefi tonu ağır din anlayışıyla ilgili olmalıdır. Kelâm noktasında müracaat ettiği ve üzerine çalışma yaptığı kelâm eserleri ise felsefî-kelâm eserleri sayılmayan medrese müfredat hiyerarşisinde daha alt düzeyde kabul edilen *Emâli*, *Şerhü'l-Emâli*, *Cevheretü't-tevhid* gibi eserlerdir. Dönemin genel eğilimine ve dönüşümüne uygun olarak o da Râzî çizgisini değil buna bir reaksiyon olarak ortaya çıkan Selefi-Hanefi tonu yüksek Birgivi ve Kadızâdeliler çizgisinin etkisindedir. Müellifin kelâm konusunda olduğu gibi tasavvuf konusunda da tasavvufun felsefî boyutundan uzak dengeli bir yol izlediği söylenebilir. Kadızâdelilere yönelik reddiyeler kaleme alan müellifin bir taraftan da onların başucu kitapları olan Birgivi'nin *Tarikat-ı Muhammediyye*'sini kaynak olarak kullanması müsamahakâr olmakla birlikte temelde bu çizgiye yakınlığıyla izah edilebilir. Kelâm ve tasavvuf konusundaki referansları

89 Kâfiyecî, *Şerhü'l-esmâi'l-hüsnâ*, thk. Ahmed Recep Ebû Sâlim, 88-100; Râzî, *Levâmi'ü'l-beyyinat*, nşr. Tâhâ Abdürâûf Sa'id, 92-105.

90 Muhammed el-Medenî, *el-Maksadü'l-esnâ fî şerh-i esmâi'l-hüsnâ*, 7b-8a.

da bunu teyit eder mahiyettedir.

Meselelere yaklaşımda hep bir kanıt getirme çabasında olmasıyla bir kelâmcı hassasiyete sahip olan müellif, delilin kesin bilgiye dayanması konusundaki esnekliğiyle de hadisçi bir profil çizmektedir. Bu risâlede hadisçi yönü çok daha ağır basan ve hadis kaynaklarının zenginliği dikkat çeken müellifin kelâmî perspektifini kaybetmediği ve açıkça bir denge içinde olduğu fark edilmektedir. Esmâyla ilgili ayetler ihmal edilmemekle birlikte eserin sıklet merkezi hadislerdir ve müellif hadis kritiği konusunda genişçe açıklamalar yapmayı kelâm, tasavvuf ve ahlak konusunda açıklamalar yapmaya tercih etmektedir. Müellifin hadisçi yönünün ağırlığı diğer eserlerinde de görülmekte ve anlaşılan bu durum onun baskın ilmî karakterini yansıtmakta, kelâmcılığı ise daha çok akâid seviyesinde kalmaktadır.

Kaynakça | References

- Abdülkerim Kuşeyrî. *et-Taḥbîr fi't-tezkîr*. thk. İbrahim Besyunî. Kahire: Dârü'l-Kitap, 1968.
- Algül, Hüseyin. "el-Mevâhibü'l-ledünniyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/421. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Aruçi, Muhammed. "Levâmi'u'l-Beyyinât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/144-145. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Aydın, Hayati. "Esmâ-i Hüsnâ ve Kur'ân'daki Bağlam İlişkisi". *İslâmî Araştırmalar Dergisi* (2012; 23 (3): 109-33.
- Bahâüddinzâde Muhyiddin Mehmed. *Şerhü'l-esmâ'i'l-hüsnâ*. çev. Ali Selâhaddin Yiğitoğlu. haz. Maruf Toprak-Serhat Gültaş vd. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021.
- Bardakoğlu, Ali. "Cem'u'l-cevâmi'", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/343-344. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Benli, Ali. "Trabzonî, Mehmed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/304-305. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Bursalı Mehmet Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333.
- Büyük, Enes. Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Kur'an ilimleri ve Tefsirle İlgili Eserleri. *Trabzonlu Müellifler ve Eserleri (Osmanlı Dönemi)*. ed. Süleyman Gür-Ahmet Cevdet Karaca. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2023.
- Çakan, İsmail Lütfi. "Cem'u'l-cevâmi'". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/344-345. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Demirci, Selim. Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Hadisle ilgili Eserleri. *Trabzonlu Müellifler ve Eserleri (Osmanlı Dönemi)*. ed. Süleyman Gür-Ahmet Cevdet Karaca. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2023.
- Durmuş, Ali. *Osmanlı Hanefîlerinin Hanefîliğe Eleştirisi Kadızâdeliler Hareketi*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021.
- Efendioğlu, Mehmet. "Sahâbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/491-500. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Erol, İbrahim. "Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Tasavvufla ilgili Eserleri". *Trabzonlu Müellifler ve Eserleri (Osmanlı Dönemi)*. ed. Süleyman Gür-Ahmet Cevdet Karaca. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2023.
- Fahreddin er-Râzî. *Levâmi'u'l-beyyinât şerhü esmaillahi te'ala ves-sıfat*. nşr. Tâhâ Abdürâûf Sa'îd. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1984.
- Gazzâlî. *Maḳḳadü'l-esnâ fi şerḫi (me'ânî) esmâ'illâhi'l-hüsnâ*, thk. Fazlı Şimade. Beyrut: Dârü'l-Maşrık, 1982.
- Hatiboğlu, İbrahim. "Mesâbîhu's-Sünne". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/258-260. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Karagöz, İsmail. *Ayet ve Hadislerin Işığında Allah'ın İsim ve Sıfatları Esmâ-i Hüsnâ*. Ankara: Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Basım, 2011.

Kandemir, M. Yaşar. "Muhammed Abdürraûf Münâvî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/571-573. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Karaağaç, Hilmi. "Tekfir ve Elfâz-ı Küfre Dair İki Risâle". *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dinî Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. ed. Şenol Saylan-Betül Saylan. İstanbul: Değişim Yayınları, 2016.

Kılıç, Muharrem. "Turtûşî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/431-432. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Küçükaşçı, Mustafa Sabri. "Şâmî, Şemseddin" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/330-331. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Muhammed b. İbrahim. *Kitabü't-tevhid fikhü'l-esmâillahi'l-hüsnâ fi davi'l-Kur'an ve's-sünneh*. (El-Memleketü'l-Arabiyyetü's-Suudiyetü: El-Kasîm-Berîdetü Dârü Esdai'lmüctemî', 2. Basım. 2012.

Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî. *el-Câmiu'l-aksâ fi esmâillahi'l-hüsnâ*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye 1032, 8b-9a.

Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî. *el-Maksadü'l-esnâ fi şerh-i esmâi'l-hüsnâ*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye 1032, 1b-8a.

Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî. *Temyzü'l-fâzil 'ani'l-mefzûl*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye 1032, 57b-62b.

Muhyiddin Kâfiyecî. *Şerhü'l-esmâi'l-hüsnâ*. thk. Ahmed Recep Ebû Sâlim. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1971.

Özel, Ahmet. "Ali El-Kârî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/404-405. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Öztürk, Eyüp. "Mehmet Medenî et-Trabzonî ve Tekfirci Söyleme Karşı İtirazları". *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dinî Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. ed. Şenol Saylan-Betül Saylan. İstanbul: Değişim Yayınları, 2016.

Öztürk, Mustafa. *Medârikü't-tenzil ve hakâiku't-te'vil*, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/292-293. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Saylan, Şenol. Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Hayatı ve Eserleri, *Trabzonlu Müellifler ve Eserleri (Osmanlı Dönemi)*. ed. Süleyman Gür-Ahmet Cevdet Karaca. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2023.

Suluoğlu. Muhammed Hanefi, "Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Kelâmla İlgili Eserleri". *Trabzonlu Müellifler ve Eserleri (Osmanlı Dönemi)*, ed. Süleyman Gür-Ahmet Cevdet Karaca. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2023.

Topaloğlu, Bekir. "Esmâ-i Hüsnâ", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/404-418. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Topaloğlu, Bekir. “el-Maksadü'l-Esnâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/451-452. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Topaloğlu, Fatih. “Dursun Feyzi Güven'in (Çalekli Hacı Dursun Efendi) Tevhid ve İşrak Adlı Eseri”. *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dinî Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. Şenol Saylan-Betül Saylan. İstanbul: Değişim Yayınları, 2016.

Uzun, Nihat. Bir XVIII. Yüzyıl Osmanlı Aliminin Kur'ân Anlayışı: Mehmed B. Mahmud Et-Trabzonî (V. 1200/17186) Ve *Ed-Dürerrü's-Semîne* İsimli Eseri. *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dinî Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. ed. Şenol Saylan-Betül Saylan. İstanbul: Değişim Yayınları, 2016.

Muhammed et-Trabzonî'nin (ö. 1200/1786) *Risâle fî Şerâiti Sıhhati'n-Nezr* Adlı Risâlesi: İnceleme ve Tahkik

Şenol Saylan | 0000-0003-0618-4907 | senolsaylan@gmail.com

Trabzon Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı, Trabzon, Türkiye

ROR ID: 04mmwq306

Öz

Fıkıh terimi olarak “*dinen mükellef olmadığı halde, kişinin farz veya vâcip türünden bir ibadeti yapacağına dair Allah’a söz vermesi*” şeklinde tarif edilen nezir kelimesi Türkçede “adak” olarak ifade edilir. Adak ile ilgili konular bazı fıkıh kitaplarında nezir ve yemin bölümlerinde veya nezredilebilen namaz, oruç hac gibi her bir ibadet işlenirken bahis konusu yapılmıştır. Nadir de olsa nezir ahkâmı ile ilgili bazı konulara temas eden müstakil eserler de kaleme alınmıştır. Konuyla ilgili müstakil bir risâle kaleme alan âlimlerden biri de Muhammed et-Trabzonî el-Medenî’dir (ö. 1200/1786). 18. yüzyıl Osmanlı âlimlerinden olan Muhammed et-Trabzonî, ilk eğitimini Trabzon’da tamamladıktan sonra tahsilini ilerletmek üzere İstanbul’a gitmiştir. Trabzonî, ilerleyen süreçte çeşitli tarihlerde İslam coğrafyasının Halep, Şam, Kudüs, Mısır, Mekke ve Medine gibi bölgelerine seyahatlerde bulunmuştur. Buralarda birçok eseri istinsah ve mukabele etmiş, çeşitli ilimlerde icazetler almıştır. 1753 yılında İstanbul’a döndükten sonra Süleymaniye Medresesi’nde hâfız-ı kütüb ve müderris olarak görev yapmıştır. Kâdîrî tarikatına mensup bir sufi olan Trabzonî, fıkıh, hadis, tefsir gibi çeşitli ilim dallarında birçok eser kaleme almıştır. Telif ettiği bu eserlerden biri de *Risâle fî şerâiti sıhhati'n-nezr* adlı adak konulu risâlesidir. Söz konusu risâlede adak konusuyla ilgili şartları ele alan Trabzonî, Hanefî fîrû fıkıh literatüründe çeşitli konularda zikredilen bu şartları, genel ilkeler (davâbıt) olarak yedi başlık altında bir araya getirmeye çalışmıştır. Sadece ilk kâideye değinirken mezhepte yer alan konuyla ilgili farklı görüşlere yer veren Trabzonî diğer kâideleri kısaca zikretmekle yetinmiştir. Bu makalede Muhammed et-Trabzonî'nin adak konusuyla ilgili şartları ihtiva eden risâlesini inceleyerek risâlenin tahkikli metnine yer verdik.

Anahtar Kelimeler

İslam Hukuku, Osmanlı, Adak, Muhammed et-Trabzonî, *Risâle fî Şerâiti Sıhhati'n-Nezr*.

Atıf Bilgisi

Saylan, Şenol. “Muhammed et-Trabzonî'nin (ö. 1200/1786) *Risâle fî Şerâiti Sıhhati'n-Nezr* Adlı Risâlesi: İnceleme ve Tahkik”. *Trabzon İlahiyat Dergisi* 11/Özel Sayı (Kasım 2024), 155-175.

<https://doi.org/10.33718/tid.1534029>

Geliş Tarihi	: 16.08.2024
Kabul Tarihi	: 03.11.2024
Yayın Tarihi	: 30.11.2024
Değerlendirme	: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

- Etik Beyan** : Bu makale, 17-18 Ekim 2024 tarihleri arasında gerçekleştirilen Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dinî Hayat Sempozyumu'nda sözlü olarak sunulan ve basılmayan "Muhammed et-Trabzonî'nin (ö. 1200/1786) *Risâle fî Şerâiti Sıhhati'n-Nezr Adlı Risâlesi*" adlı tebliğin içeriği geliştirilerek ve kısmen değiştirilerek üretilmiş halidir.
Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
- Benzerlik Taraması** : Yapıldı - iThenticate
- Çıkar Çatışması** : Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
- Finansman** : Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
- Telif Hakkı & Lisans** : Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Muhammad al-Trabzoni's (d. 1200/1786) Treatise Named *Risāla fī Sharā'it Sihhat al-Nazr*: Review and Critique

Şenol Saylan | 0000-0003-0618-4907 | senolsaylan@gmail.com

Trabzon University, Faculty of Theology, Department of Islamic Law, Trabzon, Türkiye

ROR ID: 04mmwq306

Abstract

In fiqh, the word nazr (votive offering), which is defined as "a person's promise to Allah to perform an obligatory or wajib act of worship even though he is not religiously obliged to do so", is expressed as "adak" in Turkish. Issues related to votive offerings are mentioned in the chapters on nezr and oaths in fiqh books, or in the chapters on acts of worship such as prayer, fasting and pilgrimage, which are the subject of votive offering. One of the scholars who wrote a separate treatise on the subject is Muhammad al-Trabzonī al-Madanī (d. 1200/1786). An 18th-century Ottoman scholar, Muhammad al-Trabzonī completed his primary education in Trabzon and then went to Istanbul to further his studies. After completing his education here, Trabzonī traveled to many parts of the Islamic geography such as Damascus, Egypt, Aleppo, Jerusalem, Mecca and Medina on various dates. In these places, he received icāzets from many teachers in various sciences and copied many works. In 1753, after returning to Istanbul, he worked as a library director and professor at the Süleymaniye Madrasah. Trabzonī, a Sufi belonging to the Qadîrî order, wrote many works in various branches of science such as fiqh, hadith and tafsir. One of these works is *Risāla fī sharā'it sihhat al-nazr*, a treatise about votive offering. In this treatise, Trabzonī, who discusses the conditions related to the subject of votive offerings, has tried to bring together these conditions, which are mentioned in various sections of the Hanafi fiqh literature, under seven headings as general principles (davābît). Trabzonī, while mentioning the first principle, includes the different views on the subject in the sect and only briefly mentions the other principles. In this article, we have analyzed Muhammad al-Trabzonī's treatise that contains the conditions related to the subject of votive offerings and included the edited text of the treatise.

Keywords

Islamic law, Ottoman, Votive offering, Muhammad al-Trabzonī, *Risāla fī sharā'it sihhat al-nazr*.

Citation

Saylan, Şenol. "Muhammad al-Trabzoni's (d. 1200/1786) Treatise Named *Risāla fī Sharā'it Sihhat al-Nazr*: Review and Critique". *Trabzon Theology Journal* 11/Special Issue (November 2024), 155-175.

<https://doi.org/10.33718/tid.1534029>

Date of Submission : 16.08.2024

Date of Acceptance : 03.11.2024

Date of Publication : 30.11.2024

Peer-Review : Double anonymized - Two External

Ethical Statement : This paper is a version of the unpublished paper titled "Muhammad al-Trabzoni's (d. 1200/1786) Treatise Named *Risāla fī Sharā'it Sihhat al-Nazr*", which was presented orally at the Symposium on Religious Life in Trabzon from Past to Present Symposium held between 17-18 October 2024, by developing and partially changing the content.
It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Plagiarism Checks : Yes - iThenticate

Conflicts of Interest : The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support : The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Copyright & License : Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Giriş

Muhammed et-Trabzonî özel sayısı için hazırlanan bu çalışmada Trabzonî'nin adak konusu (*menzûr*) ile ilgili kaleme aldığı *Risâle fi Şerâiti Sıhhati'n-Nezr* adlı eseri inceleme konusu yapılacaktır. Adak konusuyla ilişkili şartlara değinen risâle içerik açısından oldukça kısa ve Hanefî fûrû fıkıh literatüründe çeşitli konularda temas edilen hususları içeriyor olmasına rağmen nezir konusunu müstakil olarak ele alan az sayıdaki eserden biri olması ve nezir konusuyla ilişkili şartları birer kâide (*davâbit*) olarak bir araya getirmesi nedeniyle üzerine bir çalışma yapılmasının uygun olacağı düşünülmüştür. Bu amaçla çok kısa olarak Trabzonî'nin hayatına temas edildikten sonra söz konusu risâlenin muhtevası ve kaynaklarına değinilmiş, son olarak da risâlenin tahkikli metnine yer verilmiştir. Trabzonî'nin eserini incelemeyen önce risâlenin konusunu teşkil eden nezir kavramına, nezir konusunu ihtiva eden literatüre ve nezir ahkâmına burada kısaca değinmenin, risâlenin muhtevasının ve alana katkısının anlaşılmasını kolaylaştıracağı düşünülmüştür.

Nezir (الندى) kavramı sözlükte “*insanın yerine getirmeyi kendisine vâcip kıldığı şey*” anlamına gelir. Türkçede nezri ifade etmek üzere “adak” kelimesi kullanılır. Fıkıh terimi olarak nezir ise “*dinen mükellef olmadığı halde, kişinin farz veya vâcip türünden bir ibadeti yapacağına dair Allah'a söz vermesi*” şeklinde tarif edilir.¹ Nezir ile ilgili konular bazı fıkıh kitaplarında “*kitabu'n-nezr/nüzûr*” şeklinde müstakil bir başlık altında ele alınırken bazı kitaplarda ise yemin bölümlerinde veya nezredilebilen her bir ibadet işlenirken bahis konusu yapılmıştır.² Trabzonî'nin eserinin temel kaynakları olan Hanefî fûrû eserlerinde de nezir ile ilgili meseleler yemin bölümleri ile özellikle namaz, oruç, hac ve itikâf bölümlerinde ele alınmıştır.³ Nadir de olsa İbn Nüceym'in (ö. 970/1563) *Risâle fi'n-nezr bi't-tasadduk*⁴ ve Ebû'l-İhlâs eş-Şürûnbülâlî'nin (ö. 1069/1659) *Tuhfetü'n-nihrîr ve is'âfü'l-ganiyyi ve'l-fakîr*⁵ adlı risâleleri gibi nezir ahkâmı ile ilgili belirli konulara temas eden bazı müstakil eserler de kaleme alınmıştır. Trabzonî'nin risâlesi de bunlardan biridir.

Adak adamanın dini hükmü ile ilgili fıkıh âlimleri farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Hanefîler mübah, Malikîler müstehab, Şâfiî ve Hanbelîler ise adak yasağıyla ilgili hadislerden hareketle adağı tenzihen mekruh olarak kabul etmişlerdir. Adağın yerine getirilmesinin hükmü konusunda da mezheplerin farklı görüşleri vardır. Hanefî ve Malikîlere göre adağın yerine getirilmesi vâciptir. Şâfiî ve Hanbelîlere göre ise mutlak adağın yerine getirilmesi vâcip iken mukayyet nezrin yerine getirilmesi çeşidine göre değişiklik gösterir. Nezir; adakta bulunan (*nâzir*), adağa delalet eden söz (*şiga*), adağın konusu (*menzûrun bih*) ve lehine adakta bulunulan (*menzûrun leh*) şeklindeki dört unsurdan müteşekkildir. Adaklar bir şarta bağlanıp bağlanmamalarına göre mutlak ve muallak/mukayyet nezir olarak iki kısma ay-

- 1 Ahmet Özel, “Adak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/337-338.
- 2 Bilal Esen, *İslam Hukukunda Nezir ve Adak* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003), 5.
- 3 Alaaddin Ebûbekr b. Mesud el-Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi' fi tertibi's-şerâi'* (Kahire: Dârü'l-Hadîs, 2004), 6/333-351; Zeynüddin b. İbrahim el-Mısrî İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik* (Beirut: Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmî, 1997), 2/62, 3/80, 4/321, 6/479; Alaeddin Muhammed b. Ali el-Haskefi, *Dürri'l-muhtâr şerhi Tenviri'l-ebâr* (Beirut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2002), 284, 285, 608.
- 4 Zeynüddin b. İbrahim el-Mısrî İbn Nüceym, “Risâle fi'n-nezr bi't-tasadduk”, *er-Resâilü'z-Zeyniyye fi mezhebi'l-Hanefiyye* (Kahire: Dârü's-Selâm, 1999), 637.
- 5 Ebû'l-İhlâs Hasan b. Ammâr Şürûnbülâlî, *Tuhfetü'n-nihrîr ve is'âfü'l-ganiyyi ve'l-fakîr* (Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Koleksiyonu, 2470/13).

rılır.⁶ Müçtehitler nezrin/adağın geçerliliği için bazı şartların yerine getirilmesini gerekli görmüşlerdir. Bu şartların bir kısmı nezre delalet eden sözle ilgili, bir kısmı adakta bulunan kimsede aranan şartlar iken (Müslüman, âkil, bâliğ olması, mükreh ve mahcûr olmaması gibi), bir kısmı da adak konusu (*menzûr*) ile ilişkili şartlardır.⁷ Trabzonî risâlesinde bunlardan sadece adak konusu ile ilgili olan şartlara temas etmiştir.

Nezrin konusu ile ilişkili şartların başında adanan şeyin Allah'a yakınlaştırıcı, onun rızasına vesile olacak bir davranış (kurbet, ibadet) olması gelir. İttifakla Allah'a isyan ve günah mahiyetinde olan şeyleri adamak sahih değildir. Hanefîlerin çoğunluğu söz konusu ibadetin cinsinden farz veya vâcip bir ibadet bulunmasını ve bu ibadetin (namaz, oruç, sadaka gibi) başlı başına maksûd bir ibadet olmasını şart koşmuşlardır. Ayrıca kendi cinsinden vâcip bir ibadet bulunmayan ve başka ibadetlere vesile mahiyetinde olan (abdest, mescide girme gibi) davranışları adamanın bağlayıcı olmadığını belirtmişlerdir. Cumhur ise hasta ziyareti gibi mendup ve müstehap türü kurbetlerin de nezredilmesinin sahih olduğunu belirtmişlerdir. Aynı şekilde adanan şeyin gerçekleşmesi mümkün ve dinen meşru olması gerekir. Nezredilen şey, vakit namazları ve ramazan orucu gibi kişinin zaten yapmakla mükellef olduğu bir ibadet de olmamalıdır. Adanan şey mal ise, malın o kişinin mülkiyetinde bulunması gerekir. Bu nedenle başkasının malının adanması durumunda nezir geçersizdir. Sahip olunandan fazla bir malın adanması durumunda ise sahip olunan miktarda bağlayıcı olur. Şâfiîler adağın mülk ya da mülk sebebine izafe edilmesi durumunda geçersiz olduğunu söyler. Cumhur ise bu şekildeki bir adağı geçerli kabul ederler.⁸

Muhammed et-Trabzonî risâlesinde, Hanefî fûrû fîkh eserlerinde bir kısmı beraber bir kısmı ise farklı farklı bölümlerde zikredilen nezrin konusu ile ilgili şartları yedi başlık altında genel kurallar şeklinde bir araya getirmiştir. Ancak söz konusu şartlardan sadece ilk kâideyi nispeten genişçe ele almış diğer kâideleri kısaca zikretmekle yetinmiştir. Bu nedenle söz konusu risâlenin konuyla ilgili şartları müstakil olarak bir araya toplamayı hedeflemesi açısından özgün olduğu söylenebilir. Risâlenin içeriğine ileride “eserin muhtevası” başlığı altında temas edeceğiz.

1. Muhammed b. Mahmûd et-Trabzonî el-Medenî⁹

Müellifin tam adı, Muhammed b. Mahmud b. Salih b. Hasan et-Trabzonî el-Medenî el-Kâdirî el-Hanefî'dir. Hayatına dair biyografi kaynaklarında çok az bilgi mevcuttur.¹⁰ Trabzon'da doğan Muhammed et-Trabzonî'nin doğum tarihi ile ilgili kaynaklarda farklı ta-

6 Özel, “Adak”, 1/339; Esen, *İslam Hukukunda Nezir ve Adak*, 34-41.

7 Özel, “Adak”, 1/339; Esen, *İslam Hukukunda Nezir ve Adak*, 61-76.

8 Özel, “Adak”, 1/339; Esen, *İslam Hukukunda Nezir ve Adak*, 68-76.

9 Trabzonî'nin hayatı ve eserlerine dair müstakil bir çalışma yaptığımız için burada hayatına kısaca değinmekle yetineceğiz. Burada yer vereceğimiz bilgiler için büyük oranda söz konusu çalışmadan yararlanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Şenol Saylan, “Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Hayatı ve Eserleri”, *Trabzonlu Müellifler ve Eserleri: Osmanlı Dönemi* (Trabzon: Ensar Neşriyat, 2023), 423-438.

10 Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani* (İstanbul: Sebil Yayınları, 1997), 4/312; İsmail Paşa Bağdatlı, *Hediyyetü'l-ârifin esmâ'î'l-müellifin ve âsaruhu'l-musannefin* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, ts.), 2/345; Mehmet Tahir Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, ed. M. A. Yekta Saraç - Mustafa Çiçekler (Ankara: TÜBA, 2016), 1/177; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin: Teracimu musannifi'l-kütubi'l-Arabiyye* (Beyrut: Mektebetü'l-Müsenna, 2010), 12/3; Ali Benli, “Trabzonî, Mehmed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/304.

rihler zikredilmektedir. Mevcut bilgilerden hareketle doğum tarihi kesin olarak tespit edilememekle beraber 18. yüzyılın başlarında doğduğu söylenebilir. İlk eğitimini Trabzon'da tamamladıktan sonra İstanbul'a gitmiştir. Burada eğitim aldıktan sonra 1741 tarihinden önce İslam coğrafyasının Halep, Şam, Kudüs, Mısır, Mekke ve Medine gibi ilim havzalarına seyahatlerde bulunan Trabzonî, buralarda birçok hocadan çeşitli ilimlerde ders ve icazet almıştır. Burada icazet aldığı kişiler arasında Muhammed b. Tayyib el-Fâsî (ö. 1756) ve Mes-cid-i Haram müderrisi eş-Şeyh Yahya b. Salih el-Hanefî el-Mekkî gibi isimler bulunmaktadır. 1755 yılı civarında İstanbul'a dönen, burada ilmi faaliyetlerine devam eden ve birçok eser telif eden Trabzonî, aynı zamanda bu dönemde İbn Himmât ed-Dımaşkî'den (ö. 1761) icazet almıştır. Trabzonî 1761 yılından sonra tekrar Medine'ye gitmiş, tekrar İstanbul'a döndüğü tarihten (1768) sonra ölümüne kadar Süleymaniye Medresesi'nde müderris ve kütüphane müdürü (hâfiz-ı kütüb) olarak görev yapmıştır. Ölüm tarihi ile ilgili kaynaklarda farklı bilgiler mevcut olmakla beraber *Sicill-i Osmânî*'de zikredilen 15 Ramazan 1200/12 Temmuz 1786'da İstanbul'da vefat ettiği ve Karacaahmet Mezarlığı'na defnedildiği bilgisi¹¹ kanaati-mizce doğruya daha yakın görünmektedir.

Müfessir, muhaddis, fakih, dilci ve Kadîrî tarikatına mensup bir sufi olan Trabzonî, çeşitli ilim dallarında birçok eser kaleme almıştır.¹² Trabzonî'nin telifâtı arasında fıkıh eserleri önemli bir yer tutmaktadır. On civarında olan fıkıh eserlerinin birkaç tanesi belli eserler üzerine yapılan şerh, muhtasar türü çalışmalar diğerleri ise belirli bir konu üzerine yazılmış kısa hacimli risâlelerdir.¹³ Telif ettiği eserlerin yanında birçok eseri istinsah etmiş, bazı eserleri de çeşitli nüshalardan hareketle tashih, tahkik ve mukâbele etmiştir.¹⁴ Vefatından kısa bir süre önce kitaplarını Süleymaniye Camii'ndeki kütüphaneye vakfetmesi nedeniyle söz konusu kitaplardan pek çoğu Süleymaniye Kütüphanesi'nde mevcuttur.

2. Risâle fi Şerâiti Sıhhati'n-Nezr

2.1. Risâlenin Adı, Müellife Nispeti, Telif Sebebi ve Tarihi

Müellif mukaddime veya ferağ kaydında risâlenin adı ile ilgili herhangi bir açıklamada bulunmamıştır. Ancak konusu ile ilgili bilgi verdiği satırlarda kullandığı “في شرائط صحة النذور” ifadesinden¹⁵ hareketle müstensih tarafından sayfa başına kırmızı mürekkeple “هذا رسالة النذر” şeklinde bir isim yazılmıştır.¹⁶ Bu kayıttan hareketle de kütüphane kataloğunda risâlenin

11 Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 4/312.

12 Trabzonî'nin eserleri ve eserleri üzerine yapılan çalışmalar ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Saylan, “Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Hayatı ve Eserleri”, 431-435; Selim Demirci, “Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Hadisle İlgili Eserleri”, *Trabzonlu Müellifler ve Eserleri: Osmanlı Dönemi* (Trabzon: Ensar Neşriyat, 2023), 445-463; Zahir Aslan, “Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Arap Dili ve Belağatı İle İlgili Eserleri”, *Trabzonlu Müellifler Ve Eserleri: Osmanlı Dönemi* (Trabzon: Ensar Neşriyat, 2023), 501-507.

13 Trabzonî'nin fıkıh eserleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Şenol Saylan, “Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Fıkıhla İlgili Eserleri”, *Trabzonlu Müellifler ve Eserleri: Osmanlı Dönemi* (Trabzon: Ensar Neşriyat, 2023), 465-478.

14 Trabzonî'nin Müntehab eserleri ile tashih, tahkik ve mukâbele ettiği eserlerin listesi için bkz.: Mahmud Seyyidoğlu, “Bir Osmanlı Âlimi: Muhammed Trabzonî”, çev. Ömer Faruk Tokat, *Rihle Dergisi* 2/5-6 (2009), 179-181.

15 Muhammed b. Mahmud el-Medenî et-Trabzonî, *Risâle fi şerâiti sıhhati'n-nezr* (Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, KHK, 389/13), 130a.

16 Trabzonî, *Risâle fi şerâiti sıhhati'n-nezr* (KHK, 389/13), 130a.

adı “Risâletü'n-nezr” olarak kaydedilmiştir. Biz de makalede içeriğini daha iyi ifade ettiğini düşündüğümüzden “*Risâle fî şerâti sıhhati'n-nezr*” adını kullanmayı tercih ettik.

Risâlenin mukaddimesinde eserin müellifi ile ilgili bir kayıt bulunmamaktadır. Ancak ferağ kaydında “هذا ممّا منّ الله تعالى على عبده الضعيف الشيخ محمّد المدني جوازًا، والأطرابندي مولدًا،” şeklinde zikredilen ibare, risâlenin müellifinin Şeyh Muhammed el-Medenî et-Trabzonî olduğunu göstermektedir.¹⁷ Ayrıca gerek biyografi kaynaklarında gerekse yazma eser kütüphanelerinde yaptığımız araştırmalarda risâlenin bir başkasına nispetine dair bir bilgiye rastlamadık. Dolayısıyla eserin Trabzonî'ye nispetinde bir sorun görünmemektedir.

Müellif risâlede besmele, hamdele ve salveleden sonra doğrudan konuya girmiş ve eserin telif sebebi ile ilgili herhangi bir açıklama yapmamıştır. Ferağ kaydında telif tarihi ile ilgili bir bilgi verilmediği için risâlenin telif tarihi tam olarak tespit edilememiştir. Ancak istinsah tarihi 1183/1770 olarak belirlendiği için eserin bu tarihten önce bir dönemde yazılmış olması gerekmektedir.

2.2. Risâlenin Muhtevâsı

Risâleye, nezrin sıhhat şartları ile ilgili önemli kâideleri (*davâbit*) açıklayacağını belirttiği cümle ile başlayan Trabzonî, mukaddimeye yer vermeksizin ilk kâideyi zikrederek konuya giriş yapar. Trabzonî'nin nezrin sıhhat şartları olarak aktardığı kâidelerin tamamı nezredilen şey, yani nezrin konusu (*menzûr*) ile ilişkilidir. Nezir lafızları ve adakta bulunan kişi ile ilgili şartlar gibi nezrin diğer şartlarına temas etmez. Zikrettiği söz konusu şartları ele alırken ilk kâide dışındaki şartlara birkaç cümle olacak şekilde oldukça kısa temas eder ve Hanefî fûrû literatüründen eserin kaynakları kısmında zikredilecek ilgili kaynaklara atıf yapmakla yetinir. Atıf yaptığı kaynakların tamamı Hanefî müelliflerce kaleme alınmış eserler olup diğer mezhep kaynaklarına hiç atıf yapmaz. İlk kâide üzerinde ise çok daha fazla durur¹⁸ ve konuyla ilgili görüşleri aktararak bunlarla ilgili değerlendirmelerde bulunur. Muhtemelen diğer şartlar ile ilgili çok fazla tartışma bulunmadığı için onları kısaca aktarmakla yetinir. Daha çok ilk şart üzerinde durması, nezir konusunda bu şartın tartışmalı olması yanında müellifin risâleyi kaleme alma sebebinin bizzat bu meseleyi ele almak olduğu, diğer kâideleri tamamlayıcı olarak verdiği şeklinde de yorumlanabilir. Yani müellifin, nezrin şartlarını toplayan bir risâle yazmaktan ziyade, döneminde konuyla ilgili yapılan tartışmalara veya kendisine bu konuda sorulan bir soruya cevap vermek üzere söz konusu tartışmalı meseleyi ele alan bir metin kaleme almayı hedeflediği söylenebilir. Aktarılan kâideler, Hanefî fûrû fıkıh literatüründe daha çok “*kitabü'l-eymân*” kısımlarında zikredilen şartlardır.¹⁹ Söz konusu eserlerde çeşitli şekillerde temas edilen şartlar, Trabzonî tarafından risâlede yedi başlık altında toplanmıştır. Risâlede nezrin konusu ile ilişkili zikredilen söz konusu şartlar sırasıyla şunlardır:

17 Trabzonî, *Risâle fî şerâti sıhhati'n-nezr* (KHK, 389/13), 132a.

18 Nitekim metinde ilk kâideye diğer kâidelerin toplamından iki katı daha fazla yer verilmiştir.

19 Kâsânî, *Bedâ'u's-sanâi' fî tertîbi's-şerâi'*, 6/322-342; Hüseyin Mehmed Efendi Molla Hüseyin, *Düreri'l-hükkâm Şerhu Gureri'l-ahkâm* (İstanbul: Matbaa-i Mehmed Esad, 1300), 2/54; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*, 4/321; Haskefi, *Dürri'l-muhtâr şerhi Tenviri'l-ebâr*, 284-285.

a) Nezredilen şeyin cinsinden bir farz-ı ayn ibadet olmalı:²⁰

Bu şart, Hanefiler tarafından gerekli görülen bir şarttır. Cumhura göre mendub, müstehab niteliğindeki kurbetlerin nezredilmesi sahihtir ve adanmaları durumunda bunların yerine getirilmesi gereklidir.²¹ Trabzonî'nin risâlede ayrıntılı olarak ele aldığı tek şart budur. Bu şartla ilgili mezhepte farklı görüşlerin bulunduğunu zikreden Trabzonî, konuyla ilgili Hanefî mezhebindeki temel görüşlere bazı metinler üzerinden işaret eder. *Fetâvâ*'sında yer alan bazı ifadelerden hareketle Kadıhan'ın (ö. 592/1196) nezrin bağlayıcılığı için nezrin konusunun cinsinden bir ibadet olmasını yeterli gördüğünü, bu ibadetin farz veya ıstılâhî vâcip olmasını gerekli görmediğini belirtir. Aynı şekilde Kuhistanî'nin (ö. 962/1555) de adak konusunun ibadet olmasını yeterli gören görüşlere işaret ettiğini belirtir. *ed-Dürer* adlı eserinden aktardığı ifadelerden hareketle ise Molla Hüsrev'in (ö. 885/1480) nezrin bağlayıcılığı için adak konusunun cinsinden itikadî vâcip yani kesin bağlayıcı olan farz cinsinden bir ibadet olması gerektiği görüşünde olduğunu söyler. Yine *ed-Dürrü'l-muhtâr*'dan yaptığı aktarımlara dayanarak metin sahibi Timurtaşî (ö. 1006/1598) ve şârihi Haskefî'nin (ö. 1088/1677) de nezir konusunun cinsinden bir itikadî vâcip bulunmasını şart gördüklerini belirtir. Son olarak *ed-Dürrü'l-muhtâr* üzerine *Tuhfetü'l-ahyâr* adlı bir hâşiyesi bulunan İbrahim b. Mustafa el-Halebî'nin (ö. 1190/1776) nezir konusunun cinsinden olan farz ibadetin farz-ı ayn olması gerektiği kanaatinde olduğunu vurgular. Trabzonî söz konusu farklı görüşleri aktardıktan sonra bu ihtilafların kalpte huzursuzluğa yol açabileceğini, bu ihtilaflardan kurtulmak için Hanefî mezhebinde görüşlerin tercihinde kullanılan "metinlerde yer alan görüşlerin şerhlerde yer alan görüşlere, şerhlerde yer alan görüşlerin de fetâvâlarda yer alan görüşlere tercih edileceği"²² ilkesine atıfla metin ve şerhlerde yer alan görüşün, fetâvâlarda yer alan görüşe tercih edileceğini belirtir. Aynı şekilde Halebî'nin görüşünün güzel olduğunu belirterek de konuyla ilgili kendi tercihine işaret eder.²³

Nezrin konusuyla ilgili diğer şartlara ayrıntılı olarak değinmeyen Trabzonî aşağıda görüleceği üzere kâideyi ve onunla ilişkili örnekleri kısaca zikretmekle yetinir.

b) Nezredilen farz ibadet vesile değil, bizzat kendisi maksûd bir ibadet olmalı: Bu şart dolayısıyla "her namaz vakti için abdest alma" gibi adaklar dışarda kalır, nezir sayılmaz.²⁴

Nezredilen şeyin cinsinden bulunan farz veya vâcip, bizzat maksûd olan bir kurbet veya ibadet olmalıdır. Hasta ziyareti, cenazeyi uğurlamak, abdest almak, gusletmek, mescide girmek, mushafa dokunmak, ezan okumak, kervansaray, mescid yaptırmak gibi davranışlar her ne kadar sevaba vesile teşkil eden fiiller ise de bizzat maksûd birer ibadet değildir.²⁵ Bu nedenle söz konusu şeyleri adamak sahih değildir. Şâfiî ve Hanbelîlere göre ise bütün müstehap fiiller adak konusu olabilir.²⁶

20 Trabzonî, *Risâle fî şerâiti sıhhati'n-nezr* (KHK, 389/13), 130b-131b.

21 Esen, *İslam Hukukunda Nezir ve Adak*, 72.

22 Muhammed Emin İbn Âbidîn, *Şerhu Ukudî resmi'l-müftî*, çev. Şenol Saylan (İstanbul: Klasik Yayınları, 2020), 218.

23 Trabzonî, *Risâle fî şerâiti sıhhati'n-nezr* (KHK, 389/13), 131b.

24 Trabzonî, *Risâle fî şerâiti sıhhati'n-nezr* (KHK, 389/13), 131b.

25 İbn Nüceym, "Risâle fî'n-nezr bi't-tasadduk", 394; Muhammed Emin İbn Âbidîn, *Hâşiyetü İbn Âbidîn: Red-dü'l-muhtâr alâ Dürrü'l-muhtâr* (Dımaşk: Dârü's-Sekâfeti't-Türâs, 1421), 11/321.

26 Özel, "Adak", 1/21.

c) Nezredilen şey, nezirden önce o kimseye vâcip olmamalı: Bu şart, hac ve benzeri zaten kişiye vâcip olan ibadetleri adamayı nezrin kapsamı dışında bırakır.²⁷

Adanan şey, kişinin zaten yapmakla mükellef olduğu bir ibadet olmamalıdır. Adanan şey farz-ı ayn (vakit namazları, zekât, ramazan orucu, farz olan hac gibi) veya farz-ı kifâye (cenaze namazı, cihad gibi) veya aynî vâcip (vitir namazı, fitır sadakası, kurban gibi) veya kifâî vâcip (ölülere yıkama, selâma karşılık verme gibi) bir davranış olursa adak sahih olmaz. Ancak, bu amellerden nâfile olarak ifâsı mümkün olanlar adak yoluyla vâcip hale dönüştürülebilir.²⁸ Bu nedenle bir kimse “farz olan haccı yapmak nezrim olsun” şeklinde bir adakta bulursa o kimseye, farz olan hacdan başka bir şey gerekmez. Aynı şekilde, bir kimse kurban bayramı günlerinde kurban kesmeyi nezretse bu kişi zengin ise, biri nezir diğeri vâcip kurban olmak üzere iki kurban kesmesi gerekir. Ancak nezir ifadesi ile vâcip kurbanı kastederse bir kurban gerekir.²⁹

d) Nezredilen şey aslen (li-aynihi) günah (masiyet) olmamalı: Ancak bayram günü ve teşrik günleri oruç tutmak gibi li-gayrihi masiyet olan şeyler nezredilebilir. Bu şart şarap içme vb. şeyleri nezretmeyi dışarda bırakır. Zira şarap içmenin nezredilmesi sahih değildir.³⁰

Günah olan bir şeyi adamak, bütün âlimlere göre haram olup geçersizdir. Böyle bir adağın yerine getirilmesi ittifakla câiz değildir. Bu durumda cumhura göre adak sahih olmadığından hiçbir şey gerekmez. Ancak, Hanefî ve Hanbelîlere göre, yemin kefareti ödemek gerekir.³¹ Örneğin bir kimse, “falan kimseyi öldürmek nezrim olsun” dese bu nezir olmaz ancak yemin olur, kişi bunu bozarsa kefaret gerekir.³² Bayram ve teşrik günleri oruç nezretmek maksûd kurbet oldukları için Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'e göre sahihtir. Ancak İmam Züfer ve İmam Şâfiî'ye göre sahih değildir, zira onlara göre bu fiiller masiyettir.³³

e) Adakta bulunan kimse mâlik olduğundan fazlasını veya başkasının mülkünü nezretmiş olmamalı: Örneğin bir kimse bin lira tasadduk etmeyi nezreder ancak sadece yüz liraya mâlik olursa, bu durumda sadece yüz lira sadaka vermesi gerekir. Aynı şekilde bu şartla başkasına ait parayı nezretme durumu da dışarda bırakılır.³⁴

Adanan malın adanma anında kişinin mülkiyetinde bulunması veya nezrin mülke yahut mülk sebebine izâfe edilmesi gerekir. İslâm âlimleri sahip olunmayan bir malı sadaka olarak adamanın geçersiz sayılacağı hususunda görüş birliğine varmışlardır. Bu nedenle bir kimse mâlik olduğundan fazla bir malı adarsa, adak ancak sahip olduğu mal ölçüsünde geçerli olur.³⁵ Hanefîler “satın alacağım, miras yoluyla elde edeceğim şeyi adadım” gibi mülkiyet sebebine veya “ilerde mâlik olacağım her malı tasadduk ettim” şeklinde mülke izâfede bulunarak yapılan adağın geçerli olacağını kabul etmişlerdir. Şâfiîler'e göre ise böyle bir adak

27 Trabzonî, *Risâle fî şerâiti sıhhati'n-nezr* (KHK, 389/13), 131b.

28 Özel, “Adak”, 1/21.

29 İbn Âbidîn, *Hâşiyetü İbn Âbidîn*, 11/322.

30 Trabzonî, *Risâle fî şerâiti sıhhati'n-nezr* (KHK, 389/13), 131b.

31 Özel, “Adak”, 1/21.

32 İbn Âbidîn, *Hâşiyetü İbn Âbidîn*, 11/321.

33 Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi' fî tertibi's-şerâi'*, 6/335.

34 Trabzonî, *Risâle fî şerâiti sıhhati'n-nezr* (KHK, 389/13), 131b-132a.

35 Özel, “Adak”, 1/21.

geçersizdir.³⁶

f) Nezredilen şeyin meydana gelmesi imkânsız (*müstahîlü'l-kevn*) olmamalı: Bu şart “dün oruç tutma veya itikâfa girme” şeklindeki adakları dışarda bırakır.³⁷

Adanan şeyin hakikaten mümkün, dinen de meşrû ve makbul olması gerekir; aksi halde adak geçersiz olur.³⁸ Adağın muhal oluşu, şer'î muhali de kapsar. Meselâ “gece oruç tutmak adağım olsun” veya kadının “hayız ve nifas halimde oruç tutmak adağım olsun” şeklindeki nezirleri sahih değildir. Ancak kişi “yarın oruç tutmak adağım olsun” der ve o gün de âdet görürse Muhammed eş-Şeybânî ve İmam Züfer'e göre yapılan bu nezir batıldır. Ebû Yûsuf'a göre ise sahihtir.³⁹

g) Adak, yolcu (*ibnü's-sebil*) olmadıkları sürece zenginler için yapılmamalı.⁴⁰

Zengine mal tasadduk etmeyi adamak çoğunluğa göre sahih değildir. Zira zengine yapılan tasadduk bir kurbet değil hibedir, mecazen tasadduk olarak isimlendirilebilir. Ancak zengin olan kimse yolcu ise zekâtın sarf mahallinden (*ibnü's-sebil*) biri olacağından ona mal tasadduk etmeyi adamak geçerli kabul edilmiştir.⁴¹ Şâfîlere göre zengine tasadduku içeren nezir geçerlidir, ancak adanan malın sadaka olarak fakirlere dağıtılması gerekir.⁴²

2.3. Risâlenin Kaynakları

Aşağıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere Trabzonî, risâlede yirminin üzerinde kaynağa atıfta bulunmaktadır. Bu kaynakların tamamı Hanefî fîrû fıkıh eserleridir. Alt tür olarak ise eserler metin, şerh, fetâvâ ile eşbâh ve nezâir türlerinden oluşmaktadır. Atıf sıklığı bakımından ise fetâvâ ve şerh türü eserler dikkat çekmektedir. Bu eserler içinde de en fazla atıf yapılan eser Haskefî'nin *Dürrü'l-muhtâr* adlı eseridir. Yapılan atıfların çoğunluğu sadece kaynağa gönderme yapmak şeklinde olup, kaynaktan birebir alıntı yapılan atıflar oldukça azdır. Kaynaklar yazıldıkları dönem açısından değerlendirildiklerinde ise hicri 6-12. yüzyıl, miladi 12-18. yüzyıl arasında yazılmış eserler oldukları görülmektedir. Özellikle 6/12. yüzyılda yazılan fetâvâ eserleri ile 11/17. yüzyılda yazılan şerh türü eserler atıf sıklığı bakımından dikkat çekmektedir.

Söz konusu kaynaklar göz önünde bulundurulduğunda Trabzonî'nin eserinde konuyla ilgili oldukça zengin bir kaynakçaya atıfla eserini telif ettiğini söyleyebiliriz. Müellif görüşlerini temellendirirken muteber Hanefî fıkıh kaynaklarından yararlanmıştı. Bunlar arasında özellikle 6/12. yüzyıl Mâveraünnehir Hanefî fakihlerinin fetâvâ türü eserleri ile Osmanlı dönemi muteber metin ve şerhler dikkat çekmektedir. Meseleleri temellendirmek üzere mümkün olduğunca kaynağa atıf yapmaya çalışmıştır. Trabzonî konuyla ilgili görüşleri değerlendirirken, meselelerdeki ihtilafları ortadan kaldırmak için metin ve şerhlerde yer alan görüşlerin, fetâvâlarda yer alan görüşlere tercih edilmesi gerektiğini belirterek görüşlerin

36 Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi' fi tertibi's-şerâi'*, 6/350; İbn Nüceym, “Risâle fi'n-nezr bi't-tasadduk”, 394.

37 Trabzonî, *Risâle fi şerâiti sıhhati'n-nezr* (KHK, 389/13), 132a.

38 Özel, “Adak”, 1/21.

39 İbn Âbidîn, *Hâşiyetü İbn Âbidîn*, 11/324.

40 Trabzonî, *Risâle fi şerâiti sıhhati'n-nezr* (KHK, 389/13), 132a.

41 İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*, 4/322; İbn Âbidîn, *Hâşiyetü İbn Âbidîn*, 11/324.

42 Şemseddin Muhammed b. Muhammed eş-Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ mağrifeti ma'nâ elfâzi'l-Minhâc* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), 6/255.

tercihinde etkili olan kaynak hiyerarşisine de işaret eder.⁴³

Tablo 1: Risâlenin Kaynakları

Müellif Adı	Kitap Adı	Türü
İftiharuddîn el-Buhârî (ö. 542/1147)	<i>Hulâsatü'l-fetâvâ</i>	Fetâvâ
Ahmed el-Keşşî (ö. 550/1155)	<i>Mecmûu'n-nevâzil</i>	Fetâvâ
Radyüddîn es-Serahsî (ö. 571/1176)	<i>el-Muhît</i>	Fetâvâ
	<i>el-Vasît (Muhtasarü'l-Muhît)</i>	Muhtasar
Kâdîhân (ö. 592/1196)	<i>Fetâvâ Kâdîhân / el-Fetâva'l-Hâniyye</i>	Fetâvâ
Zahîrüddîn el-Buhârî (ö. 619/1222)	<i>el-Fetâva'z-Zahîriyye</i>	Fetâvâ
Necmüddîn ez-Zâhidî (ö. 658/1260)	<i>Kunyetü'l-Münye</i>	Fetâvâ
Mecdüddîn el-Mevsilî (ö. 683/1284)	<i>el-İhtiyâr</i>	Şerh
Necmüddîn et-Tarsusî (ö. 758/1357)	<i>Enfau'l-vesâil</i>	Fetâvâ
Eminüddin İbn Vehbân (ö. 768/1367)	<i>İkdü'l-kalâid fî halli Kaydû's-şerâid</i>	Şerh
Kemâlüddîn İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457)	<i>Fethu'l-kadîr</i>	Şerh
Molla Hüsrev (ö. 885/1480)	<i>Dürerü'l-hükkâm</i>	Şerh
Şemsüddîn el-Kuhistânî (ö. 962/1555)	<i>Câmiu'r-rumûz</i>	Şerh
Zeynüddîn İbn Nuceym (ö. 970/1563)	<i>el-Eşbâh ve'n-nezâir</i>	Eşbâh ve nezâir
	<i>el-Bahrü'r-râik</i>	Şerh
Sirâcüddîn İbn Nuceym (ö. 1005/1596)	<i>en-Nehrü'l-fâik</i>	Şerh
Şihâbüddîn et-Timurtâşî (ö. 1006/1598)	<i>Tenvîrü'l-ebşâr</i>	Metin
	<i>Minehu'l-gaffâr</i>	Şerh

43 Trabzonî, *Risâle fî şerâiti sıhhati'n-nezr* (KHK, 389/13), 131b.

Ebü'l-İhlâs eş-Şürünbülâlî (ö. 1069/1659)	<i>İmdâdü'l-fettâh</i>	Şerh
Heyet (1672)	<i>Fetava'l-Hindiyye</i>	Fetâvâ
Alâüddîn el-Haskefî (ö. 1088/1677)	<i>ed-Dürrü'l-muhtâr</i>	Şerh
Ahmed el-Hamevî (ö. 1098/1687)	<i>Gamzü 'uyûni'l-besâir alâ mehâsini'l-Eş- bâh ve'n-nezâir</i>	Şerh
İbrahim b. Mustafa el-Halebî el-Medârî el-Kâdirî (ö. 1190/1776)	<i>Tuhfetül ahyâr ale'd-Dürri'l-muhtâr</i>	Hâşiye

2.4. Nüsha Tanıtımı

Adakların (nezir) sıhhat şartlarını konu edinen risâlenin tespit edebildiğimiz tek nüshası Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi KHK 389 numarada kayıtlı mecmua içerisinde 130b-132a varakları arasında on üçüncü risâle olarak yer almaktadır. Mecmua, Kastamonu'da Reisü'l-küttâb Mustafa Efendi tarafından kurulan Münire (Bayraklı) Medresesi'nde Abdülveli b. Ali tarafından istinsah edilmiştir. Mecmuada farklı müellifler tarafından çeşitli konularda yazılmış 25 risâle mevcuttur. Mecmuada bulunan risâleler 1183/1770-1184/1771 tarihlerinde istinsah edilmişlerdir. Mecmuada Trabzonî'ye ait tek risâle çalışmamızın konusunu teşkil eden nezir risâlesidir. Söz konusu nüshada istinsah kaydı bulunmamaktadır, ancak mecmuada aynı hatla yazılmış diğer risâlelerin bazılarında düşülmüş istinsah kayıtlarından hareketle nüshanın Abdülveli b. Ali tarafından 1183/1770 yılında müellif hayatta iken yazıldığı anlaşılmaktadır.

Nestalik hattıyla yazılmış dört sayfadan müteşekkil nüshanın sayfalarında 17 satır bulunmaktadır. Nüshada, kırmızı mürekkeple çift çerçeve ile çerçevelenmiş sayfalarda iki çerçeve arasında ve ikinci çerçeve ile sayfa kenarı arasında oldukça geniş boşluklar yer alır. Muhtemelen şerh veya açıklama yazılması için bırakılmış ve turre olarak isimlendirilen bu bölümlere hiçbir şey yazılmamıştır. Konu başlarındaki kelimeler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Kitap isimleri ve cümle başlarının üzeri de kırmızı mürekkeple çizilmiştir. Nüshanın sayfalarında fiziksel tahribat görülmemektedir. Besmele ile başlayan risâlenin başlangıç ifadeleri şöyledir:

«الحمد لله وكفى، وسلام على عباده الذين اصطفى، وبعد؛ فهذه ضوابط مهمة في شرائط صحة النذور المهمة...»

2.5. Tahkikte Takip Edilen Yöntem

Eserin tahkikinde İSAM Tahkikli Neşir Esasları (İTNES) benimsenmiştir. Metnin yazımında ise günümüz imlâ kuralları dikkate alınmıştır. Yazım hatası olduğu düşünülen ibarelerin metin içinde doğru yazımına yer verilmiş, dipnotta nüshadaki yazıma işaret edilmiştir. Metne ilave bizim ilave ettiğimiz tüm açıklamalar köşeli parantez [ ] içinde belirtilmiştir. Eserde geçen şahıs ve kitaplarla ilgili tanıtıcı kısa bilgiler ilk geçtikleri yerlerde dipnotta verilmiştir. Matbu eserlerden yapılan alıntılara dipnotta işaret edilmeye çalışılmıştır. Metindeki paragraf, başlık ve noktalama işaretleri tarafımızdan konulmuştur.

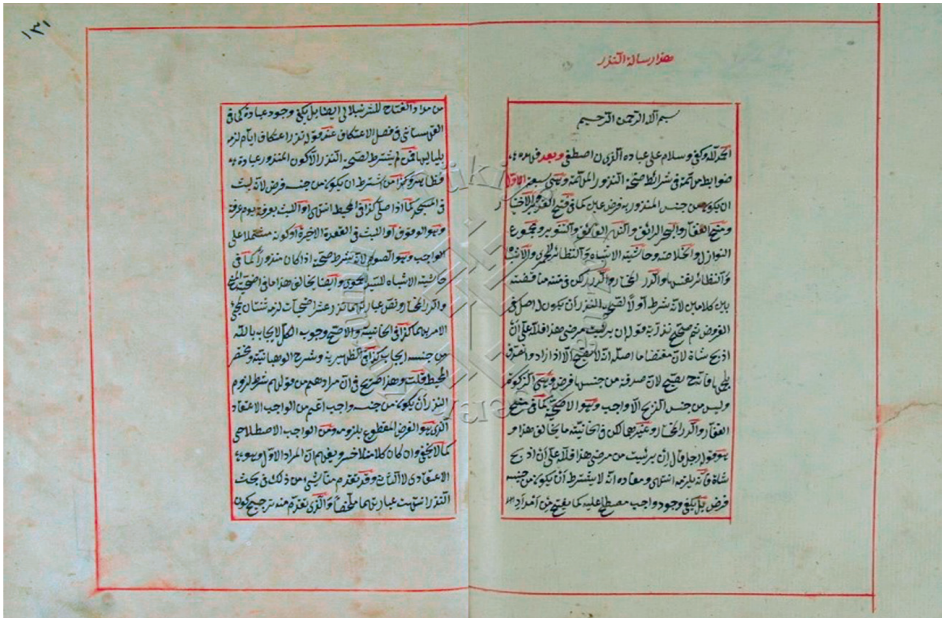
Sonuç

18. yüzyıl Osmanlı âlimlerinden olan Muhammed et-Trabzonî, ilk eğitimini Trabzon'da tamamladıktan sonra tahsilini ilerletmek üzere İstanbul'a gider. Sonrasında ise Trabzonî, çeşitli tarihlerde İslam coğrafyasının Halep, Şam, Kudüs, Mısır, Mekke ve Medine gibi bölgelerine seyahatlerde bulunmuştur. Buralarda pek çok eseri istinsah ve mukabele etmiş, bazı ilimlerde farklı hocadan icazetler almıştır. İstanbul'a döndükten sonra Süleymaniye Medresesi'nde hâfız-ı kütüb ve müderris olarak görev yapmıştır. Kadîrî tarikatına mensup bir sufi de olan Trabzonî, fıkıh, hadis, tefsir gibi çeşitli ilim dallarında eserler kaleme almıştır. Telif ettiği bu eserlerden biri de *Risâle fî şerâ'iti sıhhati'n-nezr* adlı adak konulu risâlesidir.

Söz konusu risâlede adak konusuyla ilgili şartları ele alan Trabzonî, Hanefî fûrû fıkıh literatüründe başta nezir ve yemin bölümleri olmak üzere adak konusu olan namaz, oruç ve hac gibi ibadetlerin ilgili kısımlarında zikredilen bu şartları genel ilkeler (davâbit) olarak yedi başlık altında bir araya getirmeye çalışmıştır. Sadece ilk kâideye değinirken mezhepte yer alan konuyla ilgili farklı görüşlere yer veren Trabzonî diğer kâideleri bir-iki cümleyle kısaca zikretmekle yetinmiştir. Buradan hareketle müellifin risâleyi nezrin konusu ile ilgili şartları ele almaktan ziyade söz konusu ilk kâideyle ilgili dönemde yaşanan tartışmalar veya kendisine sorulan bir soru üzerine konuyla ilgili tartışmalara katkı ve çözüm sunmak için kaleme aldığı söylenebilir. Nezredilen ibadetin niteliği ile ilişkili ilk kâideyi ele alırken, nezredilen şeyin cinsinden bir ibadet bulunmasını yeterli gören görüşlerle bu ibadetin vâcip veya farz olmasını şart koşan görüşleri zikrettikten sonra söz konusu ibadetin farz-ı ayn olması görüşünü tercih eder ve bunu “nezredilen şeyin cinsinden bir farz-ı ayn ibadet olmalı” şeklinde formüle eder. Söz konusu kâideleri temellendirirken Hanefî fûrû fıkıh literatüründen yirmiden fazla kaynağa atıf yapar. Ağırlıklı olarak metin, şerh ve fetâvâ türü eserlerden oluşan bu kaynaklar arasında özellikle 6/12. yüzyıl Mâveraünnehir Hanefî fakihlerinin fetâvâ türü eserleri ile Osmanlı dönemi muteber metin ve şerhler dikkat çeker.

Son olarak, adak konusu ile ilgili şartları müstakil olarak bir araya getirmesi ve birer kâide olarak formüle etmesi açısından eserin özgünlüğünden ve özellikle ilk kâide ile ilgili yer verdiği tartışmalardan hareketle konuya katkısından bahsedilebilir. Söz konusu kurallardan birincisi dışındaki kâidelere çok kısa temas etmesi farklı görüş ve örneklere yer vermeme de risâlenin eksik bir yönü olarak zikredilebilir. Buna rağmen eserin incelenmesinin ve tahkik edilmesinin konuyla ilgili çalışma yapacak modern araştırmacılara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Nüsha Fotoğrafları

Tahkikli Metin

[رسالة في شرائط صحة النذور]

[لمحمد بن محمود الطربزوني المدني الحنفي (ت. 0021هـ/6871م)]

[130b] هذا رسالة النذر

بسم الله الرحمن الرحيم وبه نستعين

الحمد لله وكفى وسلام على عباده الذين اصطفى، وبعد؛ فهذه ضوابط مهمّة في شرائط صحة النذور المهمة، وهي سبعة:

الأول: أن يكون من جنس المنذور به فرض عين؛ كما في فتح القدير،⁴⁴ والاختيار،⁴⁵ ومنح الغفّار،⁴⁶ والبحر الرائق،⁴⁷ والنهر الفائق،⁴⁸ والتنوير،⁴⁹ ومجموع النوازل،⁵⁰ والخلاصة،⁵¹ وحاشية الأشباه والنظائر⁵² للحموي، والأشباه والنظائر نفسها، والدرر⁵³ المختار،⁵⁴ والدرر؛⁵⁵ لكن في منته مناقضة بين كلامين؛ لأنّه شرط أوّلاً لصحة النذر أن يكون له أصل في الفروض، ثمّ صحّ نذر به قوله: «إن برئت مرضي هذا فله عليّ أن أذبح شاة»⁵⁶ لأن مقتضى ما أصله أنّه لا يصحّ إلا إذا زادوا تصدّق بلحمها فإنّه ح [حينئذ] يصح؛ لأنّ صدقة من جنسها فرض، وهي الزكاة، وليس من جنس الذبح إلا واجب، وهو الأضحية، كما في منح الغفّار والدرر المختار⁵⁷ وغيرهما.

لكن في الخاتمة⁵⁸ ما يخالف هذا، وهو قوله: «رجل قال: إن برئت من مرضي هذا فله عليّ أن أذبح شاة» فإنّه يلزمه «انتهى، ومفاده أنّه لا يشترط أن يكون من جنسه فرض؛ بل يلغي وجود واجب مصطلح عليه كما يفتح من إمداد [131] و[59] الفتح⁶⁰ للشرنبلالي أيضاً؛ بل يكفي وجود عبادة كما في القهستاني⁶¹ في فصل الإعتكاف عند قوله: «نذر اعتكاف أيام لزمه بلياليها» فمن لم يشترط لصحة النذر إلا كون المنذور عبادة،

44 أي: فتح القدير شرح الهداية لابن همام، كمال الدين محمد بن عبد الواحد الشهير بابن الهمام الإسكندري السيواسي الحنفي (ت. 861هـ/1475م). الفوائد البيهية للكنوي ص 181-081. | فتح القدير لابن الهمام، 303/2.

45 أي: الاختيار لتعليل المختار أبي الفضل مجد الدين عبد الله بن محمود الموصلني الحنفي (ت. 863هـ/1284م). انظر: الفوائد البيهية للكنوي ص 106. | الإختيار للموصلني، 72/3.

46 أي: منح الغفّار شرح تنوير الأضواء لشمس الدين محمد بن عبد الله تمرثاني الغزيّ (ت. 1006هـ/1598م). انظر: كشف الظنون لحاجي خليفة، 501/1.

47 أي: البحر الرائق شرح كنز الدقائق لابن نجيم (ت. 970هـ/1563م). انظر: كشف الظنون لحاجي خليفة، 2/1516. | البحر الرائق لابن نجيم، 3/08/321.

48 أي: النهر الفائق بشرح كنز الدقائق لابن نجيم، هو سراج الدين عمر بن إبراهيم المصري الحنفي (ت. 1005هـ/1596م). انظر: هدية العارفين للبغدادي، 1/796. | النهر لابن نجيم، 2/172.

49 أي: تنوير الأضواء وجامع البحار لشمس الدين محمد بن عبد الله تمرثاني الغزيّ (ت. 1006هـ/1598م).

50 أي: مجموع النوازل والحوادث والواقعات في فروع الحنفية لأحمد بن موسى الكشي أو الكشني (ت. 550هـ/1155م). انظر: كشف الظنون لحاجي خليفة.

51 أي: خلاصة الفتاوى للشيخ الإمام طاهر بن أحمد بن عبد الرشيد البخاري الحنفي (ت. 542/1147م). انظر: كشف الظنون لحاجي خليفة، 1/718.

52 أي: غمز عيون البصائر في شرح الأشباه والنظائر لأبي العباس أحمد بن محمد مكيّ، شهاب الدين الحسيني الحموي الحنفي (ت. 1098هـ/1687م). انظر: هدية العارفين للبغدادي، 1/164. | غمز عيون البصائر للحموي، 2/72-71.

53 للفقير زين الدين بن إبراهيم المعروف بابن نجيم المصري الحنفي (ت. 970هـ/1563م). انظر: كشف الظنون لحاجي خليفة، 1/81. | الأشباه والنظائر لابن نجيم، ص 144.

54 أي: الدرر المختار في شرح تنوير الأضواء للعلامة علاء الدين محمد بن علي الحصكفي الدمشقي الحنفي (ت. 1088هـ/1677م). انظر: هدية العارفين للبغدادي، 2/244. | الدرر المختار للحصكفي، ص 284.

55 أي: درر الحكام شرح غرر الأحكام لشيخ الإسلام محمد بن فرامرز بن علي الرومي الحنفي الشهير ملا خسرو (ت. 885هـ/1480م). انظر: هدية العارفين للبغدادي، 2/211.

56 درر الحكام ملا خسرو 2/54. ونصّه: «قال: إن برئت من مرضي هذا ذبحت شاة ما يلزمه إلا أن يقول فله عليّ أن أذبحها»

57 الدرر المختار للحصكفي، ص 285.

58 أي: فتاوى قاضيخان لحسن بن منصور بن أبي القاسم الأوزجندی الفرغاني الحنفي، المعروف بقاضيخان (ت. 592هـ/1196م). انظر: الفوائد البيهية للكنوي ص 108. | فتاوى قاضيخان، 1/543.

59 توجد في أوّل الصحيفة عبارة «من مداد» مكررة، هذه تصحيف.

60 أي: إمداد الفتح شرح نور الإيضاح لأبي إغلاص حسن بن عمّار الشرنبلالي الوفاي المصري الحنفي (ت. 1069هـ/1659م). انظر: هدية العارفين للبغدادي، 1/292.

61 أي: جامع الرموز شرح النفاية مختصر الوقاية لشمس الدين محمد بن حسام الدين الخراساني القهستاني الحنفي (ت. 962هـ/1555م). انظر: كشف الظنون لحاجي خليفة، 2/1971.

فظاهر، وكذا من اشترط أن يكون من جنسه فرض؛ لأنه لبث في المسجد كما إذا صلى، كذا في المحيط،^{62، 63} انتهى. أو اللبث بعرفة يوم عرفة وهو الوقوف، أو اللبث في القعدة الأخيرة، أو كونه مشتملاً على الواجب وهو الصوم؛ لأنه شرط صحته إذا كان مندوراً، كما في حاشية الأشباه⁶⁴ للسيد الحموي، وأيضاً يخالف هذا ما في أضحية المنح والدر المختار، ونص عبارتهما: «نذر عشر أضحيات لزمه ثنتان لمجيء الأمر بهما، كذا في الخاتبة، والأصح وجوب الكل لإيجابه بالله من جنسه إيجاب»،⁶⁵ كذا في الظهيرية،⁶⁶ وشرح الوهبانية،⁶⁷ ومختصر المحيط.⁶⁸

قلت: وهذا صريح في أن مرادهم من قولهم: «شرط لزوم النذر أن يكون من جنسه واجب»⁶⁹ أعم من الواجب الاعتقادي الذي هو الفرض المقطوع بلزومه، ومن الواجب الاصطلاحي كما لا يخفى وإن كان كلام من لا يفهم أن المراد الأول، وهو الاعتقادي لا الثاني، وقد تقدم منّا شيء من ذلك في بحث النذر، انتهت عبارتهما ملخصاً،⁷⁰ والذي تقدم منه ترجيح [131ظ] كون المراد الأول لا الثاني بجعله متناً بقوله: «ولم يلزم ما ليس من جنسه فرض كعبادة مريض وتشييع جنازة ودخول مسجد»⁷¹ انتهى. قال المحشي الدر المختار⁷²: «قوله: 'كعبادة مريض' هذا يفيد أن المراد بالفرض هنا فرض عين لا فرض كفاية، انتهى»،⁷³ وهو حسن، فتدبر. وهذه الاختلافات أنتجت قلقاً واختلافاً في القلوب، والتخلص منها ترجيح ما في المتن والشروح على ما في الفتاوى كما في البحر⁷⁴ والدر المختار⁷⁵ نقلًا عن أنفع الوسائل⁷⁶ للطرسوسي.

الثاني: أن يكون ذلك الفرض مقصوداً بالذات لا وسيلة؛ كما في غالب الكتب التي مرت، فخرج نذر الوضوء لوقت كل صلاة ونحوه.⁷⁷

الثالث: أن لا يكون المنذور واجباً عليه قبل النذر؛ فخرج نذر حجة الإسلام وسائر الواجبات، كما في غالب التي مضت.

الرابع: أن لا يكون معصية لذاته، أمّا المعصية لغيره فيصح نذره كصوم يومي العيد وأيام التشريق، فخرج نذر شرب الخمر ونحوها، فإنه لا يصح نذره كما في الفتاوى الهندية⁷⁸ عن المحيط السرخسي. كذا قال محشي الدر المختار إبراهيم الحلبي غير صاحب الملتقى.⁷⁹

الخامس: أن لا يكون ما التزمه أكثر ممّا يملكه أو ملكاً لغيره؛ فلو نذر التصدق بألف ولا يملك إلا مائة لزمه المائة فقط، [231و] كما في الخلاصة، وخرج نذر التصدق بدرهم الغير، كما في الدر المختار.⁸⁰

السادس: أن لا يكون المنذور مستحيل الكون، فخرج نذر الصوم أمس أو اعتكافه كما في الدر المختار⁸¹ وإمداد الفتاح،⁸² وحاشية الأشباه⁸³

62 سيذكر المصنف صاحب هذا الكتاب في قاعدة الرابعة، وهو رضي الدين محمد بن محمد السرخسي الحنفي (ت. 1175/571هـ). انظر: الفوائد البهية للكنوي، ص 191-188

63 جامع الرموز للقهبستاني، ص 209.

64 غمز عيون البصائر للحموي، 72/2

65 الدر المختار للحصكفي، ص 648

66 أي: الفتاوى الظهيرية لظهير الدين أبي بكر محمد بن أحمد البخاري الحنفي المحتسب البخاري (ت. 1222/619هـ). انظر: كشف الظنون لحاجي خليفة، 2/1226.

67 أي: عقد القلاد في حلّ قيد الشرائع لأمين الدين عبد الوهاب بن أحمد بن وهبان الدمشقي الحنفي (ت. 1367/768هـ). انظر: كشف الظنون لحاجي خليفة، 2/1865

68 أي: الوسيط لرضي الدين محمد بن محمد السرخسي الحنفي (ت. 1175/751هـ).

69 الدر المختار للحصكفي، ص 648-649.

70 على حسب ظني يقصد المؤلف عبارة المنح والدر المختار، مع ذلك لم تكن هذه العبارات كلا الكتابين متضمنةً بأكملها، بل تجد فيهما العبارات التي أشرت بها اقتباساً فقط

71 الدر المختار للحصكفي، ص 284.

72 أي: إبراهيم بن مصطفى الحلبي المداري الحنفي، أحد أعلام العلماء في زمن الدولة العثمانية في القرن العاشر الهجري، واسم حاشيته تحفة الأخيار على الدر المختار في الفقه الحنفي.

73 تحفة الأخيار للحلبي، ص 75a.

74 البحر الرائق لابن النجيم، 310/6.

75 الدر المختار للحصكفي، ص 608.

76 أي: أنفع الوسائل إلى تحرير المسائل لأي إسحاق نجم الدين إبراهيم بن علي الطرسوسي الدمشقي الحنفي (ت. 1357/758هـ). انظر: تاج التراجم لابن قطلوبغا، 1/8.

77 أي: في غالب الكتب التي مضت.

78 الفتاوى الهندية، 208/1.

79 أي هذا المحشي غير إبراهيم بن محمد الحلبي الحنفي (ت. 1549/956هـ) المعروف بصاحب ملتقى الأبحر. إنما المحشي هو إبراهيم بن مصطفى الحلبي المداري الحنفي، سبق ترجمته.

80 الدر المختار للحصكفي، ص 284.

81 الدر المختار للحصكفي، ص 284.

82 إمداد الفتاح للشربلاني، ص 670.

83 غمز عيون البصائر للحموي، 71/2.

للسيد الحموي.

السابع: أن لا يكون نذره على الأغنياء ما لم ينو أبناء السبيل، كذا في الدر المختار⁸⁴ عن القنية.⁸⁵

هذا مما من الله تعالى على عبده الضعيف الشيخ محمد المدني جواراً، والأطرابزندي مولداً، فليعتني به، فإنه نفيس جداً، ولا تنظر إلى من قال وانظر إلى ما قال، وصلى الله على سيدنا محمد وآله وصحبه أجمعين، وعلى سائر الأنبياء والمرسلين، والحمد لله رب العالمين.

المصادر والمراجع

- الاختيار لتعليل المختار؛ -

(أبو الفضل مجد الدين عبد الله بن محمود الموصل الحنفي (ت. 683هـ/1284م

، حققه محمد حسن طالو، مكتبة التركة، اسطنبول، 1436هـ/2015م

الأشبه والنظائر على مذهب أبي حنيفة النعمان؛ -

(زين الدين بن إبراهيم بن محمد، المعروف بابن نجيم المصري (ت. 970هـ/1562م

دار الكتب العلمية، بيروت، 1419هـ/1999م

إمداد الفتاح شرح نور الإيضاح؛ -

(أبو إخلاص حسن بن عمّار الشرنبلالي الوفاي المصري الحنفي (ت. 1069هـ/1659م

، حققه بشار بكري عرابي، دمشق، 1423هـ/2002م

البحر الرائق شرح كنز الدقائق (معه منحة الخائق)؛ -

(زين الدين بن إبراهيم بن محمد المعروف بابن نجيم المصري الحنفي (ت. 970هـ/1562م

دار الكتاب الإسلامي، بيروت، 1418هـ/1997م

تاج التراجع؛ -

(أبو الفداء زين الدين أبو العدل قاسم بن قُطُوبغا الحنفي (ت. 879هـ

دار القلم، دمشق، 1413هـ/1992م

تحفة الأَخيار على الدرِّ المختار [مخطوط]؛ -

(إبراهيم بن مصطفى الحلبي المداري الحنفي (1190هـ/1776م

المكتبة السليمانية، مجموعة خالد أفندي، رقم 148

جامع الرموز؛ -

(شمس الدين محمد بن حسام الدين الخرساني القهستاني الحنفي (ت. 962هـ/1555م

صححه كبير الدين أحمد، مطبعة مظهر العجائب، كلكتة، 1279هـ/1858م

درر الحكام شرح غرر الأحكام؛ -

(شيخ الإسلام محمد بن فرامرز بن علي الرومي الحنفي الشهير ملا خسرو (ت. 885هـ/1480م

84 الدر المختار للحصكفي، ص 284.

85 أي: قنية المنية لتتميم الغنية لنجم الدين أبو الرجاء مختار بن محمود الغزويني الخوارزمي المعتزلي الحنفي المعروف بالزاهدي (ت. 658هـ/1260م). انظر: هدية العارفين للبغدادي، 423/2.

مطبعة محمد أسعد؛ إسطنبول، 1300هـ/1882م

دُرُ المختار شرح تنوير الأبصار؛ -

(علاء الدين محمد بن علي الحصكفي الدمشقي الحنفي (ت. 1088هـ/1677م

(دراسة وتحقيق: عبد المنعم خليل إبراهيم، دار الكتب العلمية، الرياض، 1423هـ/2002م

غمز عيون البصائر في شرح الأشباه والنظائر؛ -

(أبو العباس أحمد بن محمد مكِّي، شهاب الدين الحسيني الحموي الحنفي (ت. 1098هـ/1687م

دار الكتب العلمية، بيروت، 1405هـ/1985م

فتاوى قاضيخان؛ -

(حسن بن منصور الأوزجندی الحنفي، المعروف بقاضيخان (ت. 592هـ/1196م

اعتنى بها سالم مصطفى البدری، دار الكتب العلمية، بيروت، 2009م

الفتاوى الهندية؛ -

جماعة من العلماء برئاسة الشيخ نظام الدين البرنهابوري البلخي

المطبعة الكبرى الأميرية، بولاق

فتح القدير للكمال ابن الهمام وتكملته ط الحلبي -

(ابن همام، كمال الدين محمد بن عبد الواحد السيواسي الحنفي (ت. 861هـ/1457م

شركة مكتبة ومطبعة مصطفى البابي الحلبي وأولاده، مصر، 1389هـ/1970م

الفوائد البهية في تراجم الحنفية؛ -

(أبو الحسنات محمد عبد الحي اللكنوي الهندي، (ت. 1303هـ/1886م

دار الكتاب الإسلامية، القاهرة، د.ت

كشف الظنون عن أسامي الكتب والفنون؛ -

كاتب جلبي حاجي خليفة (ت. 7601هـ/7561م)،

مطبعة المعارف، إسطنبول، 1491-2491.

- النهر الفائق شرح كنز الدقائق؛

سراج الدين عمر بن إبراهيم ابن نجم الحنفي (ت. 5001هـ/6951م).

حقَّقه أحمد عزَّ وعناية، دار الكتب العلمية، بيروت، 2241هـ/2002م.

- هديَّة العارفين أسماء المؤلِّفين وآثار المصنِّفين؛

إسماعيل بن محمد أمين الباباني البغدادي (ت. 9331/0291م)،

وكالة المعارف الجليَّة في مطبعتها البهية، إسطنبول، 1591م.

Kaynakça | References

Aslan, Zahir. "Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Arap Dili ve Belağatı İle İlgili Eserleri". *Trabzonlu Müellifler Ve Eserleri: Osmanlı Dönemi*. 501-507. Trabzon: Ensar Neşriyat, 2023.

Bağdatlı, İsmail Paşa. *Hediyetü'l-ârifin esmâi'l-müellifin ve âsâruhu'l-musannefn*. 2 Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1955.

Benli, Ali. "Trabzonî, Mehmed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/304-305. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Burhanpurlu, Şeyh Nizam (ed.). *el-Fetâva'l-Hindiyye*. 6 Cilt. Bulak: Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyeye, 1310.

Bursalı, Mehmet Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. ed. M. A. Yekta Saraç - Mustafa Çiçekler. 3 Cilt. Ankara: TÜBA, 2016.

Demirci, Selim. "Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Hadisle İlgili Eserleri". *Trabzonlu Müellifler ve Eserleri: Osmanlı Dönemi*. 445-463. Trabzon: Ensar Neşriyat, 2023.

Esen, Bilal. *İslam Hukukunda Nezir ve Adak*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003.

Halebî, İbrahim b. Mustafa el-Medârî. *Tuhfetü'l-ahyâr ale'd-Dürri'l-muhtâr*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Halid Efendi Koleksiyonu, 148.

Hamevî, Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Muhammed. *Gamzu uyûni'l-besâir şerhu Kitâbi'l-Eşbâh ve'n-nezâir*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985.

Haskefî, Alaeddin Muhammed b. Ali. *Dürri'l-muhtâr şerhi Tenvîri'l-ebşâr*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.

İbn Âbidîn, Muhammed Emin. *Hâşiyetü İbn Âbidîn: Reddü'l-muhtâr alâ Dürri'l-muhtâr*. 18 Cilt. Dımaşk: Dârü's-Sekâfeti't-Türâs, 1421.

İbn Âbidîn, Muhammed Emin. *Şerhu Ukudî resmi'l-müftî*. çev. Şenol Saylan. İstanbul: Klasik Yayınları, 2. Basım, 2020.

İbn Kutluboğa, Ebü'l-Adl Zeynüddîn Kasım b. Kutluboğa b. Abdullah. *Tâcü't-terâcim*. Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 1992.

İbn Nüceym, Sirâcuddîn Ömer b. İbrâhîm el-Mısrî. *en-Nehru'l-fâ'ik şerhu Kenzi'd-dekâ'ik*. thk. Ahmed 'Azv 'Înâye. 3 Cilt. b.y.: y.y., 1422/2002.

İbn Nüceym, Zeynüddin b. İbrahim el-Mısrî. *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmî, 2. Basım, 1997.

İbn Nüceym, Zeynüddin b. İbrahim el-Mısrî. *el-Eşbah ve'n-nezâir*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.

İbn Nüceym, Zeynüddin b. İbrahim el-Mısrî. "Risâle fi'n-nezr bi't-tasadduk". *er-Resâilü'z-Zeyniyye fî mezhebi'l-Hanefiyye*. Kahire: Dârü's-Selâm, 1999.

- İbnü'l-Hümâm, Kemâleddin Muhammed b. Abdülvahid. *Fethü'l-kadîr*. 10 Cilt, 1970.
- Kâdîhân, Ebü'l-Mehasin Fahreddin Hasan b. Mansur. *Fetâva'l-Kâdîhân*. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.
- Kâsânî, Alaaddin Ebubekr b. Mesud. *Bedâi'u's-sanâi' fî tertîbi's-şerâi'*. 10 Cilt. Kahire: Dârü'l-Hadîs, 2004.
- Kâtîb Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah. *Keşfü'z-zunûn an esâmî'l-kütüb ve'l-fünûn*. 2 Cilt. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1941.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemü'l-müellifîn: Teracimu musannifi'l-kütubi'l-Arabiyye*. 10 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Müsenna, 2010.
- Kuhistanî, Şemseddin Muhammed b. Hüsameddin. *Câmiü'r-rumuz fî şerhi'n-Nukaye*. Kal-kûta: Matbaatü Muzhirü'l-Acâib, 1858.
- Leknevî, Ebü'l-Hasenat Muhammed Abdülhay b. Muhammed. *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâ-cimi'l-Hanefiyye*. Kahire, ts.
- Mevsîfî, Ebü'l-Fazl Mecdüddin Abdullah b. Mahmûd. *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*. 3 Cilt. İstan-bul: Tereke Yayınevi, 2015.
- Molla Hüsrev, Hüsrev Mehmed Efendi. *Dürerü'l-hükkâm Şerhu Gureri'l-ahkâm*. 2 Cilt. İstan-bul: Matbaa-i Mehmed Esad, 1300.
- Özel, Ahmet. "Adak". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/337-340. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Saylan, Şenol. "Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Fıkıhla İlgili Eserleri". *Trabzonlu Müellifler ve Eserleri: Osmanlı Dönemi*. 465-478. Trabzon: Ensar Neşriyat, 2023.
- Saylan, Şenol. "Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Hayatı ve Eserleri". *Trabzonlu Müellifler ve Eserleri: Osmanlı Dönemi*. 423-438. Trabzon: Ensar Neşriyat, 2023.
- Seyyidoğlu, Mahmud. "Bir Osmanlı Âlimi: Muhammed Trabzonî". çev. Ömer Faruk To-kat. *Rıhle Dergisi* 2/5-6 (2009), 175-184.
- Süreyya, Mehmed. *Sicill-i Osmanî*. 4 Cilt. İstanbul: Sebil Yayınları, 1997.
- Şîrbînî, Şemseddin Muhammed b. Muhammed. *Muğni'l-muhtâc ilâ mağrifeti ma'nâ elfâ-zi'l-Minhâc*. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- Şürübülâlî, Ebu'l-İhlâs Hasan b. Ammâr. *İmdâdü'l-fettâh şerhu Nûri'l-izâh*. Dımaşk, ts.
- Şürübülâlî, Ebu'l-İhlâs Hasan b. Ammâr. *Tuhfetü'n-nihâr ve is'âfü'l-ganiyyi ve'l-fakîr*. Sü-leymaniye Kütüphanesi, Fatih Koleksiyonu, 2470/13, 120b-124a.
- Trabzonî, Muhammed b. Mahmud el-Medenî. *Risâletü'n-nezr*. Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, KHK, 389/13, 130b-132a.

Muhammed et-Trabzonî el-Medenî'nin *el-İthâfâtü's-Seniyye fi'l-Ehâdîsi'l-Kudsiyye* Adlı Eseri Özelinde Kudsî Hadis Yorumu

Yunus Yazıcı | 0000-0003-4425-5198 | yunus_yazici61@hotmail.com

Ordu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Hadis Anabilim Dalı,
Ordu, Türkiye

ROR ID: 04r0hn449

Öz

18. yüzyıl Osmanlı âlimlerinden Süleymaniye Medresesi müderrislerinden Muhammed et-Trabzonî (ö. 1200/1786) çok yönlü ve üretken bir alimdir. Tefsir, fıkıh, tasavvuf, kelam, Arap dili ve belâgatı, edebiyat ve hadis alanlarında pek çok eser kaleme almıştır. Eserlerinin bir kısmı kendisinin de bir müddet çalıştığı Süleymaniye Kütüphanesi'nde yazma nüshalar şeklinde mevcuttur. Eserlerine dair pek çok çalışma yapılmıştır. Ancak eserlerinin matbu hale getirilmesi ve görüşlerinin akademik olarak değerlendirilmesi oldukça sınırlıdır. Muhammed et-Trabzonî'nin hadis alanına dair telif ettiği eserler genel itibarıyla usul, şerh, derleme ve hadislerin anlaşılma ve yorumlanmasıyla ilgilidir. *er-Risâle fi fenni usûli'l-hadis*, *Hâşiye alâ Nuhbeti'l-fiker*, *Hâşiye alâ Mevdu'âti Aliyyi'l-Kârî*, *ed-Dürri'l-munazzam fi şerhi'l-Hizbi'l-a'zam*, *Ruseyyiletün fi ma'rifeti menâkibi ba'dil-eimmeti'l-muhaddisîn*, *Ruseyyiletün fi beyâni ma verade fi fedâili's-sultan mine'l-ehâdis ve el-İthafâtü's-seniyye fi'l-ehâdîsi'l-kudsiyye* bu alanlardaki eserlerinden bazılarıdır. Eserlerin bir kısmı derleme niteliğinde olup küçük bazı değişikliklerle yeniden kaleme alınmış özgün bir telif olmayan seçki mahiyetindedir. Kudsî hadislerle ilgili olan *el-İthafâtü's-seniyye fi'l-ehâdîsi'l-kudsiyye* adlı eseri de kendisinden önce bu alanda yazılmış olan benzer eserlerden ve hadis koleksiyonlarından hem şekil hem de içerik yönünden istifade edilerek hazırlanmış bir eserdir. *Süyûtî'nin Cem'u'l-cevâmi'i* başta olmak üzere Abdurraûf el-Münâvî'nin *Künûzü'l-haka'ik'i*, Ali el-Kârî'nin *el-Ehâdisü'l-Kudsiyyetü'l-Erba'îniyye'si* ve *Mirkâtü'l-Mefâti'h*'i yararlanan kaynaklardır. Rivayetlerin sıhhat durumları ile ilgili herhangi bir sınırlama yapılmadan kudsî hadis sayılabilecek her türlü rivayetin bir arada toplanılması amaçlanmıştır. Kudsî hadisin tanımı, içerik ve özellikleri hakkında bilgilerin verildiği bir sonuç bölümü ile üç ana bölüm oluşan eserde tekrarlarıyla birlikte 864 rivayete yer verilmiştir. Kudsî hadisleri derleyen eserler içerisinde en kapsamlı olması yönüyle de dikkat çeken bir eserdir. Bu çalışmada, bir kudsî hadis derlemesi olan *el-İthafâtü's-Seniyye fi'l-ehâdîsi'l-Kudsiyye* adlı eseri çerçevesinde Muhammed et-Trabzonî'nin kudsî hadis yorumundaki metodolojisinin anlaşılması ve değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler

Hadis, Muhammed et-Trabzonî, Kudsî Hadis, Gayr-i Metlûv, el-İthafatu's-Seniyye

Atıf Bilgisi

Yazıcı, Yunus. "Muhammed et-Trabzonî el-Medenî'nin *el-İthafâtü's-Seniyye fi'l-Ehâdîsi'l-Kudsiyye* Adlı Eseri Özelinde Kudsî Hadis Yorumu". *Trabzon İlahiyat Dergisi* 11/Özel Sayı (Kasım 2024), 177-198.

<https://doi.org/10.33718/tid.1529288>

Geliş Tarihi : 07.08.2024

Kabul Tarihi : 28.10.2024

Yayın Tarihi : 30.11.2024

Değerlendirme : İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

Etik Beyan : Bu makale, 17-18 Ekim 2024 tarihleri arasında gerçekleştirilen Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dinî Hayat Sempozyumu'nda sözlü olarak sunulan ve basılmayan "Muhammed et-Trabzonî el-Medenî'nin el-İthâfâtü's-Seniyye fi'l-Ehâdîsi'l-Kudsiyye Adlı Eseri Özelinde Kudsî Hadis Yorumu" adlı tebliğin içeriği geliştirilerek ve kısmen değiştirilerek üretilmiş halidir. Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Taraması : Yapıldı - iThenticate

Çıkar Çatışması : Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman : Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans : Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Muhammad al-Trabzonî al-Madani's interpretation of the Qudsi Hadith in his work *al-Ithâfât al-Seniyya fi'l-Ahâdisi al-Qudsiyya*

Yunus Yazici | 0000-0003-4425-5198 | yunus_yazici61@hotmail.com

Ordu University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences Hadith,
Ordu, Türkiye

ROR ID: 04r0hn449

Abstract

18th century Ottoman scholar Muhammad al-Trabzonî (d. 1200/1786), one of the muderris of Süleymaniye Madrasah, was a versatile and productive muderris. He wrote many works in the disciplines of tafsir, fiqh, tasawwuf, kalam, Arabic language and rhetoric, literature and hadith. Some of his works are available as manuscripts in the Suleymaniye library, where he himself worked for a period. There are many studies on his works. However, the publication of his works and the academic evaluation of his views are quite limited. Muhammad al-Trabzonî has written works in many disciplines. Some of these works are related to hadith, some to usul, some to sharh, some to compilation, and some to the understanding and interpretation of hadith. *al-Risâla fi fenni usûli'l-hadith*, *Hâşiye alâ Nuhbeti'l-fiker*, *Hâşiye alâ Mawdu'âti Aliyyi'l-Kârî*, *al-Dürr al-munazzam fi sharhi'l-Hizbi'l-a'zam*, *Rusayyiletun fi ma'rifeti menâkibi ba'dil-eimmat al-muhaddithisîn*, *Rusayyiletun fi beyani ma verade fi fedâili al-sultan mine al-ahâdis* and *al-Ithafât al-seniyya fi al-ahadithi al-qudsiyya* are his works in these disciplines. Some of his works are of a compiled nature, rewritten with minor modifications and are essentially non-original anthologies. His work *al-Ithâfât al-Saniyya fi al-Ahâdith al-Qudsiyya*, which deals with sacred hadiths, was prepared by drawing from earlier works in this field as well as hadith collections, benefiting from both their form and content. Key sources utilized include al-Suyûṭî's *Jâmi'* *al-Jawâmi'*, 'Abd al-Ra'ûf al-Munâwî's *Kunûz al-Ḥaqâ'iq*, 'Alî al-Qârî's *al-Ahâdith al-Qudsiyya al-Arba'iniyya*, and *Mirqât al-Mafâtiḥ*. The work aimed to compile any narrative that could be considered a sacred hadith, without imposing any restrictions on their authenticity status. Comprising a conclusion providing information on the definition, content, and characteristics of sacred hadiths, as well as three main chapters, the work includes 864 narratives with repetitions. It stands out as the most comprehensive collection among works that compile sacred hadiths. This study aimed to understand and evaluate Muhammad al-Trabzonî's methodology in the interpretation of the hadiths within the framework of his work *al-Ithâfât al-seniyya fi'l-ahadith al-qudsiyya*, which is a compilation of the hadiths of the Quds.

Keywords

Hadith, Muhammad al-Trabzonî, Qudsi Hadith, Non Recited, *al-Ithâfât al-Seniyya*.

Citation

Yazici, Yunus. "Muhammad al-Trabzonî al-Madani's interpretation of the Qudsi Hadith in his work *al-Ithâfât al-Seniyya fi'l-Ahâdisi al-Qudsiyya*". *Trabzon Theology Journal* 11/Spe-

cial Issue (November 2024), 177-198.

<https://doi.org/10.33718/tid.1461254>

Date of Submission : 07.08.2024

Date of Acceptance : 28.10.2024

Date of Publication : 30.11.2024

Peer-Review : Double anonymized - Two External

Ethical Statement : This paper is a version of the unpublished paper titled "Muhammad al-Trabzonī al-Madani's interpretation of the Qudsi Hadith in his work al-Ithāfāt al-Seniyya fī'l-Ahādīsi al-Qudsiyya", which was presented orally at the Symposium on Religious Life in Trabzon from Past to Present Symposium held between 17-18 October 2024, by developing and partially changing the content.

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Plagiarism Checks : Yes – iThenticate

Conflicts of Interest : The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support : The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Copyright & License : Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Giriş

Yüce Allah'ın âlemlere rahmet olarak gönderdiği son elçisi Hz. Peygamber'in evrensel ve ebedî öğretisini anlamak, anlatmak, yaşamak ve yaşatmak her zaman ve her zeminde tüm Müslümanların temel amacı ve yegâne hedefi olmuştur. Müslümanlar bu ulvî gayeyi gerçekleştirmek, nihâî mutluluğa erişmek ve Allah'ın rızasına uygun bir hayat sürdürebilmek için Hz. Peygamber'in öğretilerini, örnekliliğini her zaman öncelemiş, önemsemiş, kendilerine rehber ve hedef edinmişlerdir. Sahâbeden başlamak üzere günümüze kadar her asırda Hz. Peygamber'in sünnetini ve onun bir nevi taşıyıcısı olan hadisi öğrenmek ve öğretmek maksadıyla gerek ezberleyerek hafızalarda gerekse yazarak metinlerde nakletmek İslâm ümmetinin temel vazifelerinden birisi olmuştur. Ümmet coğrafyasının her bölgesinde bu ulvî gayeyi gerçekleştirmek için her asırda nasipli kişiler hep var olmuştur gelecekte de var olacaktır.

Hz. Peygamber'in örnekliliği ve önderliğinde bütün insanlığa gönderilmiş olan İslâm dini risâletin başlangıcıyla birlikte tüm coğrafyaya yayılmaya ve tüm insanlığa ulaştırılmaya başlandı. Hz. Peygamber döneminde Hicaz bölgesinin İslâm'la müşerref olmasının ardından hulefâ-yi râşidîn döneminde Arap coğrafyası aşılmış Fars ve Bizans sınırlarının ötesine geçilmiş, kısa sürede pek çok bölge Müslüman olmuştu. Hz. Peygamber'in sahâbesi de “Kim benden bir şey işitip de onu işittiği şekilde başkasına ulaştırırsa Allah o kimsenin yüzünü ağartsın.”¹ müjdesine nail olmak için O'nun öğretilerini, sözlerini, sîretini ve sünnetini oralara kadar ulaştırmış, insanlığın idrakine sunmuştu. Bu muştuya ulaşmak sahâbeden sonra gelen Müslümanların da arzusu ve hedefi olmuştur.

Türkler'in İslamiyeti kabulünden sonra Müslümanlık Türklerin arasında hızlıca yayıldı, benimsendi ve onlar vasıtasıyla çok daha geniş bir alanda kabul gördü. İslâm kültür ve medeniyeti çok daha zengin ve etkin bir konuma geldi. Hem temel İslâmî ilimler sahasında hem de beşerî bilimler alanında son derece önemli ve kalıcı eserler verildi. Kendi dönemlerinden sonrakilere yol gösterecek, önderlik edecek pek çok âlim, mütefekkir ve bilim insanı yetişti. Bu ilmî terakki Osmanlı devletinin hüküm sürdüğü devirlerde daha belirgin ve daha etkindi. Hadis, tefsir, fıkıh, kelam ve felsefe gibi pek çok alanda muhalled eserler kaleme alındı, ciltler dolusu eserler yazıldı. Bu eserlerden pek çoğu hâlen kütüphanelerimizde yazma nüsha olarak raflarda durmakta gün yüzüne çıkmayı okuyucuyla buluşmayı beklemektedir. İşte bu çalışmamızın konusunu oluşturan müellif Muhammed et-Trabzonî el-Medenî (ö. 1200/1786) ve onun *el-İthâfâtü's-seniyye fi'l-ehâdisi'l-kudsiyye* adlı eseri bunlardan yalnızca biridir. Kudsi hadislerin alfabetik bir sıralama ve üç temel başlık altında derlendiği bu çalışma özelinde Muhammed et-Trabzonî'nin kudsi hadis yorumunu ve bu konuya bakışını incelemeyi ve değerlendirmeyi hedefliyoruz.

Muhammed et-Trabzonî ve eserleri üzerinde pek çok çalışma kaleme alınmış olmakla birlikte gerek eserlerinin matbu hale getirilip halkın istifadesine sunulmasında gerekse görüş ve düşüncelerinin akademik ortamlarda yeterince tartışılıp değerlendirilmesinde istenilen seviyeye ulaşıldığı söylenemez. Zira pek çok Osmanlı padişahının hüküm sürdüğü

1 Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ et-Tirmizî, *es-Sünen*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1998), “ilim”, 7; Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Şu'ayb el-'Arna'ût (b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009) “Sünnet”, 18.

farklı zaman dilimlerinde Trabzon'dan İstanbul'a, İstanbul'dan Hicaz'a kadar geniş bir coğrafyayı kapsayan bir birikimin daha kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesine ihtiyaç vardır. Bununla birlikte yaptığımız literatür taramasında gerek Muhammed et-Trabzonî el-Medenî gerekse onun eserleri üzerinde yapılan tez, kitap, makale, sempozyum ve ansiklopedi madde türünden çalışmaların olduğunu gördük. Bu çalışmalardan hadisle ilgili olanlardan bir kısmını zikretmek yerinde olacaktır.

“Alrawe, Mustafa Mohamedsaed Abduljabar. Muhammed Medeni Efendi'nin “*Risâle fi fedâili's-suver ve'l-âyât*” Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili. Bolu: Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

Aydın, Emin. Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin (v. 1200/1786) “*ed-Dürrü's-Semîne*” Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

Aysan, Mehmet Ali. Mehmed et-Trabzonî'nin *er-Risâle fi fenni usûli'l-hadis hâşiye alâ Nüzheti'n-nazar fi tavdîhi nuhbeti'l-fiker* Adlı Eseri ve Hadis Usûlüne Katkısı. Bayburt: Bayburt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Çayır, Sümeyye. Mehmed el-Medenî et-Trabzonî'nin *el-Câmiu'l-A'zam fi Esmâi Nebiyyine'l-Mu'azzam* Adlı Eserinin İnceleme ve Tahkiki. İstanbul: FSMVÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Demirci, Selim. “*Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Hadisle İlgili Eserleri*”. Trabzonlu Müellifler ve Eserleri (Osmanlı Dönemi). Ed. Süleyman Gür, Ahmet C. Karaca. İstanbul: Ensar Yayınları, 2023.

Ertürk, Zekeriya. Mehmed Medeni et-Trabzonî Efendi'nin *el-İthâfâtü's-seniyye fi'l-ehâdisi'l-kudsiyye* adlı Eserinin Birinci Bölümünün Tahkik, Taḥric ve Tercümesi. Bayburt: Bayburt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

Saylan, Şenol. “*Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin (ö. 1200/1786) Hayatı ve Eserleri*”. Trabzonlu Müellifler ve Eserleri (Osmanlı Dönemi). Ed. Süleyman Gür, Ahmet C. Karaca. İstanbul: Ensar Yayınları, 2023.

Şeḡgale, Abdulkadir Abdulhakim. Muhammed el-Medenî (1200/1786)'nin “*el-İthâfâtü's-Seniyye fi'l-Ahâdisi'l-Kudsiyye*” Adlı Eserinin Tahkiki. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.”²

Gerek kendisi gerekse eserleri hakkında yukarıda isimlerini saydığımız çalışmaların dışında daha pek çok araştırma ve değerlendirme yazısının kaleme alındığı Muhammed et-Trabzonî el-Medenî'nin ve eserlerinin araştırma ve incelenmeye değer bir âlim olduğu ortadadır. O, vermiş olduğu eserler ve ortaya koyduğu fikirlerle bu ilgiyi her zaman hak etmiş bir âlimdir.

1. Muhammed et-Trabzonî el-Medenî ve *el-İthâfâtü's-Seniyye fi'l-Ehâdisi'l-Kudsiyye* Adlı Eseri

Çalışmamızın ana konusunu her ne kadar Muhammed et-Trabzonî el-Medenî'nin kudsi

---

2 bkz. <https://islamiilimler.ueam.trabzon.edu.tr/S/6082/trabzon-kaynakcasi> (Erişim tarihi, 24.07.2024)

hadis anlayışı oluşturuyorsa da öncesinde hem hayatı hakkında kısa ve öz hem de *el-İthâfâtü's-seniyye fi'l-ehâdisi'l-kudsiyye* adlı eseri hakkında yeterli derecede ön bilgi vermek konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

1.1. Muhammed et-Trabzonî el-Medenî'nin Hayatı ve İlmî Kişiliği

Biyografik kaynaklarda tam adı Muhammed b. Mahmud b. Salih b. Hasan et-Trabzonî el-Medenî el-Mekkî el-Hanefî el-Kâdirî şeklinde geçmektedir.³ Bu isim onun hayat yolculuğunun da bir nevi özeti içerir. et-Trabzonî ifadesi onun doğum yerine, Medenî ve Mekkî nisbeleri daha sonraki ikamet yerlerine, el-Hanefî mezhep mensubiyetine ve el-Kâdirî'de tasavvufî anlayışına atıftır. Nitekim *ed-Dürerü's-Seniyye* adlı eserin istinsah kaydında “Doğum olarak Trabzonlu, eğitim yönünden İstanbullu, komşuluk bakımından Mekke ve Medineli, yerleşim yönünden Şamlı ve Kudüslü, Allah'ın arzında dolaşan bir gezgin.”⁴ olarak kendisini tanımlar. Doğum tarihi hakkında kesin bir bilgi olmadığı için yapılan çalışmalarda farklı farklı tarihler verilmiştir. 1114/1702 tarihinde doğduğunu ifade edenler olduğu gibi⁵ 1100/1688-9 tarihini verenler de vardır.⁶

Müellif, ilk tahsilini ve hafızlık eğitimini memleketi Trabzon'da tamamladıktan sonra o dönemin şartları gereği ilim merkezi olan İstanbul'a gider. Hangi tarihte ve kaç yaşlarında bu yolculuğa çıktığı hakkında kesin bir kayıt mevcut değildir. İstanbul'da belirli bir süre kaldıktan sonra farklı tarihlerde Şam, Halep, Kudüs, Mekke, Medine ve Mısır gibi dönemin ilim merkezlerine giderek pek çok âlimden ders almıştır. Onlardan çeşitli alanlarda temel kaynak eserleri okumuş ve icazetler almıştır.⁷ Hicaz'da bulunduğu sırada Muhammed b. Tayyib el-Fâsî el-Malikî'den (ö. 1170/1756) *Sahihayn*'ı, Tirmizî'nin (ö. 279/892) *eş-Şemâ'il*'ini, Irakî'nin (ö. 806/1404) *el-Elfiyye*'si ve Fîrûzâbâdî'nin (ö. 817/1415) *el-Kamûsü'l-muhîr*'ini tedris etti. Muhammed b. Hasan b. Himmât ed-Dımaşkî'den (ö. 1175/1761) *el-Muvatta'*, *Kütüb-i Sitte*'yi, Dârimî'nin (ö. 255/869) *es-Sünen*'ini ve *Delâ'ilü'l-hayrât*'ı okumuştur. Ayrıca Mescid-i Harâm müderrislerinden Yahyâ b. Sâlih'ten (ö. ?) de fıkıh ve hadis derslerinden icazet almıştır.⁸

3 Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin* (Beyrut: Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, 2002), 12/3; Ebû Gays Muhammed Hayrüdîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ez-Ziriklî, *el-A'lâm kamûsu terâcîmi li-eşheri'rriçâl ve'n-nisâ* (Beyrût: Dâru'l-İlim li'l-Melâyîn, 2002), 3/225,7/89; Mehmet Tahir Bursalı, *Osmanlı Müellifleri* (İstanbul: Meral Yayınevi, ts.), 1/156.

4 Şenol Saylan, “Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Hayatı ve Eserleri”, *Trabzonlu Müellifler ve Eserleri (Osmanlı Dönemi)*, ed. Süleyman Gür- A. Cevdet Karaca (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2023), 424.

5 Emin Aydın, *Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin (v.1200/1786) “ed-Dürerü's-Semîne” Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 5.

6 Abdulkâdir Abdulkârim Şeğgâle, *Muhammed el-Medenî'nin “el-İthâfâtü's-Seniyye fi'l-Ahâdisi'l-Kudsiyye” Adlı Eserinin Tahkikî* (Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 6; Zekeriya Ertürk, *Mehmet Medenî et-Trabzonî Efendi'nin “el-İthâfâtü's-Seniyye fi'l-Ehâdisi'l-Kudsiyye” Adlı Eserinin Birinci Bölümü'nün Tahkik, Tahrir Ve Tercümesi* (Bayburt: Bayburt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 8; Saylan, “Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Hayatı ve Eserleri”, 425.

7 Saylan, “Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Hayatı ve Eserleri”, 426-427.

8 Ali Benli, “Trabzonî, Mehmed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/304; Selim Demirci, “Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Hadisle İlgili Eserleri”, *Trabzonlu Müellifler ve Eserleri (Osmanlı Dönemi)*, ed. Süleyman Gür- Karaca, A. Cevdet (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2023), 445-463.

Muhammed et-Trabzonî, 1753 yılında İstanbul'a geri dönmüş⁹ ve Süleymaniye Medresesi'nde müderris ve hâfız-ı kütüb olarak görevlendirilmiştir.¹⁰ Vefat etmeden kısa bir süre önce 15 Nisan 1785 tarihinde 226 adet kitabı görevli bulunduğu Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlamış ayrıca görevde bulunduğu süre içerisinde de pek çok eserin kütüphaneye kazandırılmasına öncülük etmiştir.¹¹ Tasavvufu da ilgilenen Muhammed et-Trabzonî, Kâdirî tekkesi müntesibi olup¹² içinde bulunduğu toplumun dînî, ahlâkî ve sosyal konularıyla da yakından ilgilenmiş ve Müslümanların birlikteliği için gayret sarf etmiştir. Özellikle halk arasında bir ayrışma konusu olan tekfircilik hakkında halka ikazlarda bulunmuş, birleştirici ve uzlaştırıcı bir tavır tutunmuştur.¹³

Muhammed et-Trabzonî'nin vefat tarihi hakkında da farklı tarihlendirmeler ve değerlendirmeler mevcuttur. Bursalı Mehmed Tahir 1123/1711 tarihinde Medine'de vefat ettiğini kaydetmiş de¹⁴ Mehmed Süreyyâ 15 Ramazan 1200'te (12 Temmuz 1786) İstanbul'da öldüğünü ve Karacaahmet Mezarlığı'nda defnedildiğini aktarır.¹⁵ Bağdatlı İsmail Paşa da aynı tarihi verir.¹⁶

Biyografik kaynaklardan hayat hikayesi hakkında edindiğimiz bilgilerden vardığımız netice, Muhammed et-Trabzonî'nin tam bir ilim aşığı, araştırmacı ve müstensih bir ilim yolcusu olduğudur. Gerek seyahat ettiği ilmî merkezlerde hocalarından aldığı icazetler ve gerekse telif ve istinsah ettiği onlarca eserden onun ne denli ilmî birikime sahip olduğu net bir şekilde görülmektedir. Öte yandan Muhammed et-Trabzonî'nin iyi bir fakih, muhaddis, müfessir, kalamcı ve dilci olmasının yanında coğrafya ve tıp gibi farklı alanlarda da yetkin bir kişiliğe sahip olduğunu görmekteyiz. Arap dili ve belâgatı alanında da pek çok eser veren et-Trabzonî'nin, eserlerini Arapça olarak kaleme alması onun Arap dili konusundaki vukufiyetinin göstergesidir. Temel İslamî ilimlerde telif ettiği eserler, yaptığı ihtisarlar, ta'lik, şerh ve hâşiyelerin nicelik ve nitelikleri onun bu mecradaki yetkinliğini gösteren belgelerdir.¹⁷

Muhammed et-Trabzonî'nin telif ve istinsah ettiği eserlerin bir kısmının hadis ilmine dair olması onun hadis alanındaki ilgi ve alakasını bilgi ve birikimini göstermektedir. Ortaya koyduğu eserlerin listesi incelendiğinde onun hadisle ilgili pek çok eserle ilgilendiği, istinsah ettiği, şerh ve hâşiyeler yazdığı, seçki ve derlemeler oluşturduğu pek çoğunun da kenarlarına notlar düştüğü görülür. Notlarında İbn Hacer el-Heytemî (ö. 973/1565)'nin *Şemâil* şerhinden, Münâvî'nin (ö. 1031/1622) *Feyzü'l-Kadîr*'inden ve Ali el-Karî'nin (ö. 1014/1605) *Mirkatü'l-Mefâtîh* adlı eserinden iktibaslarla bulunur.¹⁸

9 Ertürk, *Mehmet Medeni Et-Trabzonî Efendi'nin "el-İthâfâtü's-Seniyye fi'l-Ehâdisi'l-Kudsiyye" Adlı Eserinin Birinci Bölümü'nün Tahkik, Tahric Ve Tercümesi*, 8.

10 Benli, "Trabzonî, Mehmed", 41/304.

11 Saylan, "Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Hayatı ve Eserleri", 427.

12 Mehmet Tahir Bursalı, *Osmanlı Müellifleri* (İstanbul: Meral Yayınevi, ty.), 1/156.

13 Benli, "Trabzonî, Mehmed", 41/304.

14 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/156.

15 Benli, "Trabzonî, Mehmed", 41/304.

16 Muhammed Emin b. Mir Selim el-Bâbânî Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin, esmâ'ü'l-mü'ellifin ve âsârü'l-musannifin* (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı, 1951), 3/345; Muhammed Emin b. Mir Selim el-Bâbânî Bağdatlı İsmail Paşa, *Îzâhu'l-Meknûn fi'z-Zeyli 'alâ Kesfi'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn* (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı, 1945), 1/450.

17 Saylan, "Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Hayatı ve Eserleri", 429.

18 Demirci, "Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Hadisle İlgili Eserleri", 450.

Şenol Saylan, Muhammed et-Trabzonî'nin hayatı ve eserleri hakkında yaptığı araştırmasında onun ilmî yönünü, konuları yorumlamasını, ortaya koyduğu çözümleri gerek muhalif ve gerekse muhataplarına karşı olan tavrını şu cümlelerle dile getirir.

“Muhakkik ve müdekkik bir âlim olan Trabzonî eserlerinde meseleleri temellendirirken öncelikle konuyla ilgili rivayetlere yer verir ve gerekli olduğunda aslı kaynaklara müracaatla bunları değerlendirir. Ayrıca muhatapları tarafından kullanılan görüş ve rivayetleri de temel kaynaklardan tahkik ederek tespit ve tashih etmeye çalışır. Nitekim muhataplarına getirdiği eleştirilerin başında “heva ve heveslerine göre hareket etmeleri, meseleleri yeterince araştırmadan ve anlamadan bir görüşü benimsemeleri ve bu görüşten hareketle de muhalif görüş sahiplerine saldırmaları” yer alır. Meselelere klasik usul ve gelenek çerçevesinde çözümler üretmeye çalışan Trabzonî, daha ziyade Osmanlı döneminde muteber kabul edilen metinler olmak üzere klasik kaynakları esas alır. Görüşlerinin desteklemek ve kabul edilebilirliğini arttırmak için seçici iktibas yöntemiyle mümkün olduğunca fazla ve çeşitte güvenilir kaynağa atıf yapmaya çalışır. Aynı şekilde edindiği eserleri mümkün olduğunca farklı ve güvenilir nüshalarla mukabele edip tashih ve tahkik etmeye çalışır.”¹⁹

Muhammed et-Trabzonî'nin uzun sayılabilecek bir ömrü, bereketli bir yaşamı ve pek çok ilim merkezinde bulunup dönemin önemli âlimlerinden ders ve icazetler alması, İstanbul'da Süleymaniye Medresesi'nde müderrislik, kütüphanede kitap muhafızlığı yapması onun farklı alanlarda çok sayıda eser kaleme almasını sağlamıştır. Biyografik kaynaklarda ve hakkında son dönemlerde yapılan çalışmalarda kendisine atfedilen pek çok eser kayda geçirilmiş, bir kısmı üzerinde de özel çalışmalar yapılmıştır. Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri* adlı eserinde Medenî Muhammed Efendi'nin el yazısıyla yazma risalelerinden oluşan bir mecmuanın Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunduğunu belirtir.²⁰ Ali Benli de çalışmasında bunlardan 23 tanesini kısa bilgi notlarıyla tanıtır.²¹

Muhammed et-Trabzonî'nin eserlerinin sayısı üzerinde farklı yorum ve değerlendirmeler de yok değildir. Bazı eserlerin isim benzerliği yüzünden et-Trabzonî'ye atfedildiği, bazılarının ise üzerlerinde çalıştığı, onları istinsah ettiği ve kayıtlar düştüğü için onların da kendisine ait olduğu zannıyla onun adına yazıldığı ifade edilmektedir.²²

Muhammed et-Trabzonî'nin Kur'an ilimleri ve tefsir başta olmak üzere, hadis, hadis usulü, fıkıh, akaid, kelam, tasavvuf, dua, tarih, siyer, mezhepler tarihi, Arap dili ve belâgatı, tıp, eczacılık, coğrafya, eğitim-öğretim alanında telif ettiği, nüsha karşılaştırma, tahkik ve tashih ettiği onlarca eseri bulunmaktadır. Biz burada bu eserlerin adlarını çalışmamızın sınırlılıkları nedeniyle vermiyor, bu konuda yapılan araştırmalara atıfta bulunmakla yetiniyoruz. Eserler ve içerikleri hakkında daha detaylı bilgilere bu çalışmalardan ulaşılabilir.²³

19 Saylan, “Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Hayatı ve Eserleri”, 430.

20 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/156.

21 Benli, “Trabzonî, Mehmed”, 41/304-305.

22 Saylan, “Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Hayatı ve Eserleri”, 431.

23 Benli, “Trabzonî, Mehmed”, 41/304-305; Saylan, “Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Hayatı ve Eserleri”, 431-435; Ertürk, *Mehmet Medenî Et-Trabzonî Efendi'nin “el-İthâfâtü's-Seniyye fi'l-Ehâdisi'l-Kudsiyye” Adlı Eserinin Birinci Bölümü'nün Tahkik, Tahric Ve Tercümesi*, 10-26; Demirci, “Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Hadisle İlgili Eserleri”, 451-460; Şeğgale, *Muhammed el-Medenî'nin “el-İthâfâtü's-Seniyye fi'l-Ahâdisi'l-Kudsiyye” Adlı Eserinin Tahkiki*, 11-20; Sümeyye Çayır, *Mehmed el-Medenî*

Ancak çalışmamızın konusunu oluşturan *el-İthâfâtü's-seniyye fi'l-ehâdîsi'l-kudsiyye* adlı eserin de içinde yer aldığı hadis ve hadis usulü ile alakalı olanların isimlerini vermekle yetineceğiz. Bunların bazıları şunlardır:

1. *el-İthâfâtü's-seniyye fi'l-ehâdîsi'l-kudsiyye*.²⁴
2. *Risâle fi fezâ'ili's-süver ve'l-âyât (ed-Dürerü's-semîne fi fezâ'ili'l-âyât ve's-süveri'l-azîme)* (Süleymaniye Ktp., Süleymaniye, nr. 1041, vr. 202a-244a; Fâtih, nr. 754).²⁵
3. *Ruseyyiletün fi ma'rifeti menâkibi ba'di'l-eimmeti'l-muhaddisîn*.²⁶
4. *Ruseyyiletün fi beyâni ma verade fi fedâili's-sultan mine'l-e-hâdîs*.
5. *ed-Dürü'l-münazzam fi şerhi'l-hizbi'l-a'zam*. Ali el-Kârî'ye ait dua mecmuasının şerhidir. (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 1559).²⁷
6. *Hâşiye alâ Mevdu'ati Aliyyi'l-Kârî*. (Ali el-Kârî'ye ait dua mecmuasının şerhidir. Süleymaniye Kütüphinesi, Lâleli Bölümü, nr.1559)²⁸
7. *er-Risâle fi Fenni Usûli'l-Hadis, Hâşiye alâ Nüzheti'n-Nazar fi Tavdîhi Nuhbeti'l-Fiker*.²⁹ Eserin müellifinin başka bir Muhammed et-Trabzonî olma ihtimali hakkında da kayıtlar mevcuttur.³⁰

1.2. Muhammed et-Trabzonî'nin *el-İthâfâtü's-Seniyye fi'l-Ehâdîsi'l-Kudsiyye* Adlı Eseri

el-İthâfâtü's-Seniyye, Süyûtî'nin *Cem'ü'l-cevâmi'i* başta olmak üzere alfabetik tarzda hazırlanmış eserlerden istifade edilerek derlenen kudsî hadislerin üç ana başlık altında ve kaynaklarına da işaret edilerek verildiği bir eserdir.³¹ Bu alanda hazırlanmış olan eserler arasında fazla rivayeti içermesi yönüyle de dikkat çeken bir teliftir. Bu nedenle eser üzerine ülkemizde tez düzeyinde müstakil iki çalışma tamamlanmış, ayrıca Muhammed et-Trabzonî hakkında yapılan diğer çalışmalarda da bu esere atıflar yapılmış, referanslar verilmiş, muhteviyatı hakkında bilgiler paylaşılmıştır. Bununla ilgili olan çalışmalara daha önce işaret etmiş ayrıca atıflar yaparak da onlara göndermelerde bulunmuştuk. Eserin gerek yapısal

---

et-Trabzonî'nin el-Câmiu'l-A'zam fi Esmâi Nebiyyine'l-Mu'azzam Adlı Eserinin İnceleme ve Tahkiki (İstanbul: Fatih Sultan Mehmed Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 19-22.

24 Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifin*, 3/345; Benli, "Trabzonî, Mehmed", 41/304; <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/144801>/<https://portal.yek.gov.tr/works/detail/434591> (Erişim tarihi: 26.07.2024)

25 Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifin*, 3/345; Benli, "Trabzonî, Mehmed", 41/304. <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/144818> (Erişim tarihi: 26.07.2024)

26 Demirci, "Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Hadisle İlgili Eserleri", 459; Mehmet Ali Aysan, *Mehmed et-Trabzonî'nin er-Risâle fi Fenni Usûli'l-Hadis: Hâşiye alâ Nüzheti'n-Nazar fi Tavdîhi Nuhbeti'l-Fiker Adlı Eseri ve Hadis Usûlüne Katkısı* (Bayburt: Bayburt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 14.

27 Bağdatlı İsmail Paşa, *İzâhu'l-Meknûn*, 1/450; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifin*, 3/345; Benli, "Trabzonî, Mehmed", 41/305; Demirci, "Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Hadisle İlgili Eserleri", 456. <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/560576> (Erişim tarihi: 26.07.2024)

28 Saylan, "Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Hayatı ve Eserleri", 432.

29 Aysan, *Mehmed et-Trabzonî'nin er-Risâle fi Fenni Usûli'l-Hadis: Hâşiye alâ Nüzheti'n-Nazar fi Tavdîhi Nuhbeti'l-Fiker Adlı Eseri ve Hadis Usûlüne Katkısı*, 35 vd.

30 Saylan, "Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Hayatı ve Eserleri", 434.

31 Benli, "Trabzonî, Mehmed", 41/304.

ve gerekse içerik yönünden değerlendirmesine geçmeden önce bu konuda yapılmış olan iki tez çalışması hakkında alanla ilgili çalışmaya yapacak olan okuyucularımıza faydalı olması umuduyla birkaç bilgi vermek istiyoruz. Birbirinden bağımsız olarak hazırlanmış bu iki çalışma bir yıl ara ile 2016 ve 2017 yıllarında tamamlanmıştır.

Çalışmaların ilki 2016 yılında Bayburt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı bünyesinde Prof. Dr. Nevzat Aydın danışmanlığında Zekeriya Ertürk tarafından hazırlanan “Mehmet Medenî et-Trabzonî Efendi'nin “*el-İthâfâtü's-Seniyye fi'l-Ehâdisi'l-Kudsiyye*” Adlı Eserinin Birinci Bölümü'nün Tahkik, Tahrîc ve Tercümesi” dir.

Çalışmanın isminden de anlaşılacağı gibi eserin tamamı üzerinde değil de yalnızca birinci bölümünün edisyon kritiği, tahrîc ve tercümesiyle sınırlı bir çalışmadan oluşmaktadır. İki bölümden oluşan tezin birinci bölümünde Muhammed et-Trabzonî'nin yaşadığı dönemin sosyo-kültürel durumu, hayatı, ailesi eğitim hayatı ve eserleri gibi temel konular işlendikten sonra ikinci bölümde *el-İthâfâtü's-seniyye fi'l-ehâdisi'l-kudsiyye* adlı eserin birinci bölümünün tahkikinden sonra bölümde yer alan 168 kudsi hadisin tahrîc ve tercümesi yapılmış sıhhatleri hakkında bilgiler verilmiştir.³²

İkinci çalışma ise hemen birinci çalışmadan bir yıl sonra 2017 yılında Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Hadis Bilim Dalı bünyesinde Prof. Dr. Recep Tuzcu danışmanlığında Abdulkâdir Abdulhakîm Şeğgâle tarafından hazırlanan “Muhammed el-Medenî (1200/1786)'nin “*el-İthâfâtü's-Seniyye fi'l-Ahâdisi'l-Kudsiyye*” Adlı Eserin Tahkiki” dir.

Çalışma *el-İthâfâtü's-seniyye fi'l-ehâdisi'l-kudsiyye*'nin tamamını içerdiği için bir öncekinden daha kapsamlı bir çalışmadır. Çalışmada iki el yazma nüshanın mukayeseli tahkiki, hadislerinin tahrîci, tahlil ve tenkitleri, sıhhat durumları hakkında değerlendirmeler yapılmaya çalışılmıştır. Müellifin hayat hikayesi ve eserleri hakkında genel bilgi verildikten sonra *el-İthâfâtü's-seniyye fi'l-ehâdisi'l-kudsiyye*'nin el yazması nüshaları hakkında değerlendirmelere yer verilen ikinci bir başlıktan sonra üçüncü başlık altında eserin tahkiki yapılmıştır. Eserin matbu haline ulaşamayan ve el yazması nüshalarından da okumakta zorlananlar için faydalı ve kolaylaştırıcı bir çalışma olduğunu düşünüyoruz.³³

1.2.1. Eserin Müellife Aidiyeti

Gerek Muhammed et-Trabzonî'nin hayatı ve eserleri hakkında yapılan genel çalışmalar ve gerekse *el-İthâfâtü's-seniyye fi'l-ehâdisi'l-kudsiyye* üzerinde yapılan özel çalışmalar eserin müellifine aidiyeti hakkında kesin bir kanaat ortaya koymaktadır. Süleymaniye Kütüphanesi Süleymaniye kollections bölümünde 1041 arşiv numarasıyla kayıtlı müellifin kendi el yazması nüshasında eserin müellif hattı olduğu kaydı yer almaktadır.³⁴

32 Geniş bilgi için bkz., Ertürk, *Mehmet Medenî Et-Trabzonî Efendi'nin “el-İthâfâtü's-Seniyye fi'l-Ehâdisi'l-Kudsiyye” Adlı Eserinin Birinci Bölümü'nün Tahkik, Tahrir Ve Tercümesi*.

33 Geniş bilgi için bkz., Şeğgâle, *Muhammed el-Medenî'nin “el-İthâfâtü's-Seniyye fi'l-Ahâdisi'l-Kudsiyye” Adlı Eserinin Tahkiki*.

34 Ertürk, *Mehmet Medenî Et-Trabzonî Efendi'nin “el-İthâfâtü's-Seniyye fi'l-Ehâdisi'l-Kudsiyye” Adlı Eserinin Birinci Bölümü'nün Tahkik, Tahrir Ve Tercümesi*, 21; Şeğgâle, *Muhammed el-Medenî'nin “el-İthâfâtü's-Seniyye fi'l-Ahâdisi'l-Kudsiyye” Adlı Eserinin Tahkiki*, 20.

Îzâhu'l-Meknûn adlı eserinde Bağdatlı İsmail Paşa eserin h. 1191 yılında vefat eden ve el-Medenî olarak bilinen Şeyh Muhammed b. Mahmud b. Salih b. Hasan et-Trabzonî'ye ait olduğu kaydını düşer.³⁵ Aynı şekilde *Hediyetü'l-ârifin* adlı eserinde de: “Medine-i Münevver'e'ye komşu olduğu için el-Medenî diye bilinen Şeyh Muhammed b. Mahmud b. Salih et-Trabzonî el-Hanefî, İstanbul'a döndü ve Süleymaniye medresesinde müderris ve kitap hafızı oldu. *el-İthâfâtü's-seniyye fi'l-ehâdisi'l-kudsiyye* te'lif ettiği eserlerdendir. 1200 tarihinde vefat etmiştir” bilgisine yer verir.³⁶

Muhammed et-Trabzonî'nin müellefatından bir kısmı derleme niteliğinde olup küçük bazı değişikliklerle yeniden kaleme alınmış, özgün bir telif olmayan seçki mahiyetinde eserlerdir. Kudsî hadislerle ilgili olan bu eserini de oluştururken kendisinden önce bu alanda yazılmış olan benzer eserlerden ve hadis koleksiyonlarından hem şekil hem de içerik yönünden oldukça istifade etmiştir. Bu kaynaklardan biri de Münavî'nin *el-İthâfâtü's-seniyye bi'l-ehâdisi'l-kudsiyye* adlı eseridir. Eserin isminden de anlaşılacağı üzere yalnızca bir harf (f yerine b) değişikliği ile aynı ismi vermiştir. Her iki eser isim benzerliğinin yanında içerik yönünden de birbirlerine benzer durumdadır. Muhammed et-Trabzonî Münavî'nin eserinde yer alan 272 kudsî rivayeti farklı sıralamalarla eserinin birinci bölümünde yer vermiştir. Her iki eser kapsam bakımından da farklıdır. Muhammed et-Trabzonî'nin eseri 864 rivayet içermesi yönünden bu alandaki en hacimli eserdir.

1.2.2. Eserin Nüshaları ve Kütüphane Kayıtları

Eser üzerinde yapılan çalışmalar *el-İthâfâtü's-seniyye fi'l-ehâdisi'l-kudsiyye*'nin pek çok nüsha ve matbu formunun kütüphane kayıtlarında mevcut olduğunu göstermektedir. Eserin müellif nüshasının 1041 arşiv numarasıyla yer aldığı beş tane tam nüshası, bir tane de 8 varaktan oluşan eksik bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde mevcuttur. Müellif nüshasında numaralar müellif tarafından sağ üst köşeye konulmuş, 64 varaktan ibaret, her sayfada 25 satır yer almaktadır. Fasil başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmış olup hâşiye ve lahikası da vardır. Ayrıca eserin h.1292 yılında İstanbul'da basılmış 16 sayfadan oluşan eksik bir baskısı ve Haydarabat'ta basılmış nüshaları da vardır. Kayseri Raşid Efendi Eski Eserler Kütüphanesi, Topkapı Kütüphanesi Emanet Hazinesi bölümü, Süleymaniye Kütüphanesi Fatih bölümü, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi bölümü ve Milli Kütüphane'de de kayıtlı pek çok nüshası mevcuttur.³⁷ Eserin kütüphane kayıtlarına ve mikrofilmlerine Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı'nın resmi internet sayfası³⁸ üzerinden de ulaşmak mümkündür.

35 Bağdatlı İsmail Paşa, *Îzâhu'l-Meknûn*, 1/450.

36 Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, 3/345.

37 Benli, “Trabzonî, Mehmed”, 41/304; Ertürk, *Mehmet Medenî Et-Trabzonî Efendi'nin “el-İthâfâtü's-Seniyye fi'l-Ehâdisi'l-Kudsiyye” Adlı Eserinin Birinci Bölümü'nün Tahkik, Tahrir ve Tercümesi*, 21-24; Şeğgale, *Muhammed el-Medenî'nin “el-İthâfâtü's-Seniyye fi'l-Ahâdisi'l-Kudsiyye” Adlı eserinin Tahkiki*, 29-31.

38 <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/252045>; <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/434591>; <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/238261>; <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/317579>; <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/146497>; <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/69314>. (Erişim tarihi: 27.07.2024)

1.2.3. Eserin İçeriği ve Müellifin Tasnif Metodu

Eser daha önce de zikrettiğimiz gibi kudsi hadisleri derlemek amacıyla telif edilmiş ve Süyûtî'nin *Cem'ü'l-cevâmi'i* başta olmak üzere Abdurraûf el-Münâvî'nin *Künûzü'l-haka'ik*³⁹, Ali el-Kârî'nin *el-Ehâdisü'l-Kudsiyyetü'l-Erba'niyye*'si ve *Mirkâtü'l-Mefâtil*'inden istifade edilmiştir. Eserde toplamda tekrarlarıyla birlikte 864 rivayet bulunmaktadır. Musannif eserini oluştururken rivayetlerin sıhhat durumlarını dikkate alarak bir sınırlandırmaya gitmeden kudsi hadis olarak tanımlanabilecek tüm rivayetleri derlemeye çalışmıştır. Bu yüzden rivayetlerin bir kısmı sahih ve hasen, bir kısmı da zayıf hatta mevzu ve kaynağı bulunamayan rivayetlerden oluşmaktadır. Yapılan çalışmalarda hadislerin sıhhat durumları ile ilgili istatistikî bazı sonuçlara da varılmıştır. Bu sonuçlara göre yaklaşık %30'u sahih, %8'i hasen, %37'si zayıf, %14'ü çok zayıf, %9'u mevzu rivayetten oluşmaktadır.⁴⁰

Muhammed et-Trabzonî eserinin baş tarafında Allah'a hamd, Resûlü'ne salât ve selamdan sonra: "*Rabbinin affına muhtaç olan bu aciz kul Muhammed el-Medenî der ki: Hayru'l-beşer Hz. Peygamber'e isnad edilen kudsi hadislerden ulaştıklarımı üç başlık ve bir hatime olmak üzere eserimi oluşturudum.*" diyerek eserinin tertibi hakkında ön bilgi verir.⁴¹

Eserinin birinci bölümünde (فائل) ile başlayan rivayetlere, ikinci bölümünde (يقول) lafzı ile başlayan rivayetlere, üçüncü bölümünde de bu lafızlarla başlamayıp rivayetin metni içerisinde Allah'ın sözünün geçtiği rivayetlere yer vermiştir. Üçüncü bölüm ilk iki bölümden farklı olmak üzere alfabetik bir sıraya göre oluşturulmuş ve her rivayetin başında o hadisin başladığı harf kırmızı yazı ile belirtilmiş, böylece rivayetlerin birbirinden ayrılması ve daha kolay istifade edilmesi sağlanmıştır. Son bölümde de kudsi hadisin tarifi, Kur'an-ı Kerim'de yer alan âyet-i kerîmelerle arasındaki farklar hakkında değerlendirmeler ile eserinin ismi hakkında bilgilere yer vermiştir.⁴²

Birinci bölümde 166 rivayet yer almakta ve herhangi bir kurallı sıralama mevcut değildir. İkinci bölümde 167'den 256. rivayete kadar toplam 90 rivayet vardır ve burada da bir sıralama söz konusu değildir. Üçüncü ve son bölümde 608 rivayet alfabetik bir sıralama ile verilmiştir. Eserde toplam 864 rivayete yer verilmiştir. Rivayetlerin sahâbi râvileri ile sıhhat durumları ve tahrîcleri hakkında da bilgilere yer verilmiştir.⁴³

39 Muhammed et-Trabzonî'nin kudsi hadislerle ilgili bu eseri üzerinde yüksek lisans çalışması yapan Abdulhakîm Şeğgale, Münâvî'nin *Künûzü'l-haka'ik* adlı eserini *Kenzü'd-De'kaik* olarak vermiştir. İsim benzerliğinden olsa gerek sehven yazılan *Kenzü'd-De'kaik* adlı eser Ebü'l-Berekât en-Nesefî (ö. 710/1310)'ye aittir.

40 Şeğgale, *Muhammed el-Medenî'nin "el-İthâfâtü's-Seniyye fi'l-Ahâdisi'l-Kudsiyye" Adlı Eserinin Tahkîki*, 253.

41 Medenî Mehmed Efendi Muhammed et-Trabzonî Mehmed b. Mahmûd b. Sâlih, *el-İthâfâtü's-Seniyye fi'l-Ehâdisi'l-Kudsiyye* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 673), 1. <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/238261> (Erişim tarihi: 27.07.2024).

42 Muhammed et-Trabzonî, *el-İthâfâtü's-seniyye fi'l-ehâdisi'l-kudsiyye* (Fatih, 673), 113b-114a; Ertürk, *Mehmet Medenî Et-Trabzonî Efendi'nin "el-İthâfâtü's-Seniyye fi'l-Ehâdisi'l-Kudsiyye" Adlı Eserinin Birinci Bölümü'nün Tahkik, Tahrir Ve Tercümesi*, 24; Şeğgale, *Muhammed el-Medenî'nin "el-İthâfâtü's-Seniyye fi'l-Ahâdisi'l-Kudsiyye" Adlı Eserinin Tahkîki*, 27.

43 Şeğgale, *Muhammed el-Medenî'nin "el-İthâfâtü's-Seniyye fi'l-Ahâdisi'l-Kudsiyye" Adlı Eserinin Tahkîki*, 27. Şeğgale eserde yer alan hadislerin sayılarını verirken üçüncü bölümdeki hadislerin sayısını yanlışlıkla olsa gerek 508 olarak vermiştir. Metnin tahkikindeki numaralandırma dikkate alındığında ilk iki bölümde 267 rivayetin yer aldığı görünüyor. Dolayısıyla doğru rakam 508 değil 608 olacaktır.

2. Muhammed et-Trabzonî el-Medenî'nin Kudsî Hadis Yorumu

Yaşadığı dönem ve coğrafya itibariyle içinde bulunduğu toplumun gündemini meşgul eden, ilmî ve fikrî ortamların tartışma konuları olan meseleler, fikir ve sorunlar her âlimi olduğu gibi Muhammed et-Trabzonî'yi de etkilemiştir. Bu etki, fikrî ve ilmî anlamda dönemin sorunlarına, tartışma konularına ve toplumun ihtiyaçlarına uygun eserler kaleme almayı veya en azından eserlerinde bu konulara yer vermeyi bir prensip edinmesini sağlamıştır. Telif ettiği onlarca eserden ve kalem oynattığı yüzlerce konudan onun topluma ne kadar iç içe olduğunu, devrin konularıyla ne kadar yakından ilgilendiğini görmekteyiz. Bu cümleden olmak üzere yaşadığı dönemde Osmanlı coğrafyasında ilmî sahada kaleme alınan ve bir tasnif türü olarak yaygınlık kazanan kudsî hadis seçkisi geleneğinin bir semeresi olarak telif etmiş olduğu *el-İthâfâtü's-seniyye fi'l-ehâdisi'l-kudsiyye* adlı eser onun kudsî hadis konusundaki yaklaşımını ve bu konu hakkındaki yorumunu ortaya koymasından önemlidir. Zira kendi türleri içerisinde son derece kapsamlı ve hacimli bu tür bir çalışmayı kaleme alması onun bu konuya verdiği özenin ve önemin bir göstergesidir. Kendisinden önceki dönemlerde yapılan derlemelerden istifade ederek oluşturduğu bu yeni çalışmasında istifade ettiği kaynaklardan farklı ve artı olarak seçtiği ve derlediği rivayetler onun bakış açısının, konu hakkındaki yönelimlerinin ve kudsî hadise olan yorumunun sonucudur.

Muhammed et-Trabzonî'nin telif ettiği bu eserde işlediği kudsî hadis konusunun mütekaddimûn döneminde ortaya çıkmadığı, temel hadis kaynaklarında ve usul kitaplarında yer almadığı bilinen bir husustur. Gerek mütekaddimûn ve gerekse müteahhirûn döneminde telif edilen hadis usulü eserlerinde bu tür bir tasnif ve tanımlamanın bulunmaması kudsî hadis kavramının hadis kavramlarına sonradan eklenmiş muhdes bir ıstılah olduğunu gösterir.⁴⁴ Bununla birlikte sonraki dönemlerde ortaya çıkmış bir tasnif türü olarak yaygınlık kazanmış ve pek çok âlim bu konuda eserler kaleme almıştır. Biz Muhammed et-Trabzonî'nin kudsî hadis yorumuna geçmeden önce konunun daha iyi anlaşılması için kudsî hadisin tanımı, ortaya çıkışı, bu konuda yapılan çalışmalar, güncel tartışma ve araştırmalardan detaya ve tartışma konularına girmeden çalışmamızın sınırlıkları içerisinde kısaca bahsetmek istiyoruz.

Hız Peygamber'den itibaren gerek sahâbe ve gerekse sahâbeden sonra gelen nesiller O'nun sünnetini, sîretini ve üsve-i hasene olan güzel ahlakını büyük bir titizlik ve özenle öğrenmeye, öğretmeye, anlamaya ve bir sonraki nesle aktarmaya azami gayret göstermişlerdir. Sünneti ve sünnetin sonraki nesillere aktarım aracı olan hadisi en duru ve en sahih bir şekilde korumak ve rivayet etmek için büyük çaba ve gayret göstermişlerdir. Bu gayret ve çabaların sonucu olarak da günümüze ulaşmış hadis ve hadis usulü ile alakalı kütüphaneler dolusu eserler ve muazzam bir ilmî birikim bırakmışlardır. Bu eserlerde Hz. Peygamber'in sözleri, fiilleri başta olmak üzere sahâbesinin, tabîînin ve sonraki nesillerin sözlerinin de kayıt altına alındığını ve bizlere ulaştırıldığını görmekteyiz. Bu mirasın aktarılması yanında hadis ıstılahları, hadis rivayet yöntemleri, hadis edebiyatı ve hadis anlama ve yorumlama yöntemiyle ilgili olarak da pek çok eser meydana getirilmiş, hadisle ilgili kavramlar, ıstılahlar, terimler bu eserlerde tartışılmış, yorumlanmış ve değerlendirilmiştir. Kudsî hadis kavramı da bunlardan biridir.

---

44 İsa Akalın, "Vahiy Çeşitleri Tartışmalarında Kudsî Hadis Meselesi", *İlahiyat Akademi* 10 (Aralık 2019), 26.

2.1. Kudsi Hadis Tanımı

Kudsi kelimesi sözlükte “tenzih etmek, mukaddes kılmak, temiz olmak” anlamlarında kullanılan ve kudis kökünden türetilmiş ism-i mensub bir kelimedir. Her türlü noksan sıfatlardan uzak yüce bir varlığa ait olan şey demektir.⁴⁵ Kudsi hadis ise; Hz. Peygamber'in, Rabbinde zıfâfe veya rabbinden rivayet ettiği hadislerdir. İlahî veya rabbanî hadis de denilmiştir.⁴⁶ Manası Allah'a ait olduğu için kutsallık boyutu vurgulanmış, Peygamber telaffuz ettiği için de hadis denmiştir. Zira Allah'a zıfâfe edilmek, Hz. Peygamber'in diğer hadislerinde olmayan bir özelliştir.⁴⁷

Kudsi hadis tabiri terim olarak hicrî 6. (milâdî 12.) asırdan itibaren bu alanda yazılmaya başlanan derleme eserlerden sonra ortaya çıkmıştır.⁴⁸ Kudsi hadisi, bir hadis terimi olarak ilk tarif eden âlim Şerafeddin et-Tîbî (ö. 743/1342) olmuştur.⁴⁹ Daha sonra Seyyid Şerif el-Cürçânî (ö. 816/1413)⁵⁰, İbn Hacer el-Heytemî⁵¹, Ali el-Kârî⁵², Ebu'l-Bekâ el-Ukberî (ö. 1094/1683) ve Zafer Ahmed et-Tehânevî (ö. 1158/1745)⁵³ eserlerinde kudsi hadisi tarif etmişler ve üzerinde konuşmuşlardır.⁵⁴ Günümüzde İslâm dünyasında, ülkemizde ve Batı'da yapılan çağdaş çalışmalarda kudsi hadise atıfta bulunan en erken tarihli çalışma ise Cemâleddin el-Kâsimî'nin (ö. 1914) *Kavâidü't-tahdîs min fûnûni mustalahi'l-hadis*⁵⁵ adlı eseridir.⁵⁶

Muhammed et-Trabzonî, eserinin son kısmında yer alan hâtime bölümünde kudsi hadisin sözlük anlamını verdikten sonra Cürçânî'nin *et-Ta'rîfât* adlı eserinde yaptığı tanımlamayı yapar.⁵⁷ Cürçânî'nin kudsi hadis tanımı şöyledir:

“Kudsi hadis, mânâsı bakımından Yüce Allah'a, lafız bakımından da Resûlullah (s.a.v)'a aittir. O, Nebî'sine ilham veya rüya vasıtasıyla haber verdiği ve Nebî'nin de bu mânâyı

45 İbn Manzûr Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrer el-Ensârî, *Lisânü'l-'Arab*, “kds” mad. (Beyrut: Dâru Sâdir. ts.) 6/168; Hüseyin b. Muhammed b. Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi garibi'l-Kur'ân*, “kds” mad. nşr. M. Seyyid Kîlânî, (Kahire: 1381/1961); Hayati Yılmaz, “Kudsi Hadis”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/318.

46 Talat Koçyiğit, *Hadis İstilahları* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1985), 123.

47 Enbiya Yıldırım, “Kudsi Hadisler Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 13/2 (2009), 40.

48 Yılmaz, “Kudsi Hadis”, 26/318; İsa Akalın, “Kudsi Hadis Mefhûmunun Serencâmı”, *Hadis Tetkikleri Dergisi* 15/1 (2017), 8.

49 Ebû Muhammed Şerefüddîn Hüseyin b. Abdillâh b. Muhammed et-Tîbî, *el-Kâşif 'an Hakâiki's-Sünen*, thk. Abdülhamid Hendavî (Riyad: Mektebetu Nizâr Mustafâ el-Bâz, 1997), 2/470.

50 Ebû'l-Hasen 'Alî b. Muhammer b. 'Alî es-Seyyid eş-Şerîf Cürçânî, *Kitâbu't-Ta'rîfât*, thk. Heyet (Beyrut: y.y., 1403/1983), 8.

51 Ahmed b. Muhammed b. Ali İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fethu'l-Mubîn bi Şerhi'l-Erbaîn*, (Cidde: Daru'l-Minhac, 1428/2008), 436.

52 Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî, *el-Ehadisu'l-Kudsiyyeti'l-Erbeiniyye*, (Cidde: Mektebetu's-Sehabe), 10.

53 Muhammed b. A'la b. Ali el-Farukî el-Hanefî et-Tehânevî, *Keşşâfu İstilahâtü'l-Fünûn ve'l-Ulûm*. Thk. Ali Dehri. (Beyrut: Mektebetü'l-Lübnan, 1996), 1/639.

54 Yılmaz, “Kudsi Hadis”, 26/308; Hayati Yılmaz, “Hadis ilminde Kudsi Hadisler ve Bu Konuda Yapılan Çalışmalar”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Dergisi* 1 (1996), 169; Akalın, “Kudsi Hadis Mefhûmunun Serencâmı”, 8.

55 Muhammed Cemâleddin b. Muhammed el-Kâsimî, *Kavâidü't-tahdîs min fûnûni mustalahi'l-hadis*, thk. Behçet Baytar, M. Reşid Rızâ, (Beyrut: Dârü'n-Nefâis, 1414/1993), 64-66.

56 Recep Gürkan Göktaş, “Çağdaş Hadis Usulü Kitaplarında Kudsi Hadise Yer Aramak: Muntehasına Göre Hadislerin Taksimi Üzerine Bir Not”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 59/2 (2018), 140.

57 Muhammed et-Trabzonî, *el-İthâfâtü's-seniyye fi'l-ehâdisi'l-kudsiyye* (Fatih, 673), 113b.

kendi lafızlarıyla bildirdiğidir. Fakat Kur'an ondan daha üstündür. Çünkü Kur'an'ın lafzı da aynı şekilde münezzel (indirilmiş)dir.”⁵⁸

el-Münâvî'nin *et-Tevkîf 'alâ mühimmâti't-te'ârîf* adlı eserinde kudsî hadise yaptığı tanım da Cürcânî'nin tarifıyla aynı içeriktedir.⁵⁹ Kudsî hadisle ilgili olarak yapılan tanımlamalardan her biri bir diğerinden küçük farklarla ayrılmış olmakla birlikte genel bir tarif halinde ifade edilecek olursa şu şekilde tanımlamak mümkündür: “Allah tarafından vahiy, ilham, rüya gibi değişik bilgi yollarıyla anlama Hz. Peygamber'e bildirilen, peygamber tarafından da kendi üslubu ile Allah'a isnat edilerek rivayet edilen, Kur'an-ı Kerîm'le herhangi bir ilişkisi bulunmadığı gibi i'caz yönü de olmayan hadistir.”⁶⁰

Günümüzde kaleme alınan hadis usulü eserlerinde de hadisin tarifi ve tasnifi yapılırken, kaynağı bakımından, senedinin müntehası bakımından veya sözün isnad edildiği yer bakımından hadisin çeşitleri⁶¹ arasında yer verilen kudsî hadis tarifi de yukarıda yapılan özet tanıma yakındır. Söz konusu tanımlardan bazıları şöyledir:

Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*'nde kudsi hadisi “Kudsî Hadis, Yüce Allah'a Kur'an-ı Kerîm dışında nisbet edilen söz ve iş; Mânâsı Yüce Allah'a, lafzı Hz. Peygamber'e (s.a.v) ait olduğu söylenen söz.”⁶² şeklinde tanımlarken İsmail Lütfü Çakan *Hadis Usûlü* adlı eserinde “Âyet olmamak kaydıyla, Hz. Peygamber'in “Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur” diyerek, Allah Teâlâ'ya nisbet ve izafe ettiği hadistir. Bu tür hadislere ilâhî veya Rabbânî hadisler denir.”⁶³ şeklinde tanımlamaktadır. Yapılan tanımlamalardan bazılarında da kudsî hadisin neliğine ve kaynağına işaret eden ifadeler yer verilmiştir. Bunlardan biri şöyledir: “Kur'an'ı Kerîm dışında Hz. Peygamber (s.a.v)'e vayhedilmiş (gayri metluv) vahiy çeşididir. Buna engel olacak bir durum da bulunmamaktadır. Kudsî hadislerin tamamı kavldir.”⁶⁴

2.2. Kudsî Hadisin Kaynağı

Muhammed et-Trabzonî kudsî hadisin tanımını verdikten sonra Ali el-Kârî'den alıntı yaparak kudsî hadisin geliş şekli ve Kur'an'da yer alan âyetlerden farkları hakkında bilgi verir. Hz. Peygamber'in bazen Cebrâil vasıtasıyla, bazen kalbine ilham bazen rüya yoluyla Yüce Allah'tan aldıklarını kendi lafızlarıyla ifade ettiği sözlere kudsî hadis denir, diyerek kudsî hadislerin de bir çeşit vahiy yoluyla alındığını ve Kur'an vahyinin dışında da Hz. Peygamber'in vahiy aldığı zımnen kabul ettiğini göstermektedir.⁶⁵

Muhammed et-Trabzonî eserinin hâtıme kısmında Kirmânî'nin (ö. 786/1384) *el-Kevâ-kibü'd-derârî fi şerhi Sahîhi'l-Buhârî* adlı şerhinden yaptığı kısa alıntıda da yine hadisin vahiy kaynaklı olduğuna ve kudsî hadisin yanında diğer nebevî hadislerin de vahiy menşeli oldu-

58 Cürcânî, *Kitâbu't-Ta'rifât*, 8.

59 Zeynuddîn Muhammed 'Abdirraûf b. Tâcu'l-Ârifin el-Haddâdî el-Munâvî, *et-Tevkîf 'Alâ Muhimmâti't-Te'ârîf* (Kahire: y.y., 1410/1990), 137.

60 Yılmaz, “Kudsî Hadis”, 26/318.

61 Göktaş, “Çağdaş Hadis Usulü Kitaplarında Kudsî Hadise Yer Aramak”, 146-153.

62 Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013), 152.

63 İsmail Lütfü Çakan, *Hadis Usûlü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013), 98.

64 Thamer Hatemleh - Veysel Özdemir, *Uygulamalı Hadis Usûlü* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2019), 111.

65 Muhammed et-Trabzonî, *el-Ithâfâtü's-seniyye fi'l-ehâdisi'l-kudsiyye* (Fatih, 673), 114b.

ğunu dolaylı olarak ortaya kor.⁶⁶ Kirmânî eserinde hadisin kaynağı hakkında şunları söyler:

“Eğer ‘Bu, Allah’ın kavli ve kelâmî’dir, peki öyleyse bununla Kur’an arasındaki fark nedir?’ dersin, derim ki: Kur’an, lâfzî mu’ciz ve Cibrîl vasıtasıyla münezzel olandır. Bu ise mu’ciz olmayıp, vasıtasız (inzâl olan)dır. Bunun benzeri kudsî, ilâhî ve rabbânî olarak isimlendirilir. Eğer ‘O (s.a.v) “hevâdan konuşmamış” biri olduğundan hadislerin tümü böyle (Rabb’inden rivâyet edilmiş) değil midir?’ dersin, derim ki: Fark, kudsî’nin kudsî olmayanların hilafına, Allah’a izafe edilmesi ve O’ndan mervî olmasıdır. Kudsî (hadisler, kudsî olmayanlarından), Allah Teâlâ’nın zâtının tenzihiyle, Hazret’e -teâlâ ve tekaddes-nispet edilen celâl ve cemâl sıfatlarıyla ilgili olma (özellikleri) ile fark edilir.”⁶⁷

Muhammed et-Trabzonî’nin atıf yaptığı bu ifadelerden anlıyoruz ki kendisi sünnetin ve hadisin vahiy kaynaklı olduğuna, Hz. Peygamber’in Allah’ın koruması ve denetimi altında bulunduğu dolayısıyla hadislerin/sünnetin hikmetten arı olmadığına kanaat getirmektedir. Yüce Allah’ın Hz. Peygamber’e olan hitabının ve iletişimin yalnızca Cebraîl vasıtasıyla değil, bunun dışında ilham ve rüya yoluyla da olabileceğidir. Bu nedenle vahiy meleğiyle gönderilenlerin münezzel olduğu ve tebliğ matuf âyetler olup Kur’an’ı Kerîm’de yer alan âyetler olduğunu kabul eder. Bunun dışında Rabbine izafe ederek rivayet ettiklerinin ise kudsî hadis kapsamına girdiği, bunların anlamlarının ilahî lafızlarının ise beşerî olduğu ve birbirlerinden farklı olduklarını ifade eder.

Hadislerin kaynağının vahiy olup olmaması, kudsî hadislerin diğer merfû hadislerden farklarının neler olduğu, Hz. Peygamber’in Kur’an’ın dışında başka vahiy alıp almadığı ve buna bağlı olarak rivayetlerde bulunan gayb ile ilgili haberlerin kaynağının neliği üzerinde İslâm âlimleri arasında farklı tartışma ve değerlendirmeler yapılmış halen de yapılmaktadır. Biz burada bu tartışmalara girmeden Muhammed et-Trabzonî’nin bu konudaki görüşünü özetlemekle yetiniyoruz. Kudsî hadis başta olmak üzere hadisin ve sünnetin vahiyyle olan ilişkisi ve sünnetin kaynağı konusunda bilgi edinmek için yapılan çalışmalardan istifade edilebilir.⁶⁸

66 Muhammed et-Trabzonî, *el-İthâfâtü's-seniyye fi'l-ahâdisi'l-kudsiyye* (Fatih, 673), 114b.

67 Muhammed b. Yûsuf b. ‘Alî b. Sa’îd Şemsuddîn el-Kirmânî, *el-Kevâkibu'd-Derârî fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. ‘Alî b. Dahîlullâh b. ‘Uceyyân el-‘Avfî (Beyrut: y.y., ts.), 9/79; Akalın, “Kudsî Hadis Mefhûmunun Serencâmı”, 35.

68 Bu konuda istifade edilebilecek bazı çalışmalar şunlardır: M. Said Hatiboğlu, *Hz. Peygamber ve Kur’an Dışı Vahiy* (Ankara: Otto Yayınları, 2012); M. Hayri Kırbaçoğlu, *İslam Düşüncesinde Sünnet* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000); Hüseyin Çelik, *Kur’an ve Sünnet İlişkisi* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2021); Mustafa Genç, *Sünnet-Vahiy İlişkisi*, (İstanbul: Beka Yayıncılık, 2015); Selahaddin Polat, “Gayb Meselesi ve İmam Matûridî”, (*Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*) 3 (1989); Bünyamin Erul, “Hz. Peygamber’e Kur’an Dışında Vahiy Geldiğini İfade Eden Rivayetlerin Tahlil ve Tendiki”, (*İslâmîyât Dergisi*), 1/1 (1998); İlyas Canikli, “Kur’an’a Göre Hz. Peygamber’in Bilgisinin Sınırları”, (*Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi*) 4/1 (2020); Hasan Maçın, “Kur’an Dışı Vahyin İmkân ve Vukuuna Farlı Bir Bakış”, (*MECMUA Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*), 6/12 (2021); İsa Akalın’ın “Kudsî Hadis Mefhûmunun Serencâmı”, *Hadis Tetkikleri Dergisi* 15/1 (2017) ve “Vahiy Çeşitleri Tartışmalarında Kudsî Hadis Meselesi”, *İlahiyat Akademi* 10 (Aralık 2019); Recep Ertuğay, “İmam Hatip Liseleri Hadis Ders Kitabının Hadis İlmî Açısından Değerlendirilmesi” (*Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*), 4/8 (2017), 155-191; a. mlf. “Anadolu İmam Hatip Liseleri Hadis Ders Kitabı Üzerine Bir Değerlendirme”, (*Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*) 9/18 (2020), 199-220.

2.3. Kudsî Hadis ile Merfû Hadisler ve Kur'an Arasındaki Farklar

Muhammed et-Trabzonî eserinin sonunda kudsî hadis ile ilgili olarak verdiği bilgilerde kudsî hadis ile diğer nebevî hadislerin birbirlerinden mahiyet yönünden farklı olmadıklarını ancak izâfe edildikleri kaynak bakımından birbirlerinden ayrıldıklarını söyler. Kudsî hadis ile Kur'an âyetlerinin ise mahiyet ve içerik bakımından ve hem de inzâl bakımından birbirlerinden farklı olduklarını kaydeder. Muhammed et-Trabzonî'nin Cürçânî⁶⁹, Kirmânî⁷⁰ ve et-Tîbî'den⁷¹ nakille zikrettiği farkları şöylece sıralamak mümkündür:

1. Kur'an'ın tamamı Cibrîl-i Emîn tarafından vahyedilmiştir. Kudsî hadis böyle değildir.
2. Kur'an-ı Kerîm'in lafzı da münezzeldir ve Levh-i Mahfûzda olduğu gibi kayıt altına alınmıştır. Kudsî hadisin lafzı Hz. Peygamber'in tasarrufunda olup manası vahiy mahsulüdür.
3. Kur'an mütevâtir olarak aktarılmıştır, kudsî hadis böyle değildir.
4. Kur'an âyetleri ile ibadet edilir, namazda okunur, kudsî hadis ile ibadet edilmez.
5. Kur'an âyetlerine cünûp ve abdestsiz dokunulmaz, kudsî hadisler böyle değildir.
6. Kur'an âyetleri mu'cizdir. İnkâr edenler küfre düşer. Kudsî hadisler mu'ciz değil ve inkâr edenler de küfre düşmez.
7. Kudsî hadisler Allah'a izafe edilir ve özel rivayet şîgalarıyla rivayet edilir, diğer merfû hadisler böyle değildir.
8. Kudsî hadisler Allah'ı tenzih eden, onun sıfatları ve yüceliğini, cemâl ve celâletini aktaran haberlerdir. Konuları sınırlıdır. Diğer hadisler böyle değildir.⁷²

Sonuç

Alemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Peygamber'in insanlığın kurtuluşu için getirdiği İslâm dininin ikinci kaynağını oluşturan hadis ve sünnet, Müslümanlar için her dönem önemli bir konumda yer almıştır. Sahâbe döneminden itibaren her çağda bir sonraki nesillere aktarılması için büyük özen ve gayret gösterilmiştir. Hicrî 3. asır başta olmak üzere her asırda hadisin derlenmesi, toplanması ve tasnif edilmesi yönünde pek çok eser verilmiştir. Bu derleme ve tasnif çalışması Osmanlı devleti zamanında da devam etmiş ve sayısız eserler kaleme alınmıştır. Değerlendirmesini yaptığımız Muhammed et-Trabzonî el-Medenî'nin *el-İthâfâtü's-seniyye fi'l-ehâdisi'l-kudsiyye* adlı eseri de bu çalışmalardan sadece bir tanesidir.

Eserin pek çok el yazma nüshasının kütüphane kayıtlarında mevcut olduğu, eser hakkında pek çok akademik çalışmanın kaleme alındığı ancak bunların gerek eserin ve gerekse müellifi olan Muhammed et-Trabzonî'nin tam olarak anlaşılması ve görüşlerinden yeteri kadar istifade edilmesi için yeterli olmadığı görülmüştür. Her bir eseri üzerinde yapılacak detaylı çalışmalarla görüş ve düşüncelerinin daha iyi anlaşılacağı aşikardır.

69 Cürçânî, *Kitâbu't-Ta'rifât*, 8.

70 Şemsüddin el-Kirmânî, *el-Kevâkibu'd-Derâri fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 9/79.

71 et-Tîbî, *el-Kâşif'an Hakâiki's-Sünen*, 2/470.

72 Muhammed et-Trabzonî, *el-İthâfâtü's-seniyye fi'l-ehâdisi'l-kudsiyye* (Fatih, 673), 114b.

Muhammed et-Trabzonî'nin *el-İthâfâtü's-seniyye fi'l-ehâdisi'l-kudsiyye* adlı eseri içerik bakımından kendi alanında en kapsamlı ve hacimli eser olması yönüyle önemli bir çalışma olduğu görülmüştür. Aynı şekilde istifade ettiği kaynaklara referanslar vermesi, hadislerin sıhhat durumları hakkında değerlendirmeler yapması önceki literatür hakkında bilgi edinmemize ve önceki âlimlerin konu ile ilgili görüşleri hakkında değerlendirme yapabilmemize katkı sunmuştur.

Eser, başta Süyûtî olmak üzere, el-Münâvî, Ali el-Kârî gibi pek çok âlimden alıntılar yaparak kudsî hadisleri derlemek amacıyla yapılan çalışmalar içerisinde en geniş içerikli olanlardan birisi olmuştur. Eser hadislerin üç ana başlık altında tasnif edilmesinden sonra bir hatime bölümüyle tamamlamıştır. Eserin birinci bölümünde (ج۱) ile başlayan 166 rivayet yer almaktadır. Doksan rivayetin yer aldığı ikinci bölüm (ج۲) ile başlayan hadislerden oluşmaktadır. Allah'ın sözlerini içeren rivayetlerin yer aldığı ve ilk iki bölümden farklı şekilde alfabetik olarak düzenlenen üçüncü bölüm 608 hadisten oluşmaktadır.

Gerek müellifin verdiği tanımdan gerekse eserde yer alan rivayetlerin içeriklerinden Muhammed et-Trabzonî'nin kudsî hadis tanımı ve yorumu kendilerinden istifade ettiği Süyûtî, Münâvî ve et-Tîbî'den farklı değildir. O, kudsî hadisi Hz. Peygamber'in Yüce Allah'a isnad ederek rivayet ettiği sözler olarak tanımlamıştır. Hz. Peygamber'in Yüce Allah'tan Cebrâil vasıtasıyla vahiy aldığı gibi bunun dışında da ilham, rüya veya daha farklı yollardan da bilgi aldığı ve Rabbi ile iletişim içinde olduğunu kabul ettiğini göstermiştir.

Muhammed et-Trabzonî eserini oluştururken derlediği hadislerin sıhhat durumlarını fazlaca dikkate almamıştır. Eserine sahih, hasen, zayıf hatta kaynağı bilinmeyen rivayetlere de yer vermiştir. Eserinin son bölümünü oluşturan hatime kısmında kudsî hadis ile Kur'an ayetleri arasındaki farkları zikretmesi Muhammed et-Trabzonî'nin kudsî hadis ile Kur'an vahyinin mahiyet yönünden birbirinden farklı olduğu düşüncesine sahip olduğunun göstergesidir. Her ne kadar kudsî hadis Allah tarafından Hz. Peygamber'e bir şekilde bildirilmiş olsa da Cebrâil vasıtasıyla gönderilen vahy-i metlûv ile aynı seviyede değildir.

Eserin gerek içerik ve gerekse şekil yönünden kendisinden önce kaleme alınmış olan eserlere benzerliği -özellikle Münâvî'nin eserine- dikkate alındığında özgün olmayıp derleme bir çalışma olduğu görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında Muhammed et-Trabzonî'nin kudsî haber konusunda yeni bir iddia, bir görüş veya yeni bir çözüm önerisi sunmadığı, önceki alimlerin hâkim görüşünü seslendirdiği görülmektedir.

Son söz olarak Muhammed et-Trabzonî eserleri ve görüşleri ile araştırma ve incelemeye değer bir âlimdir ve daha pek çok çalışmayı hak ettiğine olan inancımızı ifade etmek isteriz.

Kaynakça | References

Akalın, İsa. “Kudsî Hadîs Mefhûmunun Serencâmı”. *Hadis Tetkikleri Dergisi* 15/1 (2017), 7-74.

Akalın, İsa. “Vahiy Çeşitleri Tartışmalarında Kudsî Hadis Meselesi”. *İlahiyat Akademi* 10 (Aralık 2019), 25-64.

Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Herevî. *el-Ehadisu'l-Kudsiyyeti'l-Erbeiniyye*. Cidde: Mektebetu's-Sehabe.

Aydın, Emin. *Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin (v.1200/1786) “ed-Dürrü's-Semîne” Adli Eserinin Tahkik ve Tahlili*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

Aydın, Abdullah. *Hadis İstihlâları Sözlüğü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 7. Basım, 2013.

Aysan, Mehmet Ali. *Mehmed et-Trabzonî'nin er-Risâle fi Fenni Usûli'l-Hadis: Hâşiye alâ Nüzhetî'n-Nazar fi Tavdîhi Nuhbeti'l-Fiker Adli Eseri ve Hadis Usûlüne Katkısı*. Bayburt: Bayburt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Bağdatlı İsmail Paşa, Muhammed Emin b. Mir Selim el-Bâbânî. *Hediyetü'l-‘arifîn, es-mâ‘ü'l-mü‘ellifîn ve âsarü'l-musannifîn*. 2 Cilt. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı, 1. Basım, 1951.

Bağdatlı İsmail Paşa, Muhammed Emin b. Mir Selim el-Bâbânî. *Îzâzu'l-Meknûn fi'z-Zeyli ‘alâ Keşfi'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*. 2 Cilt. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı, 1945.

Benli, Ali. “Trabzonî, Mehmed”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/304-305. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Bursalı, Mehmet Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. İstanbul: Meral Yayınevi, ts.

Bursalı, Mehmet Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. 2 Cilt. İstanbul: Meral Yayınevi, ty.

Cürcânî, Ebü'l-Hasen ‘Alî b. Muhammed b. ‘Alî es-Seyyid eş-Şerîf. *Kitâbu't-Ta‘rifât*. thk. Heyet. Beyrut: y.y., 1403/1983.

Çakan, İsmail Lütfi. *Hadis Usûlü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 32. Basım, 2013.

Çayır, Sümeyye. *Mehmed el-Medenî et-Trabzonî'nin el-Câmiu'l-A‘zam fi Esmâi Nebiyyine'l-Mu‘azzam Adli Eserinin İnceleme ve Tahkiki*. İstanbul: Fatih Sultan Mehmed Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Demirci, Selim. “Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Hadisle İlgili Eserleri”. *Trabzonlu Müellifler ve Eserleri (Osmanlı Dönemi)*. ed. Süleyman Gür - A. Cevdet Karaca., 445-463. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1. Baskı, 2023.

Ertürk, Zekeriya. *Mehmet Medenî Et-Trabzonî Efendi'nin “el-İthâfâtü's-Seniyye fi'l-Ehâdisi'l-Kudsiyye” Adli Eserinin Birinci Bölümü'nün Tahkik, Tahric Ve Tercümesi*. Bayburt: Bayburt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

Göktaş, Recep Gürkan. “Çağdaş Hadis Usulü Kitaplarında Kudsî Hadise Yer Aramak: Muntehasına Göre Hadislerin Taksimi Üzerine Bir Not”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 59/2 (2018), 139-160.

Hatemleh, Thamer - Özdemir, Veysel. *Uygulamalı Hadîs Usûlü*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 3. Basım, 2019.

İbn Hacer el-Heytemî, Ahmed b. Muhammed b. Ali, *el-Fethu'l-Mubîn bi Şerhi'l-Erbain*, Cidde: Daru'l-Minhac, 1428/2008.

İbn Mâce, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni. *Sünenü İbn Mâce*. thk. Şu'ayb el-'Arna'ût. 5 Cilt. b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyeye, 2009.

İbn Manzûr Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem el-Ensârî, *Lisânü'l-'Arab*, Beyrut: Dâru Sâdır. ts., 15 cilt.

İsfahânî, Hüseyin b. Muhammed b. Râgıb el-, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, nşr. M. Seyyid Kîlânî. Kahire: y.y., 1381/1961.

Kasımî, Muhammed Cemâluddîn b. Muhammed. *Kavâidü't-tahdîs min fünûni mustalahi'l-hadîs*. thk. Behçet Baytar, M. Reşîd Rızâ. Beyrut: Dârü'n-Nefâis, 1414/1993.

Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemu'l-müellifîn*. Beyrut: Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, 2002.

Koçyiğit, Talat. *Hadis İstilahları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 2. Basım, 1985.

Muhammed et-Trabzonî, Medenî Mehmed Efendi, Mehmed b. Mahmûd b. Sâlih. *el-İthâfâtü's-seniyye fî'l-ehâdisi'l-kudsiyye*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 673, 114 yk. <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/238261>

Munâvî, Zeynuddîn Muhammed 'Abdirraûf b. Tâcu'l-'Ârifîn el-Haddâdî. *et-Tevkîf 'Alâ Muhimmâti't-Te'ârif*. Kahire: y.y., 1410/1990.

Saylan, Şenol. “Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Hayatı ve Eserleri”. *Trabzonlu Müellifler ve Eserleri (Osmanlı Dönemi)*. ed. Süleyman Gür - A. Cevdet Karaca. 423-438. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1. Baskı., 2023.

Şeğğale, Abdulkâdir Abdulhakîm. *Muhammed el-Medenî'nin “el-İthâfâtü's-Seniyye fî'l-Ahâdisi'l-Kudsiyye” Adlı Eserinin Tahkîkî*. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.

Şemsuddîn el-Kirmânî, Muhammed b. Yûsuf b. 'Alî b. Sa'îd. *el-Kevâkibu'd-Derârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. thk. 'Alî b. Dahîlullâh b. 'Uceyyân el-'Avfî. 25 Cilt. Beyrut: y.y., 2. Basım, ts.

Tehânevî, Muhammed b. A'la b. Ali el Farukî el-Hanefî et-Tehânevî, *Keşşâfu Islâhâti'l-Fünûn ve'l-Ulûm*. thk. Ali Dehrûc. Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1996.

Tîbî, Ebû Muhammed Şerefüddîn Hüseyin b. Abdillâh b. Muhammed et-. *el-Kâşif 'an Hakâ'iki's-Sünen*. thk. Abdülhamid Hendavî. 13 Cilt. Riyad: Mektebetu Nizâr Mutaafâ el-Bâz, 1. Basım, 1997.

Tirmizî, Ebû 'İsâ Muhammed b. 'İsâ et-. *es-Sünen*. thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf. 6 Cilt. Bey-

rut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1998.

Yıldırım, Enbiya. “Kudsî Hadisler Üzerine Genel Bir Değerlendirme”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 13/2 (2009), 39-47.

Yılmaz, Hayati. “Hadis İlminde Kudsî Hadisler ve Bu Konuda Yapılan Çalışmalar”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Dergisi* 1 (1996), 164-197.

Yılmaz, Hayati. “Kudsî Hadis”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/318-320. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ez-. *el-A'lâm kamûsu terâcimi li-eşheri'rricâl ve'n-nisâ*. 8 Cilt. Beyrût: Dâru'l-İlim li'l-Melâyîn, 15. Basım, 2002.

Muhammed et-Trabzonî el-Medenî'nin Tafdîl Konusuna İlişkin Mülâhazaları -Temyîzü'l-Fâdıl Ani'l-Mefdûl Adlı Eseri Örneğinde-

Züleyha Birinci | 0000-0002-0397-8130 | zbirinci@trabzon.edu.tr
Trabzon Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı,
Trabzon, Türkiye

ROR ID: 04mmwq306

Öz

Tafdîl konusu kelâm ilminin tartışmalı meselelerinden biridir. Çeşitli varlıklar arasında üstünlük bakımından tercihte bulunmak anlamına gelen tafdîl meselesine, İslâm âlimleri farklı şekillerde yaklaşmıştır. Çoğunluk, tafdîl meselesinde görüş beyan ederken bazı âlimler bu hususta tevakkuf etmiş ve derecelendirmeyi Allah'ın ilmine havale etmiştir. Bu çerçevede melekler ile insanlar arasındaki tafdîl, öncelikli tartışma konularından birini teşkil etmiştir. Benzer şekilde peygamberler, ashab ve diğer insanlar arasındaki tafdîl de ihtilaf konusu olmuştur. Özellikle sahabenin birbirine üstünlüğü konusundaki farklı tercihler, imamet tartışmalarının temel sebeplerinden birini teşkil etmiş ve bu ihtilafların olumsuz etkisi günümüze dek varlığını sürdürmüştür. Bu makalede tafdîl konusuna ilişkin Muhammed et-Trabzonî el-Medenî'nin (ö. 1200/1786) görüşleri ele alınmıştır. Makalede Trabzonî'nin tafdîl konusuna dair mülâhazaları *Temyîzü'l-fâdıl ani'l-mefdûl* isimli eseri örneğinde incelenmiştir. Zira müellif konuyu müstakil olarak bu eserinde beyan etmiştir. Makalemizde nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman analizi metodu kullanılmıştır. Mezkûr eserden hareketle müellifin konuyla ilgili görüşleri tespit edilmeye çalışılmış ve tespit edilen görüşlere dair değerlendirmeler yapılmıştır. Makalenin amacı Trabzonî'nin kelâmî fikirlerinin ve kelâmcı yönünün anlaşılmasına katkı sağlamaktır. Tespitlerimize göre müellif tafdîl konusunu peygamberler, melekler, ashab, tâbiîn, kadınlar ve sahabe evladı arasında olmak üzere altı kısımda ele almıştır. Bu meselede o, Mu'tezile, Şîa ve Hâriciyye gibi fırkaların fikirlerine katılmamış ve Sünnî düşünceyi benimsemiştir. Üslup olarak alıntılara çok fazla yer vermiştir. Hatta eserin bütünüyle alıntılardan oluştuğunu söylemek mümkündür. Müellif başka kaynaklara da müracaat etmekle birlikte özellikle Ali el-Karî'nin farklı eserlerinden çok sayıda nakil yapmıştır. Yazar temelde Ali el-Karî'nin düşüncelerine bağlı kalmıştır. Fakat nispeten kendine özgü tercihlere sahip olduğu da ifade edilebilir. Neticede 18. asırda yaşamış bir Osmanlı âlimi olan Muhammed et-Trabzonî el-Medenî, bu eserinde, kelâmî açıdan dönemin genel özelliklerini yansıtan bir profil çizmiştir.

Anahtar Kelimeler

Kelâm, Tafdîl, Ehl-i Sünnet, Muhammed et-Trabzonî el-Medenî, *Temyîzü'l-fâdıl ani'l-mefdûl*.

Atıf Bilgisi

Birinci, Züleyha. "Muhammed et-Trabzonî el-Medenî'nin Tafdîl Konusuna İlişkin Mülâhazaları -Temyîzü'l-Fâdıl Ani'l-Mefdûl Adlı Eseri Örneğinde-". *Trabzon İlahiyat Dergisi* 11/Özel Sayı (Kasım 2024), 199-221.

<https://doi.org/10.33718/tid.1519681>

Geliş Tarihi : 20.07.2024

Kabul Tarihi : 03.11.2024

Yayın Tarihi : 30.11.2024

Değerlendirme : İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

Etik Beyan : Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Bu makale, 17-18 Ekim 2024 tarihleri arasında gerçekleştirilen Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dinî Hayat Sempozyumu'nda sözlü olarak sunulan ve basılmayan "Muhammed et-Trabzonî el-Medenî'nin Tafdîl Konusuna İlişkin Mülâhazaları -Temyîzü'l-Fâdıl Anî'l-Mefdûl Adlı Eseri Örneğinde-" adlı tebliğin içeriği geliştirilerek ve kısmen değiştirilerek üretilmiş halidir.

Benzerlik Taraması : Yapıldı - iThenticate

Çıkar Çatışması : Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman : Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans : Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Muhammad al-Trabzonî al-Madanî's Considerations on the Subject of Tafdîl -Example of his Work Named *Tamyîz al-fâdil an al-mafdûl*-

Züleyha Birinci | 0000-0002-0397-8130 | zbirinci@trabzon.edu.tr

Trabzon University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences,
Trabzon, Türkiye

ROR ID: 04mmwq306

Abstract

The issue of tafdîl is one of the controversial issues in kalâm. Islamic scholars approached the issue of tafdîl, which means making a preference between various beings in terms of superiority, in different ways. While the majority expressed an opinion on the issue of tafdîl, some scholars hesitated on this issue and referred the grading to Allâh's knowledge. In this context, the tafdîl between angels and humans constituted one of the primary topics of debate. Similarly, tafdîl between prophets, sahâba, and other human beings was also a matter of dispute. In particular, the different preferences regarding the superiority of the sahâba over each other constituted one of the main reasons for the discussions on imamate, and the negative impact of these disputes has persisted until the present day. This article discusses the views of Muhammad al-Trabzonî al-Madanî (d. 1200/1786) on the issue of tafdîl. In the article, Trabzonî's views on the subject of tafdîl are analyzed in the example of his work *Tamyîz al-fâdil an al-mafdûl*. Because the author declared the subject independently in this work. Document analysis method, one of the qualitative research methods, was used in our article. Based on the aforementioned work, the author's views on the subject were tried to be determined and evaluations were made regarding the determined views. The aim of this article is to contribute to the understanding of Trabzonî's theological ideas and his theologian aspect. According to our findings, the author dealt with the issue of tafdîl in six parts: among the prophets, angels, ashâb, tâbi'in, women, and the children of the sahâba. On this issue, he did not agree with the ideas of sects such as Mu'tazila, Shi'a and Kharijis and adopted the Sunnî thought. In terms of style, he used quotations a lot. In fact, it is possible to say that the entire work consists entirely of quotations. Although the author also referred to other sources, he made many quotations from different works of 'Ali al-Qari in particular. The author basically adhered to 'Ali al-Qârî's ideas. However, it can also be stated that he has relatively unique preferences. In conclusion, Muhammad al-Trabzonî al-Madanî, an Ottoman scholar who lived in the 18th century, draws a theological profile in this work that reflects the general characteristics of the period.

Keywords

Kalâm, Tafdîl, Ahl al-Sunna, Muhammad al-Trabzonî al-Madanî, *Tamyîz al-fâdil an al-mafdûl*.

Citation

Birinci, Züleyha. "Muhammad al-Trabzonî al-Madanî's Considerations on the Subject of

Tafdil -Example of his Work Named Tamyiz al-fadil an al-mafdul-". *Trabzon Theology Journal* 11/Special Issue (November 2024), 199-221.

<https://doi.org/10.33718/tid.1461995>

Date of Submission : 20.07.2024

Date of Acceptance : 03.11.2024

Date of Publication : 30.11.2024

Peer-Review : Double anonymized - Two External

Ethical Statement : It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

This paper is a version of the unpublished paper titled "Muhammad al-Trabzonî al-Madanî's Considerations on the Subject of Tafdil -Example of his Work Named Tamyiz al-fadil an al-mafdul-", which was presented orally at the Symposium on Religious Life in Trabzon from Past to Present Symposium held between 17-18 October 2024, by developing and partially changing the content.

Plagiarism Checks : Yes - iThenticate

Conflicts of Interest : The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support : The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Copyright & License : Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Giriş

Tafdîl kelimesi sözlükte “fazlalaşmak, artmak; üstün gelmek; lütuf; üstünlük” manalarına gelen fazl kökünden türemiştir. Lügatlerde tafdîl kelimesine; bir şeyi ya da bir kimseyi üstün tutmak, diğerlerine göre onu üstün kabul etmek; bir kimseyi ayrıcalıklı kılmak; bir kimseye bir meziyet vererek onu diğerlerine tercih etmek gibi anlamlar verilmiştir. Bir terim olarak tafdîl; insanlar ve melekler, peygamberler, sahabiler ve onlar haricindeki diğer insanlar arasında üstünlük yönünden tercih yapmak şeklinde tarif edilmiştir.¹ Tafdîl meselesi, kelâm ilminin tartışmalı konularından birini teşkil etmiştir. Hâriciyye, Şîa, Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet gibi itikadi mezheplerin çeşitli varlıklar ve türlerin birbirlerine üstünlüklerine dair görüşlerinde farklılıklar ortaya çıkmış, aynı kelâm ekolüne mensup olan ilim adamları arasında bile farklı tercihler söz konusu olabilmıştır. Bunun ötesinde tafdîle dair görüş beyan edenler var olduğu gibi görüş belirtmeyip tevakkuf edenler de olmuştur.

Kelâm kaynaklarında tafdîl konusunun genel itibarıyla insan-melek, peygamberler ve peygamberler haricindeki diğer insanlar arasındaki tafdîl ile imamette tafdîl olmak üzere çeşitli kısımlarda ele alındığı söylenebilir.² Müslümanlar arasında bölünmelere sebep olan esas konunun ise imamette tafdîl meselesi olduğu ifade edilebilir. Nitekim Peygamber Efendimizin vefatının ardından Müslümanlar, halife olacak kişinin insanlar içindeki en faziletli kimse olması gerektiğini düşünmüşlerdir. Halife seçimi konusundaki tercihler, ilk etapta Müslümanlar arasında bir bölünmeye sebep olmamıştır. Ne var ki itikadi mezheplerin neşet etmesiyle birlikte çeşitli gruplar, kendi inançlarına göre en üstün olan kişinin halifeliliğini geçerli sayıp diğerlerinin hilafetini gayrimeşru addetmişlerdir. Grupların bu hususta ileri sürdükleri deliller katilik taşımaya da muhalif görüşteki Müslümanların tekfir edilmesi gibi aşırılıklar ortaya çıkmıştır. Bu da Müslümanlar arasında günümüze dek devam eden -Şîf-Sünnî çatışması gibi- ciddi kırılmalara sebep olmuştur.³

Bu makalede hicri ilk asırlardan itibaren çeşitli yönleriyle tartışılan tafdîl konusuna ilişkin Muhammed et-Trabzonî'nin (ö. 1200/1786) mülâhazaları üzerinde durulacaktır. Zira tafdîl konusunda müstakil bir risale kaleme almış olan Muhammed et-Trabzonî'nin bu meseleyle ilgili görüşleri hakkında daha önce detaylı müstakil bir araştırma yapılmamıştır. Müellifin bu meseleye hasrettiği eseri, *Temyüzü'l-fâdil ani'l-mefdûl* ismini taşımaktadır. Eser, beş varak hacminde bir el yazması hüviyetinde olup henüz tahkikli ilmî bir neşri gerçekleştirilmemiştir. Trabzonî'nin kelâmî eserlerine ilişkin bir çalışmada, bu risale ve içeriği

1 Bk. Zeynüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ebû Bekir er-Râzî, *Muhtârü's-sihâh*, thk. Yûsuf eş-Şeyh Muhammed (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1999), “fdl”, 240; Ebû Tahir Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, thk. Mektebetü Tahkiki't-Türâs fî Müesseseti'r-Risâle (Beyrut: Mektebetü'r-Risâle, 2005), “el-fadl”, 1043; Mütercim Âsım Efendi, *el-Okyanûsu'l-Basit fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, ed. Mustafa Koç (İstanbul: TYEKB Yayınları, 2014), “fdl”, 5/4694; Mustafa Öz, “Tafdîl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/369.

2 Kelâm ilminde tafdîl meselesine ve Osmanlı dönemindeki tafdîl tartışmalarına dair bilgi için bk. Salih Sabri Yavuz, “Kelâm'da Efdaliyyet Meselesi ve İbn Kemal'in “Efdaliyyetu Muhammed” Risalesi”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 5/1 (2005), 148-163, 166-167.

3 Bk. Ebû Mutî en-Neseî, *er-Red 'alâ ehli'l-bida' ve'l-ehvâ'i'd-dâle Bid'at Ehli ve Sapkın Fırkalara Reddiye*, thk. Seyit Bahçıvan, çev. Züleyha Birinci (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2023), 72-81; Ebû Mansûr Abdülkahir el-Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, thk. Muhammed Osman el-Huş (Kahire: Mektebetü İbn Sînâ, ts.), 32-39; Öz, “Tafdîl”, 39/369-370.

hakkında genel mahiyette bilgi verilmiştir.⁴ Araştırmamızda doküman analizi yöntemi takip edilecektir. Öncelikle bahsi geçen eseri dikkate alınarak müellifin konuyla ilgili fikirleri ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır. Ardından müellifin tespit edilen görüşleri hakkında kelâmî değerlendirmeler yapılacaktır. Daha sonra müellifin kelâmî veçhesine dair çıkarımlar yapılacak ve sonuç kısmıyla çalışma tamamlanacaktır. Çalışmamızın amacı, Muhammed et-Trabzonî'nin tafdîl meselesine yaklaşımını tespit ederek kelâmî açıdan değerlendirmek ve buradan hareketle onun kelâmî yönünün anlaşılmasına katkı sağlamaktır.

1. Trabzonî'nin Tafdîl Konusundaki Görüşleri

Bu başlık altında Muhammed et-Trabzonî'nin tafdîl meselesindeki düşünceleri, *Temyîzül-fâdîl anî'l-mefdûl* adlı eseri üzerinden incelenecektir. Müellif bu eserinde tafdîl konusunu altı ayrı fasılda ele almıştır. Bu altı bölüm içinde müellifin yer verdiği düşünceler şu şekilde ifade edilebilir:

1.1. Peygamberlerin Tafdîli

Trabzonî, tafdîl meselesinde önceliği peygamberlerin tafdiline ayırmıştır. Bu husustaki bilgileri Ali el-Karî'den (ö. 1014/1605) nakletmiştir. Bu nakillere göre bazı peygamberler diğerlerinden daha üstündür ve peygamberlerin arasında bir fazilet farkı olduğu kesindir. Fakat bu kesinlik, genel itibariyledir. Meselenin tafsilatında ise zannilik vardır. Peygamberler arasındaki fazilet farkının kesinliği, âyetlere dayanmaktadır. Nitekim peygamberlerin bir kısmının diğerlerine üstün kılındığını ifade eden âyetler⁵ bulunmaktadır.⁶

Müellifin Ali el-Karî'den aktardığına göre peygamberlerin üstünlük sıralaması zanni olmakla birlikte mahlukatın en faziletlisi Hz. Peygamber'dir. Hatta bazı âlimler bu hususta icma olduğunu belirtmişlerdir. Bu minvalde İbn Abbas yüce Allah'ın, Peygamber Efendimizi gök ehline ve peygamberlere üstün kıldığını söylemiştir. Müslim, Tirmizî ve İbn Mâce gibi muhaddislerin eserlerinde Hz. Peygamber'in diğer peygamberlerden üstünlüğüne işaret eden hadisler rivayet edilmiştir. Bu hadislerde dile getirilen hususların bazılarına göre Hz. Peygamber kıyamet günü insanların önderi olacak, elinde livâû'l-hamd sancağı bulunacak, diğer peygamberler onun sancağı altında yer alacak, Peygamberimiz şefaathçilerin ilki olacak, arşın sağ tarafında duracak ve o makamda kendisinden başka hiç kimse olmayacaktır.⁷

Müellifin Ali el-Karî'den aktardığına göre Hz. Peygamber'in diğer peygamberlerden üstünlüğünü ifade eden rivayetler yanında onun, peygamberler arasında tafdîle gitmeyi ve kendisinin diğer peygamberlerden daha üstün görülmesini menettiği hadis rivayetleri de bulunmaktadır. Bu tür haberlerde Hz. Peygamber insanlara; peygamberleri birbirlerini üstün tutmamalarını, kendisini Hz. Mûsâ'dan daha hayırlı görmemelerini ve kendisinin

4 Bk. Muhammed Hanefi Suluoğlu, "Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Kelâmla İlgili Eserleri", *Trabzonlu Müellifler ve Eserleri Osmanlı Dönemi*, ed. Süleyman Gür – Ahmet Cevdet Karaca (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2023), 485-486.

5 Bk. el-Bakara 2/253; el-İsrâ 17/55.

6 Ali el-Karî, *Şerhu Kitâbi'l-Fikhi'l-ekber*, thk. Ali Muhammed Dandal (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 194; Muhammed b. Mahmud b. Salih et-Trabzonî, *Risâletü'n mevsûmetün bi Temyîzi'l-fâdîl anî'l-mefdûl* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 144641), 57b.

7 Karî, *Şerhu Kitâbi'l-Fikhi'l-ekber*, 194-195, ayr. bk. 201-203; Trabzonî, *Temyîzü'l-fâdîl* (Süleymaniye, 144641), 57b, 58a.

Hızır'ın daha hayırlı olduğunu söylemenin uygun olmayacağını ifade buyurmaktadır. İlim adamları tarafından bu haberlerdeki yasaklamanın, tafdîlin peygamberler arasında bir eksiklik düşüncesi uyandırmasına yahut tafdîl sıralamasının bir husumet meydana getirmesine mahsus olduğu yorumları yapılmıştır. Bunun dışında bu yasaklamanın, henüz bilgi sahibi olunmadan önce yapılması veya tevazu kaynaklı olması yönündeki yorumlar, âlimlerin cumhuri tarafından uygun bulunmamıştır.⁸

Müellif, Hz. Peygamber'in efdaliyetini belirttiikten sonra diğer peygamberlerin üstünlük sıralamasına yer vermiş ve bu husustaki görüşleri de Ali el-Karî'den nakletmiştir. Buna göre Peygamber Efendimiz'den sonra en faziletli peygamber Hz. İbrâhîm'dir. Ardından ülü'l-azm peygamberler içinde zikredilen Hz. Nûh, Mûsâ ve İsâ, sonra da diğer peygamberler gelmektedir. Bir kısım âlimin aksine bazı âlimler bunda icma olduğunu söylemişlerdir. Bununla beraber Nûh, Mûsâ ve İsâ peygamberler arasındaki sıralamaya dair kesin bir şey söylenememektedir.⁹ Trabzonî, eserinde peygamberlerin birbirleri arasındaki fazilet farkına dair yer verdiği bu düşüncelere karşı bir itiraz kaydetmemiştir.

Müellif, peygamberlerin tafdîli konusu içinde nebi-veli üstünlüğü meselesine de değinmiştir. Ali el-Karî'den aktardığı bu bilgilere göre nebiler, velilerden daha üstündürler. Hatta tek bir nebi, velilerin tamamından daha faziletlidir. Bazı kimseler ise veliyi nebiden üstün tutmaktadırlar, fakat bu doğru yoldan sapmak demektir. Veliyi nebiden üstün tutanlar, bu görüşlerine Hz. Mûsâ'nın Hızır'dan ilim öğrenmesi olayını örnek vermektedirler. Ancak risalede belirtildiğine göre bir nebi olan Hz. Mûsâ'nın, bir veli olan Hızır'dan ilim öğrenmesi gerekçesiyle velinin nebiden üstün kabul edilmesi isabetli değildir. Zira Hızır bir veli değil nebidir. Eğer bazılarının düşündüğü gibi Hızır bir veli ise Hz. Mûsâ ile aralarında cereyan eden ilim öğrenme hadisesi, Hz. Mûsâ için bir imtihandır. Ayrıca Hz. Mûsâ'nın ondan ilim talep etmesinde bir kusur yoktur, çünkü ilmin artması istenilip arzu edilen bir şeydir. Dahası veli, peygambere iman etmesi dolayısıyla veli olduğuna göre peygamberin veliden daha yüksek mertebede olması imkânsızdır.¹⁰ Muhalif bir görüş nakletmemesinden hareketle Trabzonî'nin de aynı düşüncelere sahip olduğu söylenebilir.

1.2. Meleklerin Tafdîli

Tafdîl konusundaki en ihtilafli meselelerden biri, insanlarla melekler arasındaki üstünlük sıralamasıdır. Trabzonî, eserinde ikinci olarak bu meseleye yer vermiştir. Fasil başlığı olarak "Meleklerin tafdîli" ifadesini zikretmiştir. Bu konuda öncelikle Ali el-Karî'den bir alıntı yapmıştır. Buna göre peygamberlerden sonra meleklerin havassı, ardından veliler ve âlimler üstündür. Meleklerin en faziletlisi Cibrîl'dir. Meleklerin avamı, mümin insanların avamından üstündür. Zira müminler günahkârdır, melekler ise günah işlemekten masumdurlar. Mu'tezile bu görüşe muhalefet etmiş ve meleklerin peygamberlerden daha faziletli olduğunu söylemiştir. Bir kısım Eş'arîler de bu görüşlerinde Mu'tezile'ye katılmışlardır. Bazı âlimler ise görüş beyan etmeyip tevakkuf etmişlerdir. Tevakkuf eden bu âlimlerden biri İmam-ı Âzam'dır (ö. 150/767) ve tevakkuf etmesinin sebebi, meselenin kati değil zanni

8 Karî, *Şerhu Kitâbi'l-Fikhi'l-ekber*, 195-196; Trabzonî, *Temyüzü'l-fâdil* (Süleymaniye, 144641), 57b.

9 Karî, *Şerhu Kitâbi'l-Fikhi'l-ekber*, 201; Trabzonî, *Temyüzü'l-fâdil* (Süleymaniye, 144641), 57b-58a.

10 Karî, *Şerhu Kitâbi'l-Fikhi'l-ekber*, 204; Trabzonî, *Temyüzü'l-fâdil* (Süleymaniye, 144641), 58a.

olmasıdır.¹¹ Trabzonî'nin aktardığı başka bir görüşe göre üstünlük sıralaması; Hz. Mûsâ gibi beşer resuller, Cibrîl ve İsrâfil gibi melek resuller, Hz. Ebûbekir ve Ömer gibi nebi olmayıp evliyadan olan beşerin avamı, hamele-i arş ve mukarrebûn gibi resul olmayan meleklerin avamı şeklindedir.¹² Trabzonî, meleklerin birbirleri arasındaki üstünlüğü hakkında başka bir alıntı daha yapmaktadır. Bu nakilde, melekler içinden Cibrîl mi yoksa İsrâfil mi daha üstündür sorusuna açık bir cevap verilmemekte, bu konuda âlimlere ait bir naklin bilinmediğine ve âsârın çelişik olduğuna işaret edilmektedir.¹³ Trabzonî meleklerin tafdüliyle ilgili olarak zikredilen bu farklı görüşleri aktarmış ve bunlar arasından bir tercihte bulunmamıştır.

1.3. Sahabenin Tafdîli

Trabzonî'nin eserindeki üçüncü fasıl başlığı, 'Dördünden Sonraki Diğer Sahabenin Tafdîli' şeklindedir. Burada, hulefâ-i râşidîn olarak da anılan dört sahabinin tafdülinin belli olduğu, bundan dolayı esas olarak sonraki diğer sahabilerin tafdüli üzerinde durulacağı şeklinde bir mananın kastedildiği anlaşılmaktadır. Zira risalede, dört sahabinin üstünlük sıralamasından çok kısaca bahsedilmiş, diğer sahabilerin tafdüline ise genişçe yer ayrılmıştır. Hatta eserin en uzun bahsi burasıdır.¹⁴

Trabzonî öncelikle sahabenin üstünlük sıralamasına dair nakillere yer vermiştir. Bu çerçevede sahabe hakkında şöyle bir sıralama dile getirilmiştir: Hz. Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali, sonra aşere-i mübeşşerenin diğer fertleri, ehl-i Bedir, ehl-i Uhud, Rıdvân Biatı'na katılanlar ve geri kalan diğer sahabiler. Bu sıralamanın Ehl-i sünnetin çoğunluğuna göre olduğu ifade edilmiştir. Bazı Sünnîlerin ise Ali ve Osman arasında ihtilaf ettikleri belirtilmiştir. Ancak risalede bu ihtilafın detayından bahsedilmemiştir. Aşere-i mübeşşerenin cennetlik olduğuna dair bir rivayet nakledilmiş, ardından Hz. Fâtıma'nın cennetlik kadınların hanımefendisi olduğuna, Hz. Hasan ve Hüseyin'in de cennet ehli gençlerin efendileri olduklarına dair haberlerin geldiği kaydedilmiştir.¹⁵ Trabzonî, bu bilgileri Ali el-Karî'den olduğu gibi aktarmış, bunlar hakkında herhangi bir yorum yapmamıştır.

Müellif, sahabenin tafdüli hakkındaki bu aktarımlardan sonra Bedir ehlinin üç yüz on küsür kişi olduğu bilgisine değinmiş, ayrıca Bedir ehlinin ümmetin en hayırlısı olduklarına ve Rıdvân Biatı'nı gerçekleştirenlerin hiçbirinin cehenneme girmeyeceğine dair rivayetler zikretmiştir. Buna ek olarak Mekke'nin fethinden önce harcama yapanlar ve savaşanlar ile diğerlerinin bir olmadığını, öncekilerin fetihten sonra harcama yapan ve savaşanlardan daha yüksek bir dereceye sahip olduklarını, böyle olmakla beraber Allah'ın hepsine de cenneti vadettiğini ifade eden âyeti¹⁶ delil olarak kaydetmiştir. Buradan hareketle muhacirlerden ve ensardan ilk önce gelenlerin, sonrakilerden daha faziletli olduğu görüşünü zikret-

11 Karî, *Şerhu Kitâbi'l-Fikhi'l-ekber*, 204; Trabzonî, *Temyizü'l-fâdil* (Süleymaniye, 144641), 58a.

12 Abdüsselâm b. İbrâhîm el-Lekanî, *Şerhu Cevhereti't-tevhîd* (Mısır: Matbaatü's-Saâde, 1995), 188; Trabzonî, *Temyizü'l-fâdil* (Süleymaniye, 144641), 58a.

13 Abdurrahman b. Ebû Bekir Celâleddîn es-Süyûtî, *el-Habâik fi ahbâri'l-melâik*, thk. Ebû Hâcer Muhammed es-Saîd b. Besyûnî Zağlûl (Beirut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1985), 274; Trabzonî, *Temyizü'l-fâdil* (Süleymaniye, 144641), 58a.

14 Bk. Trabzonî, *Temyizü'l-fâdil* (Süleymaniye, 144641), 58a-60b.

15 Karî, *Şerhu Kitâbi'l-Fikhi'l-ekber*, 206; Trabzonî, *Temyizü'l-fâdil* (Süleymaniye, 144641), 58b.

16 el-Hadîd 57/10.

miştir.¹⁷ Şu var ki müellif, bu bilgileri de Ali el-Karî'den aynen nakletmiş ve bu hususlarda kendisine ait başka bir görüş beyan etmemiştir.

Trabzonî, sahabenin üstünlüğü konusunu epeyce detaylandırmış, bu minvalde İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *el-İsâbe* adlı kitabından uzun bir alıntı yapmıştır. Bu alıntıda yer alan bilgilere göre Ehl-i sünnet, sahabenin hepsinin adil olduğu hususunda ittifak etmiştir. Buna muhalefet edenler, bidat ehli, zındık kimselerdir. Allah'tan ve Hz. Peygamber'den, sahabenin tafdîli hakkında gelen haberler, bunu gerekli kılmaktadır. Ancak bu haberler gelmeseydi bile hicret etmeleri, cihat etmeleri, canlarını ve mallarını feda etmeleri, dindeki samimiyetleri ve kuvvetli imanları gibi sebeplerle sahabilerin adil ve temiz oluşlarına kesin olarak hükmetmek gerekirdi. Sahabilerin, kendilerinden sonraki bütün mahlûkattan daha hayırlı ve daha adil oldukları üzerinde bir şüphe bulunmamaktadır. Ayrıca birçok naklî delille sabittir ki sahabenin hepsi cennetliktir ve onların hiçbiri cehennem girmeyecektir. Bundan dolayı infak etmeyen ve savaşa katılmayan sahabiler, ayrıca Hz. Peygamber'i bir vesileyle çok kısa bir süre görenler için bunun geçerli olmadığı yönündeki iddialar geçerli kabul edilemez. Bilakis bilkuve veya bilfiil olarak infak edip savaşa vasfına sahip olan sahabiler ve Hz. Peygamber'in huzurunda kısa bir müddet bulunanlar da cennete gireceklerdir ve onlara ateş dokunmayacaktır.¹⁸

Trabzonî'nin sahabenin adil ve cennetlik oluşuna ilişkin kaydettiği diğer bir alıntıya göre Hz. Peygamber, kendisini gören yahut kendisini göreni gören bir Müslümana cehennem ateşinin dokunmayacağını buyurmuştur. Bundan kastedilen, onların çoğuna ateşin dokunmayacak olmasıdır. Yoksa onların bazılarını, günah kirini temizlemek için ateş dokunabilecektir.¹⁹ Müellif daha sonra ashaba karşı kötü söz söylenmemesi gerektiğini ve onların diğer Müslümanlardan daha faziletli olduklarını beyan eden hadis rivayetlerine yer vermiştir.²⁰ Ardından Ali el-Karî'nin bir görüşünü kaydetmiştir. Bu görüşe göre âlimlerin cumhuru, büyük fitneden önce de sonra da sahabenin tamamının adil olduğuna kanaat getirmişlerdir.²¹

Trabzonî eserinde sahabilerin gruplandırılması ve bu grupların birbirlerine göre tafdîli meselesine de yer vermiştir. Müellif bu görüşleri Kastallânî'den (ö. 923/1517) nakletmiştir. Buna göre ashab; muhacirler, ensar ve fetih günü Müslüman olanlar olmak üzere üç gruptan oluşmaktadır. Genel olarak muhacirler ensardan daha faziletlidirler. Tafsilatta ise muhacirlerin önce gelenleri ensarın önce gelenlerinden, ensarın önce gelenlerinden bir grup da muhacirlerin sonrakilerinden olan bir gruptan daha üstündürler. Bunun ardından farklılaşmaktadırlar. Belki daha sonra Müslüman olan, kendisinden önce Müslüman olandan daha faziletli olabilmektedir. Bilâl b. Rebâh (ö. 20/641) ve Ömer b. Hattâb (ö. 23/644)

17 Karî, *Şerhu Kitâbi'l-Fikhi'l-ekber*, 206; Trabzonî, *Temyizü'l-fâdil* (Süleymaniye, 144641), 58b.

18 Ebü'l-Fazl İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fi temyizi's-sahâbe*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd – Ali Muhammed Muavviz (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1415), 1/162-164; Trabzonî, *Temyizü'l-fâdil* (Süleymaniye, 144641), 58b-59a.

19 Muhammed Abdurraûf el-Münâvî, *Fezû'l-kadîr Şerhu'l-Câmi's-sağîr min ehâdisi'l-beşîrin-nezîr*, tsh. Ahmed Abdüsselâm (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2012), 6/547; Trabzonî, *Temyizü'l-fâdil* (Süleymaniye, 144641), 59a.

20 Bk. Karî, *Şerhu Kitâbi'l-Fikhi'l-ekber*, 116; Trabzonî, *Temyizü'l-fâdil* (Süleymaniye, 144641), 59a.

21 Karî, *Şerhu Kitâbi'l-Fikhi'l-ekber*, 116; Trabzonî, *Temyizü'l-fâdil* (Süleymaniye, 144641), 59a.

örneğinde olduğu gibi.²²

Sahabiler bunun haricinde de tabakalar halinde zikredilip üstünlüklerine göre sıralanmışlardır. Trabzonî, sahabenin on iki grup halinde sıralandığı bir nakli, eserinde olduğu gibi kaydetmiştir. Buna göre birinci tabaka, bi'setin başında Mekke'de Müslüman olanlardır. İkinci tabaka, Dârü'n-Nedve topluluğudur. Üçüncü tabaka, Mekkeli müşriklerin eziyetlerinden kaçarak Habeşistan'a hicret edenlerdir. Dördüncü tabaka, altı kişiden oluşan ilk Akabe grubu ile on kişiden oluşan ikinci Akabe grubudur. Beşinci tabaka, yetmiş kişiden oluşan üçüncü Akabe grubudur. Altıncı tabaka, Peygamberimizin hicretinden sonra, kendisi Kuba'da iken ve henüz Medine'ye gidip mescidi inşa etmeden önce ona vasıl olan muhacirlerdir. Yedinci tabaka, Bedir ehlidir. Sekizinci tabaka, Bedir ve Hüdeybiye arasında hicret edenlerdir. Dokuzuncu tabaka, Hüdeybiye'de ağacın altında biat eden Bey'atürriydân ehlidir. Onuncu tabaka, Hüdeybiye'den sonra ve fetihden önce hicret edenlerdir. On birinci tabaka, fetih günü Müslüman olanlardır. On ikinci tabaka, Hz. Peygamber'e yetişen, fetih gününde, Veda haccında ve bu ikisi dışında onu gören çocuklardır.²³

Müellif, sahabenin tafdili bahsinde uzunca bir bölümü sahabenin tarifine ayırmış ve bu konuda ihtilaf edildiğini ifade etmiştir. Bu konu hakkında aktardıklarına göre ashab, Peygamberimizle sohbet eden veya onu gören Müslümanlardır. Onu kısa bir müddet görenler de onun ashabından sayılırlar. Kâfir olarak Peygamberimizle sohbet eden veya onu gören ancak onun vefatından sonra Müslüman olan bir kimse sahabilerden sayılmaz. Mümin olarak Peygamberimizle sohbet eden veya onu gören ancak onun vefatından sonra mürtet olan ve bu şekilde ölen kimse sahabi değildir. Böyle bir kimse irtidat ettikten sonra İslâm'a dönse ve döndükten sonra Peygamberimizi tekrar görmese sahabilerden sayılır. Başka bir görüşe göre irtidat etmesi sebebiyle önceki sohbetinin hükmü kalmaz. Şayet irtidat eden kimse Peygamberimiz hayatta iken İslâm'a dönerse onun sahabeden sayılmasına bir mâni yoktur. Gören kişinin temyiz gücüne haiz olması şartı aranmamaktadır. Rü'yet şartı, görmeye bir engel olmaması durumundadır, ancak âmâ olmak gibi bir engel varsa -İbn Ümm-i Mektûm gibi- bu kişi sahabi sayılmaktadır. Ayrıca görme hususunda Hz. Peygamber'in, nübüvvetten önce değil sonra görülmesi esas kabul edilmektedir.²⁴

Bahsi geçen hususların, insanlar haricinde diğer akıl sahiplerini kapsayıp kapsamadığı konusu tartışmalıdır. Müellifin Kastallânî'den naklettiğine göre Peygamberimizin cinlere de gönderilmesi ve cinlerin de mükellef olmaları nedeniyle cinlerin sahabilerden sayılması görüşü daha çok tercih edilmiştir. Meleklerle gelince bazı âlimler meleklerin sahabi olduklarında icma olduğunu söylerken bazıları buna muhalefet etmiştir. Nihayetinde meleklerin sahabilerden sayılması hakkında tevakkuf edilmesi önerilmiştir. Bundan başka, bütün bu özellikler Hz. Peygamber'i dünyada görenler için geçerli görülmüştür. Hz. Peygamber'in ölümünden sonra ve defnedilmesinden önce onu gören kimsenin sahabi olmadığı düşünce-

22 Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî, *el-Mevâhibü'l-ledünniyye bi'l-minahi'l-Muhammediyye* (Kahire: el-Mektebetü't-Tevhîdiyye, ts.), 2/698-699; Trabzonî, *Temyizü'l-fâdil* (Süleymaniye, 144641), 59a.

23 Bk. Kastallânî, *el-Mevâhibü'l-ledünniyye*, 2/699-700; Trabzonî, *Temyizü'l-fâdil* (Süleymaniye, 144641), 59a-59b.

24 Kastallânî, *el-Mevâhibü'l-ledünniyye*, 2/693-695; Trabzonî, *Temyizü'l-fâdil* (Süleymaniye, 144641), 59b-60a.

si tercihe şayan kabul edilmiştir. Keramet yoluyla Hz. Peygamber'in kendisine gösterildiği bir veli ve onu rüyasında gören kimse de sahabilerden kabul edilmemiştir. Selef ve halef âlimlerinin çoğunluğunun icmasına göre sahabiler, peygamberlerden ve mukarreb meleklerin havassından sonra mahlûkatın en üstünü kabul edilmişlerdir.²⁵ Müellifin sahabenin tarifıyla ilgili hususlarda uzun bir alıntıya yer vermesinin, peygamberlerden ve seçkin meleklerden sonra en faziletli kimseler kabul edilen ve kendilerine ateş değmeyeceği ifade edilen sahabilerin kimler olduğunun açıklanması ve bu husustaki farklı fikirlerin ortaya konulmasıyla ilgili olduğu söylenebilir.

1.4. Tâbiînin Tafdîli

Trabzonî'nin belirttiğine göre sahabilerden sonra ümmetin en faziletli tâbiîlerdir. Çünkü Hz. Peygamber, nesillerin en hayırlısının kendi nesli olduğunu, ardından onlardan sonrakilerin geldiğini ifade etmiştir.²⁶ Müellif bu görüşleri Ali el-Karî'den aktarmıştır.

Trabzonî'nin Ali el-Karî'den yaptığı alıntıya göre tâbiîlerin en faziletlisinin kim olduğu hususunda ihtilaf edilmiştir. Medineliler Saîd b. el-Müseyyeb'in (ö. 94/713), Basralılar Hasan-ı Basrî'nin (ö. 110/728) ve Kûfeliler Üveys el-Karanî'nin (ö. 37/657) en faziletli olduğunu söylemişlerdir. Bazı müteahhirün âlimleri, Kûfelilerin benimsediği görüşü doğru kabul etmişlerdir. Delil olarak zikrettikleri hadise göre Hz. Ömer, Resûlullah'ı "Tâbiînin en hayırlısı, kendisine Üveys denilen adamdır" buyururken işitmiştir.²⁷ Müellif, Üveys el-Karanî'nin tâbiîlerin en üstünü olduğuna ve onun faziletine dair birbirlerine benzer muhtevaya sahip birçok nakil daha aktarmıştır.²⁸ Öyle ki sahabilerin tafdîli bölümünden sonra risalenin en uzun kısmını burası oluşturmaktadır. Risaledeki nakillerde değinilen hususlardan birine göre bazı rivayetlerde Üveys'in, bazı haberlerde ise Sa'îd b. Müseyyeb'in üstün olduğundan söz edilmektedir. Ancak bu tür haberler birbirleriyle çelişmemektedir. Bu durum, Sa'îd b. Müseyyeb'in şer'î ilimler açısından, Üveys'in ise Allah katındaki derecesi ve sevabının çokluğu bakımından tâbiînin en hayırlısı ve üstünü olması fikriyle açıklanmaktadır.²⁹ Müellifin bu nakillere risalesinde yer vermesi kendisinin bu düşüncelere katıldığına bir işaret olarak düşünülebileceği gibi bu husustaki ihtilafları göz önüne sermek istemesiyle ilgili olarak da düşünülebilir.

Risalede Üveys el-Karanî'nin, tâbiîlerin en faziletlisi olduğu belirtilmekle beraber Hz. Peygamber'in hırka-i saâdetinin Üveys'e tevdi edilmesini vasiyet etmesi, Hz. Ömer ve Hz. Ali'nin hırkayı ona teslim etmeleri ve hırkanın Üveys'ten sufilere ulaşmasına ilişkin rivayetlerin sabit olmadığı zikredilmektedir.³⁰ Ayrıca Üveys'in, Uhud savaşında Peygamberimizin dışının hasarlandığını duyunca üzüntüsünün şiddeti sebebiyle bütün dişlerini söktürdüğü

25 Kastallânî, *el-Mevâhibü'l-ledünniyye*, 2/695-696; Trabzonî, *Temyzü'l-fâdil* (Süleymaniye, 144641), 60a-60b.

26 Karî, *Şerhu Kitâbi'l-Fikhi'l-ekber*, 207; Trabzonî, *Temyzü'l-fâdil* (Süleymaniye, 144641), 61b-62a.

27 Karî, *Şerhu Kitâbi'l-Fikhi'l-ekber*, 207; Trabzonî, *Temyzü'l-fâdil* (Süleymaniye, 144641), 60b.

28 Ali b. Sultan Muhammed el-Karî, *Mirkatü'l-mefâtih Şerhu Mişkâti'l-mesâbih*, thk. Cemâl İtânî (Beirut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2012), 11/397-399; Trabzonî, *Temyzü'l-fâdil* (Süleymaniye, 144641), 60b-61b.

29 Bk. İbn Hacer, *el-İsâbe*, 1/359; Münâvî, *Fezû'l-kadîr*, 3/626; Trabzonî, *Temyzü'l-fâdil* (Süleymaniye, 144641), 60b.

30 Nûruddin Ali b. Muhammed b. Sultan el-Meşhûr bi'l-Molla Ali el-Karî, *el-Esrâru'l-merfûa fi'l-ahbâri'l-mevzûa*, thk. Muhammed es-Sabbâğ (Beirut: Dârü'l-Emâne, 1971), 275-276; Trabzonî, *Temyzü'l-fâdil* (Süleymaniye, 144641), 61b.

yönündeki haberlerin meşhur olduğu, fakat âlimler nazarında bunun bir aslı olmadığı kaydedilmektedir. Ek olarak bu uygulamanın şeriat-i garraya aykırı olduğu, bu nedenle büyük sahabilerden hiçbirinin bunu yapmadığı, çünkü bunu yapmanın abes bir iş olduğu ifade edilmektedir.³¹ Trabzonî, Üveys el-Karanî ile ilgili olan bu düşünceleri de Ali el-Karî'den nakletmektedir.

Müellifin Ali el-Karî'den aktardığı diğer görüşe göre müçtehit imamların en faziletlisi İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'dir (ö. 150/767). Ebû Hanîfe dinî ilimler açısından fakihlerin en kâmil olanıdır. Ardından İmâm Mâlik (ö. 179/795) gelmektedir, nitekim o tebeu't-tâbiîn neslindedir. Ondan sonra İmâm Şâfiî (ö. 204/820) gelmektedir, çünkü kendisi İmâm Mâlik'in hatta İmâm Muhammed'in (ö. 189/805) öğrencisidir. Üstünlük sıralamasında İmâm Şâfiî'den sonra İbn Hanbel (ö. 241/855) vardır. O da İmâm Şâfiî'nin öğrencisi mesabesinde-dir.³² Müellif bu sıralamayı aynen nakletmekte ve ilave bir açıklama yapmamaktadır.

1.5. Kadınların Tafdîli

Kadınların tafdîlinde farklı görüşler mevcuttur. Bu konudaki görüşlerin farklılığı, hadis rivayetlerindeki içeriğin farklılığına dayanmaktadır. Trabzonî bu meselede Ali el-Karî'nin görüşlerini olduğu gibi nakletmektedir. Buna göre kadınların üstünlüğüyle ilgili hadis rivayetlerinde şu sıralamalar yapılmaktadır:³³

1. Hz. Meryem – Hz. Hatice – Hz. Fâtıma – Âsiye.
2. Hz. Meryem – Hz. Hatice.
3. Hz. Meryem – Hz. Fâtıma.
4. Hz. Meryem – Hz. Fâtıma – Hz. Hatice – Âsiye.

Rivayetlerdeki sıralama değişken olunca ilim adamlarının yorumları da farklılaşmaktadır. Bununla beraber dördüncü sırada yer alan sıralamaya daha çok itibar edildiği görülmektedir. Buna göre kadınlar arasındaki tafdîl sıralamasının Hz. Meryem, Hz. Fâtıma, Hz. Hatice ve Firavun'un hanımı Âsiye şeklinde olduğu kabul edilmektedir.³⁴ Eserde bilhassa Hz. Fâtıma'nın üstünlüğü üzerinde durulmaktadır. Hz. Hatice'nin genel olarak değil, annelik yönüyle Hz. Fâtıma'dan daha faziletli olduğu dile getirilmektedir. Ayrıca Hz. Fâtıma'nın külli olarak değil, Hz. Peygamber'in bir parçası olması dolayısıyla üstün olduğu ve bu yönüyle kimsenin ona denk olmadığı açıklamasına yer verilmektedir.³⁵

Risalede kadınların tafdîli konusunda Hz. Âişe'nin konumuna da değinilmektedir. Bu bağlamda Hz. Hatice ve Hz. Âişe'nin üstünlüğüyle alakalı farklı rivayetler zikredilmekte ve ilim adamları arasında görüşler değişmektedir. Müellifin belirttiğine göre bazı âlimler; Hz. Peygamber'in, Allah'ın kendisini Hz. Hatice'den daha hayırlısıyla rızıklandırmadığını bildirmesi, ayrıca Hz. Âişe'ye Cibrîl'den selam gelirken Hz. Hatice'ye Cibrîl aracılığıyla Al-

31 Bk. Ali b. Sultan Muhammed el-Molla el-Karî, *el-Ma'deni'l-adenî fi fazli Üveys el-Karanî* (Mekke: Mektebetü'l-Melik Abdullah b. Abdülazîz el-Câmi'iyye, 5-403), 79a-80b; Trabzonî, *Temyizü'l-fâdil* (Süleymaniye, 144641), 61b.

32 Karî, *Şerhu Kitâbi'l-Fikhi'l-ekber*, 207; Trabzonî, *Temyizü'l-fâdil* (Süleymaniye, 144641), 62a.

33 Karî, *Şerhu Kitâbi'l-Fikhi'l-ekber*, 208-209; Trabzonî, *Temyizü'l-fâdil* (Süleymaniye, 144641), 62a.

34 Krş. Suluoğlu, "Kelâmla İlgili Eserleri", 486.

35 Karî, *Şerhu Kitâbi'l-Fikhi'l-ekber*, 208-209; Trabzonî, *Temyizü'l-fâdil* (Süleymaniye, 144641), 62a.

lah'tan selam gelmesi gibi delillerle Hz. Hatice'nin üstün olduğu kanaatini taşımaktadır. Bazı âlimler, tirit yemeğinin diğer yemeklerden üstün olması gibi Hz. Âişe'nin de diğer kadınlardan üstün olduğunu bildiren haberlerden hareketle Hz. Âişe'nin efdal olduğunu benimsemektedir. Bir kısım âlim ise görüş beyan etmeyerek tevakkuf etmektedir.³⁶ Trabzonî bu zikredilenleri hiçbir değişikliğe gitmeden Ali el-Karî'den alıp risalesinde kaydetmekte ve bunun ötesinde bir açıklama yapmamaktadır.

Müellif, risalesinde dünya kadınları ile huriler arasındaki üstünlük konusuna da yer ayırmıştır. Ali el-Karî'den yaptığı alıntıda, konuyla ilgili bir rivayet zikredilmiştir. Buna göre Ümmü Seleme Peygamberimize dünya kadınlarının mı yoksa hurilerin mi daha faziletli olduğunu sormuştur. Peygamberimiz dünya kadınlarının hurilerden daha faziletli olduğunu buyurmuştur. Ümmü Seleme bunun nedenini sorunca Peygamberimiz, Allah için yaptıkları ibadetler sebebiyle cevabını vermiştir.³⁷ Bu hususta Trabzonî başka bir bilgi kaydetmemiştir.

1.6. Sahabi Çocuklarının Tafdîli

Müellif tafdîl konusunda son olarak sahabe çocuklarının üstünlüğüne yer vermiştir. Kaydettiğine göre bazı âlimler, sahabeden sonra gelen nesillerin ancak ilim ve amelle üstün olacaklarını söylemişlerdir. Ancak doğru olan görüş, sahabe evladının üstünlüğünün, babalarının üstünlük sıralamasına göre olmasıdır. Bundan sadece Hz. Fâtıma'nın çocukları müstesnadır. Nitekim onlar, Hz. Ebûbekir, Ömer ve Osman'ın evladından daha üstündürler. Çünkü Hz. Fâtıma'nın çocukları, Hz. Peygamber'in yakınıdır. Onlar, Allah'ın kendilerinden kiri giderip tertemiz kıldığı bir aile ve güzel bir zürriyettirler.³⁸ Trabzonî zikredilen bu görüşleri de bütünüyle Ali el-Karî'den almış ve bunun haricinde başka bir açıklamaya yer vermemiştir.

2. Bulguların Değerlendirilmesi

Muhammed et-Trabzonî'nin tafdîle ilişkin görüşlerinin tespitinin ardından, bu görüşlerin kelâmî açıdan değerlendirilmesi ve Trabzonî'nin kelâmî veçhesiyle ilgili şunlar söylenebilir:

2.1. Trabzonî'nin Tafdîl Konusundaki Görüşlerinin Tahlili

Tafdîl konusuna öncelikle peygamberlerin tafdîli ile başlayan Muhammed et-Trabzonî, peygamberler arasında genel mahiyette bir üstünlük farkının bulunduğu ve bunda bir şüphe olmadığı, fakat peygamberler arasındaki tafdîlin detaylarının zanni olduğu görüşünü zikretmektedir. Onun naklettiği bu düşüncenin, Ehl-i sünnet kelâmcılarının itikadî açıdan benimsedikleri temel ilkelere uygun bir yaklaşım olduğu ifade edilebilir. Zira Sünnî kelâm düşüncesinde itikadî bir hükmün kesinlik ifade edebilmesi için sübut ve manaya delalet açısından kati delille sabit olması gerekmektedir.³⁹ Buna göre ancak zikredilen şartları sağ-

36 Karî, *Şerhu Kitâbi'l-Fikhi'l-ekber*, 209-210; Trabzonî, *Temyüzü'l-fâdil* (Süleymaniye, 144641), 62a-62b.

37 Karî, *Şerhu Kitâbi'l-Fikhi'l-ekber*, 210; Trabzonî, *Temyüzü'l-fâdil* (Süleymaniye, 144641), 62b.

38 Karî, *Şerhu Kitâbi'l-Fikhi'l-ekber*, 210; Trabzonî, *Temyüzü'l-fâdil*, 62b; ayr. bk. Trabzonî, *Temyüzü'l-fâdil* (Süleymaniye, 144641), 58b; Krş. Suluoğlu, "Kelâmla İlgili Eserleri", 486.

39 Bk. Salih Sabri Yavuz, "Fahreddin er-Râzî'ye Göre Epistemolojik ve İtikadî Açıdan Ahad Haber ve Kritiği",

layan muhkem âyetler ve mütevatir hadislerle sabit olan itikadî hükümlerin kesinliğinden bahsedilebilecektir. Buradan hareketle müellifin, peygamberlerin fazilet farkının kesin dile, bunun ayrıntısının ise zanni delile dayalı olduğu görüşüne sahip olduğu söylenebilir.

Trabzonî'nin zikrettiğine göre âlimlerin çoğunluğu açısından, peygamberler hakkında bir noksanlık düşüncesine ya da insanlar arasında bir düşmanlığa götürmedikçe tafsil olarak peygamberlerin tafdîlinden bahsetmeye bir mâni bulunmamaktadır. Bu çerçevede peygamberler arasındaki üstünlük sıralaması; Peygamber efendimiz, Hz. İbrâhîm, diğer ülü'l-azm peygamberler ve bunlar haricindeki peygamberler şeklinde yapılmaktadır. Müellifin, zanni olması kaydıyla eserinde böyle bir sıralamaya yer vermesi kendisinin bu konudaki genel tavrına uygun bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir.

Trabzonî'nin nebi-veli üstünlüğü tartışmalarına dair görüşlerinin, genel kelâmî düşünceye⁴⁰ muvafık olduğu ifade edilebilir. Nitekim o, peygamberlerin velilerden efdal olduğu ve hiçbir velinin bir peygamberden daha üstün olamayacağı düşüncesini benimsemektedir. Bu doğrultuda Hızır'ın veli olduğu ve bir peygamber olan Hz. Mûsâ'dan daha üstün olduğu fikrine katılmamaktadır.⁴¹ İslâm düşüncesinde Hızır'ın nebi, veli veya melek olduğu yönünde farklı fikirler bulunmaktadır. Genellikle tefsir, hadis ve kelâm âlimlerinin çoğu Hızır'ın nebi olduğunu düşünürken mutasavvıflar onun veli olduğunu söylemektedirler. Hızır'ın melek olduğu görüşüne ise pek rağbet gösterilmemektedir.⁴² Dolayısıyla bu meselede Trabzonî, çoğunluğun görüşüne katılarak Hızır'ın nebi olduğu fikrini kabul edenler arasında yer almakta, aksi fikirdeki tasavvuf erbabının düşüncelerine ise itibar etmemektedir.

Müellif, meleklerle insanlar arasındaki tafdîl meselesinde farklı görüşlere yer vermekte ve bunlar arasında açık bir tercihte bulunmamaktadır. Bu çerçevede peygamberlerin meleklerden üstünlüğü görüşüne mukabil meleklerin insanlardan üstün oluşu fikrine de değinmekte ayrıca bu konuda tevakkuf edenlerin de var olduğunu söylemektedir. Trabzonî, bazı âlimleri tevakkuf etmeye yönelten sebebin, konunun zanniliğinden kaynaklandığını belirtmektedir. Bu durum Trabzonî'nin peygamberler arasındaki tafdîlin ayrıntısında olduğu gibi insan-melek üstünlüğü konusunda da bir kesinlik bulunmadığı görüşünde olduğuna işaret etmektedir. Benzer biçimde Trabzonî'nin bir alıntıda Cebrâil'in üstün olduğuna, diğer bir alıntıda ise Cebrâil'in mi yoksa İsrâfil'in mi daha üstün olduğunun bilinemeyeceği görüşüne yer vermesi, melekler arasındaki tafdîl sıralamasının da kesinlik taşımadığı düşüncesinde olduğuna bir alamet kabul edilebilir.

Müellifin eserinde yer alan bir nakilde, ümmetin fazilet sıralaması sahabe, tâbiîn ve tebeu't-tâbiîn şeklinde yapmaktadır. Bu sıralamada, nesillerin en hayırlısının ashab nesli olduğunu, sonra sırasıyla diğerlerinin geldiğini ifade eden hadis rivayeti esas alınmaktadır. Ki bu anlayış, başta Eş'arîler ve Mâtürîdîler olmak üzere Ehl-i sünnet mezhebinin genel bir kabulünü ifade etmektedir.

İslâmî Araştırmalar Dergisi 17/3 (2004), 149-161; İbrahim Coşkun, "Hz. Muhammed'in Evrensel Mesajını Gölgeleyen Bir Amil: "Usulu'd-din"de Haber-i Vahidin Delil Sayılması", *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu*, haz. Mahfuz Söylemez (Çorum: İslâmî İlimler Dergisi Yayınları, 2007), 137-149.

40 Bk. Sa'duddîn Mes'ûd b. Ömer et-Teftâzânî, *Şerhu'l-Akaidi'n-Nesefiyye*, nşr. Abdüsselâm b. Abdülhâdî Şennâr (İstanbul: Dâru'l-Beyrûtî, 2007), 191.

41 Trabzonî, *Tamyizü'l-fâdil* (Süleymaniye, 144641), 58a.

42 İlyas Çelebi, "Hızır", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/407.

Tabzonî sahabenin tafdîlinde önce sırasıyla ilk dört halifenin daha sonra diğerlerinin geldiği fikrine katılmaktadır. Buna ek olarak dört halife -özellikle Hz. Osman'la Hz. Ali- hakkında olan ihtilaflara ve farklı görüşlere eserinde yer vermediği görülmektedir. Onun bu yaklaşımı, Ehl-i sünnetin ayırt edici temel vasıflarından biri olan "sahabe hakkında kötü söz söylememe" ilkesine sadakatin bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Ayrıca temelde sahabe arasındaki üstünlük tercihlerine dayalı olan imamet tartışmalarının ve -Şiîlerde olduğu gibi- buna bağlı tekfirlerin, müellif tarafından isabetli bulunmamasına bir işaret olarak düşünülebilir.

Müellif *Temyüzü'l-fâdil ani'l-mefdûl* adlı eserinde, çeşitli varlıklar ve kimseler arasındaki tafdîle dair ekseriyetle Ali el-Karî'nin görüşlerini aktarmakla yetinmektedir. Melekler, sahabe ve tâbînin tafdîli mevzularında ise farklı kaynaklardan alıntılar yapmakta ve meselenin farklı yönlerine değinmektedir. Bu durum müellifin Ali el-Karî'ye karşı büyük bir itibarı olduğu, ancak ona mutlak manada ve taassup derecesinde bir bağlılık göstermediği ve Ali el-Karî'den ayrı olarak kendine özgü görüş ve tercihlerinin de var olduğu şeklinde değerlendirilebilir.

Trabzonî, tâbînin en faziletlisinin Üveys el-Karanî olduğunu kaydetmektedir. Bu düşünce, Üveys el-Karanî'nin faziletlerini ifade eden çok sayıda hadis rivayeti nakledilerek dile getirilmektedir. Diğer taraftan müellif, müçtehit imamlar arasındaki fazilet sıralamasını Ebû Hanîfe, İmam Mâlik, İmam Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel şeklinde yapmaktadır. Bu sıralamada, önce gelenin daha efdal olması şeklindeki genel prensipten hareket edildiği anlaşılmaktadır. Çünkü bu görüşe, "Nesillerin en hayırlısı benim neslimdir, sonra onlardan sonrakilere" hadisi delil getirilmektedir.

Risalede kadınların tafdîli hususunda da rivayetlere yer verilmektedir. Bununla birlikte rivayetlerde belirgin, tek bir kadının üstünlüğünden bahsedilmemektedir. Bundan dolayı kadınlar içinde en faziletli olanı belirlemenin, ilim adamları açısından güçlük taşıdığı söylenebilir. Bu noktada âlimlerin rivayetleri uzlaştırma çabaları dikkati çekmektedir. Fakat nihayetinde risalede, Hz. Peygamber'in bir parçası olduğunu ifade eden hadis rivayetlerinden hareketle Hz. Fâtıma'nın ismi ön plana çıkmaktadır. Risalede genel olarak Hz. Fâtıma'nın, Hz. Âişe'den ve Hz. Hatice'den üstün kabul edilmesi Şiîlik'teki Ehl-i beytin masumiyeti inancını akla getirmektedir. Aynı husus sahabe evladında da göze çarpmaktadır. Nitekim sahabe çocuklarının üstünlüğünde, Hz. Peygamber'e olan yakınlıkları sebebiyle öncelikle Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin zikredilmektedir. Bu da yine -müellifin böyle bir beyanı olmamakla birlikte- Şiîlerdeki Ehl-i beytin masumiyeti inancını çağrıştırmaktadır. Diğer sahabe çocuklarının üstünlüğü konusunda ise babalarının üstünlük sıralamasının esas olduğu görüşü tercih edilmektedir.

İncelemelerimize göre Kur'ân-ı Kerîm'de tafdîl konusuna ilişkin çeşitli âyetlerin mevcudiyetinden bahsedebilmek mümkündür.⁴³ Bunlardan bazılarında göre yüce Allah, insanları dünyada iken birbirlerinden farklı kıldığını, ahiretteki derecelerin ve farklılıkların ise daha büyük olacağını buyurmaktadır.⁴⁴ Bu bağlamda dünya hayatında bazı kullarına diğerlerin-

43 Hadis kaynaklarında da tafdîle ilişkin çok sayıda rivayet aktarılmaktadır ve bunların hepsi âhâd haberler kapsamında yer almaktadır. Bk. Öz, "Tafdîl", 39/369.

44 Bk. el-İsrâ 17/21.

den daha fazla rızık vererek onları ayrıcalıklı kıldığını belirtmektedir.⁴⁵ Ayrıca yeryüzünde bazı insanları derecelerle üstün kılmasının sebebine de değinmekte ve bunun kendilerine verdiği şeylerde onları denemek için olduğuna işaret etmektedir.⁴⁶ Diğer taraftan insanlara, onları birbirlerinden üstün kıldığı şeyleri, içlerini çekerek arzu etmemelerini ve Allah'ın lütfundan istemelerini öğütlemektedir.⁴⁷

İnsanlar arasındaki üstünlükle ilgili olarak müminlere; gevşeklik göstermemeleri ve üzülmemeleri söylenmekte, eğer iman etmişlerse en üstün olanların kendileri olduğu öğretilmektedir.⁴⁸ Buradan, gerçek bir iman sahibi olmanın insanları Allah katında inkârcılardan üstün hale getirdiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Allah katında en değerli insanların ise yüce Allah'a itaatsizlik etmekten en çok sakınanlar olduğu belirtilmektedir.⁴⁹ Dolayısıyla Allah nezdinde, insanlar arasındaki temel üstünlük ölçütünün "takvâ" olduğu ifade edilmektedir. Bu çerçevede müminlerden mallarıyla ve canlarıyla Allah yolunda cihat edenlerin diğerleriyle eşit olmadıkları, Allah'ın mücahitleri çok büyük bir karşılıkla cihat etmeyenlerden üstün kıldığı belirtilmektedir.⁵⁰

Peygamberlerden söz edilirken onların âlemlere üstün kılındığına⁵¹ dolayısıyla peygamberlerin diğer insanlardan daha ayrıcalıklı bir konumda olduklarına temas edilmektedir. Buna ek olarak onların kendi aralarında bir kısmının diğerlerinden üstün kılındığı, örneğin Allah'ın bazılarıyla konuştuğu ve bazılarını derecelerle yükselttiği ifade edilmektedir.⁵² Bu genel ifadeler dışında, isim zikredilerek peygamberler hakkında belirgin bir üstünlük sıralaması yapılmamaktadır.

Âyetlerde türler arasındaki üstünlükle alakalı çok fazla malumat verilmemektedir. İnsanlar ile diğer yaratılmış varlıklar arasındaki üstünlükten bahseden âyetlerden birine göre Âdemoğluna şan, şeref ve nimetler verilmiş, onlara güzel rızıklar ihsan edilmiş ve onlar yaratılan diğer varlıkların çoğundan üstün kılınmışlardır.⁵³ Bundan dolayı kanaatimize göre Cenâb-ı Hakk'ın bu beyanı dikkate alınarak "insan" türünün eşref-i mahlûkat olduğundan söz etmek yerine insanların çoğu varlıktan üstün olduğunu fakat insanlardan daha üstün varlıkların da bulunduğunu belirtmek daha isabetli olacaktır. Bununla beraber Allah Teâlâ bu varlıkların hangileri olduğunu açıkça beyan etmediğinden bu meselede âlimler arasında ihtilaf ortaya çıkmıştır. İnsanlarla meleklerin efdaliyeti hususundaki farklı görüşlerin temeli buraya dayanmaktadır.

Sünnî âlimlerin ve Şîîlerin geneli bu ihtilafli meselede, insanların (peygamberlerin) meleklerle üstünlüğünü tercih etmektedir.⁵⁴ Fakat insan ve melek türleri arasındaki bu karşılaştırmanın meleklerle cinler veya insanlarla cinler arasında yapılmadığı görülmektedir. Sünnîlerin ve Şîîlerin önemli iddialarından birine göre insanlar kötülük işleme özelliğine

45 Bk. en-Nahl 16/71.

46 Bk. el-En'âm 6/165.

47 Bk. en-Nisâ 4/32.

48 Bk. Âl-i İmrân 3/139.

49 Bk. el-Hucurât 49/13.

50 Bk. en-Nisâ 4/95.

51 Bk. el-En'âm 6/86.

52 Bk. el-Bakara 2/253; el-İsrâ 17/55.

53 Bk. el-İsrâ 17/70.

54 Bk. Teftâzânî, *Şerhu'l-Akaid*, 203-205; Öz, "Tafdil", 39/369.

sahip oldukları için iman edip iyi işler yaptıkları takdirde meleklerden üstün olacaklardır.⁵⁵ Bu takdirde şu sorular cevap bekleyecektir: Öyleyse cinler de kötülük yapabilme özelliğine sahip olduklarından dolayı iman edip iyilik yaptıkları takdirde meleklerden daha mı üstün olacaklardır? Tafdîl meselesi meleklerle cinler arasında ele alınacak olursa nasıl bir sıralama ortaya çıkacaktır? Melekler mi cinlerden yoksa cinler mi meleklerden daha üstün olacaktır? Yahut iman ve itaat eden cinler ile iman ve itaat eden insanlar arasında nasıl bir üstünlük sıralaması olacaktır? İnsanlar mı cinlerden yoksa cinler mi insanlardan daha üstün olacaktır?

Kanaatimizce bu soruların açık ve net biçimde yanıtlanabilmesi dinen mümkün görünmemektedir ve tafdîl meselesinin genelinde böyle bir gaybîlik söz konusudur. Zira bir kimenin veya bir türün diğerlerinden daha üstün olduğunu söylemek, o kişinin veya o türün yüce Allah katında sahip olduğu derecenin diğerlerinden daha yüksek olduğunu iddia etmek anlamına gelmektedir. Bu da yalnızca Allah'ın ve Hz. Peygamber'in haber vermesiyle bilinebilecek bir mevzudur.⁵⁶ Ancak tafdîl konusundaki haberlerin her biri sübut ve manaya delalet açısından katilik taşımamakta, bundan dolayı tafdîl meselesine ilişkin hükümler ekseriyetle zan ifade etmektedir. Bu nedenle genel itibarıyla insanlar veya türler arası tafdîl tartışmalarında tevakkuf etmenin daha isabetli olduğunu söyleyebilmek mümkündür. Tafdîl bahsinde zanni deliller ışığında görüş beyan edilmiş bir mesele var ise bunun da tekfîre konu edilemeyeceği belirtilmelidir. Genel olarak bakıldığında Trabzonî'nin tafdîl konusundaki tavrının bu ikinci anlayışa uygun olduğu ifade edilebilir.

2.2. Temyüzü'l-Fâdil anî'l-Mefdûl İsimli Risalesi Bağlamında Trabzonî'nin Kelâmî Yönü

Muhammed et-Trabzonî'nin fıkıh ve Arap dili gibi alanlarda çok sayıda eseri olduğu gibi kelâmî sahada da küçük hacimli birçok eseri mevcuttur.⁵⁷ Bunlardan biri olan *Temyüzü'l-fâdil anî'l-mefdûl* adlı eser, müellif hattı bir risaledir. Ancak müellif tarafından bu risaleye bir telif tarihi düşülmemiş ve risalenin yazılış nedeni belirtilmemiştir.⁵⁸

55 Bk. Öz, "Tafdîl", 39/369.

56 Bk. Öz, "Tafdîl", 39/370.

57 Tüm eserleri hakkında toplu malumat için bk. Şenol Saylan, "Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Hayatı ve Eserleri", *Trabzonlu Müellifler ve Eserleri Osmanlı Dönemi*, ed. Süleyman Gür – Ahmet Cevdet Karaca (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2023), 431-435.

58 Risale, Trabzonî'ye ait birkaç eserin daha bulunduğu bir mecmua içinde yer almaktadır. Sırasıyla mecmua içinde yer alan eserler ve bunların telif tarihleri şöyledir: 1. *el-Maksadü'l-esnâ fi şerhi Esmâillâhi'l-hüsnâ* (h. 1184) 2. *Cem'u Esmâillâhi'l-hüsnâ* (Telif tarihi belirtilmemiş) 3. *el-Câmî'u'l-a'zam fi esmâ-i nebiyyine'l-muazzam* (h. 1195) 4. *Ta'likatün fi Beyâni esmâ-i hayri'l-halkıyye* (Telif tarihi belirtilmemiş) 5. *Risâletün mevsumetün bi temyüzü'l-fâdil anî'l-mefdûl* (Telif tarihi belirtilmemiş) 6. *Şerhu Esmâ-i Ehl-i Bedir* (h. 1174). Bk. Muhammed b. Mahmud b. Salih et-Trabzonî, *el-Maksadü'l-esnâ fi şerhi Esmâillâhi'l-hüsnâ* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 144641), 8a; a. mlf., *Cem'u Esmâillâhi'l-hüsnâ* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 144641), 9a; a. mlf., *el-Câmî'u'l-a'zam fi esmâ-i nebiyyine'l-muazzam* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 144641), 55b; a. mlf., *Ta'likatün fi Beyâni esmâ-i hayri'l-halkıyye* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 144641), 57b; a. mlf., *Temyüzü'l-fâdil* (Süleymaniye, 144641), 62b; a. mlf., *Şerhu Esmâ-i Ehl-i Bedir* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 144641), 170b; Emin Aydın, *Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin (v. 1200/1786) "ed-Dürrerü's-Semîne" Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 23-25. Mecmua içindeki ilk eserde Allah'ın güzel isimleri açıklanmakta, ikinci olarak Allah'ın güzel isimleri toplu olarak sıralanmaktadır. Üçüncü eserde Hz. Peygamber'in isimleri açıklanmakta, dördüncü

Trabzonî'nin, kelâm kitaplarında yer verilen tartışmalı meselelerden biri olan tafdil konusuna⁵⁹ hasrettiği *Temyüzü'l-fâdil* adlı bu risalesi, uzun alıntılardan oluşmaktadır. Hatta eserin tamamına yakınının alıntılardan oluştuğu söylenebilir. Alıntı yaptığı kaynaklar içinde Ali el-Karî'nin eserleri ilk sırada yer almaktadır. Müellifin Ali el-Karî'den nakilde bulunduğu bu eserlerin başında *el-Fikhü'l-ekber* şerhi gelmektedir. Buna ek olarak hadis sahasında yazılmış bir şerh olan *Mirkatü'l-mefâthih*, Üveys el-Karanî'yle ilgili rivayetlerin kaydedildiği *el-Ma'denü'l-adenî*,⁶⁰ uydurma hadislerle alakalı *Esrâru'l-merfûa* isimli eserlerinden de alıntılar yapmaktadır. Ali el-Karî haricinde alıntı yaptığı eserler içinde şunlar zikredilebilir: Kasallânî'nin siyer kitabı *el-Mevâhibü'l-ledünniyye*, İbn Hacer'in sahabilerin hayatıyla ilgili eseri *el-İsâbe*, Münâvî'nin (ö. 1031/1622) geniş kapsamlı hadis şerhi *el-Feyzül-kadîr*, Abdüsselâm el-Lekanî'nin (ö. 1078/1668) babasına ait manzum akaid risalesi *Cevheretü't-tevhîd* üzerine yazdığı şerh ve Süyûtî'nin (ö. 911/1505) meleklerle ilgili rivayetlere dair eseri *el-Habâik*.

Alıntı yapılan eserler açısından incelendiğinde, Trabzonî'nin bu risalesinin içeriğinin şekillenmesinde Ali el-Karî'nin *el-Fikhü'l-ekber* şerhinin esas alındığı söylenebilir. Risaledeki konu başlıkları aynıyla veya çok az bir değişikliklerle *el-Fikhü'l-ekber* şerhinden alınmıştır. Eserin altı başlığından üçü *el-Fikhü'l-ekber* şerhinden yapılan nakillerle oluşturulmuştur. Diğer üç başlık altında *el-Fikhü'l-ekber* şerhine ek olarak konunun mahiyetine göre hadis, siyer ve akaid türünde eserlerden de nakiller yapılmıştır. Alıntılarının mahiyetine bakıldığında nakillerin çoğunlukla hiçbir değişiklik yapılmadan olduğu gibi kaydedildiği, bazen biraz kısaltıldığı veya özetlenerek kaydedildiği görülmektedir. Bundan ötürü müellifin, risaledeki fikir örgüsü bakımından temelde Ali el-Karî'ye bağlı kaldığı ifade edilebilir. Ancak Trabzonî, Ali el-Karî'nin bahsettiği her bilgiye eserinde yer vermemekte, bazen Ali el-Karî'nin temas etmediği bazı noktalara değinmekte ve başka âlimlerin eserlerinden yaptığı nakillerle bu noktaları genişletmektedir. Bu nedenlerle onun bu eserinde Ali el-Karî'ye taassup derecesinde bağlı kalmadığı ve kendisine ait tercihlerinin de olduğu ifade edilebilir.

Trabzonî'nin yaşadığı 12/18. yüzyıl, kelâm ilminin geçirdiği dönemlerden “Cem ve tah-

---

sırada Hz. Peygamber'in isimleri toplu olarak sıralanmaktadır. Beşinci eserde çeşitli varlıklar ve türler arasındaki efdaliyyet sıralamaları anlatılmakta, altıncı eserde ise Bedir ashabının isimleri açıklanmaktadır. Mecmuadaki eserlerin telif tarihlerine göre sıralanmadığı, ancak muhtelif tarihlerde yazılan bu eserlerin; Allah Teâlâ, Hz. Peygamber, efdal olan varlıklar ve Bedir ehlinin isimleri ile bunlara dair açıklamalar şeklinde düzenlenerek bir araya getirildiği görülmektedir. Dolayısıyla mecmuadaki eserlerin, yazıldıkları tarihlere göre değil ele alınan konunun üstünlüğüne göre sıralandığı dikkati çekmektedir. Müellifin hayatı ve eserlerinin yazılış tarihiyle ilgili verilerden hareketle bu mecmuadaki telif tarihi bilinen eserlerin tamamının, Trabzonî'nin Hicaz'a ilk defa gidip İstanbul'a döndükten sonraki süreçte kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Hatta *Şerhu Esmâ-i Ehl-i Bedir* adlı eserin Medine'ye gitmeden evvel İstanbul'da kaleme alındığı farz edilse bile diğerlerinin Medine'den döndükten sonra İstanbul'da yazıldığını belirtmek yanlış olmayacaktır. Mecmuadaki telif tarihi belli olmayan eserlerin de telif tarihi belli olan eserlere yakın bir zamanda kaleme alınmasının kuvvetle muhtemel olduğu düşünülecek olursa *Temyüzü'l-fadil* adlı risalenin de Hicaz'a ilk kez gidilip İstanbul'a geri gelindikten sonraki bir zaman diliminde yazıldığını söylemek mümkün olacaktır. Trabzonî'nin hayatına ve eserlerinin yazılış tarihine dair bilgiler için bk. Saylan, “Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî”, 426-427.

59 Kelâmda efdaliyyet tartışmalarının sebeplerine dair değerlendirmeler için bk. Yavuz, “Kelâm'da Efdaliyyet Meselesi”, 148-149.

60 Trabzonî, Ali el-Karî'den alıntı yaptığı bir eseri “er-Risâle” şeklinde zikretmekte, fakat risâlenin ismini açıkça belirtmemektedir. İncelemelerimiz neticesinde Ali el-Karî'nin, Üveys el-Karanî ile alakalı rivayetleri naklettiği risâlesinin *el-Ma'denü'l-adenî* olduğu görülmüş ve buna binaen bahsi geçen risâlenin ismi bu şekilde kaydedilmiştir.

kik" dönemine tekabül etmektedir. 8/14. yüzyıldan 13/19. yüzyılın sonlarına kadar uzanan bu uzun süreçte, sıklıkla cem ve tahkik metodu kullanıldığından dolayı bu sürece kelâm ilminde -genellikle- "Cem ve tahkik dönemi" adı verilmektedir.⁶¹ Bir müellifin, ele aldığı konuyla ilgili daha önce beyan edilen görüşleri toplayıp bir araya getirerek eser kaleme almasına cem, bir araya getirdiği düşünceler ve bunların dayanakları üzerinde incelemeler yapmasına ise tahkik adı verilmektedir. Cem ve tahkik döneminde, iki belirgin ilmî etkinlikten bahsedilmektedir. Bunlardan birincisi geçmişte kaleme alınan eserler üzerinde çalışmak, ikincisi önemli görülen bazı kelâmî konularda müstakil risaleler yazmaktır.⁶² Bu özellikler dikkate alındığında Trabzonî'nin bu eserinin, cem yöntemi kullanılarak kaleme alınan bir risale olduğu ve dönemin genel özelliklerini yansıttığı söylenebilir.

Muhammed et-Trabzonî'nin mensup olduğu itikadî mezhebe dair şu değerlendirmeler yapılabilir. Kendisinin Trabzon'da doğduğu, İstanbul'da tahsil gördüğü, Şam, Mısır, Mekte ve Medine gibi yerlerde bulunduğu, buralarda tahsiline devam ettiği ve ilmî faaliyetler yürüttüğü, İstanbul'da da ilmî vazifeler üstlendiği ve orada vefat ettiği kaydedilmektedir.⁶³ Trabzonî, amelde Hanefî olup itikatta Ehl-i Sünnet mezhebine mensuptur. Ancak bu risalesinde, Ehl-i Sünnet'in hangi koluna mensup olduğuna dair kendisinin açık bir beyanı bulunmamaktadır. Genel itibarıyla amelî açıdan Hanefî olanlar ve bilhassa Türkler arasında itikadî yönden Mâtürîdî mezhebi benimsenmiştir. Bu açıdan bakıldığında son dönem Osmanlı âlimlerinden biri olan Trabzonî'nin de Mâtürîdîye mezhebine mensup olduğu düşünülebilir. Bunun ötesinde, mezkûr risalesinden hareketle onun mezhebî aidiyetini tespit etmeye belirleyici faktörlerden biri, Ali el-Karî ve *el-Fikhü'l-ekber*'e yazdığı şerhtir. Ali el-Karî'nin dinde aklın yerini ortaya koyan ve Mâtürîdîye mezhebine aidiyetini beyan eden ifadeleri dikkate alındığında⁶⁴ onun Mâtürîdî bir âlim olduğunu ifade etmek gerekecektir. Ali el-Karî'nin fikirlerine bağlılığı ve bilgi bahsindeki yaklaşımının Mâtürîdîliğe muvafık olması gibi hususlar, Trabzonî'nin de Mâtürîdîye'ye mensup olduğuna, felsefî kelâma mesafeli olmakla birlikte Hanefî-Mâtürîdî çizgide yer aldığına bir işaret olarak kabul edilebilir.

Sonuç

Muhammed et-Trabzonî akaid-kelâm sahasında genellikle küçük hacimli risaleler kaleme almıştır. Risalelerinden biri tafdîl konusundadır ve *Temyüzü'l-fadil ani'l-mefdûl* adını taşımaktadır.

O, tafdîl meselesini peygamberler, melekler, sahabe, tâbiîler, kadınlar ve ashabın çocukları şeklinde altı kısma ayırarak incelemiştir. Havâric, Şîa ve Mu'tezile gibi fırkaların düşüncelerine katılmamış bunun yerine Sünnî düşüncüyü takip etmiştir. Bu doğrultuda hi-

61 İslâm düşünce ve ilim tarihini dönemlendirme hususunda son zamanlarda bazı farklı yaklaşımlar ileri sürülmüştür. Bu farklı yaklaşımlar ve dönemlendirme teklifleri hakkında bk. İslam Düşünce Atlası (İDA), "İslam Düşünce Tarihi İçin Bir Dönemlendirme Önerisi" (Erişim 24 Ekim 2024); İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), "Tahkik Birimi Hakkında" (Erişim 24 Ekim 2024).

62 Bk. Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmine Giriş* (İstanbul: Damla Yayınevi, 2017), 38-39.

63 Bk. Ali Benli, "Trabzonî, Mehmed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/304; Saylan, "Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî", 425-427, 429. Biyografisine dair ileri sürülen diğer görüşler hakkında bilgi için bk. Saylan, "Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî", 423-429.

64 Bk. Mustafa Akman, "Ali b. Sultan el-Kârî (1605)", *Mâtürîdî Öncüler*, ed. Özden Kanter (İstanbul: Kitâbî, 2023), 223.

lafet sıralamasını olduğu gibi kabul etmiş ve sahabe-i kirâmın üstünlüğü hakkında herhangi bir olumsuz ifade dile getirmemiştir. Trabzonî'nin bu tavrının onları koruma refleksiyle irtibatlı olduğu, kendisinin başta hulefâ-i râşidîn olmak üzere sahabeler aleyhindeki fikir ve söylemlere ise katılmayıp karşı çıktığı söylenebilir. Bu anlamda klasik Sünnî düşünceye muvafık bir tutum izlediği görülmektedir.

Trabzonî'nin bu risalesinin neredeyse tamamı alıntılardan oluşmaktadır. Müellif, eserini oluştururken başka kaynaklara da müracaat etmiştir, ancak bilhassa Ali el-Karî'nin çok sayıda eserinden, özellikle *el-Fıkhü'l-ekber* şerhinden istifade etmiştir. Trabzonî'nin; nebi-veli, tâbiîn, dünya kadınları-huriler ve sahabe çocuklarının tafdüli gibi meselelere de yer vermesi ilk etapta, kendisinin kelâmî açıdan mutad olanın ötesine geçip özgün bir bakış açısıyla tafdüli konusunu çeşitlendirdiği intibahı uyandırır da aslında bunun ona özgü bir tasarruf olmadığı belirtilmelidir. Nitekim bu meselelere kendisinden önce Ali el-Karî yer vermekte olup Trabzonî bunları Ali el-Karî'nin *el-Fıkhü'l-ekber* şerhinden naklederek zikretmektedir.

Bu risalede müellifin ekseriyetle Ali el-Karî'den alarak bir araya getirdiği görüşlerin başlıcaları şöyle ifade edilebilir. Kaydettiğine göre bazı peygamberler diğerlerinden daha faziletlidir, ancak peygamberler arasındaki üstünlük sıralamasının teferruatında zannilik vardır. Naklî açıdan, yaratılmış varlıkların en üstünü Hz. Peygamber'dir. Peygamberler velilerden daha üstündür. Melekler ve insanlar ile meleklerin kendi aralarındaki üstünlük sıralaması ihtilafıdır. Genel kabule göre sıralamada önce peygamberler, sonra seçkin melekler vardır. Üstünlük sıralamasında bunların ardından sahabeler gelmektedir. Ashabın en faziletli sırasıyla ilk dört halifedir. Sonra geri kalan aşere-i mübeşşere, Bedir ve Uhud ashabi, Rıdvân biatında bulunanlar ve diğer sahabeler yer alır. Ashabın ardından ümmetin en faziletli tâbiîn neslidir. En faziletli tâbiîn kim olduğu ihtilafıdır. Bununla birlikte Üveys el-Karanî'nin üstünlüğüne dair çok sayıda rivayet nakledilmiştir. Müçtehit fakihlerin en faziletli Ebû Hanîfe'dir. Kadınların tafdüli hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Hz. Fâtıma'nın üstünlüğü, Hz. Peygamber'in bir parçası olmasından kaynaklanmaktadır. Sahabe çocuklarının tafdülinde, Hz. Peygamber'e yakınlıkları dolayısıyla önce Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin gelmektedir. Diğer sahabe çocuklarının üstünlük sırası babalarının üstünlük sırasına göredir.

Netice itibariyle bu eserinde Trabzonî'nin, kelâmî açıdan cem ve tahkik döneminin genel niteliklerini yansıtan bir profil çizdiği ifade edilebilir. Risalede cem metodunu uygulamış ancak tahkik yöntemine başvurmamıştır. Dolayısıyla bu eserinde muhakkik bir âlim vasfı sergilememiştir. Risalesinde özellikle sahabenin ve tâbiînin fazileti gibi meselelerde hadis rivayetlerine çokça yer vermiştir. Ancak bu durum onu ehl-i hadîs çizgisinde görmeyi gerektirmemektedir. Zira ehl-i re'yin lideri Ebû Hanîfe'yi fakihler arasında efdal kabul eden bir Hanefî âlim olması, dinî delillerin kati veya zanni oluşlarına ehemmiyet göstermesi ve zanni delille sabit olan bir hükmü tekfir konusu etmemesi gibi hususlar, Trabzonî'yi ehl-i hadîs tandanslı bir âlim olarak yorumlamaya mâni olmaktadır.

Tafdül konusunda müstakil bir risale kaleme alması Trabzonî'nin bu konuya önem verdiğine işaret etmektedir. O, eserinde bu meseleye ilişkin bir risale yazmasının sebebine değinmemiştir. Fakat onun, itikadî açıdan kati ve zanni hükmün farklılığına temas etmesi, tafdüli konusu kapsamında âlimlerin farklı görüşlere sahip olduğuna dolayısıyla konunun ihtilafı

bir mesele olduğuna işaret etmesi, bununla beraber tafdîlin en tartışmalı ve fırkalara bölünmeye sebep teşkil eden bahislerinden biri olan ilk dört halifenin bilhassa Hz. Osman ve Hz. Ali'nin üstünlüğü tartışmalarına girmemesi, kendisinin tafdîl konusunu tekfir meselesi ile ilişkilendirdiğini düşündürmektedir. Buna göre müellifin; tafdîl konusundaki bazı tercihleri, Müslümanların bölünmelerine sebep olan konulardan biri olarak gördüğü, ancak bu konunun genel itibarıyla ayrılıklara ve tekfirlere götürebilecek katilikte olmadığını ima ettiği ileri sürülebilir. Bu noktada Trabzonî'nin tekfir karşıtı yaklaşımı üzerinde başka bazı unsurlar yanında, başlangıçtan bu yana ameli imanın hakikatinden bir cüz saymayan ve imanın özünü, dinden oldukları kesin olarak bilinen hususları tasdik etmek, şeklinde ifade eden Hanefî-Mâtürîdî düşüncenin etkisinden de söz edilebilir. Bu açıdan bakıldığında kendisinin itikadî, fikhî ve tasavvufî aşırılıklardan uzak kalmaya ve itidali temin etmeye gayret eden bir âlim konumunda olduğu ifade edilebilir.

Kaynakça | References

Akman, Mustafa. "Ali b. Sultan el-Kârî (1605)". *Mâtürîdî Öncüler*. ed. Özden Kanter. 219-224. İstanbul: Kitâbî, 2023.

Âsım Efendi, Mütercim. *el-Okyanûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*. ed. Mustafa Koç. 6 Cilt. İstanbul: TYEKB Yayınları, 2014.

Askalânî, Ebû'l-Fazl İbn Hacer. *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd – Ali Muhammed Muavviz. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415.

Aydın, Emin. *Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin (v. 1200/1786) "ed-Düerü's-Semîne" Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdülkahir. *el-Fark beyne'l-firak*. thk. Muhammed Osman el-Huşî. Kahire: Mektebetü İbn Sînâ, ts.

Benli, Ali. "Trabzonî, Mehmed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/304-305. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Coşkun, İbrahim. "Hz. Muhammed'in Evrensel Mesajını Gölgeleyen Bir Amil: "Usulu'd-din"de Haber-i Vahidin Delil Sayılması". *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu*. haz. Mahfuz Söylemez. 137-152. Çorum: İslâmî İlimler Dergisi Yayınları, 2007.

Çelebi, İlyas. "Hızır". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/406-409. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Fîrûzâbâdî, Ebû Tahir Muhammed. *el-Kâmûsu'l-muhît*. thk. Mektebetü Tahkîki't-Türâs fî Müesseseti'r-Risâle. Beyrut: Mektebetü'r-Risâle, 2005.

İDA, İslam Düşünce Atlası. "İslam Düşünce Tarihi İçin Bir Dönemlendirme Önerisi". Erişim 24 Ekim 2024. <https://islamdusunceatlası.org/islam-dusunce-tarihi-icin-bir-donemlendirme-onerisi>

İSAM, İslam Araştırmaları Merkezi. "Tahkik Birimi Hakkında". Erişim 24 Ekim 2024. <https://www.isam.org.tr/tahkik/tahkik-birimi-hakkında>

Karî, Ali. *Şerhu Kitâbi'l-Fıkhî'l-ekber*. thk. Ali Muhammed Dandal. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

Karî, Ali b. Sultan Muhammed. *Mirkatü'l-mefâtih Şerhu Mişkâtî'l-mesâbih*. thk. Cemâl İtânî. 12 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2012.

Karî, Ali b. Sultan Muhammed el-Molla. *el-Ma'denü'l-adenî fî fazli Üveys el-Karanî*. Mekke: Mektebetü'l-Melik Abdullah b. Abdülazîz el-Câmi'iyye, (5-403), 68b-80b.

Karî, Nûruddin Ali b. Muhammed b. Sultan el-Meşhûr bi'l-Molla Ali. *el-Esrâru'l-merfûa fî'l-ahbâri'l-mevzûa*. thk. Muhammed es-Sabbâğ. Beyrut: Dârü'l-Emâne, 1971.

Kastallânî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed. *el-Mevâhibü'l-ledünniyye bi'l-minahi'l-Muhammediyye*. 3 Cilt. Kahire: el-Mektebetü't-Tevhîdiyye, ts.

Lekanî, Abdüsselâm b. İbrâhîm. *Şerhu Cevhereti't-tevhîd*. Mısır: Matbaatü's-Saâde, 2. Basım, 1995.

Münâvî, Muhammed Abdurraûf. *Feyzü'l-kadîr Şerhu'l-Câmi's-sağîr min ehâdisi'l-beşîrin-nezîr*. tsh. Ahmed Abdüsselâm. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2012.

Nesefî, Ebû Mutî'. *er-Red 'alâ ehli'l-bida' ve'l-ehvâ'i'd-dâlle Bid'at Ehli ve Sapkın Fırkalara Reddiye*. thk. Seyit Bahcıvan. çev. Züleyha Birinci. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2. Basım, 2023.

Öz, Mustafa. "Tafdîl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/369-371. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Râzî, Zeynüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ebû Bekir. *Muhtârü's-sihâh*. thk. Yûsuf eş-Şeyh Muhammed. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1999.

Saylan, Şenol. "Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Hayatı ve Eserleri". *Trabzonlu Müellifler ve Eserleri Osmanlı Dönemi*. ed. Süleyman Gür – Ahmet Cevdet Karaca. 423-438. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2023.

Suluoğlu, Muhammed Hanefi. "Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Kelâmı İlgili Eserleri". *Trabzonlu Müellifler ve Eserleri Osmanlı Dönemi*. ed. Süleyman Gür – Ahmet Cevdet Karaca. 479-488. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2023.

Süyûtî, Abdurrahman b. Ebû Bekir Celâleddîn. *el-Habâik fi ahbâri'l-melâik*. thk. Ebû Hâcer Muhammed es-Saîd b. Besyûnî Zağlûl. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1985.

Teftâzânî, Sa'duddîn Mes'ûd b. Ömer. *Şerhu'l-Akaidi'n-Nesefiyye*. nşr. Abdüsselâm b. Abdülhâdî Şennâr. İstanbul: Dârü'l-Beyrûtî, 2007.

Topaloğlu, Bekir. *Kelâm İlmine Giriş*. İstanbul: Damla Yayınevi, 2017.

Trabzonî, Muhammed b. Mahmud b. Salih. *el-Câmi'u'l-a'zam fi esmâ-i nebiyyine'l-muazzam*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 144641, 9b-55b.

Trabzonî, Muhammed b. Mahmud b. Salih. *Cem'u Esmâillâhi'l-hüsna*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 144641, 8b-9a.

Trabzonî, Muhammed b. Mahmud b. Salih. *el-Maksadü'l-esnâ fi Şerhi Esmâillâhi'l-hüsna*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 144641, 1b-8a.

Trabzonî, Muhammed b. Mahmud b. Salih. *Risâletün mevsûmetün bi Temyüzî'l-fâdil anî'l-mefdûl*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 144641, 57b-62b.

Trabzonî, Muhammed b. Mahmud b. Salih. *Şerhu Esmâ-i Ehl-i Bedir*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 144641, 63b-170b.

Trabzonî, Muhammed b. Mahmud b. Salih. *Ta'likatün fi Beyâni esmâ-i hayri'l-halkiyye*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 144641, 55b-57b.

Yavuz, Salih Sabri. "Fahreddin er-Râzî'ye Göre Epistemolojik ve İtikadî Açından Ahad Haber ve Kritiği". *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 17/3 (2004), 149-161.

Yavuz, Salih Sabri. "Kelâm'da Efdaliyyet Meselesi ve İbn Kemal'in "Efdaliyyetu Muhammed" Risalesi". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 5/1 (2005), 147-185.

Vehhâbîlik Reddiyeleri Bağlamında Muhammed et-Trabzonî el-Medenî'nin Görüşleri

The Views of Muhammad al-Trabzonî al-Madani in the Context of the Refutations of Wahhabism
Ebru Koçak

Yazma Eserlere Düştüğü Notlar Çerçevesinde Muhammed et-Trabzonî'nin Musahhîh ve Okur Yönü

The Corrective and Reading Practices of Muhammad al-Trabzonî Through His Marginal Notes in Manuscripts
Fatma Esmanur Koç - Emine Esranur Koç

Muhammed et-Trabzonî el-Medenî'nin "el-İthâfâtü's-seniyye fî'lehâdîsi'l-kudsiyye" Adlı Eseri Bağlamında Münâvî ve Süyûtî ile Etkileşimi

Muhammad al-Trabzonî al-Madani's Interaction with al-Munâwî and al-Suyûtî in the Context of "al-İthâfât al-seniyya fî'l-ahâdîsi al-qudsiyya"
Hasan Küçükosman

Muhammed et-Trabzonî el-Medenî'nin Sârimu'l-vâridât Adlı Eserinin Vehhâbîliğin Ortaya Çıkış Tarihi Bağlamında Kaynaklık Değeri

The Source Value of Muhammad al-Trabzonî al-Madani's Sârim al-wâridât in the Context of the Emergence of Wahhabism
Kadir Gömbeyaz - Muhammed İkbâl Çoban

Muhammed et-Trabzonî el-Medenî'nin Fikhî Sorulara Cevap Üretme Faaliyeti

Muhammad al-Trabzonî al-Madani's Activity of Producing Answers to Fiqh Questions
Mustafa Çil

Esmâ-i Hüsnâ Literatürüne Bir Katkı: Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin (ö. 1200/1786) el-Maksadü'l-esnâ fî şerh-i esmâi'l-hüsnâ Risâlesi

A Contribution to the Literature of Asma al Husna: Muhammad al-Trabzonî's treatise al-Maqsad al-asna fî sharh asma al-husna
Osman Demirci

Muhammed et-Trabzonî'nin (ö. 1200/1786) Risâle fî Şerâiti Sıhhati'n-Nezr Adlı Risâlesi: İnceleme ve Tahkik

Muhammad al-Trabzonî's (d. 1200/1786) Treatise Named Risâla fî Sharâ'it Sihhat al-Nazr: Review and Critique
Şenol Saylan

Muhammed et-Trabzonî el-Medenî'nin el-İthâfâtü's-Seniyye fî'l-Ehâdîsi'l-Kudsiyye Adlı Eseri Özelinde Kudsî Hadis Yorumu

Muhammad al-Trabzonî al-Madani's interpretation of the Qudsi Hadith in his work al-İthâfât al-Seniyya fî'l-Ahâdîsi al-Qudsiyya
Yunus Yazıcı

Muhammed et-Trabzonî el-Medenî'nin Tafdîl Konusuna İlişkin Mülâhazaları -Temyîzü'l-Fâdil Anî'l-Mefdûl Adlı Eseri Örneğinde-

Muhammad al-Trabzonî al-Madani's Considerations on the Subject of Tafdîl -Example of his Work Named Tamyîz al-fâdil an al-mafdûl-
Züleyha Birinci